

Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier

En panelstudie 2000–2009

Mona Sandbæk & Axel West Pedersen (red.)

RAPPORT
NR 10/10

Norske Kvinners Sanitetsforening

NOVA – NORSK INSTITUTT FOR FORSKNING OM OPPVEKST, VELFERD OG ALDRING

Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier

En panelstudie 2000–2009

Mona Sandbæk
Axel West Pedersen
(red)

Med bidrag av:

Jon Ivar Elstad
Elisabeth Ugreninov
Viggo Nordvik
Lars B. Kristofersen
Thomas Hansen

Norske Kvinners Sanitetsforening

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring

NOVA Rapport 10/2010

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) ble opprettet i 1996 og er et statlig forvaltningsorgan med særskilte fullmakter. Instituttet er administrativt underlagt Kunnskapsdepartementet (KD).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferds-samfunnets tiltak og tjenester.

Instituttet har et særlig ansvar for å

- utføre forskning om sosiale problemer, offentlige tjenester og overføringsordninger
- ivareta og videreutvikle forskning om familie, barn og unge og deres oppvekstvilkår
- ivareta og videreutvikle forskning, forsøks- og utviklingsarbeid med særlig vekt på utsatte grupper og barnevernets temaer, målgrupper og organisering
- ivareta og videreutvikle gerontologisk forskning og forsøksvirksomhet, herunder også gerontologien som tverrfaglig vitenskap

Instituttet skal sammenholde innsikt fra ulike fagområder for å belyse problemene i et helhetlig og tverrfaglig perspektiv.

© Norsk institutt for forskning om oppvekst,
velferd og aldring (NOVA) 2010
NOVA – Norwegian Social Research
ISBN 978-82-78-94350-2
ISSN 0808-5013

Illustrasjonsfoto: © stock.xchng/claudemey
Desktop: Torhild Sager
Trykk: Allkopi

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
Munthesgt. 29 · Postboks 3223 Elisenberg · 0208 Oslo

Telefon: 22 54 12 00
Telefaks: 22 54 12 01
Nettadresse: <http://www.nova.no>

Forord

I denne rapporten presenterer og drøfter vi resultatene fra tredje og siste datainnsamling i prosjektet «Barns levekår – betydningen av familiens inntekt» som ble gjennomført våren 2009. Prosjektet ble initiert i 2000 av Norske Kvinners Sanitetsforening (N.K.S.). Det har vært et samarbeidsprosjekt mellom N.K.S. og NOVA under NOVAs faglige ledelse og med Statistisk sentralbyrå som ansvarlig for datainnsamlingen.

Målet med undersøkelsen er å se nærmere på sammenhengen mellom familiens levekår og barns hverdag over tid: Hva innebærer det for barn i Norge å vokse opp i en familie som har en betydelig lavere inntekt enn familier flest? Hovedmaterialet hentes fra en landsdekkende og representativ intervjuundersøkelse med barn og foreldre som informanter. Prosjektet har gått over en tiårsperiode med datainnsamling tre ganger: 2003, 2006 og 2009. (Se tidligere rapporter fra prosjektet som helhet, Sandbæk (red). 2004, 2008). Dette har gitt oss anledning til å følge barna og familiene deres gjennom noen viktige år i barnas oppvekst.

Først og fremst vil vi takke barn, unge og foreldre som har tatt seg tid til å delta i intervjuene, en, to og til og med tre ganger. Uten dere ville vi ikke hatt den kunnskapen vi har i dag. Tusen takk!

Vi vil videre rette en stor takk til Norske Kvinners Sanitetsforening for å ha initiert og satset på et langsiktig prosjekt som på en omfattende måte kartlegger oppvekstvilkårene til barn i familier med lav inntekt.

Takk også til Intervjuseksjonen ved Statistisk sentralbyrå for gjennomføring av intervjuene. En spesiell takk til Marit Wilhelmsen som har vært prosjektleder for den siste datainnsamlingen, og til Bengt Oscar Lagerstrøm som har vært prosjektets hovedkontakt i SSB gjennom hele undersøkelsesperioden.

Selv om enkeltpersoner står oppført som forfattere for hvert bidrag, har kapitlene sirkulert og vært diskutert av hele forskningsgruppen. Takk til alle, til Charlotte Koren, NOVAs leseansvarlig for rapporten, og til Anne Skevik Grødem som har oversatt sammendraget.

Muligheten til å følge barn og ungdom over en lengre tidsperiode gjør dette datamaterialet unikt og gir verdifull kunnskap som vi håper vil bli tatt i bruk for å bekjempe barnefattigdom.

Oslo, august 2010

Mona Sandbæk

Axel West Pedersen

Innhold

Sammendrag	9
1 Barn i inntektsfattige familier – tredje datainnsamling	
<i>Mona Sandbæk</i>	19
1.1 Fornyet politisk interesse for fattigdom.....	19
1.2 Ulike forståelser av begrepet fattigdom.....	22
1.3 Barnefattigdom som levd erfaring.....	27
1.4 Barnefattigdom som samfunnsfenomen	30
1.5 Om prosjektet «Barns levekår – betydningen av familiens inntekt».....	33
1.6 Rapportens oppbygging.....	34
2 Design, data og variabler	
<i>Jon Ivar Elstad og Elisabeth Ugreninov</i>	37
2.1 Datagrunnlag.....	37
2.2 Personvern.....	38
2.3 Definisjon av lavinntekt	38
2.4 Utvalgene, deltakelse og frafall.....	41
2.5 Familier, tid, formue: Representerer lavinntektsutvalget de «fattige»?.....	46
2.6 Analysene av 2009-materialet: Tilrettelegging av data	53
2.7 Analyseutvalget: Beskrivelse, klassifikasjoner, bakgrunnsvariable	55
3 Familiens inntektshistorie	
<i>Elisabeth Ugreninov</i>	59
3.1 Inntektsutvikling og inntektsmobilitet	59
3.2 Husholdningsinntekt og varig lavinntekt	65
3.3 Sammenfatning.....	77
4 Materieell levestandard	
<i>Elisabeth Ugreninov</i>	79
4.1 Rådighet over varige forbruksgoder	81
4.2 Samlemål på forbruksfattigdom.....	82
4.3 Egenrapporterte økonomiske problemer.....	85
4.4 Prioriteringer.....	90
4.5 Hopning av levekårsproblemer.....	91
4.6 Sammenfatning.....	95
5 Bolig og boforhold	
<i>Viggo Nordvik</i>	97
5.1 Disposisjonsform til bolig	98
5.2 Antall flyttinger.....	107

5.3 Har barnet eget rom?	110
5.4 Trangboddhet.....	115
5.5 Boligproblemer	118
5.6 Sammenfatning.....	120
6 Foreldrenes helse	
<i>Jon Ivar Elstad</i>	123
6.1 Innledning.....	123
6.2 Helse blant mødrene og fedrene i 2009	125
6.3 Levekår og helse i lavinntektsutvalget i 2009.....	127
6.4 Foreldrene i lavinntektsutvalget: Mer negativ helseutvikling 2003–2009	128
6.5 Lavinntektsutvalget: Hva forklarer forverret allmennhelse 2003–2009?	130
6.6 Lavinntektsutvalget: Påvirkes levekårsutvikling av helse i 2003?.....	132
6.7 Sammenfatning.....	134
7 Trivsel og prestasjoner i skolen	
<i>Lars B. Kristofersen</i>	135
7.1 Bakgrunn.....	135
7.2 Barne- og ungdomsskolen.....	136
7.3 Videregående skole	146
7.4 De som hadde sluttet på skolen i 2009	155
7.5 Kontakt med hjelpetjenester	157
7.6 Sammenfatning.....	162
8 Fritid og sosial deltakelse	
<i>Lars B. Kristofersen</i>	165
8.1 Innledning.....	165
8.2 Organisert fritid.....	166
8.3 Den sosiale fritiden	171
8.4 Sammenfatning.....	173
9 Barns opplevelse av familieøkonomien og egne materielle ressurser	
<i>Thomas Hansen</i>	175
9.1 Har familien god eller dårlig råd – slik barnet ser det?.....	177
9.2 Barnas egne materielle ressurser.....	180
9.3 Oppsummerende diskusjon.....	183
10 Helse blant barn og unge i lavinntektsfamilier	
<i>Jon Ivar Elstad</i>	185
10.1 Innledning.....	185
10.2 Helse i 2009, lavinntektsutvalg og kontrollutvalg	186
10.3 Forklaringer og fortolkninger.....	195
10.4 Oppsummerende diskusjon.....	203

11 Selvoppfattet kompetanse og følelse av kontroll	
<i>Thomas Hansen</i>	207
11.1 Introduksjon.....	207
11.2 Nærmere redegjørelse for de psykologiske indikatorene	209
11.3 Oppsummering av resultatene fra 2003 og 2006.....	211
11.4 Resultater fra analyser av 2009-dataene	213
11.5 Oppsummerende diskusjon	220
Vedleggstabeller til kapittel 11	226
Clausens reliabilitetsanalyser av subskalaene i 2006-dataene	226
12 Barns levekår – konklusjoner	
<i>Mona Sandbæk</i>	231
12.1 Familiens inntekt og levekårsprofil	232
12.2 Barnas skole og fritid, forbruk og helse	238
12.3 Relevans for diskusjonen om politikk og tiltak.....	242
12.4 Avsluttende kommentar	254
Summary	257
Litteratur	269
Vedlegg 1: Brev til informantene	285
Vedlegg 2: Spørreskjema til foresatte	289
Vedlegg 3: Selvutfyllingsskjema til foresatte	303
Vedlegg 4: Spørreskjema for barn og unge 12-18 år	305
Vedlegg 5: Selvutfyllingsskjema til ungdom 12-18 år	317

Sammendrag

Kapittel 1: Barn i inntektsfattige familier – tredje datainnsamling

Undersøkelsen «Barns levekår – betydningen av familiens inntekt» er et samarbeidsprosjekt mellom Norske Kvinners Sanitetsforening og NOVA. Statistisk sentralbyrå er ansvarlig for datainnsamlingen. Den landsomfattende og representative intervjuundersøkelsen studerer levekårene til barn i familier som i år 2000 hadde en inntekt under 60 prosent av medianinntekten. Barn og foreldre er informanter om ulike sider av levekårene sine. Det er en longitudinell undersøkelse med tre datainnsamlinger over 10 år. Valg av paneldesign gjør at vi følger de samme familiene over tid. I denne rapporten presenterer og drøfter vi resultatene fra tredje datainnsamling som ble gjennomført i 2009. I dette kapitlet setter vi prosjektet inn i en politisk og teoretisk kontekst. Sentrale spørsmål i rapporten som helhet er hvordan barna og familiene deres har det 10 år etter at de ble trukket ut til å delta. Var situasjonen med lavinntekt en engangsføreteelse, varte den over flere år, eller varer den fortsatt? Har familiens lave inntekt i 2000 og en eventuell vedvarende lav inntekt de etterfølgende årene satt preg på barnas skolesituasjon, fritid eller helse?

Kapittel 2: Design, data og variabler

Målet for prosjektet «Barns levekår – betydningen av familiens inntekt» er å undersøke levekårene blant barn og ungdom i lavinntektsfamilier. Prosjektet sammenlikner to utvalg familier med barn født i 1991–1997: Et større *lavinntektsutvalg* der husholdningsinntekten, justert for familiens størrelse, var under 60 prosent av medianinntekten i år 2000, og et mindre *kontrollutvalg* som skal representere et tverrsnitt av norske barnefamilier. Data om familiene kommer fra intervjuer i 2003, 2006 og 2009, supplert med informasjon fra offentlige registre. Opprinnelig besto de to utvalgene av omlag 3500 barn og deres familier. Blant dem ble nær 55 prosent intervjuet i 2003 og noe under 40 prosent i 2009. Hovedinnholdet i denne rapporten er analyser av intervjusvarene i 2009 fra 1015 barn og deres familier i lavinntektsutvalget og 248 barn/familier i kontrollutvalget. I 2009 var barna 12–18 år

gamle. Familier med brutto finanskapital over 400 000 kroner er tatt ut av lavinntektsutvalget, som også er vektet for å bli mest mulig representativt for barnefamilier med lav inntekt. Kapitlet beskriver utvalgene, og det framgår at i 2007 er vel 70 prosent av lavinntektsutvalget ikke lenger under «fattigdomsgrensen». Inntektsnivået for de fleste er likevel fortsatt forholdsvis lavt, sammenliknet med typiske familieinntekter i Norge. Nær en fjerdedel av barnefamiliene i lavinntektsutvalget har ikke-vestlig innvandrerbakgrunn. Under 40 prosent av foreldrene i lavinntektsutvalget har vært stabilt yrkesaktive i perioden 2003–2009, mot omlag 70 prosent i kontrollutvalget, og utdanningsnivået i lavinntektsutvalget er lavere enn i kontrollutvalget.

Kapittel 3: Inntektshistorie

Analysene viser at lavinntektshusholdningene har hatt en positiv inntektsutvikling i perioden 2000–2007, men selv etter åtte år er de absolutte forskjellene i medianinntekt mellom lavinntektshusholdningene og kontrollutvalget like store som de var ved periodens begynnelse. Selv om mange av lavinntektshusholdningene har opplevd en oppadgående inntektsmobilitet, befinner nærmere en av fire husholdninger seg under lavinntektsgrensen både i den første treårsperioden (2000–2002) og i den siste treårsperioden (2005–2007). De som har beveget seg oppover, har ikke beveget seg langt. Kun 12 prosent av lavinntektsutvalget har treårsperioden 2005–2007 en inntekt mellom 80 og 100 prosent av den tilsvarende medianinntekten i befolkningen, og seks prosent har inntekt som overstiger medianinntekten.

Inntektsutviklingen har ikke vært like positiv for alle grupper innen lavinntektsutvalget. Familiene med ikke-vestlig bakgrunn og yrkespassive medlemmer kommer klart dårligere ut enn andre familier både når det gjelder nivå på inntekten i den siste del av perioden og når det gjelder inntektsvekst over tid. Stabilt enslige forsørgere har også en svakere inntektsvekst enn toforeldrehusholdningene, men forskjellene er ikke signifikante. Imidlertid viser resultatene at det å bli enslig forsørger i siste del av vår måleperiode, gir lavere inntektsvekst.

Tilsvarende mønstre framkommer når vi analyserer sannsynligheten for varig lavinntekt. Innvandrerfamilier og familier med yrkespassive medlemmer har høyere sannsynlighet enn andre familier for varig lavinntekt.

Derimot tyder våre resultater ikke på at enslige forsørgere i vårt lavinntektsutvalg har en høyere sannsynlighet for varig lavinntekt sammenliknet med andre lavinntektshusholdninger.

Kapittel 4: Materiell levestandard

I kapittel 4 ser vi på familienes tilgang til forbruksgoder og på subjektiv fattigdom i betydningen deres egen opplevelse av sin økonomiske situasjon. Det er tre undergrupper som skiller seg ut med hensyn til forbruksfattigdom. Ikke-vestlige innvandrere og stabilt inntektsfattige familier har, som man kunne forvente, en klart høyere risiko for forbruksfattigdom enn andre familier. Det samme viser seg å gjelde for enslige forsørgere, som altså på dette punktet ser ut til å være klart dårligere stilt enn andre lavinntektsfamilier. I multivariate analyser der det kontrolleres for andre variabler, deriblant yrkesaktivitet, finner vi bare svake sammenhenger mellom forbruksfattigdom og tilhørighet til disse gruppene. Dette skyldes at det er en sterk sammenheng mellom yrkesaktivitet og forbruksfattigdom.

Når det gjelder husholdningenes muligheter for å skaffe 10 000 kroner ved hjelp av egne midler, framkommer det samme mønsteret der husholdninger med ikke-vestlige innvandringsbakgrunn, enslige forsørgere og stabilt inntektsfattige husholdninger kommer klart dårligere ut enn det øvrige lavinntektsutvalget.

Det er relativt store forskjeller mellom norske og ikke-vestlige lavinntektshusholdninger når husholdningenes egenvurdering av den økonomiske situasjonen studeres. Ni prosent av de norske og 18 prosent av de ikke-vestlige lavinntektshusholdningene svarer at pengene ikke strekker til. Resultatene kan gjenspeile at norske lavinntektshusholdninger har bedret sin økonomiske situasjon relativt mer enn de ikke-vestlige familiene. I 2003 svarte 31 prosent av de norske lavinntektshusholdningene at de kunne spare, andelen steg til 48 prosent i 2009, tilsvarende endring for ikke-vestlige lavinntektshusholdninger var fra 18 prosent i 2003 til 25 prosent i 2009.

Hvis pengene ikke strekker til, velger norske foreldre og foreldre med ikke-vestlig bakgrunn ganske like strategier. Det vanligste er å skjære ned på daglige utgifter, deretter redusere eget personlig forbruk. Blant norske husholdninger er det svært få som vil bruke mindre penger på barna eller

kredittkort. Det å bruke mindre penger på barna kommer langt ned på lista også for ikke-vestlige innvandrere, men her er det enda færre som peker på alternativet om å lage avtale med banken eller kreditorer.

Kapittel 5: Boforhold og boligproblemer

Analysene i dette kapitlet viser at det blant barnefamiliene er klare sammenhenger mellom husholdsinntekt og boforhold. I 2009 har familiene i lavinntektsutvalget, som ble trukket ut fra størrelsen på husholdsinntekten i 2000, fortsatt en klart lavere sjans for å eie sin egen bolig og dårligere boforhold enn kontrollutvalget. På den andre siden har det skjedd en betydelig bedring av boligsituasjonen til store deler av lavinntektsutvalget. Det ser ut for å være to drivkrefter bak dette. For det første er det mange som siden år 2000 har bedret sin inntektssituasjon og brukt dette til å bedre sine boforhold. For det andre ser det ut til å være en generell tendens til bedring i boforholdene i takt med at barna (og de voksne) i husholdet blir eldre. Likevel finner vi et betydelig mindretall av det opprinnelige lavinntektsutvalget som har blitt hengende etter. Familier som i perioden etter 2000 har vært i en vedvarende lavinntektssituasjon, har en vesentlig høyere risiko for fortsatt i 2009 å bo til leie og for å skåre dårlig på andre komponenter i boforholdene.

Blant barnefamiliene med de laveste samlede inntektene i hele perioden er det i overkant av en fjerdedel som har leid bolig hele tiden. Kontrollert for inntekt ser vi at innvandrere med ikke-vestlig bakgrunn eier sine boliger i betydelig mindre grad enn familiene med norsk bakgrunn. På den andre siden har gapet i eierandelen blitt mindre i 2009 enn det var i 2003 og 2006.

Boligkvalitet synes å prioriteres høyt blant lavinntektshushold. Det ser vi tydelig på atferden til gruppen som har oppadgående inntektsmobilitet. I denne gruppen faller både kvalitetsproblemer og trangboddhet ganske kraftig fra 2003 til 2009. En litt nedslående konklusjon er at det synes som om kvalitetsproblemene er større i den kommunalt kontrollerte boligmassen enn det er i boligmassen ellers. Det er også verdt å merke seg at det blant familiene som karakteriseres som stabilt fattige, er en forholdsvis høy andel som er trangbodde – både etter objektive og subjektive kriterier.

Kapittel 6 Foreldrenes helse

For barna i lavinntektsfamilier kan det være en ekstra belastning om foreldrene ikke bare har dårlig økonomi, men også dårlig helse. I 2009 er helsesituasjonen blant foreldrene i lavinntektsutvalget markert dårligere enn blant foreldrene i kontrollutvalget, for eksempel for kronisk sykkelighet og i enda større grad for psykiske symptomer og selvrapportert allmennhelse. Innen lavinntektsutvalget er den rapporterte helsetilstanden jevnt over dårligere blant de ikke-vestlige foreldrene enn blant de norske foreldrene. Bare 12 prosent blant de ikke-vestlige lavinntektsforeldrene mener at deres allmennhelsetilstand er «svært god», mot ca. 30 prosent blant de norske foreldrene i lavinntektsutvalget og ca. 40 prosent blant foreldrene i kontrollutvalget. Helseforholdene blant de voksne har forverret seg noe mer i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget i årene etter 2003. Helse i lavinntektsutvalget varierer ikke bare med etnisk bakgrunn, men også med levekårssituasjonen i 2009. Den er noe dårligere om inntektene fortsatt er lave i 2005–2007, noe bedre om de voksne lever i stabile parforhold, og svært mye dårligere om foreldrene i lavinntektsutvalget ikke er i yrkesaktivitet. Forhold som bidrar, statistisk sett, til en forverring av helsetilstanden fra 2003 til 2009 er å være ikke-vestlig innvandrere, å være utenfor yrkeslivet, å være eneforsørger blant mødrene og å ha husholdningsinntekt under lavinntektsgrensen 2005–2007 blant fedrene. Foreldrene i lavinntektsutvalget som i 2003 hadde «svært god helse», har større inntektsvekst i de påfølgende årene enn foreldrene med dårligere helse, og sykkelighet blant de voksne er en av grunnene til at en del husholdninger fortsatte å være «fattig» utover 2000-tallet.

Kapittel 7: Trivsel og prestasjoner i skolen

Blant barna i barne- og ungdomsskolen finner vi relativt små forskjeller med hensyn til skoletrivsel i 2009 mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Langt de fleste i begge utvalgene oppgir at de trives godt eller veldig godt på skolen. Derimot finner vi forskjeller blant ungdomsskoleelevene når det gjelder selvoppgitte karakterer i norsk skriftlig, matematikk og engelsk. I matematikk var gjennomsnittskarakteren 3,3 i lavinntektsutvalget og 3,9 i kontrollutvalget. Når det gjelder karakterer i matematikk og engelsk finner vi også signifikante forskjeller innad i lavinntektsutvalget mellom grupper med

ulik inntektshistorie. Derimot finner vi små eller ingen forskjeller i karakterer mellom norske og ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget.

Blant elevene i den videregående skolen finner vi ingen forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når det gjelder deltakelsen i programmer som gir studiekompetanse. Unge med ikke-vestlig bakgrunn har vel så ofte valgt programmer som gir studiekompetanse som resten av lavinntektsutvalget.

Også blant elevene i den videregående skolen er trivselen generelt høy, og forskjellene mellom inntektsgruppene er små. Derimot finner vi forskjeller mellom utvalgene med hensyn til karakterer. Forskjellene er her og størst når det gjelder matematikk, med et gjennomsnitt på 3,4 i lavinntektsutvalget mot 3,9 i kontrollutvalget. Innad i lavinntektsutvalget gjør elevene med ikke-vestlig bakgrunn det litt dårligere enn elevene med norsk bakgrunn.

Blant 16–18-åringene i lavinntektsutvalget har vel 12 prosent sluttet på skolen mot fem prosent i kontrollutvalget. Andelen som har sluttet på skolen, er overraskende nok klart større blant ungdommene med norsk bakgrunn i lavinntektsutvalget enn blant ungdommene med innvandrerbakgrunn.

Vi finner endelig forskjeller mellom inntektsgruppene når det gjelder deltakelse i spesialundervisning og bruk av andre hjelpetjenester. I gruppen som er stabilt fattig eller har nedadgående mobilitet, har vel 20 prosent av barn og unge hatt spesialundervisning, mot 13 prosent i kontrollutvalget. Blant dem som benyttet spesialundervisning i 2009, er det en mye større sannsynlighet for også å ha brukt andre hjelpetjenester (barnevern, barne- og ungdomspsykiatri).

Kapittel 8: Fritid og sosial deltakelse

Tidligere har vi funnet at barn fra lavinntektsfamilier i noe mindre grad deltar i organiserte fritidsaktiviteter enn barn ellers, og at dette særlig gjelder jenter med ikke-vestlig bakgrunn. I 2009 finner vi et lignende mønster, særlig blant de yngste (elever i barne- og ungdomsskolen). Her finner vi fortsatt en svært høy andel som aldri trener i organiserte lag mv, særlig blant jenter med ikke-vestlig bakgrunn (65 prosent) sammenliknet med jenter i kontrollutvalget (25 prosent). Blant de eldste unge som nå stort sett går i

videregående skole, finner vi ikke lenger slike forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget. Vi ser at jentene med ikke-vestlig bakgrunn, som for tre år siden i liten grad trente i lag, foreninger mv., nå i mye større grad deltar i slike aktiviteter. 40 prosent av de eldste innvandrerjentene oppgir i 2009 at de trener en eller flere ganger i uka.

Vi finner i 2009 signifikante forskjeller mellom grupper i lavinntektsutvalget med ulik inntektshistorie 2000–2007 når det gjelder deltakelse i organisert trening. I gruppen stabilt fattige oppgir 48 prosent at de aldri deltar i slike aktiviteter mot 36 prosent i gruppen stabilt ikke-fattige.

Også for en annen indikator, om ungdommen deltar i kor, korps, orkester, speideren mv. finner vi fortsatt en god del forskjeller i 2009. Både i ungdomsskolen og i videregående finner vi at ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget i mindre grad deltar i slike aktiviteter enn de unge i kontrollutvalget.

Når det gjelder muligheten for å ta med seg venner hjem, ser det ut til at forskjellene som vi fant i 2006, særlig mellom de ikke-vestlige barna i lavinntektsutvalget og barna med norsk opprinnelse, nå har blitt redusert. Heller ikke i 2009 finner vi forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget med hensyn til i hvilken grad de unge kan snakke med vennene sine om vanskelige temaer. Generelt svarer flere jenter enn gutter at de kan snakke med vennene sine om slike ting, men dette gjelder i begge utvalgene. Andelene som oppgir at de kan snakke med venner om vanskelige tema, er generelt høyere blant elevene på videregående skole enn blant elevene på barne- og ungdomsskolen.

Kapittel 9: Barns opplevelse av familieøkonomien og egne materielle ressurser

I tråd med resultatene fra tidligere undersøkelser gir det store flertallet av barn både i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget uttrykk for et positivt syn på familiens økonomi. Imidlertid er lavinntektsbarna noe mer tilbøyelige til å rapportere om dårlig familieøkonomi enn barn i kontrollutvalget, og de oppgir gjennomgående å ha noe mindre materielle ressurser. Disse forskjellene har blitt tydeligere siden den siste datainnsamlingen i 2006. Andelen i lavinntektsutvalget som svarer at familien har god eller veldig god råd, har

gått noe ned fra 2006 til 2009 (fra 65 til 56 prosent), og det er blitt mer vanlig å oppgi verken god eller dårlig råd (fra 31 til 38 prosent). Andelen som rapporterer dårlig råd, har imidlertid holdt seg stabil (fra fire til fem prosent). Andelene i kontrollutvalget som oppgir god (71 prosent), verken eller (29 prosent) eller dårlig råd (0 prosent) har holdt seg stabile i samme periode. Videre finner vi overraskende små forskjeller i vurderingene mellom lavinntektsgrupper med ulik inntektsutvikling mellom 2000 og 2007. Barnas vurderinger henger altså bare svakt sammen med husholdets inntektsutvikling ifølge innteksregistrene, men henger klarere sammen med foreldrenes vurdering av husholdets økonomi. Blant foreldre som selv gir uttrykk for at de har dårlig råd, mener 16 prosent av lavinntektsbarn også dette, mens denne andelen er kun to prosent hvis foreldrene mener de har god råd. Ikke-vestlige lavinntektsbarn skiller seg ut ved at de ser mer positivt på familiens økonomi og har et noe større forbruk, men får mindre lommepenger og har mindre bankinnskudd og visse eiendeler, sammenliknet med andre lavinntektsbarn.

Kapittel 10: Barnas helse

Barn og ungdommer i lavinntektsfamilier opplever sin helse som dårligere enn hva barn og ungdommer flest gjør, og disse forskjellene er enda større når vi spør foreldrene. I lavinntektsutvalget mener omlag 55 prosent av de norske foreldrene og bare litt over 40 prosent av de ikke-vestlige foreldrene at barna deres har «svært god helse», mot nesten 70 prosent av foreldrene i kontrollutvalget. I lavinntektsutvalget blir det rapportert flere plager og psykosomatiske symptomer, og de norske barna/ungdommene i lavinntektsutvalget har omlag dobbelt så stort skolefravær på grunn av sykdom som kontrollutvalget (henholdsvis ca. 20 og 10 fraværsdager «siden sommeren»). Kontakten med hjelpetjenester er høyere i lavinntektsutvalget, og kroppshøyden er lavere, særlig blant de ikke-vestlige som jevnt over er 4–5 cm kortere enn barna i kontrollutvalget. På den annen side blir færre sykdommer rapportert fra de ikke-vestlige barna/ungdommene i lavinntektsutvalget.

Generelt viser kapitlet at helseressursene er noe dårligere blant barna og ungdommene i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget. Dette gjelder imidlertid ikke for sykdommer og medisinske diagnoser, men for andre

helseindikatorer som selvurdert helse og skolefravær blant de norske i lavinntektsutvalget. I hvor stor grad helseforskjellene mellom barn og ungdommer i lavinntektsfamilier og andre barn/ungdommer skyldes små inntektsressurser i seg selv, er et komplisert spørsmål. Det er ingen samvariasjon mellom helse rapporteringen og lavinntektsfamiliens inntektsutvikling utover 2000-tallet. En særlig interessant tendens er at forskjellene mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget ser ut til å øke i 16–18-årsalderen, særlig for plager og psykosomatiske symptomer. Dette kan tyde på at opplevelsen av familiens inntektssituasjon blir mer belastende når tenåringene står på terskelen til voksenlivet.

Kapittel 11: Selvtillit og kontrollplassering

Resultatene av analysene som er gjort på basis av de tre datainnsamlingene fra 2003, 2006 og 2009, viser gjennomgående at barn fra lavinntektsutvalget skårer lavere på selvoppfattet kompetanse og kontroll enn barn i kontrollutvalget. Disse forskjellene er imidlertid enten ikke signifikante eller bare svakt signifikante i 2009-dataene. Et overraskende funn fra alle tre intervju rundene er at det kun er signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalg og kontrollutvalg, og ikke mellom lavinntektsgrupper med ulik inntektshistorie over perioden fra 2000-2007. For eksempel rapporterer lavinntektsgruppen noe lavere totalskåre for selvoppfattet kompetanse (0,09, $p < .05$) og kontroll (0,03, $p > .05$) enn kontrollutvalget (skalaer fra 1–4). Det er heller ingen gjennomgående forskjeller i selvoppfattet kompetanse eller kontroll etter kjønn eller opphavsland. Det som spiller størst rolle, er å bo sammen med begge foreldrene. Barn som bor sammen med begge foreldrene, skårer generelt høyere på selvoppfattet kompetanse (0,09, $p < .01$) og kontroll (0,06, $p < .01$) enn barn som ikke bor sammen med begge foreldrene.

Kapittel 12: Konklusjoner

Den sentrale problemstillingen i prosjektet «Barns levekår» har vært å studere over tid om lav inntekt og familiens levekår har konsekvenser for barns oppvekst. Resultatene bekrefter at det er risiko forbundet med å vokse opp i familier med lave inntekter. Alle de forskjellene vi finner, går i disfavør av lavinntektsutvalget, nesten 10 år etter at barna ble trukket ut på bakgrunn av

husholdets inntekt. Forskjellene er ikke like sterke, og på noen områder finner vi knapt forskjeller, som skoletrivsel og forholdet til lærer. Flere forhold kan forklare dette. Det er store variasjoner i situasjonen til familier som har lave inntekter på ett tidspunkt. Videre ser det ut til at frafallet er størst i familier med tilleggsproblemer. Både vår og andre undersøkelser viser at de fleste lavinntektsforeldre gjør sitt beste for at barna skal få en så vanlig barndom som mulig. En slik prioritering kan bidra til at konsekvensene av lav inntekt blir mindre for barna enn de ellers ville vært.

Når det gjelder de velferdspolitiske implikasjonene av våre empiriske analyser, anbefaler vi en kontinuerlig oppmerksomhet mot å bevare de generelle velferdsordningene, som utvilsomt har bidratt til at barn og familier med lav inntekt ikke kommer dårligere ut enn de faktisk gjør rent levekårsmessig. Samtidig mener vi det må rettes større oppmerksomhet mot strukturelle forhold som fører til at noen grupper er mer utsatt for lav inntekt enn andre, og hvordan barnas behov ivaretas. Dette kan også kreve målrettede og individuelle tiltak. Det påbegynte arbeidet for å sikre barns selvstendige rettigheter i samfunnet må også fortsette.

1 Barn i inntektsfattige familier – tredje datainnsamling

MONA SANDBÆK

Prosjektet «Barns levekår» ble planlagt og satt i gang tidlig etter at begrepet fattigdom og fattigdomsbekjempelse igjen kom på den politiske dagsorden i Norge rundt årtusenskiftet. Hensikten med dette prosjektet er å se nærmere på hva det innebærer for barn å vokse opp i familier med lav inntekt. Flere enn 1000 barn og foreldre har deltatt i alle de tre datainnsamlingene i 2003, 2006 og 2009. Det at vi har fulgt de samme familiene over flere år, mener vi gir erfaringene fra dette prosjektet en spesiell tyngde. Før vi går over til å presentere og drøfte resultatene fra denne undersøkelsen og særlig den siste datainnsamlingen, vil vi sette prosjektet inn i en politisk og teoretisk kontekst. Hvordan kan vi forstå «gjenoppdagelsen» av fattigdom som politisk tema og hvordan defineres fattigdom i rike samfunn? Hva har de siste tiårenes forskning om fattigdom generelt og barnfattigdom spesielt brakt med seg?

1.1 Fornyhet politisk interesse for fattigdom

Norges fattigdomssatsing

Begrepet fattigdom har stort sett vært fraværende fra det offentlige ordskiftet i norsk etterkrigstid. Spørsmål om lavinntekt ble gjerne vinklet som et fordelings- og utjamningsproblem og omtalt med begreper som ulikhet og lav inntekt (Bay og Saglie 2003, St.meld. nr. 50 (1998–1999 Utjamningsmeldinga). I kjølvannet av den økonomiske krisen som preget Norge i overgangen mellom 1980- og 1990-tallet, vokste det fram en diskusjon om sosial ulikhet hvor også fattigdomsbegrepet ble tatt i bruk. Forskere etterlyste klare definisjoner som grunnlag for å kunne anslå fenomenets omfang. Klienter og representanter for brukerorganisasjoner uttalte seg om sine egne erfaringer og synspunkter (Seim 2006, Harsløf og Seim 2008). Når brukerorganisasjonene selv benyttet begrepet fattigdom for å beskrive sin situasjon, tok de brodden

av argumenter om at begrepet måtte unngås fordi det kunne føre til stigmatisering (Fløtten, Pedersen og Lødemel 2009).

Fattigdom ble et sentralt tema under stortingsvalget i 2001 og Bondevik-regjeringen fulgte det opp gjennom Tiltaksplan mot fattigdom (St.meld. nr. 6 2002–2003). Hovedstrategien for å bekjempe fattigdom var å få flere i arbeid. Begrepet «skreddersøm» viste til en sterkere målretting av virkemidlene, men tiltaksplanen innebar likevel ingen avvikling av de universelle ordningene. For å kunne følge utviklingen ble det etablert en fast årlig sosial rapportering med spesiell vekt på forekomsten av lavinntekt.

Regjeringen Stoltenberg I og II (2005-) gikk et skritt videre og lanserte et mål om å avskaffe fattigdommen i Norge (Soria Moria erklæringen 2005, Handlingsplanen 2008–2009). Virkemidlene har i stor grad vært de samme, nemlig en utstrakt satsing på å få flere i arbeid supplert med individuelt tilpassede tjenester og tiltak. Barn og barnefamilier framheves som en prioritert målgruppe (Handlingsplaner mot fattigdom, vedlegg til St.prp. nr 1 2006–2007 og 2008–2009).

Det er stor tverrpolitisk enighet om at fattigdom først og fremst skal bekjempes ved å få flest mulig i arbeid og ulike virkemidler for å få dette til skal prioriteres (se f.eks. St.meld. nr. 9 2006–2007, Arbeid, velferd og inkludering). Samtidig gjenspeiler nyere offentlige dokumenter en forståelse av at det må satses bredt for å forebygge fattigdom og sosial ulikhet. En slik vektlegging ses i forhold til barnehager og skole, helse og innvandring og den generelle inntekstutvikling. Eksempler her er Utdanning og sosiale forskjeller (St.meld. nr. 16 2006–2007), Helse- og sosiale forskjeller (St.meld. nr. 20 2006–2007) og Fordelingsutvalget (NOU 2009). Det rettes også en særlig oppmerksomhet mot de utfordringene samfunnet står overfor gjennom den sterke overrepresentasjonen av ikke-vestlige blant fattige familier (Handlingsplan for integrering og inkludering av innvandrerbefolkningen 2008, Brochmann-utvalget 2009).

Fattigdomsbekjempelse på europeisk nivå

EU har spilt en avgjørende rolle i det fornyede engasjementet for fattigdomsbekjempelse. Allerede i 1975 vedtok European Council som er EUs høyeste organ, en relativ definisjon av fattigdom. Lisboa-strategien som ble

vedtatt på EUs rådsmøte i 2000, har også en bred tilnærming til fattigdom. Her beskrives fattigdom som et flerdimensjonalt fenomen som påfører de fattige marginalisering og ekskludering og dermed begrenser deres fundamentale rettigheter. Den ble fulgt opp av Handlingsplaner for å fremme sosial inkludering og bekjempe fattigdom og sosial ekskludering (Eurostat 2010). EUs arbeid med temaet «sosial inklusjon» skjer i tråd med den åpne koordineringsmetoden, (OMC – the open method of coordination) som er en desentralisert form for samarbeid mellom medlemslandene. Frivillige organisasjoner, regionale og lokale myndigheter og andre interessenter trekkes inn i arbeidet med nasjonale handlingsplaner (NAP/ inclusion). Med regelmessige mellomrom legger medlemslandene fram disse planene for de andre medlemslandene og Kommisjonen. De erfaringene som utkrystalliseres i denne prosessen danner igjen grunnlaget både for EUs overordnede strategier og for reviderte planer i det enkelte land. Handlingsplanene er med andre ord ett sentralt virkemiddel i fattigdomsbekjempelsen i EU.

Et annet viktig virkemiddel er utviklingen av felles indikatorer som gjør det mulig å følge utviklingen i medlemslandene. Eurostat, EUs statistiske kontor, publiserer indikatorer for måling av både årlig og vedvarende lavinntekt (Eurostat 2010). Norge leverer tall til disse målingene. Vi har også deltatt i EUs handlingsprogram for å bekjempe sosial eksklusjon (2002–2006) og deltar i videreføringen av denne innsatsen innenfor handlingsprogrammet PROGRESS; Programme for Employment and Social Solidarity (2007–2013) (Handlingsplanen mot fattigdom 2006).

EU velger hvert år ut ett tema som gis spesiell oppmerksomhet. I 2010 er det fattigdom, og Norge deltar i EUs «2010 European Year for Combating Poverty and Social Exclusion». I tråd med retningslinjene har Norge utarbeidet et nasjonalt program som skal gjennomføres i samarbeid med representanter for ulike organisasjoner og sosialt og økonomisk vanskeligstilte grupper. Velferdsalliansen, et samarbeidsnettverk for utsatte grupper og medlem av European Anti Poverty Network (EAPN) er blant deltakerne (Arbeids- og inkluderingsdepartementet 2010). Som Fløtten, Pedersen og Lødemel (2009) påpeker, har Norges deltakelse i EUs fattigdomssatsing bidratt til å styrke brukerorganisasjonenes rolle.

1.2 Ulike forståelser av begrepet fattigdom

Selv om begrepet fattigdom lenge var fraværende fra den politiske agendaen, har det vært diskutert og analysert i forskningslitteraturen. Et vanlig skille går mellom fattigdom forstått som en absolutt tilstand av materiell nød og relativ fattigdom som ses i forhold til levestandarden i et gitt samfunn. Det er utstrakt enighet om å studere absolutt fattigdom i en global sammenheng, mens en i Europa legger til grunn en forståelse av fattigdom som et relativt fenomen. Men også innenfor en relativ tilnærming finnes det ulike forståelser og definisjoner (Townsend 1979, Stjernø 1985, Sen 1992, Gordon 1998, Atkinson mfl. 2002, Halleröd 1995, Halleröd mfl. 2006). Vi går ikke nærmere inn på nyansene her, men forholder oss til at det er vanlig å legge til grunn at fattigdom er knyttet til *knapphet på økonomiske ressurser* definert som lav inntekt (Pedersen 2002). Lav inntekt ses ofte i sammenheng med faren for sosial ekskludering. Townsend (1979: 31) beskriver en person som fattig dersom han eller hun mangler ressurser til å delta i samfunnets aktiviteter og opprettholde den levestandarden som er vanlig i dette samfunnet. Denne definisjonen fra 1979 er mye brukt. Den favner både manglende ressurser og de konsekvensene disse manglene kan få for sosial deltakelse.

To mål har dominert de siste tiårenes diskusjon om hvordan lav inntekt kan operasjonaliseres: OECD benytter vanligvis 50 prosent av medianinntekten, mens EU legger 60 prosent av medianinntekten til grunn. Norge har ingen offisiell fattigdomsdefinisjon. Bondevik-regjeringen benyttet 50 prosent av medianinntekten over tre år. De senere årene har målinger av fattigdom i Norge oppgitt tall i forhold til både 50- og 60 prosent av medianinntekten, ofte både årlige og over flere år.

Forskere har kritisert lavinntektsgrensene på 50 eller 60 prosent av medianinntekten for å være tilfeldig valgt og for ikke gjenspeile reelle forskjeller i levekår. Dahl, Fløtten og Lorentzen (2008) fant for eksempel ikke at disse lavinntektsgrensene utgjorde noe klart skille når det gjaldt samvær med venner eller deltakelse i sivile organisasjoner. Fløtten og Pedersen (2008) kom til samme resultat når de undersøkte sammenhengen mellom ulike inntektsgrenser og materielle levekår. I følge Normann (2009) ble målingene ikke mer treffsikre ved å senke inntektskravet til 40 prosent av medianinntekten. Han minner også om at ikke bare selve innteksdefini-

sjonen, men også vekting av stordriftsfordeler i husholdningen, studentstatus, formue og verdi av egen bolig spiller inn. Slike svakheter ved inntektsmål i alminnelighet og de relative inntektsgrensene spesielt, har intensivert diskusjonen om alternative eller supplerende fattigdomsmål.

Forsøk på å utvikle standardbudsjetter har vært benyttet som en alternativ måte å velge fattigdomsgrenser på. Her konstrueres det første en oversikt over hvilke eiendeler og aktiviteter en ikke-fattig familie bør ha. Det budsjettet som må til for å sikre dette, benyttes som lavinntektsgrense. Et eksempel her er SIFOs arbeid med å utforme standardbudsjetter (Borgeraas 2006). Slike levekårsindekser kritiseres imidlertid ofte for å være normative i den forstand at de gjenspeiler det eksperter anser viktig (Fløtten og Pedersen 2008).

Direkte mål av faktiske levekår benyttes stadig oftere som et supplement til det mer indirekte målet inntekt. En vanlig tilnærming her er den konsensuelle eller opinionsbasert som er utviklet av Mack og Lansley (1985). Her blir et representativt utvalg av befolkningen bedt om å nevne eiendeler og aktiviteter som de mener er nødvendige for å oppnå en akseptabel levestandard i det aktuelle samfunnet. De eiendelene og aktivitetene som deretter får oppslutning fra en viss prosent av respondentene, vanligvis mellom 50 eller 90 prosent, inkluderes i en indeks. Mennesker som mangler et gitt antall av disse godene, ofte tre, defineres som levekårsfattige. Denne tilnærmingen unngår heller ikke kritikk. Grensene for hvor mange som må gi sin oppslutning for at et gode skal vurderes som nødvendig og hvor mange goder en familie eller en person må mangle for å være fattige, kan også betegnes som vilkårlige (Fløtten og Pedersen 2008). Et tilleggsvilkår for å bli definerte som fattig i denne tilnærmingen er ofte at respondentene oppgir at de mangler eiendelene eller godene fordi de har dårlig råd. Det er imidlertid ikke gitt hvordan man skiller mellom ulike begrunnelser for at man mangler ulike eiendeler eller lar være å delta i ulike aktiviteter (Halleröd mfl. 2006, Svendsen 2008).

Det benyttes også subjektive mål på fattigdom for å utforske menneskers egen vurdering av hvorvidt de opplever seg som fattige eller ikke. Dette kartlegges for eksempel gjennom direkte spørsmål om hvordan respondentene selv opplever sin økonomiske situasjon, om de får «endene til å møtes» eller «pengene til å strekke til» og hvordan de kan dekke uforutsette utgifter (se for eksempel Fløtten og Pedersen 2008, 2009, Epland og Kirkeberg 2006).

I prosjektet «Barns levekår» benytter vi 60 prosent av medianinntekten som lavinntektsgrense, samtidig som vi bruker vi Townsends definisjon (1979) og vektlegger samspillet mellom inntekt og levekår. I tillegg til husholdets inntekt, kartlegger vi både barn og foreldres materielle levekår og deres subjektive opplevelse av egen økonomiske situasjon.

Barnefattigdom

Den revitaliserte oppmerksomheten om fattigdom brakte med seg et nytt perspektiv, nemlig en interesse for hvilke konsekvenser fattigdommen har for barn. Tidligere hadde det vært ansett som tilstrekkelig å studere familiens økonomiske situasjon for å få informasjon om hvordan dårlige levekår berørte barna. Fra slutten av 1990-årene vokste det imidlertid fram en kritikk av samfunnsforskningens voksensentrerte tilnærming. Flere forskere etterlyste barns egne perspektiver og anbefalte å benytte barn både som analyseenhet og informanter (Andersen og Ottosen 2002, Jensen mfl. 2004). Denne faglige interessen for barns perspektiver kan ses i sammenheng med framveksten av en barndomssosiologi som er nærmere beskrevet i et senere avsnitt.

Initiativet til å utforske barnefattigdom som fenomen, kom imidlertid også fra politisk hold. Barnefattigdom har vært et prioritert tema i EUs arbeid for å bekjempe fattigdom og sosial eksklusjon. Allerede på Lisboa-møte i 2000 ble barn nevnt som en spesiell målgruppe. Samme år vedtok EU å arbeide for å eliminere sosial eksklusjon av barn og legge til rette for integrering. Barnefattigdom har vært prioritert i mange av medlemslandenes handlingsplaner (NAPs/inclusion), og det er omfattende rapportering av utviklingen over antall fattige barn (European Commission 2007, European Commission 2008).

Etter vår vurdering har både synkende barnetall og erkjennelsen av oppvekstens betydning for barns kognitive og emosjonelle utvikling, bidratt til den økte oppmerksomheten om fattigdommens betydning for barn. En sikring av fremtiden gjennom tilvekst av stadig nye generasjoner har nærmest vært tatt for gitt. Det synkende barnetallet i Europa de siste tiårene har imidlertid rokket ved denne forventningen. Fertiliteten er i flere land så lav at befolkningen ikke reproducerer seg selv, selv ikke med økt innvandring som

preger de fleste europeiske land. Esping-Andersens (2002) innspill gjennom det som senere er blitt kalt «en barnesentrert sosial investerings-strategi» kan ses i direkte sammenheng med denne utviklingen. Kort oppsummert argumenterer han for at siden andelen barn i Europa synker, må vi sørge bedre for at de barna vi har, slik at de blir i stand til å ivareta nødvendige samfunnsoppgaver som voksne. I tillegg til å få flere i arbeid, anbefaler han tiltak som å gi flere barn tilbud om barnehager og ulike inntektssikringsordninger for familier.

Esping-Andersens argumentasjon er etter vår oppfatning også knyttet til det andre forholdet, nemlig den økende erkjennelsen av oppvekstens betydning for barns utvikling. Det har foregått en endring fra å se barns utvikling som styrt av universelle lover til å vektlegge den konteksten barn og unge vokser opp (Gulbrandsen 2006, Pečnik 2007). Som Mogstad og Rege (2009) påpeker er det mange grunner til at familiens inntekt mens barna er små kan forventes å ha betydning for barns utvikling. Lav familieinntekt kan ha direkte negative konsekvenser gjennom et dårlig bo- og oppvekstmiljø, dårlig kosthold og begrenset tilgang til stimulerende aktiviteter. Lav inntekt kan også medføre stress. Likevel er det ikke nødvendigvis en kausal sammenheng mellom familieinntekt og barns utvikling. En lang rekke andre forhold kan også spille inn.

Esping-Andersens (2002) «sosiale investeringsstrategi» har fått stort gjennomslag, men den har også møtt kritikk for å begrunne satsingen på barn med at de skal fungere godt som framtidige voksne. Kritikere framhevet at barn har krav på en anstendig barndom i kraft av at de er barn, og ikke bare med tanke på at de skal bli velfungerende voksne (Williams 2004). Denne kritikken er i tråd med barndomssosio-logiske perspektiver som framhever barns rettigheter her og nå og ikke bare som framtidige voksne. Barns rettigheter og barndomssosilogiske perspektiver har også bidratt til den økte oppmerksomheten om barnefattigdom.

Teoretiske perspektiver

Barndomssosilogiske perspektiver vokste fram i 1980- og 1990-årene og har satt sitt preg også på studier av barnefattigdom. Barndomssosilogien legger til grunn et syn på barn som handlende subjekter som fortolker og påvirker

sin sosiale virkelighet og sine sosiale omgivelser gjennom egne initiativ og ulike handlinger (James and Prout 1997, Qvortrup mfl. 1994, Brembeck mfl. 2004, Alanen 2007). FNs barnekonvensjon legger også til grunn et syn på barn som aktører, men bringer i tillegg inn barns rettigheter som en sentral dimensjon. Et syn på barn som aktører med selvstendige rettigheter står sterkt i den nye barndomsdiskursen.

Interesse for beskyttende eller velfungerende sider i barns liv har også preget nyere barndomsforskning, inkludert forskning om fattige barn, men fra en annen teoretisk vinkel. Prospektive studier har vært en viktig inspirasjonskilde her. I motsetning til retrospektive studier som forsøker å forstå menneskers liv ved å se tilbake på dem, følger prospektive studier barns utvikling fra fødsel, gjennom oppvekst til voksen alder. Mens retrospektive studier langt på vei hadde skapt et inntrykk av at det nærmest var en lov-messighet at barn fra høyrisikomiljøer ville få problemer, viste prospektive studier at mange sosialt vanskeligstilte barn klarte seg bra som voksne. Disse studiene skapte et mer optimistisk syn på mulighetene til barn som kommer fra problematiske oppvekstmiljøer og vakte interessen for å inkludere også beskyttende forhold og det som fungerer bra i barns liv for å forstå utviklingen (se Gjørum 1998, Sommerschild 1998 og Sandbæk 2002 for nærmere presentasjon av slike studier).

Nyere velferdsforskningens interesse for å utforske voksne hjelpsøkende menneskers evne til å være reflekssive og handlende aktører i egne liv, har også preget fattigdomsforskningen. Denne tilnærmingen legger vekt på å studere strukturelle forhold som kan begrense menneskers handlingsmuligheter og forhold som kan fungere beskyttende (Williams, Popay og Oakley 1999). Både barndomssosiologien og den nyere velferdsforskningen ønsker med andre ord å fange både et aktør- og strukturperspektiv.

Prosjektet «Barns levekår» la disse teoretiske perspektivene til grunn for utformingen av denne undersøkelsen. I tråd med barndomssosiologiske perspektiver valgte vi barn som analyseenhet og informanter, og vi har utforsket barnas erfaringer på sentrale hverdagsarenaer som hjem, skole og fritid samt deres forhold til venner. Foreldrene er spurt om levekårsforhold som barn ikke nødvendigvis har kunnskap om. Både barn og foreldre er intervjuet om ressurser og subjektiv opplevelse av situasjonen (Se Sandbæk

og Sture 2003 del II for en nærmere redegjørelse for prosjektets teoretiske perspektiver).

Barndomssosiologiske tilnærminger, vekt på det som fungerer bra og på å innhente brukernes egne synspunkter har preget det siste tiårets studier av barnefattigdom og ikke minst denne undersøkelsen. Det er relativt nytt å spørre vanskeligstilte mennesker om deres egen opplevelse av situasjonen, og enda nyere å spørre barn. I utforskningen av barnefattigdom har det imidlertid blitt utbredt å spørre barna selv (Redmond 2008). Nye forståelser av medborgerskap har ført til en større etterspørsel etter aktiv deltakelse også fra voksne i planlegging og beslutninger som gjelder den enkelte (Johansson og Hvinden 2007a og b). Videre har det også blitt vanlig å utforske beskyttende forhold og ressurser, eller barns «well-being» som etter hvert er blitt et mye brukt begrep i internasjonale studier (UNICEF 2007, European Commission 2008, Bradshaw og Richardson 2008).

I de neste avsnittene vil vi se nærmere på hvilken ny kunnskap studier av barnefattigdom har brakt med seg. Vi vil drøfte dette under overskriftene «Barnefattigdom som samfunnsfenomen» og «Barnefattigdom som levd erfaring». Vi ser ikke disse tilnærmingene som motstridende. De trekker på felles teoretiske perspektiver og supplerer hverandre, selv om de utforsker ulike sider ved fenomenet barnefattigdom.

1.3 Barnefattigdom som levd erfaring

Utforskningen av barnefattigdom som levd erfaring har både bekreftet kjent og gitt ny kunnskap. Først og fremst har den brakt ny innsikt i hva fattigdom betyr for barn og unge; hvordan de opplever å leve med lav inntekt, hvilke dilemmaer de står overfor og hvilke konsekvenser den lave inntekten kan få. Men den har også nyansert bildet av fattige barn og familier.

Nye bilder av fattige familier

Å la barn og foreldre komme til orde om sine egne erfaringer med å leve på lav inntekt, har endret framstillingen av fattige familier i forskningslitteraturen. Tidligere fattigdomsforskning var i stor grad preget av statistiske analyser som viste en overopphopning av ulike problemer hos fattige familier. Både amerikanske (Seecombe 2002, Evans 2004), europeiske (Bradshaw

2001, 2002) og nordiske undersøkelser (Christoffersen 1994, 1999, 2001) har vist at fattige familier bodde i belastede boområder med betydelig lavere bostandard, at forholdet mellom barn og foreldre var jevnt over mer problematisk og at foreldrenes psykiske og fysiske helse var dårligere og også barna var overrepresentert på en lang rekke risikoforhold som for eksempel skoleproblemer, tenåringsgraviditer og rus (Se Sandbæk 2007 for en nærmere presentasjon av slike undersøkelser).

Nye studier har henledet oppmerksomheten på at selv om belastende forhold er vanligere blant familier med lav inntekt, gjelder det ikke alle. Kvalitative undersøkelser av fattige familier identifiserer ofte tre– ikke nødvendigvis like store – undergrupper: Noen av familiene har riktignok lav inntekt, men de har andre ressurser som gir dem en tilnærmet vanlig økonomisk standard. I andre familier er økonomien knapp, men disponeres på en måte som ikke skaper store problemer for barna. Den tredje gruppa lever med en økonomisk knapphet som er svært merkbar for barna (Van der Hoek 2005, Thorød 2006, 2008). Når fattigdommen er stor nok, har foreldrene ingen mulighet til å skjule situasjonen for barna sine. Men mange familier som preges av de problemene som lav inntekt kan føre med seg, kan ha andre og velfungerende sider. Både vår og andre undersøkelser har for eksempel vist at hvis man spør barna, oppgir langt de fleste å ha et like godt forhold til foreldrene sine som barn i mer velstående familier. Noen flere oppgir problematiske forhold, men langt de fleste er fornøyd med forholdet til foreldrene (UNICEF 2001, Redmond 2008, Sandbæk 2009).

I den nye forskningen om barnefattigdom framstår verken barn eller foreldre som passive, problembelastede ofre, men som mennesker som forsøker å håndtere situasjonen. Gjennom barnas og foreldrenes egne historier har vi fått ny innsikt i barn og foreldres egne strategier for å håndtere en hverdag på lav inntekt. Disse vil vi utdype under.

Barns strategier

Basert på en gjennomgang av ni kvalitative studier av hvordan barn opplever et hverdagsliv i fattigdom, har Redmond (2008) oppsummert at fattige barn forholder seg til hverdagslivet gjennom doble strategier: De strever etter både å mestre sitt eget hverdagsliv og etter å hjelpe foreldrene på ulike måter. Vi

vil peke på noen resultater om hva barn gjør både for å mestre eget hverdagsliv og for å hjelpe foreldrene sine.

Det er et gjennomgående funn at barn i familier med lave inntekter kan oppleve å stå overfor daglige trusler om å bli ekskludert. Barna anvender en rekke strategier for å hindre at dette skjer (Ridge 2002, Redmond 2008). Også norske undersøkelser bekrefter at barn bruker mye krefter på å unngå å bli ekskludert fra skole- og fritidsmiljøet sitt (Helgeland 2008, Hjelmtveit 2008, Thorød 2008). Utad heter det ofte «jeg gidder ikke» når barna egentlig ikke har råd til å delta i en bestemt aktivitet eller de finner på andre unnskyldninger. Hvis de sier rett ut at de ikke har penger, kan de risikere ikke å bli spurt om å være med på kjøpesentret eller på trening neste gang. Selv om det kan være vel ment fra kameratene, kan det medfører det barna frykter mest: Å bli utelukket fra de sosiale arenaene hvor de andre barna oppholder seg. En strategi som mange benytter er derfor å skjule mangelen på penger eller lyve om hvorfor de ikke kan være med. Andre reduserer ønskene sine og tilpasser seg en tilværelse med færre handlingsmuligheter enn det barn flest har, mens en tredje strategi er å søke til mer belastede nettverk, ofte med normer som står i opposisjon til de som er allment aksepterte (Redmond 2008, Thorød 2008).

Barn benytter også ulike strategier for å beskytte foreldrene sine. Både norske og internasjonale undersøkelser viser at dette gjør de blant annet ved å la være å spørre om aktiviteter eller ting de vet eller antar familien ikke har råd til (Redmond 2008, Thorød 2008). Eldre barn kan også bidra økonomisk hvis de er i stand til å skaffe seg arbeid (Roker og Coleman 2000, Harju 2008).

Foreldres strategier

Flere norske og internasjonale undersøker finner at foreldrene i familier med lave inntekter prioriterer barna sine (Jonsson 2001, Chasse mfl. 2003, Rysst 2006 og Redmond 2008). Undersøkelsene viser at det betyr mye for foreldre å kunne gi barna en rimelig god levestandard, det verste ved å ha lite penger er opplevelsen av ikke å kunne gi barna det nødvendigste. Mange foreldre går selv uten eiendeler de trenger for å heve barnas levestandard (Middelthon mfl. 1997). Dette bekreftes også i vår undersøkelse. Foreldrene i

lavinntektsutvalg i «Barns levekår» rapporterer at de skjærer ned på nesten alle andre utgifter til husholdet og til seg selv før de begrenser de midlene de bruker på barna (Grødem 2008).

Basert på de kvalitative intervjuene i prosjektet «Barns levekår», deler Thorød (2006, 2008) foreldrenes strategier i handlingsorienterte og verdiorienterte; dels har foreldrene et hierarki av prioriteringer for å sikre at barna får tilgang til aktiviteter og eiendeler som anses som viktige, dels prøver de å gi barna andre verdier og lære dem til å verdsette ikke-materielle verdier.

Selv om nyere forskning gjennomgående viser at et flertall av foreldre med lav inntekt prioriterer barna, vil vi likevel ta noen forbehold. Dette gjelder ikke alle. Det er et stort frafall fra slike undersøkelser, og det er rimelig å anta at frafallet er større fra familier med tilleggsproblemer som for eksempel rus eller psykisk sykdom som kan gjøre det vanskeligere å prioritere barna. At foreldrene prioriterer barna, betyr dessuten ikke at fattigdommen ikke har konsekvenser for barna. De fleste merker knappheten og prøver å tilpasse seg situasjonen. Også for foreldrene er det grunn til å anta at den knappe økonomien innebærer slitasje over tid. Foreldre med lav inntekt rapporterer flere helseproblemer. Dette kan tolkes i retning av at det koster å streve kontinuerlig for å få endene til å møtes, samtidig som det å ha helseproblemer også lettere kan føre til en situasjon med lav inntekt. Vi kommer tilbake til mulige ulemper ved et aktørperspektiv under diskusjon om tiltak i konklusjonskapitlet.

1.4 Barnefattigdom som samfunnsfenomen

Andelen barn under lavinntektsgrensen

Utforskningen av barnefattigdom som samfunnsfenomen har på samme måte som studier av fattigdom blant voksne fokusert på å kartlegge omfanget, varigheten og graden av fattigdom (Vleminckx og Smeeding 2001, Bradbury, Jenkins og Micklewright 2001). Norge har vært rangert noe ulikt i slike internasjonale studier, men er blant landene med minst omfattende barnefattigdom i samtlige undersøkelser (Bradbury og Jäntti 2001, Bradshaw 2001, Whiteford og Adema 2007, OECD 2008).

Undersøkelser fra Statistisk sentralbyrå (Epland og Kirkeberg 2006) har vist at antallet barn i familier med lav inntekt økte mellom 1996 og 2004.

Målt med 60 prosent av medianinntekten¹, økte andelen fra 5,8 prosent i 1998 (som var det laveste nivået i perioden) til 7,7 prosent i 2004. Det vil si fra om lag 52 000 til vel 70 000 barn. Handlingsplan mot fattigdom (2006) presenterte noe lavere tall, men også de beregningene som ble lagt til grunn her viste en økning av barn i lavinntektsfamilier til omtrent 5,6 prosent i 2004 eller omlag 50 000 barn.

Denne veksten har fortsatt. Målt med 60 prosent av medianinntekten i 2006 var 103 530, dvs. 9,5 prosent av barnebefolkningen i Norge fattige. Dersom barn i husholdninger med mer enn 50 000 i bruttoformue, holdes utenfor, reduseres tallet til 85 000 barn under lavinntektsgrensen (Nadim og Nielsen 2009, Epland og Kirkeberg 2009).

For å få et mål på mer vedvarende fattigdom bruker man ofte å måle inntekten i treårsperioder. Dersom vi i stedet for årlig lavinntekter ser på inntekt over en treårsperiode finner vi en noe lavere andel barn på lave inntekter. I treårsperioden 2005–2007 var likevel 7,3 prosent av alle barn under 18 år, om lag 70 000 barn, under EUs fattigdomsgrense (AID 2010), og også dette målet på vedvarende inntektsfattigdom blant barn har vist en klar økende tendens over det siste tiåret (NOU 2009:10).

I den nyere fattigdomsforskningen står *internasjonale sammenlikninger* av omfanget av barnefattigdom sentralt. Kirkeberg og Epland (2006) har pekt på noen av de problemene slike sammenlikninger bærer med seg. Ulikheter i skatte- og trygdesystemer, inntektsfordeling, husholdningssammensetning og familie- og konsummønstre vil ha betydning som ikke nødvendigvis fanges opp i inntektsstatistikken. Støtteordninger kan framkomme som kontantoverføringer i ett land og offentlige tjenester i et annet. Kun kontantoverføringene inngår i inntektsbegrepet og påvirker gjennom det fattigdomstallene. Resultatene kan også påvirkes av at det benyttes ulike metoder i innsamlingen av data. For eksempel bruker noen land registre, mens andre land benytter intervjuer. Det er viktig å være klar over disse

¹ I dette avsnittet presenterer vi tall på fattige barn målt med 60 prosent av medianinntekten som er EUs fattigdomsgrense. De undersøkelsene vi refererer til oppgir også tall på fattige barn dersom OECDs lavinntektsterskel på 50 prosent av medianinntekten legges til grunn. Andelen fattige barn ligger da noen prosentpoeng under de tallene vi oppgir her.

forbeholdene selv om de neppe rokker ved det faktum at Norge og andre skandinaviske land kommer godt ut i ulike sammenlikninger. Norske tall gir et entydig bilde av at antallet fattige barn øker til tross for den politiske oppmerksomheten bekjempelsen av barnefattigdom har hatt det siste tiåret. Vi vil se nærmere på noen forhold som påvirker fattigdomsmålinger i Norge.

Forhold som påvirker fattigdomsmålinger

Kirkeberg og Epland (2006) påpeker den nære sammenhengen mellom andelen fattige, målt ved slike fattigdomsgrenser som er brukt i disse undersøkelsene, i et land og *inntektsfordelingen*. Desto jevnere inntektsfordelingen, desto lavere andelen med lav inntekt. Det generelle inntektsnivået i Norge har økt svært mye de siste årene. Bare i 2007 økte medianinntekten med åtte prosent i faste priser (Epland og Kirkeberg 2009). Fattigdomsgrensen ble dermed skjøvet kraftig oppover. I følge forfatterne, er det er fort gjort å overse at selv om de som befinner seg nederst i fordelingen ikke har holdt helt tritt med gjennomsnittshusholdningen så kan de likevel ha forbedret sine materielle levekår i perioden. I følge Epland og Kirkeberg (2009) kan denne sammenhengen tyde på at spredte tiltak for å motvirke fattigdom vil monne lite på statistikken så lenge inntektsforskjellene øker. Skal man holde andelen barnefattige lavt, etter de mål på fattigdom som benyttes i internasjonal sammenheng i dag, må man sette i verk tiltak som motvirker inntektsforskjeller i den nedre halvparten av inntektsfordelingen.

Overføringer og støtteordninger vil også ha betydning for hvor mange barn som lever under lavinntektsgrensen. Her vil vi bare nevne barnetrygden som ett eksempel. Barnetrygden er den stønaden som betyr mest for barnehusholdningers inntekt, uavhengig av om de befinner seg over eller under fattigdomsgrensa. Mens barnetrygden utgjør fire prosent av inntektene til forsørgerne til barn generelt, står den for 11 prosent av inntektene til barn i fattige husholdninger. Dersom barnefamilier midt på 2000-tallet hadde mottatt like mye barnetrygd målt i faste kroner som 10 år tidligere, ville minst 10 000 barn blitt løftet ut av lavinnteksgruppa (Epland og Kirkeberg 2007).

Som vist i avsnittet foran faller andelen med lavinntekt når *tids-horisonten* øker fra ett til flere år. For ganske mange er med andre ord lavinntekt bare et forbigående fenomen. Det samme gjelder i internasjonale

undersøkelser, selv om det er store nasjonale forskjeller (Epland og Kirkeberg 2006, Kirkeberg og Epland 2006).

Å ha lave inntekter i følge inntektsstatistikken, er ikke ensbetydende med å være fattig. Mennesker med lave inntekter kan ha *formuer* av ulik størrelse. Det har blitt vanligere å se bort fra mennesker med en viss formue fra kategorien fattige i ulike forskningssammenhenger. Noen forskere har ekskludert familier med en bruttoformue over 50 000 kr per forbruksenhet (Epland 2001, Ytrehus 2004, Nadim og Nielsen 2009), mens Epland og Kirkeberg (2007) økte denne grensen til 250 000 kr per forbruksenhet. I denne tredje og siste analysen av «Barns levekår» har vi tatt bort familier med en bruttofinanskapital over 400 000 kroner ved inngangen til observasjonsperioden (se kapittel 2 for en nærmere redegjørelse).

Vi har altså en forholdsvis lav andel fattige barn i Norge, men det er likevel flere grunner til å studere barnefattigdom. Som vi har påpekt i andre sammenhenger (Sandbæk 2007) er det for det første av generell interesse å få kunnskap om hvilke barn som har størst risiko for å befinne seg under fattigdomsgrensen også i et høyt utviklet velferdssamfunn som det norske. Resultatene fra prosjektet «Barns levekår» og annen forskning (se for eksempel Epland og Kirkeberg 2009) viser at både i Norge og i andre europeiske land har barn i familier med enslige forsørgere, ikke-vestlige innvandrere, og familier med liten tilknytning til arbeidsmarkedet større risiko for å vokse opp med lav inntekt. Selv om fattigdom ikke rammer mange barn, kan situasjonen likevel være alvorlig nok for dem det gjelder. En tredje grunn til å studere barnefattigdom i Norge er behovet for å følge med utviklingen og se om økningen i andelen barn under lavinntektsgrensen vil vedvare over tid.

1.5 Om prosjektet «Barns levekår – betydningen av familiens inntekt»

I denne undersøkelsen følger vi barn i lavinntektsfamilier i en tiårsperiode. Prosjektet består av tre deler:

- En hoveddel hvor materialet hentes fra en landsdekkende og representativ intervjuundersøkelse med barn og foreldre som informanter. I samarbeid med Statistisk sentralbyrå ble det trukket to utvalg med

utgangspunkt i opplysninger om inntekten i 2000: «Lavinntektsutvalget» består av barn som bodde i familier med under 60 prosent av medianinntekten, mens «kontrollutvalget» er et representativt utvalg av barn i familier fra alle inntektsgrupper. Barna var i alderen 6–12 år første gang undersøkelsen ble gjennomført i 2003. I 2009 var de blitt ungdommer i alderen 12–18 år. Ved alle de tre datainnsamlingene ble barn intervjuet om ulike sider ved hverdagslivet sitt hjemme, på skolen og i fritida og om sitt syn på familiens økonomiske situasjon. Foreldrene ble intervjuet om demografiske forhold, tilknytning til arbeidsliv, familieøkonomi og sosiale relasjoner.

- En kvalitativ del hvor 26 foreldre og et tilsvarende antall barn fra lavinntektsutvalget ble intervjuet. Informantene ble valgt blant familier i lavinntektsutvalget hvor foreldrene oppga at de ikke fikk pengene til å strekke til. Intervjuene fant sted i 2003 (Thorød 2006, 2008).
- En handlingsrettet del hvor vi analyserer materialet med tanke på å identifisere tiltak som kan bidra positivt for barn og familier som strever økonomisk.

Prosjektets longitudinelle design har gitt oss mulighet til å følge utviklingen over lengre tid. Dermed kan vi skille mellom de familiene som bare har opplevd kortvarige perioder med lav inntekt fra familier hvor denne tilstanden er mer permanent. Valget av paneldesign gjør at vi følger de samme familiene. Dette kan gi økt innsikt i hvordan lav inntekt og dårlige materielle levekår over tid påvirker barn i en viktig periode av oppveksten deres.

1.6 Rapportens oppbygging

Det er nesten 10 år siden disse barna og unge ble trukket ut til å delta i undersøkelsen. Hvordan har barna og familiene deres så mange år etter? Var situasjonen med lavinntekt en engangsforeteelse, varte den over flere år eller varer den fortsatt? Hvis den har forandret seg, hvor mye bedre eller verre er familiens inntektssituasjon? Har lav inntekt satt preg på barna, og er det noen forskjell her mellom dem og barna i kontrollutvalget mht trivsel og prestasjoner på skolen, deltakelse i fritid, forbruk og tilgang til egne penger? Hvordan er barnas og foreldrenes helse og sosiale nettverk? Disse spørsmålene vi bli belyst og drøftet i denne rapporten.

I kapittel 2 beskrives prosjektets design og metode, og det redegjøres for frafall og sentrale begreper i analysene. Kapittel 3, 4 og 5 drøfter ulike sider ved familienes materielle levestandard; inntektsutvikling, levekår og boforhold. Kapittel 6 presenterer resultater som vedrører foreldrenes helse. Kapitlene 7, 8 og 9 presenterer henholdsvis barnas skolesituasjon, fritidsaktiviteter og forbruk, mens kapitlene 10 og 11 omhandler barnas helse, selvtillit og opplevd kontroll. Kapittel 12 vil summere opp resultatene og trekke konklusjoner.

2 Design, data og variabler

JON IVAR ELSTAD OG ELISABETH UGRENINOV

I dette prosjektet sammenlikner vi barn som bor i familier med lave inntekter med «barn flest». Hensikten er å undersøke om – og i tilfelle hvordan – oppvekst i en lavinntektsfamilie gir andre levevilkår og andre utgangspunkt for barna enn oppveksten i et tverrsnitt av norske familier. Barndommen og ungdomsårene er viktige i seg selv, men de er samtidig en fase som forbereder voksenlivet. For å få fram eventuelle konsekvenser over tid var forskningsplanen å følge barna og deres familier over flere år med tre intervjuer og andre datainnsamlinger. Opplegget er *komparativt* – å sammenlikne barn i lavinntektsfamilier med et tverrsnittsutvalg av barn – og *longitudinelt* – å følge situasjonen blant barna over tid.

2.1 Datagrunnlag

Data er innsamlet og levert av Statistisk sentralbyrå, og de er av tre typer: besøksintervjuer, selvutfyllingsskjemaer og informasjon fra offentlige registre.

De fleste intervjuene har foregått ansikt-til-ansikt ved besøk i respondentenes hjem, men noen intervjuer er gjort per telefon. Besøksintervjuene ble gjennomført ved hjelp av PC-assistert intervjuing (CAI). Her bruker intervjuerne bærbare PC-er, de leser opp spørsmålene fra dataskjermen og registrerer svarene direkte, se Flåte mfl. (2004).

Selvutfyllingsskjemaer ble benyttet der temaene var mer sensitive og vanskelige å svare på, som problemer i parforholdet blant de foreldre og mobbing og småkriminell atferd blant barna og ungdommene. I den grad det var mulig, ble intervjuene gjennomført mens både foreldre og barn var hjemme samtidig, for da kunne den ene bli intervjuet mens den andre fylte ut selvutfyllingsskjemaet. Barna besvarte også et sett psykologiske spørsmålsbatterier: Harters *The Perceived Competence Scale for Children*, *Self-Perception Profile for Adolescents* og *The Child Nowicki-Strickland Internal-External Scale*.

Opplysninger er dessuten innhentet fra offentlige registre og gir blant annet informasjon om høyeste fullførte utdanning for foreldre, om innvandrerbakgrunn og om husholdningenes inntekt, økonomiske overføringer og brutto finanskapital. Siden bearbeiding av registerdata tar tid, er 2007 det siste året vi har registeropplysninger for i denne rapporten, men nyere registeropplysninger skal legges til data på et seinere tidspunkt.

Det ble også foretatt kvalitative intervjuer med 26 foreldre og et tilsvarende antall barn i 2004. Resultatene fra denne kvalitative datainnsamlingen er rapportert tidligere (Thorød 2006, Thorød 2008) og vil ikke bli ytterligere presentert i denne rapporten.

2.2 Personvern

Personene som ble kontaktet for intervju ble nøye informert om at deltakelse var frivillig og at de når som helst kunne trekke seg fra undersøkelsen. Deltakerne har også gitt eksplisitt tillatelse til at registeropplysninger kan kobles til datamaterialet. Alle datafilene er blitt aidentifisert før de er utlevert til forskerne, slik at kjennetegn som navn, adresse (og selvsagt personnummer) er fjernet. Som forskere har vi streng taushetsplikt, slik at alle deltakere kan være garantert at ingen opplysninger kan tilbakeføres til den enkelte deltaker. (Se Sandbæk (red. 2004) for refleksjoner om barn som informanter).

2.3 Definisjon av lavinntekt

Den relative definisjonen av fattigdom

Hva «fattig» betyr i dagens Norge har vært diskutert av mange forskere (Epland og Kirkeberg 2007, Fløtten 2009, Fløtten og Pedersen 2009, Frønes 2010, Nadim og Nielsen 2009, Sandbæk (red.) 2008, Sandbæk og Sture 2003). Som det framgår av kapittel 1 bygger dette prosjektet på oppfatningen om at lav inntekt og fattigdom må forstås *relativt* til den generelle situasjonen i samfunnet. Med «fattig» menes ikke først og fremst mangel på økonomiske ressurser og materielle goder i *absolutt* forstand. Et tradisjonelt, absolutt fattigdomsbegrep ville framheve matmangel, å være uten klær og husly som beskytter mot kulde, uten elementær helsetjeneste osv. Med «fattig» i dette prosjektet menes en økonomisk situasjon som avviker i betydelig grad fra det

vanlige, gjengse nivået i det omliggende samfunnet. Det sentrale spørsmålet blir derfor om den *relative* mangelen på økonomiske ressurser svekker livskvalitet og livssjanser for barna slik at deres utgangspunkt for livet blir klart vanskeligere enn det barn ellers stort sett vil stå overfor.

Definisjon av inntekt og ekvivalensskala

I prosjektet er lav inntekt definert slik det er vanlig innen EU, der *inntekt under 60 prosent av medianinntekten per forbruksenhet i vedkommende land* regnes som såpass lav inntekt at familiens økonomiske situasjon utgjør en «risiko for fattigdom».

Vi tar derfor utgangspunkt i det generelle inntektsnivået i landet for tiden, målt med medianinntekten. Vi bruker ikke gjennomsnittet som er et lite velegnet mål på alminnelige inntekter når inntektsfordelingen er skjev. Medianinntekten finner vi slik: Alle individer (eller familier) er rangert etter inntektens størrelse, fra lavest til høyest. Medianen er midtpunktet i inntektsfordelingen, det vil si den inntektsstørrelsen som deler inntektsfordelingen eksakt i to, slik at halvparten, 50 prosent, har lavere inntekt og halvparten har høyere inntekt. Videre tar vi utgangspunkt i *inntekt etter skatt* (se boks) ettersom vi ønsker å rette søkelyset på hva individene og familiene har av økonomiske ressurser for forbruk og innkjøp av goder.

Lønnsinntekt + netto næringsinntekt + brutto kapitalinntekt + overføringer
(f.eks. pensjoner, kontantstøtte, sosialhjelp)
minus
Skatt og andre fradrag (f.eks. underholdsbidrag, pensjonspremier)
er lik
Inntekt etter skatt.

Merk at verdier av mottatte offentlige tjenester, verdien av hjemmeproduksjon, inntekt av egen bolig og svarte inntekter er ikke med i beregningen, heller ikke renteutgifter, som jo kan ha stor betydning for hvor mye en familie har å rutte med.

Fokus er imidlertid ikke på det enkelte individets inntekt, men på *husholdningens samlede inntekt etter skatt*. Dermed bygger vi i utgangspunktet på en antakelse om at det er størrelsen på husholdningens samlede inntekt som er avgjørende for den økonomiske velferden til de enkelte husholdsmedlemmene. Vi må imidlertid ta hensyn til hvor mange husholdningsmedlemmer

som skal leve av disse inntektene, siden det som regel er stordriftsfordeler når flere bor sammen og kan dele på fellesutgiftene. Husholdningenes samlede inntekt etter skatt blir derfor *justert for* (andre uttrykk for det samme er «korrigeret for», eller «ekvivalent med hensyn på») hvor mange voksne og barn det er i husholdningen.

Forskjellige metoder – forskjellige *ekvivalensskalaer* – er utarbeidet for å foreta denne korrigeringen. I dette prosjektet anvender vi EUs vanlige metode, den såkalte EU-skalaen (som også kalles den modifiserte OECD-skalaen). En husholdnings *forbruksvekt* beregnes slik: Den første voksne personen i husholdningen gis en forbruksvekt lik 1,0, hver ekstra voksen regnes lik 0,5, og hvert barn gis en forbruksvekt lik 0,3. I vårt prosjekt har vi satt grensen mellom barn/voksne lik 18 år, det vil si at ungdom til og med 17 år gis forbruksvekt 0,3.

Inntekt i denne rapporten vil altså (om ikke noe annet sies) bety summen av alle husholdningsmedlemmenes inntekt etter skatt dividert med den samlede forbruksvekten for husholdningen. Består husholdningen for eksempel av mor pluss ett barn deles husholdningens samlede inntekt etter skatt med 1,3, om det er to voksne og to barn i familien skal husholdningens samlede inntekt deles med 2,1 (dvs. $1,0 + 0,5 + 0,3 + 0,3$). Valg av skalaer vil påvirke hvilke familietyper som regnes som fattige (se Sandbæk (red. 2004) for en nærmere diskusjon).

Tabell 2.1 viser hva denne utregningsformelen i praksis innebærer. Tallene er i løpende kroner, slik at det ikke er tatt hensyn til inflasjon og endret kroneverdi i perioden. Medianinntekten per forbruksenhet steg fra 187 000 kroner i 2000 til 262 000 kroner i 2007 i løpende kroner, opp ca. 40 prosent. I dette tidsrommet steg prisene med omlag 25 prosent, slik at realveksten var på omlag 15 prosent. I år 2000 ville en énpersonhusholdning med under 112 200 kroner i inntekt etter skatt være under lavinntektsgrensen, mens i 2007 måtte han/hun ha mer enn 157 200 kroner i inntekt etter skatt for å være over lavinntektsgrensen. En familie med to voksne og to barn måtte ha mer enn 235 600 kroner i inntekt etter skatt i 2000 for å være over lavinntektsgrensen. Åtte år seinere, i 2007, ville denne familien vært «fattig» (under lavinntektsgrensen) om den hadde under 330 100 kroner i inntekt etter skatt.

Tabell 2.1. Medianinntekt (inntekt etter skatt) per forbruksenhet i Norge 2000–2007 i henhold til EU-skalaen (den modifiserte OECD-skalaen). Grenseverdier for lav inntekt («risiko for fattigdom»), dvs. 60 prosent under medianen, for tre typer husholdninger. Løpende kroner.

År	Medianinntekt (inntekt etter skatt) per forbruksenhet	Lavinntektsgrenser for ulike typer husholdninger		
		En person	En voksen og ett barn	To voksne og to barn
2000	187 000	112 200	145 900	235 600
2001	198 000	118 800	154 400	249 500
2002	208 000	124 800	162 200	262 100
2003	213 000	127 800	166 100	268 400
2004	219 000	131 400	170 800	275 900
2005	231 000	138 600	180 200	291 100
2006	242 000	145 200	188 800	304 900
2007	262 000	157 200	204 400	330 100

2.4 Utvalgene, deltakelse og frafall

De opprinnelige bruttoutvalgene av lavinntekt- og kontrollfamilier

Hvordan undersøkelsesutvalgene ble konstruert er beskrevet hos Flåte mfl. (2004). Statistisk sentralbyrå identifiserte barnefamilier med minst ett barn alder 3–9 år i år 2000. Lavinntektsfamilier ble definert som de barnefamilier som hadde en ekvivalent familieinntekt etter skatt under 60 prosent av medianen dette året. For en familie med én voksen og ett barn var for eksempel lavinntektsgrensen i år 2000 på 145 900 kr og for en familie med to voksne og to barn var den på 235 600 kr.

Med disse kriteriene ble det trukket ut et utvalg som besto av (brutto) i alt 3075 barn med tilhørende familier. I denne rapporten kalles dette for *lavinntektsutvalget* (eller av og til «fattige familier» eller «caseutvalget»). For å sammenlikne barna i lavinntektsutvalget med barn i familier med inntekter slik de generelt var i Norge i 2000, ble det samtidig trukket ut et bruttoutvalg på 486 barn i de samme aldersgruppene med familier og foreldre. Dette kontrollutvalget er ment å representere et tverrsnitt av alle barnefamilier i Norge, og vi kan dermed studere om situasjonen til barna i vårt lavinntektsutvalg skiller seg systematisk ut fra situasjonen til alle barn i Norge, representert ved kontrollutvalget. Etersom kontrollutvalget er trukket tilfeldig fra hele befolkningen av barnefamilier, vil det også omfatte noen «fattige» familier.

Deltakelsen i intervjuene i 2003, 2006 og 2009

Utvalgene – lavinntektsutvalget og kontrollutvalget – ble kontaktet for intervjuer første gang i 2003, og deretter i 2006 og 2009. Dette er altså en *panelundersøkelse*: Informasjon om de samme enhetene – *barna* – er samlet inn på flere tidspunkt. Samtidig er også informasjon om barnas husholds- og familiesituasjon innsamlet. Begge deler kan ha endret seg over tid på grunn av nye søsken, skilsmisse o.l. Barna var i alderen 6–12 år i 2003 og 12–18 år i 2009.²

Som det framgår av tabell 2.2, lot 1627 av lavinntektfamiliene og 310 av kontrollutvalgsfamiliene seg intervjuet i 2003 – med andre ord noe over halvparten (53 prosent) av lavinntektfamiliene og noe flere blant kontrollfamiliene (64 prosent). I forhold til bruttoutvalget var derfor frafallet betydelig, men ikke uventet stort, ettersom det er vanlig at mange ikke ønsker å delta i slike undersøkelser (se avsnittet om skjevheter i frafallet).

I alt deltok 1937 barn og deres foresatte i den første intervjurunden i 2003. I de neste datainnsamlingene hadde vi bare mulighet for å henvende oss til de som hadde deltatt i 2003. I lavinntektsutvalget ble henholdsvis 1068 og 1114 intervjuet i 2006 og 2009, tilsvarende i kontrollutvalget var 235 og 248. I lavinntektsutvalget deltok altså omlag to tredeler av de som først ble intervjuet i 2003, i de neste rundene i 2006 og 2009, mens tilsvarende for kontrollutvalget var vel tre fjerdedeler.

En del av deltakerne som var med i 2006, deltok ikke i 2009 og vice versa. I lavinntektsutvalget er 866 intervjuet i alle de tre årene, mens 202 ble intervjuet bare i 2003 og 2006 og 248 ble bare intervjuet i 2003 og 2009. Tilsvarende tall for kontrollutvalget var 211, 24 og 37. Dette innebærer at 1316 i lavinntektsutvalget og 272 i kontrollutvalget er blitt intervjuet minst to ganger (henholdsvis 81 prosent og 88 prosent av de som ble intervjuet i 2003), mens 311 (lavinntekt) og 38 (kontroll) ble bare intervjuet i 2003.

Vi hadde bare anledning til å innhente registerdata for de familiene som lot seg intervjuet i 2003. Inntektsdata og andre typer registerinformasjon har vi derfor for bortimot 1627 i lavinntektsutvalget og 310 i kontrollutvalget (registerdata mangler for et lite antall).

² Et lite antall av barna viste seg å ha fylt 13 år ved intervjuet i 2003 og 19 år ved intervjuet i 2009. Strengt tatt var disse barna eldre enn de vi skulle undersøke, men siden de var få og trolig nettopp fylt 13/19, er de slått sammen med kategorien 12 år i 2003 og 18 år i 2009.

Tabell 2.2. Bruttoutvalg (antall barn med tilhørende familier) og intervjudeltakelse i 2003, 2006 og 2009. Lavinntektsutvalget og kontrollutvalget

	Bruttoutvalg	Intervju 2003	Intervju 2006	Intervju 2009
Antall				
Lavinntektsutvalg	3075	1627	1068	1114
Kontrollutvalg	486	310	235	248
Alle	3561	1937	1303	1362
I prosent av bruttoutvalg				
Lavinntektsutvalg	100	52,9	34,7	36,2
Kontrollutvalg	100	63,8	48,4	51,0
Alle	100	54,4	36,6	38,2
I prosent av intervju i 2003				
Lavinntektsutvalg		100	65,6	68,5
Kontrollutvalg		100	75,8	80,0
Alle		100	67,3	70,3

Hvor sosialt skjevt er frafallet?

Som det framgår av tabell 2.2 var det langt ifra alle i bruttoutvalget for undersøkelsen som sa seg villig til å bli intervjuet. Dette reiser spørsmålet om *representativitet* – hvor mye ligner de vi faktisk har undersøkt på den befolkningsskategorien (lavinntekt barnefamilier) vi ønsker å si noe om? Sagt annerledes: Hvor godt tilsvarende funnene våre det vi *ville ha funnet* om vi hypotetisk sett kunne ha intervjuet grundig *alle* lavinntektsbarnefamilier i landet?

Frafallet er som sagt ikke ubetydelig. Blant det opprinnelige bruttoutvalget på vel 3000 barn i lavinntektsfamilier var det bare 1114 som ble intervjuet i 2009. Et frafall av denne størrelsesorden er imidlertid ikke uvanlig i slike undersøkelser. Mange vegrer seg for å bruke tid på slikt eller ønsker ikke å dele informasjon om sitt private liv med en intervjuer. Spesielt blir belastningen stor når familiene og foreldre blir innbudt til intervjuer flere ganger, som i dette prosjektet – men som nevnt ser vi jo likevel at hele 81 prosent av lavinntektsutvalget som ble intervjuet i 2003, har latt seg intervjuer minst en gang til, enten i 2006 eller i 2009.

Det avgjørende, forskningsmessig sett, er imidlertid ikke først og fremst hvor stort frafallet er, men hvor *skjevt* det er. Selv når frafallet er stort, kan funnene bli jevnt over riktige såfremt de som faktisk blir undersøkt, ikke

avviker betydelig fra de som ikke blir undersøkt når det gjelder de sentrale temaene en tar sikte på å kartlegge.

Derfor er det av interesse å vite i hvilken grad de vi har intervjuet atskiller seg fra de som ikke ville stille opp for intervjuer. Når det gjelder forskjellen mellom bruttoutvalget og de som ble intervjuet i 2003, har vi ingen muligheter for å belyse skjevheten, ettersom vi ikke har adgang til opplysninger om de som ikke ga intervjuer i 2003. Det seinere frafallet derimot, fra 2003 til 2006 og/eller 2009, kan vi si noe om. Her kan vi sammenlikne egenskaper og karakteristika for dem som ble intervjuet i 2003 med de som deltok i 2009. Dermed kan vi få inntrykk av om de som inngår i 2009-intervjumaterialet er annerledes enn utvalget som deltok i 2003. Vi sammenlikner derfor de som deltok i 2009 med alle som deltok i 2003 og med de som deltok i 2003, men ikke i 2009 (tabell 2.3).

Tabell 2.3. Lavinntektsutvalget: Økonomi, utdanning, mv. blant alle som deltok i 2003, blant de som deltok både i 2003 og 2009, og blant de som deltok bare i 2003, men ikke i 2009.

	Alle	Deltok i 2009	Deltok ikke i 2009
Median ekvivalent inntekt 2003	141 100	144 100	132 800
Median ekvivalent inntekt 2007	196 300	203 100	180 100
Median brutto finanskapital 2003	36 000	41 000	23 500
Median brutto finanskapital 2007	71 500	89 500	39 500
Andel «fattige» (%) i perioden 2005–07	29,8	25,9	38,1
Mødrene, ikke mer enn grunnskole (%)	44,1	39,9	54,6
Fedrene, ikke mer enn grunnskole (%)	38,3	34,8	46,7
Ingen foreldre yrkesaktiv i 2003	20,3	17,3	27,0
Bodde med begge foreldre 2003 (%)	67,4	68,6	64,7
Voksne «meget god helse» i 2003*	36,2	37,0	34,6
Ikke-vestlig innvandrere (%)	20,8	17,5	27,9
Antall intervjuet**	1627	1114	513

* Gjelder den voksne som ble intervjuet i 2003. **Det faktiske antallet som inngår i beregningen kan være litt lavere pga partielt frafall.

Tabell 2.3 viser at de som *ikke* deltok i 2009, generelt var i en dårligere økonomisk situasjon i 2003 enn de som faktisk deltok i 2009. Denne

tendensen ser vi både for inntekt i 2003 og 2007, for brutto finanskapital og for risikoen for å være «fattig» 2005–2007. Det samme mønsteret ser vi klart for foreldres utdanningsnivå, og også for de voksnes yrkesaktivitet i 2003 og for innvandrerstatus. Blant de i lavinntektsutvalget som ikke ble intervjuet i 2009, var 28 prosent ikke-vestlige innvandrere, mot 18 prosent blant de som deltok i 2009.

På den annen side var det tilsynelatende en liten skjevhet i frafallet med hensyn på helse og familiesituasjon i 2003. Skjevheten i frafallet gjelder derfor neppe alle forhold, men særlig sosioøkonomiske karakteristika. I Statistisk sentralbyrås dokumentasjonsrapporter er det også gitt oversikter over frafallet, særlig med henblikk på kjønn, alder og bostedsfylke (Flåte mfl. 2004, Lagerstrøm 2008, Wilhelmsen 2010), men det viktigste i forhold til undersøkelsens formål er de sosiale og sosioøkonomiske skjevhetene i frafallet.

Vi må derfor være oppmerksom på at økonomiske ressurser, utdanning og yrkesaktivitet i noen grad var bedre blant de som svarte i 2009 enn blant dem som «falt fra» og bare deltok i 2003, men en sammenlikning mellom de som svarte i 2009 og *alle* som svarte i 2003, viser likevel ikke urimelig store forskjeller: 203 000 versus 196 000 i inntekt i 2007, 60 prosent kontra 56 prosent med mer enn grunnskole blant mødrene, og 83 prosent kontra 80 prosent med minst en yrkesaktiv i familien i 2003.

Utvalgsskjevhet («sample bias») forekommer nesten alltid i surveyundersøkelser (Elstad 2010). Grunnen kan være at de med lavere utdanning føler fremmedhet overfor utdannede intervjuere fra en mektig statsinstitusjon, eller at en dårligere livssituasjon (lav inntekt, mv.) fører til at personene trekker seg unna og ikke ønsker å blottlegge sine vanskeligheter, eller generelt at de har så slitsom livssituasjon at de ikke har overskudd til å ta imot en intervjuer. Dette betyr at det er en viss tendens til at de vi analyserer i 2009-materialet, generelt kan være bedre stilt enn den befolkningskategorien vi ønsker å beskrive. For å forsøke å korrigere – kompensere – noe for denne skjevheten, har vi i analysene av 2009-materialet foretatt en *vekting* av enhetene, som er nærmere beskrevet i avsnitt 2.6.

2.5 Familier, tid, formue: Representerer lavinntektsutvalget de «fattige»?

Hvem er med i husholdningene? Hvordan er inntekt beregnet?

Begrepene lavinntekt og fattigdom er komplekse, men et viktig spørsmål for dette prosjektet er også det rent praktiske: Etter at vi har definert «fattig» (eller mer presist: *risiko* for fattigdom) som å leve i en husholdning med en ekvivalent inntekt under 60 prosent av medianverdien, er spørsmålet om vi *i praksis* vil greie å skille ut de som tilfredsstillere dette kriteriet.

For å klassifisere i lavinntekt/ikke lavinntekt må vi strengt tatt kjenne til hvem som bor i husholdningen på ethvert tidspunkt. Den faktiske husholdningssammensetningen er utgangspunkt for å beregne de to nøkkelstørrelsene vi trenger for å klassifisere som «fattig» eller ikke: husholdets samlede inntekt etter skatt som er inntektssiden i «fattigdomsligningen», og forbruksveksten – hvem/hvor mange som lever av disse inntektene.

Derfor er det selvsagt et problem for forskningen at de offentlige registrene ikke alltid har presise opplysninger om hvem som faktisk inngår i en husholdning. Bruttoutvalgene for undersøkelsen ble trukket med hjelp fra Statistisk sentralbyrås registeropplysninger. Opplysningene som finnes her, vil avvike i noen grad fra hvordan husholdningene faktisk ser ut. Dette kan for eksempel skyldes at ektepar flytter fra hverandre til to atskilte husholdninger uten at dette registreres, eller at samboerskap inngås eller avsluttes uten at dette meddeles offentlige myndigheter, eller at et voksent barn kan være registrert på foreldrenes adresse og derfor inngår i beregningene av forbruksveksten selv om barnet flyttet for lenge siden, osv. Opplysninger som folk har plikt til å melde, for eksempel om varig flytting, blir jevnlig forsinket slik at de offentlige registrene ikke er perfekt oppdatert på ethvert gitt tidspunkt.

I dette prosjektet brukte Statistisk sentralbyrå (SSB) registerdata for å bestemme hvilke personer som inngikk i husholdningene den gangen bruttoutvalgene ble trukket. Deretter summerte SSB inntektene for disse personene for å klassifisere i lavinntekt/ikke lavinntekt. Av grunner som nevnt over vil ikke en slik klassifisering alltid være presis.

Deretter, i intervjuene i 2003 fikk vi faktisk informasjon for 1937 barn/familier om hvilke personer som inngikk i husholdningen på *dette* tidspunktet. Slik husholdningsinformasjon ble også innsamlet for de 1303 som

ble intervjuet i 2006 og de 1362 som ble intervjuet i 2009. Enheten i prosjektet er *barnet* som fra starten av inngikk i bruttoutvalgene. Vi kjenner følgelig til husholdningen rundt barnet akkurat på intervjutidspunktene, men eksakt hvordan husholdningen var i tiden før og etter kan vi ikke vite sikkert. Vi vet ikke, for eksempel, om paret som var samboere da de ble intervjuet i 2003, flyttet fra hverandre noen måneder etterpå, eller om de fikk et nytt barn. I praksis er vi nødt til å anta at familie- og husholdssituasjonen har vært noenlunde stabil i årene rundt tidspunktet da intervjuene ble foretatt, men vi kan ikke vite sikkert om dette holder stikk.

Slikt gjør at fastsettelsen av den faktiske økonomiske situasjonen til husholdningene vil nødvendigvis, i noen grad, bli usikker. Kartleggingen av utviklingen av inntektssituasjonen for de to utvalgene er gjort slik: SSB har, så langt det har vært mulig, brukt opplysningene gitt i intervjuene i 2003, 2006 og 2009 for å fastlegge hva som var barnets *faktiske* bosituasjon på disse intervjutidspunktene – hvilke personer som inngikk i husholdningene og som derfor skal telle med i beregninger av husholdets inntekt og husholdets forbruksvekt. På grunn av ufullstendige og uklare intervjuopplysninger ble imidlertid ikke alle husholdningene kartlagt «perfekt» på denne måten. Intervjuopplysningene er derfor også i noen grad supplert med de opplysningene som fantes i SSBs registre på den tiden da intervjuene ble foretatt.

På basis av intervjuene supplert med registeropplysninger er således barnets *faktiske* hushold kartlagt på intervjutidspunktet i 2003 og 2006. Husholdningen per 2003 har så blitt brukt for å beregne inntekter og forbruksvekter for årene 2000–2003, og tilsvarende er husholdningen per 2006 brukt for å beregne inntekter og forbruksvekter for 2004–2007. I denne rapporten er 2007 det siste året vi har inntektsopplysninger om. For de som ble intervjuet i 2003, men ikke i 2006, er 2003-opplysningene brukt som erstatning for de manglende 2006-data. På denne måten er det foretatt en så presis kartlegging av den økonomiske situasjonen for barnas hushold for perioden 2000–2007 som det i praksis har vært mulig å gjøre. Men selvsagt kan vi ikke unngå alle feilkilder. Vi har ingen eksakt oversikt over *alle* endringene som har skjedd i husholdningenes sammensetning i studieperioden, og det kan også være andre feilkilder (nevnt nedenfor). Men i denne datainnsamlingen er det gjort mange anstrengelser for å nøytralisere

slike feilkilder, og en kan hevde at dette datamaterialet har, i uvanlig høy grad, pålitelige opplysninger om de forholdene som skulle kartlegges.

Var lavinntektsutvalget fattige etter år 2000?

Med inntektsberegninger gjort som beskrevet i forrige avsnitt, kan lavinntektsutvalget og kontrollutvalget plasseres i inntektshierarkiet for hvert inntektsår i perioden 2000–2007. Disse tallene gjelder altså for alle i lavinntektsutvalget (vel 1600) og kontrollutvalget (vel 300) som deltok i intervjuene i 2003, uansett om de ble intervjuet seinere eller ikke – og disse tallene gir nok derfor et noenlunde riktig bilde av inntektsutviklingen i de to utvalgene i disse åtte årene.

Tabell 2.4. Inntektsutvikling, lavinntektsutvalg og kontrollutvalg 2000–2007. Andeler (%) under 60 % av medianen, mellom 60 og 80 prosent, og over 80 prosent av medianen.

Inntektsår	Lavinntektsutvalget			Kontrollutvalget		
	<60%	60–80%	80%+	<60%	60–80%	80%+
2000	89,6	5,1	5,3	9,5	13,7	76,8
2001	52,3	29,5	18,2	9,8	12,7	77,5
2002	42,4	32,7	24,9	9,8	15,7	74,5
2003	37,8	34,2	28,0	8,2	14,1	77,8
2004	37,7	32,8	29,5	7,2	17,6	75,2
2005	37,1	31,5	31,4	6,2	15,6	78,2
2006	31,1	31,3	37,6	4,9	14,3	80,8
2007	26,6	30,0	43,4	6,2	13,0	80,2

Kontrollutvalget som helhet har vært noenlunde stabilt plassert i inntekts-hierarkiet i denne perioden. Under 10 prosent, etterhvert synkende til rundt fem–seks prosent, var «fattige» i denne perioden. Omlag dobbelt så mange i kontrollutvalget var i en relativt svak inntektssituasjon uten å være «fattige» (dvs. 60–80 prosent av medianinntekten), mens omlag tre fjerdedeler eller mer var nær medianinntekten eller høyere (80 prosent og mer enn medianinntekten). Kontrollutvalget skal i prinsippet være noenlunde representativt for alle barnefamilier i de aktuelle aldersgruppene, og inntektsfordelingen i dette utvalget er omtrent som forventet.

Når det gjelder lavinntektsutvalget, derimot, ser vi store endringer siden inntektsåret 2000. Etersom lavinntektsutvalget skulle bestå av «fattige» i år 2000, er et første spørsmål hvorfor omlag 10 prosent, ifølge tabell 2.4, likevel

var *over* lavinntektgrensen i 2000. Grunnen er nok denne: Lavinntektsutvalget ble opprinnelig trukket fra familiestatistikken 2002, mens tabellen viser inntektssituasjonen beregnet ut fra husholdssammensetningen rapportert i intervjuet i 2003, og dette kan – som forklart over – gi noe ulike resultater.

Vi ser videre at andelen «fattige» i lavinntektsutvalget synker svært raskt fra 2000 til 2001 (nedgang fra 90 prosent til 52 prosent). Deretter har det vært en noenlunde jevn nedgang fra år til år, og i 2007 blir bare litt over en fjerdedel av lavinntektsutvalget (26,6 prosent) fortsatt klassifisert som «fattige».

Innslaget av «fattige» i lavinntektsutvalget er altså blitt mye mindre i løpet av årene 2000–2007. Trolig er det to viktige grunner til disse bevegelsene.

Den første grunnen er at når en bruker inntektsregisteret for et spesielt år for å finne de «fattige», vil en i praksis få med en god del familier som hadde lav inntekt av spesielle og forbigående grunner i akkurat dette året. Det kan være at en eller begge foreldre har studert og derfor hadde lav årsinntekt, at far – eller hele familien – befant seg en del av årets måneder i utlandet, at foreldre hadde tatt fri fra arbeidet (eller var syk) i flere måneder og derfor hadde små inntekter dette året, at foreldre hadde et yrke med sterkt svingende inntekter og dette året var bunnen av en bølgedal, at foreldre grunnet større økonomiske transaksjoner ble registrert med negativ inntekt dette året, at familien av ulike grunner levde på oppsparte midler eller på penger fra foreldre/slekt, at de foreldre hadde – mer forbigående – uregistrerte inntekter dette året, mm. Av slike grunner er det naturlig at en ikke ubetydelig andel av de «fattige» i år 2000 ikke lenger er «fattige» allerede det neste året – som vi ser var ikke mer enn vel halvparten av lavinntektsutvalget klassifisert som «fattig» i året 2001.

Den andre grunnen er at i disse årene, da Norge hadde relativt lav arbeidsløshet og det var mange muligheter for inntekt både fra arbeid og fra offentlige overføringer, vil mange som er i en lavinntektssituasjon på et bestemt tidspunkt etter hvert greie å komme seg ut av denne situasjonen. Sykdom eller arbeidsløshet kan ha satt dem ut av arbeidslivet, men de kan få førligheten tilbake eller arbeidsmarkedet kan endre seg, og derfor begynner de i yrkesaktivitet og «rykker vekk fra» lavinntektssituasjonen. Eller: En ny familiesituasjon eller en bedre jobb bedrer husholdsinntektene. Vi kan tenke oss

mange veier ut av lavinntektssituasjonen (Epland 2005). Av tabell 2.4 framgår at i 2007 hadde vel fire av 10 husholdninger i lavinntektsutvalget (43 prosent) kommet «så langt» at deres inntekt nå var over 80 prosent av medianen. Men merk: Blant de i lavinntektsutvalget som hadde inntekter over 80 prosent av medianen i 2007, var medianinntekten 256 000 kroner. Blant de i kontrollutvalget med inntekter over 80 prosent av medianen i 2007, var medianinntekten langt høyere, nemlig 304 000 kroner. Med andre ord: De i lavinntektsutvalget som var kommet nærmere en «vanlig» inntektssituasjon i 2007, hadde likevel stort sett klart lavere inntekter enn de «ikke-fattige» i kontrollutvalget.

Tabell 2.4. viser følgelig at blant lavinntektsutvalget som ble lokalisert i år 2000 har en ganske stor andel hatt vedvarende inntektsvansker. Vel en av fire var «fattig» også i 2007, omlag en av tre har kommet seg litt over lavinntektsgrensen (de har inntekter mellom 60 og 80 prosent av medianen), mens resten (vel fire av ti) er nærmere det vanligste inntektsnivået (over 80 prosent av medianen), men også blant dem er inntektene relativt beskjedne. En annen måte å uttrykke dette på: I 2007 hadde 59 prosent av kontrollutvalget, men bare 20 prosent av lavinntektsutvalget, inntekter over medianen dette året (som var 262 000 kr., jf. tabell 2.1). Åtte år etter at utvalgene ble trukket har altså lavinntektsutvalget generelt en klart dårligere økonomi enn kontrollutvalget.

Hva slags formuer hadde lavinntektsutvalget?

Fattigdomsbegrepet blir utvannet om de som karakteriseres som «fattige» har tilgang på solide økonomiske ressurser i form av arvet eller opparbeidet formue. Det gjelder spesielt hvis formuen er likvid slik at den lett kan realiseres og brukes til å finansiere forbruk. Det er derfor diskutert om – og hvordan – en kan unngå at de med betydelig formue blir tatt med i kategorien «fattige» (Epland og Kirkeberg 2007, Nadim og Nielsen 2009).

Dette spørsmålet har vi håndtert i dette prosjektet ved å ta i bruk opplysninger om husholdningenes *brutto finanskapital*. Bruttofinanskapital består hovedsakelig av bankinnskudd og verdipapirer, og må derfor regnes som en stort sett ganske lett tilgjengelig økonomisk ressurs (til forskjell fra for eksempel boligformue som ikke like lett gir tilgjengelige midler for forbruk).

I tabell 2.5 ser vi lavinntekts- og kontrollutvalgets situasjon når det gjelder denne typen relativt lett omsettelig og tilgjengelig formue.

Lavinntektsutvalget var, særlig på begynnelsen av 2000-tallet, generelt ganske svakstilt vedrørende slik formue. I den norske velstanden er det ikke mye å ha et par titusener i brutto finanskapital, og nesten halvparten av lavinntektsutvalget hadde under 30 000 kroner i gjennomsnitt for årene 2000–2002. Gradvis har situasjonen bedret seg i lavinntektsutvalget når det gjelder denne typen økonomisk ressurs: to tredeler hadde mer enn 30 000 kroner i brutto finanskapital i perioden 2005–2007. Likevel var denne type formue langt mer utbredt i kontrollutvalget enn i lavinntektsutvalget for hele perioden.

Tabell 2.5. Husholdningenes samlede brutto finanskapital, gruppert (%), lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, gjennomsnitt for tre perioder: 2000–2002, 2003–2005, og 2005–2007.

Brutto finanskapital	Lavinntektsutvalget			Kontrollutvalget			
	Til høyre: Tidsperiode Under: Kapitalstørrelse	2000– 2002	2003– 2005	2005– 2007	2000– 2002	2003– 2005	2005– 2007
Under 30.000 kr.		46,5	39,3	33,1	20,6	14,7	9,1
30.000 – 99.000 kr.		25,5	25,2	26,0	30,7	28,4	25,7
100.000 – 249.000 kr		14,4	17,9	18,6	26,5	23,2	23,5
250.000 – 399.000 kr		5,2	6,0	8,1	10,1	12,7	11,7
400.000 kr eller mer		8,3	11,6	14,1	12,1	20,9	30,0
Sum prosent		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Antall svar		1620	1620	1620	306	306	307

Men selv om lavinntektsutvalget stort sett har relativt lite brutto finanskapital, er det klart at et *mindretall* i lavinntektsutvalget må klassifiseres som «formuende» når det gjelder denne typen økonomisk ressurs. Om en husholdning har mer enn 400 000 kr i brutto finanskapital (noe som gjaldt for åtte prosent av lavinntektsutvalget i 2000–02 og 14 prosent i 2005–2007), kan den vanskelig regnes som «fattig», uansett hvor lave inntektene er – man kan jo faktisk tære på denne formuen en tid. Også en brutto finanskapital over 250 000, ja over 100 000 kr, vil gjerne gi husholdningen en økonomisk situasjon med klart større økonomisk trygghet enn om lavinntektshusholdet hadde hatt minimalt med brutto finanskapital.

Med andre ord: Når «fattige» i dagens Norge blir klassifisert bare med opplysninger om inntekt, vil de «fattige» også bestå av et ikke ubetydelig innslag av formuende hushold og familier som rimeligvis ikke kan kalles «fattige», selv ikke i relativ forstand.

Vi har valgt å la dette få konsekvenser for hvordan vi har tilrettelagt analysene av dette datamaterialet, som blir beskrevet i neste avsnitt. Her kan vi dessuten konstatere at inntektsutviklingen i årene etter år 2000 var tydelig relatert til formuessituasjon i lavinntektsutvalget omkring år 2000. Av tabell 2.6 framgår at medianinntektene i lavinntektsutvalget i år 2000 varierte minimalt med størrelsen på familiens brutto finanskapital. Jo «rikere» husholdningen var på brutto finanskapital, jo bedre var imidlertid inntektsøkningen i de påfølgende årene, spesielt for de med mye brutto finanskapital. Kontrasten i inntektsutvikling var særlig stor mellom de i lavinntektsutvalget med minst brutto finanskapital (under 30 000 kroner i 2000–2002) og de med mest brutto finanskapital (400 000 eller mer). Blant disse var det ingen forskjeller i medianinntekter i 2000, men åtte år etter, i 2007, var forskjellen i medianinntekt betydelig: Vel 180 000 kroner for de med minst og nær 260 000 kroner for de med mest brutto finanskapital.

Tabell 2.6. Medianinntekt 2000–2007 i kontrollutvalget og lavinntektsutvalget, og innen lavinntektsutvalget gruppert etter husholdets brutto finanskapital i 2000–2002.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Samlet, alle i kontrollutvalget	182000	194300	205800	210400	218600	234100	251000	278100
Samlet, alle i lavinntektsutvalget	95800	117100	131700	141100	146300	155600	174100	196300
Lavinntektsutvalget, gruppert etter brutto finanskapital 2000–2002								
Under 30 000 kr	94800	112500	124400	133000	139600	145300	160400	181900
30–99 000 kr	98700	121700	135800	146900	147600	159600	181700	207100
100–249 000 kr	94700	119400	138300	148600	157500	166700	183100	214700
250 – 399 000 kr	97200	126600	140600	148300	160000	170600	195000	217700
400 000 kr og mer	95200	142300	160200	170500	179900	211900	213200	257600

Tabell 2.6 tyder således på at de i lavinntektsutvalget som rundt år 2000 hadde mye brutto finanskapital, over 400 000 kr., var klart bedre stilt enn

resten av lavinntektsutvalget – og da vel å merke ikke bare med hensyn til selve formuen, men også med hensyn til sine fremtidige inntektsmuligheter.

2.6 Analysene av 2009-materialet: Tilrettelegging av data

Lavinntektshusholdninger med høy brutto finanskapital tatt ut

I *denne* rapporten er det sentrale siktemålet å analysere intervjuene i 2009, men vi vil også bruke en del informasjon fra tidligere intervjurunder, spesielt 2003-intervjuene. Som beskrevet tidligere (tabell 2.2) ble 1362 barn og deres foresatte intervjuet i 2009, derav 1114 fra lavinntektsutvalget og 248 fra kontrollutvalget. Alle disse hadde selvsagt intervjudata fra 2003, men kun 1077 av dem (866 fra lavinntektsutvalget, 211 fra kontrollutvalget) var også intervjuet i 2006.

Imidlertid er herværende rapport stort sett basert på svar – ikke fra 1362, men fra 1263 barn/ungdommer og deres familier, derav 1015 fra lavinntektsutvalget og 248 fra kontrollutvalget. Grunnen er at vi har valgt å ta de med betydelig brutto finanskapital i 2000–2002 ut av lavinntektsutvalget. En undersøkelse av «fattige» kan rimeligvis ikke inkludere familier og husholdninger med betydelig og lett tilgjengelig formue, og derfor er husholdningene i lavinntektsutvalget med 400 000 kroner eller mer i brutto finanskapital som gjennomsnitt i perioden 2000–2002 tatt vekk, jf. avsnittet over.

En kunne jo hevde at også de med brutto finanskapital over 100 000 kr heller ikke kan klassifiseres som «fattige». En grunn til at lavinntektshusholdninger med 100–399 000 kr i brutto finanskapital i gjennomsnitt 2000–2002 er beholdt i lavinntektsutvalget, er for å gi anledning til å analysere eventuelle effekter av variasjonen i brutto finanskapital blant de inntektsfattige. Videre: Etersom godt over tre fjerdedeler av lavinntektsutvalget hadde under 100 000 kr i brutto finanskapital i 2000–2002, er det alt i alt rimelig å karakterisere lavinntektsutvalget som vi analyserer her, som jevnt over «fattige» rundt årtusenskiftet.

I denne rapporten blir derfor hovedsakelig disse 1015 barna/familiene fra lavinntektsutvalget analysert – alle deltok i 2009-undersøkelsen og i 2003-undersøkelsen, og en god del av dem ble også intervjuet i 2006. Disse blir sammenliknet med de 248 barna/foreldre fra kontrollutvalget som deltok i de samme årene.

Vekting for å motvirke sosialt skjevt frafall

Som vi så tidligere kan den sosiale skjevheten i frafallet bidra til at analyseutvalget blir mindre representativt for de «fattige» barnefamiliene i Norge. For å motvirke – *kompensere for* – dette har vi *vektet* analyseutvalget. Vektingen har foregått ved å beregne hvordan sannsynligheten for å delta i 2009 har variert med levekårssituasjonen i 2003 og inntektssituasjon i hele tidsperioden. På dette grunnlaget er det beregnet en veiefaktor som har «oppjustert» innslaget av kategorier med forholdsvis lav sannsynlighet for å delta i 2009 (som ikke-vestlige innvandrere og foreldre med lav utdanning) og «nedjustert» innslaget av kategorier med relativt høy sannsynlighet for å delta i 2009. Dermed tror vi at analyseutvalget som er undersøkt i denne rapporten gir et mer riktig bilde av de «fattige». Vektingen er foretatt slik at det faktiske tallet på svar i 2009 fra lavinntekt- og kontrollutvalget, henholdsvis 1015 og 248, er bevart.

Detaljene i vektingen har kanskje mest teknisk interesse, men er tatt med her ettersom det kan være av betydning for forskere som møter liknende utfordringer.

Variabelen Veiefaktor er estimert slik: Utgangspunktet er alle som deltok i 2003 (1937 enheter). I 2009 deltok 1362, altså 70,3% av deltakelsen i 2003 – med andre ord var den generelle deltakelsessannsynligheten i 2009 lik 0,703 blant de som deltok i 2003.

På dette materialet av 1937 enheter er det estimert en logistisk regresjonsmodell der utfallsvariabelen er deltok/deltok ikke i 2009, og prediktorer er følgende ti variable: (1) I lavinntekt- eller kontrollutvalget; (2) husholdets gjennomsnittlige ekvivalerte inntekt 2000–2002; (3) husholdets gjennomsnittlige ekvivalerte inntekt 2005–2007; (4) og (5) er tilsvarende husholdets gjennomsnittlige brutto finanskapital 2000–2002 og 2005–2007; (6) husholdets familiesituasjon i 2003; (7) husholdets/forsørgernes yrkesaktivitet i 2003, (8) mors høyeste utdanning, (9) «norsk/vestlig» versus «ikke-vestlig innvandrer», og (10) om barnet levde i husholdning med enslig mor i 2003. Tilsammen vil vi anta at disse variablene samlet gir en god tilnærming til husholdets sosiale/materielle situasjon i årene 2003–2009.

Den logistiske regresjonsmodellen beregner, ut fra disse åtte prediktorene, en verdi for predikert sannsynlighet for å delta i undersøkelsen i 2009, blant de som deltok i 2003. Dette er altså en predikert sannsynlighet ("Pre_1») for å delta i 2009, med gjennomsnitt 0,707 og standardavvik 0,14.

For å kompensere for den sosiale skjevheten i deltakelsen i 2009, i forhold til 2003, kan vi veie enhetene som deltok i 2009 med den inverse verdien av «Pre_1», altså en korreksjonsfaktor $\text{invprop} = 1/\text{Pre}_1$. Men om denne brukes uten videre, vil riktignok fordelingene i data antakeligvis være mer i samsvar med hva de «ville ha vært» med mindre sosial skjevhet i frafallet, men antallet enheter blir kunstig oppjustert, slik at konfidensintervall blir snevrere anslått og vi kan få illegitime funn av statistisk signifikans.

For å korrigere for dette, reduserer vi verdien for invprop tilsvarende, dvs. lager en variabel kalt «Veiefaktor» = $\text{invprop}/(F=\text{faktor for hvor mye antall enheter var inflatert})$. Men: Etter at lavinntekt «rike på brutto finanskapital i 2000–2002» var tatt ut, var fordelingen i svarutvalget 2009 mellom lavinntekt og kontroll den følgende $1015 + 248 = 1263$. Siden lavinntekt har hatt større frafall 2003–2009, vil antallet lavinntekt og kontroll forrykkes om vi bruker samme F både for lavinntekt og kontroll. Vi har valgt å veie slik at dette tallet på enheter i lavinntekt- og kontrollutvalget også bevares, blant annet fordi en god del analyser vil gjøres separat for lavinntektsutvalget.

2.7 Analyseutvalget: Beskrivelse, klassifikasjoner, bakgrunnsvariable

I dette avsnittet beskriver vi noen sider ved analyseutvalget og gir en oversikt over en del klassifiserings- og bakgrunnsvariable som er brukt i denne rapporten (tabell 2.7).

Norsk-etnisk bakgrunn og vestlig og ikke-vestlig innvandrerbakgrunn

I mange analyser vil vi legge vekt på å få fram betydningen av innvandrerbakgrunn, men på grunn av utvalgets begrensede størrelse er det ikke mulig å lage detaljerte klassifiseringer. Vi skiller ofte mellom vestlig og ikke-vestlig, men dette er noe utdaterte betegnelser, og Statistisk sentralbyrå har erstattet betegnelseene vestlige og ikke-vestlige innvandrere med navn på verdensdelene de kommer fra: «EU/EØS, USA, Canada, Australia og New Zealand» om vestlige innvandrere og «Asia, Afrika, Latin-Amerika, Oseania utenom Australia og New Zealand og Europa utenom EU/EØS» om ikke-vestlige innvandrere. Siden vi tidligere har benyttet betegnelseene vestlig og ikke-vestlig, vil vi opprettholde denne praksisen også i denne rapporten. Som det framgår av tabell 2.7 (neste side) er antallet med vestlig innvandrerbakgrunn lite. Derfor vil vi oftest bare skille mellom norsk/vestlig og ikke-vestlig bakgrunn – i norsk/vestlig er altså innvandrere fra for eksempel Vest-Europa inkludert, og noen ganger kalles denne kategorien for letthets skyld for «norske», selv om svensker og dansker, for eksempel, er med i den.

Tabell 2.7. Sammensetning av analyseutvalgene basert på 2009-intervjuene. Lavinntektsutvalg (n=1015) og kontrollutvalg (n=248). * Vektete tall, jf. avsnitt 2.6.2.

	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent
<i>Bakgrunn</i>				
Norsk-etnisk bakgrunn	720	70,9	237	95,6
Vestlig innvandrerbakgrunn	67	6,6	5	2,0
Ikke-vestlig innvandrerbakgrunn	228	22,5	6	2,4
<i>Inntektssituasjon 2000–2007</i>				
"Fattig» 2000–2002 (basis 1015/248)	571	56,3	22	8,9
"Fattig» 2003–2005(basis 1015/248)	381	37,5	18	7,3
"Fattig» 2005–2007(basis 1015/248)	302	29,8	13	5,2
Oppadgående inntektsmobilitet	323	31,8	16	6,5
Stabilitet, aldri «fattig"	390	38,4	219	88,3
Stabilt «fattig» eller nedadgående	302	29,8	13	5,2
<i>Familiesituasjon 2003–2009</i>				
Stabil med begge foreldre	546	58,0	149	61,6
Stabil med to forsørgere	48	5,1	7	2,9
Stabil med en forsørger	146	15,5	36	14,9
Fra to til en forsørger	109	11,6	35	14,5
Fra en til to forsørgere	92	9,8	15	6,2
<i>Yrkesaktivitet 2003–2009</i>				
Stabil, bare yrkesaktive foreldre	392	38,6	169	67,9
Stabilt, bare yrkespassive foreldre	77	7,6	9	3,6
Fra bare aktive til bare passive foreldre	35	3,4	4	1,6
Fra bare passive til bare aktive foreldre	65	6,4	6	2,4
En passiv forelder på ett/begge tidsp.	446	43,9	61	24,5
<i>Mors utdanning</i>				
Uoppgitt eller grunnskole	485	47,9	61	24,6
Videregående	344	34,0	90	36,3
Høyskole eller universitet	185	18,2	97	39,1
<i>Fars utdanning</i>				
Uoppgitt eller grunnskole	439	43,3	38	15,2
Videregående	389	38,4	127	51,0
Høyskole eller universitet	186	18,3	84	33,7
<i>Barna/ungdommene: Kjønn og alder</i>				
Jenter	525	51,7	118	47,6
Gutter	490	48,3	130	52,4
Alder i 2009: 12–15	619	61,0	123	49,6
Alder i 2009: 16–18	396	39,0	125	50,4
<i>Alder den voksne intervjuete i 2009</i>				
Opp til 39 år	222	22,8	33	13,4
40–49 år	512	52,6	134	54,2
50 år og mer	240	24,6	80	32,4

* Summene er ikke alltid 1015/248 på grunn av manglende opplysninger/partielt frafall.

«Fattig» i treårsperioder og inntektsmobilitet

Viktige trekk ved inntektsutviklingen for de to utvalgene er tidligere vist i tabell 2.4. I en del analyser vil vi legge vekt på gjennomsnittssituasjonen for tre-årsperioder for å «glatte over» kortsiktige inntektsvariasjoner som kan flytte husholdningene i ett og annet år over eller under lavinntekstgrensen (Epland 2005). Andelen «fattige» i treårsperiodene framgår av tabell 2.7. I lavinntektsutvalget var knappe 30 prosent under lavinntekstgrensen i perioden 2005–2007.

Også husholdningens/familiens generelle bevegelser i inntektsstrukturen fra 2000–02 til 2005–07 kan ha interesse, og tabell 2.7 oppsummerer disse bevegelsene. Variablene for inntektsmobilitet er dannet på bakgrunn av opplysninger om lavinntekt i den første og siste treårsperioden. *Oppadgående mobilitet* viser til husholdninger med lavinntekt i den første treårsperioden og en ekvivalent inntekt over 60 prosent av medianen i den siste treårsperioden (31,8 prosent av lavinntektsutvalget). *Stabilt aldri fattig* består av husholdninger som befant seg over 60 prosent av medianen i både den første og siste treårsperioden (selv om husholdningen var inntektsfattig i 2000, kan den ha vært over lavinntekstgrensen som gjennomsnitt i 2000–2002). Den siste kategorien, *stabilt fattig eller nedadgående mobilitet* (29,8 prosent av lavinntektsutvalget) er husholdninger som befant seg under lavinntekstgrensen både i den første og siste treårsperioden – prinsipielt kunne også husholdninger som ikke var under lavinntekstgrensen i den første, men bare i den siste treårsperioden, komme med her, men i lavinntektsutvalget var det ingen slike. – For kontrollutvalget er plasseringen i inntektsstrukturen som forventet jevnt over langt mer gunstig enn for lavinntektsutvalget.

Husholdningssammensetning

I intervjuene i 2003, 2006 og 2009 ble husholdningssammensetningen registrert. Det ble hovedsakelig skilt mellom barn som «bor med begge foreldre», «bor med en forelder og steforelder» eller «bor med enslig forelder». Tabell 2.7 viser et oppsummerende mål for utviklingen av familiesituasjonen fra intervjuene i 2003 til intervjuene i 2009. Litt færre i lavinntektsutvalget (58 prosent) enn i kontrollutvalget (62 prosent) hadde bodd «stabilt med begge foreldre» i denne perioden, men det er ikke særlig store forskjeller mellom de to utvalgene i fordeling av familiekARRIERER.

Yrkesdeltakelse

Yrkesdeltakelse er en viktig kilde til bedre levestandard og en vei ut av lavinntektsituasjonen og dermed en viktig forklaringsvariabel i mange analyser. I intervjuene 2003–2009 fikk den voksne spørsmål både om egen og om eventuell partners yrkesaktivitet. På bakgrunn av disse spørsmålene har vi konstruert en variabel som viser yrkesaktivitet for hele perioden. Vi har benyttet samme prinsipp som mobilitetsvariabelen for lavinntekt og ser på endring eller stabilitet fra 2003 til 2009. Det framgår, ikke overraskende at yrkesaktiviteten generelt er betydelig høyere i kontrollutvalget enn i lavinntektsutvalget (tabell 2.7).

Mors og fars utdanning

Opplysningene er innhentet fra utdanningsregisteret og slått sammen til tre hovedkategorier (tabell 2.7). Relativt mange med innvandrerbakgrunn har uoppgitt utdanning. Mødrene og fedrene i lavinntektsutvalget har generelt klart mindre utdanning enn foreldrene i kontrollutvalget.

Alder/kjønn blant barna/ungdommene, alder for den voksne som ble intervjuet

Kjønnsfordelingen av barna/ungdommene i to utvalgene er ganske lik, men aldersfordelingen er noe forskjellig: Barna/ungdommene i lavinntektsutvalget er noe yngre enn barna/ungdommene i kontrollutvalget. Noe liknende ser vi også for de voksne: Færre voksne svarspersoner i kontrollutvalget enn i lavinntektsutvalget tilhørte de yngre aldersgruppene, det vil si opp til 39 år i 2009 (tabell 2.7). Aldersforskjellene er ikke store, men reflekterer antakeligvis at yngre barnefamilier har en litt større tendens enn de noe eldre barnefamilie til å være blant de inntektsfattige familiene. Grunnene kan blant annet være at de er tidligere i sine yrkeskarrierer og at i lavinntektshusholdningene, i større grad enn i kontrollhusholdningene, er en av foreldrene hjemmeværende med små barn.

3 Familiens inntektshistorie

ELISABETH UGRENINOV

I dette kapitlet skal vi se nærmere på inntektssituasjonen til de familiene vi følger i denne studien. Vi er spesielt interessert i å undersøke hvordan det har gått med inntektsutviklingen til familiene i lavinntektsutvalget og ikke minst er vi opptatt av å se hvor stor en andel av disse som er i en vedvarende lavinntektssituasjon.

Når vi skal se på utviklingen i lavinntekt blant barnefamiliene i utvalget benytter vi oss av en relativ tilnærming. Det innebærer at lavinntektsgrensen det enkelte år settes i forhold til en typisk husholdning i Norge. Som nærmere redegjort for i kapittel 2 tilsvarer lavinntektsgrensen en husholdningsinntekt (justert for antall personer i husholdningen) som er lavere enn 60 prosent av medianinntekten til hele befolkningen (Epland og Kirkeberg 2009).

Vi fant i 2006 at det hadde vært en rask inntektsutvikling blant mange av disse familiene i lavinntektsutvalget sammenliknet med kontrollutvalget. Dette er som man kunne forvente. Mange av de familiene vi fanget opp med våre kriterier i 2000, kan ha hatt en midlertidig lavinntektssituasjon. Nå har vi en lengre observasjonsperiode og vi har dermed mulighet til å kartlegge ulike innteksthistorier. I tillegg til å se på familienes inntektsutvikling, vil vi også se på familiesammensetning og yrkestilknytning. Begge disse forholdene er viktige faktorer som kan bidra til å forklare endringer i inntekt og risiko for varig lavinntekt.

3.1 Inntektsutvikling og inntektsmobilitet

Tidligere studier viser at det er langt mer vanlig for barnefamilier å havne under lavinntektsgrensen i kortere perioder enn på mer permanent basis (Epland og Kirkeberg 2009). Vi forventer å finne det samme mønsteret i vårt utvalg, altså at en stor del av det opprinnelige lavinntektsutvalget vil ha hatt en positiv inntektsutvikling i de etterfølgende åtte årene.

Vi kan tenke oss flere mulige forklaringer på en slik gunstig inntektsutvikling blant vårt utvalg av barnefamilier med inntekter under lavinntekstgrensen i år 2000. Den første er av teknisk karakter, knyttet til selve utvalgsmetoden. Vi har trukket familier med lavinntekt i ett år og kan dermed ha fanget opp en del familier som vanligvis har en grei inntektssituasjon, men som av ulike – mer eller mindre tilfeldige – grunner sto registrert med spesielt lave inntekter i år 2000. Dernest kan livsfasemekanismer spille en rolle: Det kan for det første forventes å være generell tendens til konsolidering av husholdsøkonomien i småbarnsfamilier, særlig i overgangen fra små til mellomstore barn. For det andre kan det for familier med innvandrerbakgrunn forventes å være en positiv effekt på familieinntekten av lengre botid i Norge (Epland og Kirkeberg 2009, NOU 2009:10 Fordelingsutvalget). Dertil kommer mulige periodeeffekter, knyttet til endringer i politikk og arbeidsmarkedet, som kan forventes å påvirke alle barnefamilier. Den gunstige situasjonen på arbeidsmarkedet som har preget det meste av observasjonsperioden kunne forventes å føre til en generell forbedring av inntektssituasjonen også til familiene i vårt utvalg. På den andre siden vet vi at den relative inntektsfattigdommen blant barnefamilier har vist en tendens til økning i denne perioden. Denne økningen som blant annet har vært forklart med en høy tilstrømming av innvandrerfamilier samt reduserte stønader til barnefamiliene i alminnelighet (Epland og Kirkeberg 2009).

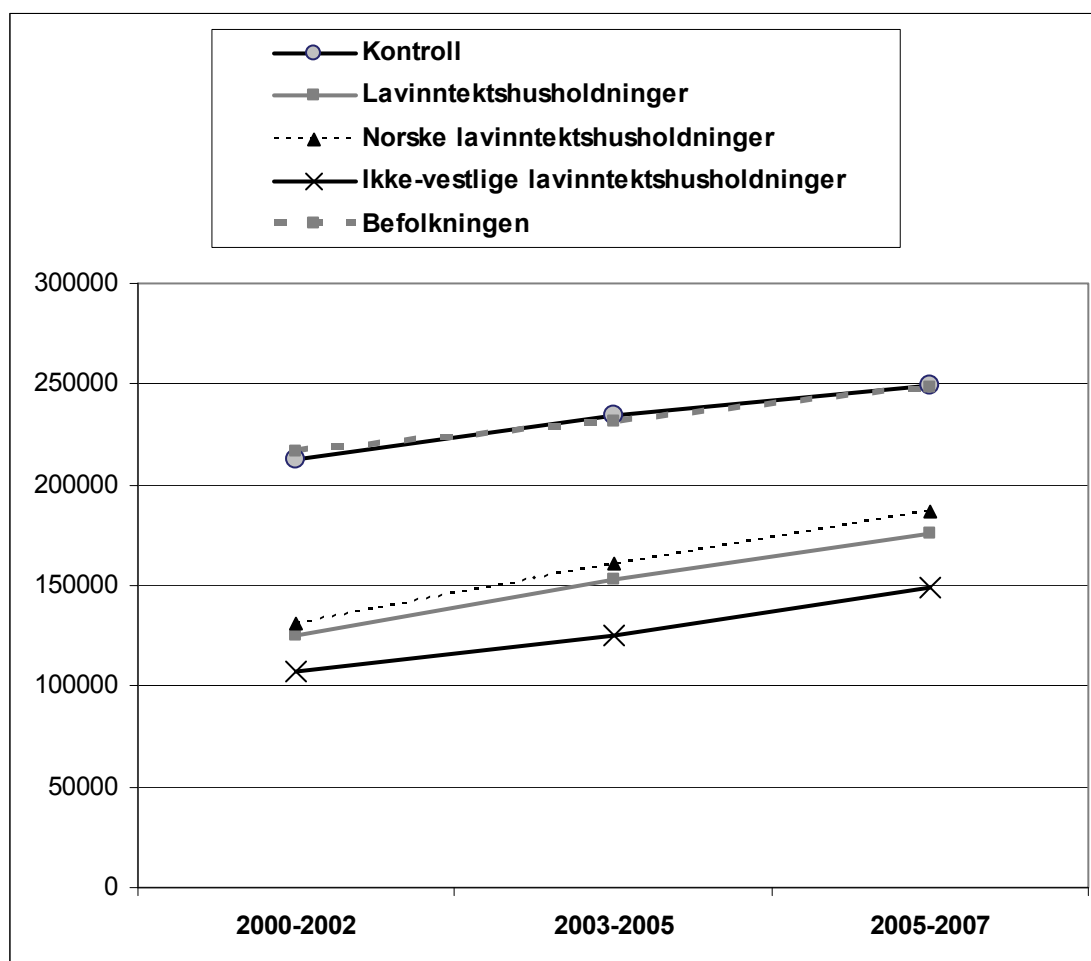
I figur 3.1 viser vi inntektsutviklingen målt ved medianinntekten for barnefamiliene i lavinntektsutvalget, for barnefamiliene i kontrollgruppen og for hele befolkningen i perioden 2000 til 2007³.

Figur 3.1 viser at det fortsatt er store forskjeller mellom kontrollutvalget og lavinntektsutvalget når vi ser på utviklingen i de respektive medianinntektene fra 2000 til 2007. Lavinntektsutvalgene har (relativt sett) hatt en raskere inntektsutvikling enn befolkningen som helhet, men den absolutte avstanden mellom kontrollutvalget og de ulike gruppene i lavinntektsutvalget har ikke blitt vesentlig mindre. Avstanden til de norske lavinntektshusholdningene har holdt seg omtrent konstant, men de ikke-vestlige familiene i

³ I beregningene benyttes treårsinntekter: 2000-2002, 2003-2005 og 2005-2007. Det blir et overlapp for de to siste periodene, men dette har ingen betydning for beskrivelsen av inntektsutviklingen (se kapittel 2).

lavinntektsutvalget har sakket akterut i forhold til de øvrige barnefamiliene. En mulig årsak til dette er at ikke-vestlige husholdninger i mindre grad enn andre har økt sin deltakelse i arbeidslivet i denne perioden. Andelen med en eller flere yrkespassive foreldre er langt større i denne gruppen sammenliknet med norske husholdninger. Men selv om altså avstanden fra lavinntektsutvalget til kontrollutvalget og befolkningen fortsatt er stor, har den relative inntektsveksten vært høy i lavinntektsgruppen. Mens befolkningen og kontrollutvalget har hatt en realinntektsvekst på henholdsvis 14 og 17 prosent, har medianinntekten til lavinntektsutvalget vokst med 40 prosent i faste priser.

Figur 3.1 Realutviklingen i medianinntekt til tre hovedtyper av barnefamilier samt til befolkningen som helhet i perioden 2000–2007. Treårige ekvivalerte husholdningsinntekter, faste 2007 kroner.

Merknad: Opplysninger om medianinntekten til befolkningen er hentet fra SSB.

I det neste avsnittet går vi fra gruppe- til individnivå for å se hvordan de enkelte familiene i lavinntektsutvalget har beveget seg i forhold til medianinntekten i hele befolkningen og den tilhørende lavinntekstgrensen.

Lavinntektsutvalget ble trukket ut på basis av opplysninger om inntekten i år 2000. Som nevnt i kapittel 2 (se tabell 2.7) var det langt fra alle i lavinntektsutvalget, som kom under lavinntektgrensen når vi i stedet så på den samlede inntekt i treårsperioden 2000–2002. Bare 56 prosent av lavinntektsutvalget hadde en tresårsinntekt i perioden 2000–2002 som var lavere enn 60 prosent av medianinntekten i hele befolkningen, mens altså 44 prosent hadde en tresårsinntekt som var høyere. Det viser seg videre at 35 prosent hadde en tresårsinntekt i intervallet mellom 60 og 80 prosent av medianinntekten, mens et lite mindretall på ni prosent hadde en inntekt i den første treårsperioden som var høyere enn 80 prosent av medianinntekten.

Tabell 3.1 viser andelen med inntekter i ulike intervaller relativt til medianinntekten i 2005–2007 avhengig av den tilsvarende relative inntektsstatus i den første treårsperioden (2000–2002). Det fremgår tydelig at en stor andel av familiene i lavinntektsutvalget har forbedret sin relative inntektsstatus mellom den første og den siste treårsperioden.

Tabell 3.1 Andeler under 60 prosent av medianen, mellom 60–80 prosent, mellom 80–100 prosent og over 100 prosent av treårsmedianen i 2005–2007 etter inntektsstatus i treårsperioden 2000–2002.

2005–2007	2000–2002			Alle	N
	<60%	60–80%	80%+		
<60%	43	14	5	30	302
60–80%	38	35	14	35	353
80%–100%	12	29	21	19	193
100%+	6	21	60	17	167
N	571 (56%)	352 (35%)	92 (9%)	1015	1015

Hvis vi starter med gruppen som var registrert med en inntekt under 60 prosent av medianen i 2000–2002 (og som altså utgjorde vel halvparten av hele lavinntektsutvalget), er det 43 prosent som fortsatt befinner seg under lavinntekstgrensen i den siste observasjonsperioden 2005–2007. De resterende 57 prosent har dermed kommet seg over lavinntekstgrensen. 38 prosent har havnet i intervallet mellom 60 og 80 prosent av medianen, 12

prosent befinner seg nå i intervallet mellom 80 og 100 prosent, mens et lite mindretall på seks prosent har oppnådd en inntekt som overstiger den tilsvarende medianinntekten i befolkningen. Det har med andre ord vært en betydelig mobilitet ut av lavinntektskategorien. På den andre siden er det få av de som var registrert med lavinntekt i den første treårsperioden, som i den siste perioden har oppnådd en inntekt i nærheten av eller over medianinntekten.

Også blant blant familiene som i perioden 2000–2002 hadde en inntekt i intervallet mellom 60 og 80 prosent av medianen (35 prosent av lavinntektsutvalget) har det vært en betydelig oppadgående mobilitet. Mens 35 prosent forblir i denne kategorien i 2005–2007, har 29 prosent beveget seg opp i kategorien med inntekter mellom 80 og 100 prosent av medianen, og 21 prosent har oppnådd en inntekt som er høyere enn medianinntekten i samfunnet. I denne gruppen er det imidlertid samtidig et mindretall på 14 prosent som har opplevd nedadgående mobilitet i den forstand at de i den siste perioden er havnet under lavinntektsgrensen.

Et noenlunde tilsvarende mønster finner vi for den lille gruppen (ni prosent av lavinntektsutvalget) som i den første treårsperioden hadde en inntekt som var klart høyere enn lavinntektsgrensen (over 80 prosent av medianinntekten). Langt de fleste har i den siste observasjonsperioden fastholdt eller forbedret sin relative posisjon, mens et mindretall har opplevd nedadgående mobilitet.

Den nest siste kolonnen i tabell 3.2 viser situasjonen til hele lavinntektsutvalget i den siste observasjonsperioden, 2005–2007. 30 prosent av lavinntektsutvalget har en inntekt under 60 prosent av medianinntekten, 35 prosent har inntekter i intervallet 60–80 prosent, mens henholdsvis 19 og 17 prosent har inntekter i de to høyeste intervallene.

Vi har, som omtalt i kapittel 2, konstruert en variabel som skal gi en grov oppsummering av inntektshistoriene til familiene i vårt utvalg. Variabelen deler lavinntektsutvalget inn i fem grupper avhengig av deres plassering i forhold til lavinntektsgrensen i den første og siste observasjonsperioden.⁴

⁴ For en nærmere beskrivelse se kapittel 2.

Tabell 3.2 viser utvalgets fordeling på de fem kategoriene, der vi i tillegg skiller mellom husholdninger med norsk og ikke-vestlig innvandrerbakgrunn.

Tabell 3.2 Inntektshistorie; hele lavinntektsutvalget og utvalget oppdelt i norske og ikke-vestlige innvandrerfamilier. Prosent.

	Lavinntektsutvalget			N
	Alle	Norske	Ikke-vestlige	
Stabilt ikke-fattig	38	45	16	390
Klar oppadgående mobilitet	11	12	6	107
Svak oppadgående mobilitet	21	19	29	215
Nedadgående mobilitet	5	6	3	54
Stabilt fattig	24	18	47	248
N	1014	787	228	1014

Ser vi på lavinntektsutvalget som helhet havner den største gruppen i kategorien «stabilt ikke-fattig» – det vil si at husholdet ikke er under fattigdomsgrensen verken i den første eller den siste treårsperioden. Den nest største gruppen er de «stabilt fattige» – som har inntekter under lavinntektsgrensen i begge perioder. Den tredje største gruppen er plassert i kategorien «svakt oppadgående mobilitet» som innebærer at husholdet hadde inntekter under lavinntektsgrensen i den første perioden, mens de i den siste observasjonsperioden befinner seg i intervallet mellom 60 og 80 prosent av medianinntekten. En mindre gruppe på 11 prosent har opplevd «klar oppadgående mobilitet» i den forstand at de fra å være i en lavinntekts-situasjon i den første treårsperioden står registrert med inntekt som overstiger 80 prosent av medianinntekten i den siste treårsperioden. Endelig finner vi en liten gruppe på fem prosent av hele lavinntektsutvalget som har opplevd «nedadgående mobilitet». Familiene i denne kategorien hadde i den første treårsperioden en inntekt som oversteg lavinntektsgrensen, mens de i den siste perioden havner under den tilsvarende grensen.

Inntektshistoriene til familier med norsk og ikke-vestlig innvandrerbakgrunn viser store forskjeller. Blant familier med norsk bakgrunn er det vanligst å være stabilt ikke-fattig, mens det er vanligst å være stabilt fattig for ikke-vestlige innvandrere. 45 prosent av de norske lavinntektshusholdningene faller inn under kategorien stabilt ikke-fattig, i motsetning til ikke-vestlige

innvandrere hvor andelen ligger på 16 prosent. Blant familier med ikke-vestlig bakgrunn er 47 prosent stabilt fattige mot bare 18 prosent blant familiene i lavinntektsutvalget med norsk bakgrunn. Funnene tyder på at forholdsvis mange av husholdningene med norsk bakgrunn hadde en inntekt mindre enn lavinntekstgrensen bare for en kort periode, mens ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget i større grad har vedvarende lavinntekt. 19 prosent av familiene med norsk bakgrunn havner i kategorien med en svak oppadgående mobilitet, mens 12 prosent har opplevd så sterk forbedring av sin inntekts-situasjon at de havner i kategorien klar oppadgående mobilitet. Blant ikke-vestlige innvandrere havner forholdsvis mange – 29 prosent – i kategorien med svak oppadgående mobilitet, mens bare seks prosent har hatt en inntekts-utvikling som plasserer dem i gruppen med en klar oppadgående mobilitet.

Barnefamilier generelt har en rask inntektsutvikling etter hvert som barna blir eldre. Funnene fra dette avsnittet viser at mange av husholdningene i vårt utvalg har hatt en oppadgående mobilitet, men de færreste har beveget seg langt. Og fortsatt er det mange husholdninger som befinner seg under 60 prosent av medianen for befolkningen, selv åtte år etter første måling.

3.2 Husholdningsinntekt og varig lavinntekt

Tidligere undersøkelser har vist at det er systematiske variasjoner blant lavinntektshusholdninger når det gjelder inntektsutvikling og risikoen for varig lavinntekt (Epland og Kirkeberg 2007, Epland og Kirkeberg 2009 og Nadim og Nielsen 2009). Det viser seg at foreldrenes yrkestilknytning, etnisk tilhørighet og husholdningstype er spesielt viktig når det gjelder forekomsten og varigheten av lavinntekt. Formålet med dette avsnittet er å studere utviklingen av husholdningsinntekten og sannsynligheten for varig lavinntekt seks til åtte år (2005–2007) etter at husholdningene ble identifisert som inntektsfattige. Hvilke faktorer ligger bak en varig lav husholdningsinntekt? For å belyse disse forholdene vil vi benytte to typer analyser, en regresjonsmodell som analyserer hvilke forhold som kan forklare ulikheter både i nivå og utvikling i ekvivalent husholdningsinntekt fra seks til åtte år etter at lavinntektsutvalget ble trukket. Så vi vil benytte en probitmodell for å analysere hvilke faktorer som kan redusere eller øke sannsynligheten for varig lavinntekt. I begge disse analysene benytter vi kun lavinntektsutvalget.

Hvilke faktorer forklarer inntektsforskjeller og inntektsvekst i lavinntektsutvalget?

I det følgende skal vi undersøke hvilke faktorer som bidrar til å forklare at noen familier i lavinntektsutvalget ser ut til å ha hatt en klart bedre inntektsutvikling enn andre. Vi vil blant annet undersøke hvordan innvandrerbakgrunn, yrkesdeltakelse og husholdningssammensetning påvirker inntektsnivået og inntektsutviklingen seks til åtte år etter at utvalget ble trukket.

Tabell 3.3. Regresjonsanalyse. Avhengig variabel: Logaritmen til husholdningsinntekten i 2005–2007.

	Bivariat		Multivariat, nivå		Multivariat, endring	
	Koeffisient	P-verdi	Koeffisient	P-verdi	Koeffisient	P-verdi
Innvandringsbakgrunn						
Norsk	ref		ref		ref	
Ikke-vestlig	-0,24	0,000***	-0,13	0,000***	-0,06	0,029*
Yrkesstatus						
Stabilt yrkesaktive	ref					
Stabilt yrkespassive	-0,32	0,000***	-0,20	0,000***	-0,14	0,001**
Fra aktiv til passiv	-0,24	0,000***	-0,16	0,005**	-0,16	0,002**
Fra passiv til aktiv	-0,23	0,066	-0,19	0,107	-0,18	0,157
En passiv på ett/begge tidsp.	-0,18	0,000***	-0,13	0,000***	-0,09	0,001**
Husholdningssammensetning						
Stabilt to forsørgere	ref					
Stabilt en forsørger	-0,01	0,048*	-0,08	0,055	-0,08	0,058
Fra to til en forsørgere	-0,09	0,054	-0,15	0,011*	-0,16	0,004**
Fra en til to forsørgere	0,13	0,054	0,08	0,147	0,07	0,185
Foreldrenes utdanningsnivå						
Far, utdanning lav	-0,09	0,005	-0,06	0,038*	-0,03	0,226
Far, utdanning videregående	ref					
Far, utdanning, høy	-0,03	0,209	-0,03	0,502	-0,01	0,706
Mor, utdanning lav	-0,04	0,000	0,01	0,694	0,01	0,736
Mor, utdanning videregående	ref					
Mor, utdanning høy	0,14		0,13	0,000***	0,11	0,001**
Antall barn						
1 barn	0,10	0,005*	0,11	0,001**	0,09	0,004**
2 barn	ref					
3 barn	-0,09	0,017*	-0,07	0,034*	-0,05	0,110
4 eller flere barn	-0,21	0,000***	-0,16	0,000***	-0,14	0,000***
Inntekt 2000-2002 (log)					0,44	0,000***
Konstantledd			12,35	0,000***	7,12	0,000***
R kvadrert				0,17		0,28
N	1013		1013		996	

p= p<0,05 *** , p<0,01** og p<0,001***

Innvandringsbakgrunn

Figur 3.1 viste at gruppen av ikke-vestlige innvandrerfamilier har hatt en svakere inntektsutvikling enn lavinntektsfamiliene med norsk bakgrunn. Dette funnet bekreftes av regresjonsanalysen som er presentert i tabell 3.3. Den avhengige variabelen er logaritmen til husholdsinntekten i treårsperioden 2005–2007. Ved å ta logaritmen til inntekten oppnår vi at koeffisientene forteller om relative (prosentvise) forskjeller i inntekt. De første to kolonnene i tabellen viser resultatene av bivariate analyser der hver av de uavhengige variabler er tatt med en for en. De neste to kolonnene viser resultatene av en tilsvarende multivariat analyse der vi simulert har kontrollert for alle de uavhengige variablene. I den siste kolonnen har vi i tillegg kontrollert for (logaritmen til) husholdets inntektsnivå i den første treårsperioden fra 2000–2002. Dermed forteller koeffisientene om faktorenes virkninger på *endringer* i husholdet inntektsnivå mellom den første og den siste observasjonsperioden.

Vi ser at innvandrerfamilienes husholdningsinntekt i 2005–2007 ligger omlag 24 prosent under de norske lavinntektsfamiliene (koeffisienten for innvandrerfamilier er på -0,24). Når vi i den multivariate analysen har kontrollert for blant annet yrkesstatus, husholdningssammensetning og utdanning reduseres forskjellene betydelig, men fortsatt har de ikke-vestlige innvandrerfamiliene 13 prosent lavere husholdningsinntekt enn det øvrige lavinntektsutvalget. Vi står altså igjen med en uforklart forskjell i innvandrerfamilienes disfavør på 13 prosent.

Når det i de siste to kolonnene kontrolleres for tidligere inntekt, reduseres forskjellene til seks prosent. Dette betyr at innvandrerfamiliene i tillegg til å ha et dårligere utgangspunkt i 2000–2002, har hatt en svakere inntektsutvikling frem til 2005–2007 også når vi kontrollerer for alle andre variabler i modellen.

Likevel viser resultatene at det største bidraget til de observerte forskjellene i inntektsnivå og inntektsutvikling mellom ikke-vestlige innvandrerfamilier og resten av lavinntektsutvalget kan forklares med forskjeller i bakgrunnsfaktorer som familiesammensetning og yrkesdeltakelse.

Yrkesstatus

Yrkesdeltakelse er helt åpenbart en viktig faktor for å forklare inntektsnivået og inntektsutviklingen til husholdningene i den siste delen av observasjonsperioden. Vi finner at husholdninger med en eller to yrkespassive foreldre har omlag 32 prosent lavere husholdningsinntekt enn en husholdning med stabilt to yrkesaktive foreldre. Det er overraskende at familier der de voksne har økt sin arbeidsmarkedstilknytning ikke ser ut til å gjøre det klart bedre enn de stabilt passive familiene og familiene som har fått svekket tilknytningen til arbeidsmarkedet. Den manglende effekten av positive endringer i yrkesdeltakelsen kan skyldes at endringen skjer sent i perioden, de går over til lavtlønnede jobber eller jobber deltid. Man skal videre huske på at vi bare har data om inntektssituasjonen fram til og med 2007, mens endringene i yrkesdeltakelsen kan ha skjedd nærmere tidspunktet for den siste intervjurunden i 2009.

Når det kontrolleres for inntekt i perioden 2000 til 2002 reduseres forskjellene mellom yrkespassive og yrkesaktive husholdninger, men mønsteret for øvrig er omtrent det samme. Inntektsutviklingen til stabilt yrkespassive og husholdninger som går fra aktiv til passiv har henholdsvis 14 og 16 prosent lavere inntektsvekst enn husholdninger med stabilt yrkesaktive husholdninger. Husholdninger hvor foreldrenes yrkesstatus går fra passiv til aktiv har fortsatt en lavere inntektsvekst enn referansegruppen, men forskjellene er ikke signifikante.

Husholdningssammensetning

Det å bli enslig forsørger innebærer vanligvis et tap av en hoved- eller medforsørgers inntekt og kan dermed føre til en vanskelig økonomisk situasjon. For mange enslige forsørgere vil inntektssituasjonen bedres etter relativt kort tid, først og fremst fordi det er et etterslep i flere av overføringene som nye enslige forsørgere har krav på⁵. Dertil kommer at en sterkere tidsbinding i hjemmet kan føre til midlertidig inntektstap fra yrkesaktivitet som ofte tas igjen når barna blir eldre.

⁵ Enslige forsørgere får utvidet barnetrygd først 6 måneder etter separasjon, i tillegg vil de tilhøre en annen skatteklasser.

I vår undersøkelse følger vi de enslige forsørgerne i en lengre periode så det er god grunn til å tro at de har bedret sine inntektsmuligheter. Samtidig vet vi at enslige mødre kan skille seg ut fra mødre i toforeldrehusholdninger på områder som lavere utdanningsnivå, lavere alder ved førstefødte og kortere yrkeserfaring som kan ha negativ effekt på husholdningsinntekten (Kitterød og Kjeldstad 2003, Epland og Kirkeberg 2007, Epland og Kirkeberg 2009). Når det kontrolleres for yrkesstatus, husholdnings sammensetning og utdanning har gruppen stabilt enslige forsørgere åtte prosent lavere husholdningsinntekt per forbruksenhet enn toforeldre husholdninger. Forskjellene er ikke statistisk signifikante. Imidlertid viser resultatene at de husholdningene som går fra å være to til en forsørger har en husholdningsinntekt som ligger 15 prosent under toforeldre husholdninger.

Antall barn i husholdningen har betydning for nivået på husholdningsinntekten per forbruksenhet. Det er en klar tendens til at familier med ett eller to barn har et høyere nivå på husholdningsinntekten enn familier med flere barn. En husholdning med tre barn har omlag syv prosent lavere husholdningsinntekt per forbruksenhet, mens familier med fire eller flere barn har en inntekt per forbruksenhet som er omlag 16 prosent lavere enn husholdninger med to barn. Inntektsutviklingen er også signifikant dårligere for disse husholdningene: fem og 14 prosent lavere inntektsvekst enn tobarns husholdninger.

Med unntak av høyere utdanning hos mor, er foreldrenes utdanning i vårt utvalg i liten grad assosiert med signifikante forskjeller i inntektsnivå. Likevel ser vi av fortegnet at foreldre med utdanning lavere enn videregående har lavere husholdningsinntekt, mens foreldre med høyere utdanning har et høyere nivå på husholdningsinntekten enn foreldre med bare videregående utdanning. Det at mors utdanning har så stor effekt på inntektsutviklingen, 13 prosent, kan skyldes at mødre med høy utdanning har en sterkere tilknytning til arbeidsmarkedet og har jobber med høyere lønn og bedre inntektsutvikling.

Hva kjennetegner husholdninger med varig lavinntekt?

De fleste husholdninger som havner under fattigdomsgrensen befinner seg der kun for en kort periode (Epland, Pedersen, Kirkeberg og Andersen 2003, Epland og Kirkeberg 2009). Kortvarig inntektsfattigdom kan skyldes forhold som arbeidsledighet, samlivsbrudd eller overgang fra utdanning til yrkeslivet. For nyankomne innvandrere kan det også ta en tid før de får en tilknytning til arbeidsmarkedet. For noen kan en periode med lavinntekt være «selvvalgt» som for eksempel i forbindelse med et lengre utenlandsopphold eller et ønske om å være hjemme med barn. Spørsmålet er om forhold som nevnt over rammer tilfeldig? Eller er det mulig å finne visse kjennetegn som kan predikere en varig lavinntekt⁶? I analysen over så vi blant annet at yrkesaktivitet og husholdssammensetning var to viktige forhold som påvirker nivået på husholdningsinntekten samt inntektsutviklingen. Vi antar at disse forholdene også har betydning for hvorvidt husholdningene befinner seg over eller under lavinntetsgrensen. I denne analysen skal vi ved hjelp av en probit-regresjon se hvordan innvandrerbakgrunn, yrkesdeltakelse og husholdningssammensetning påvirker sannsynligheten for varig lavinntekt fem til åtte år etter at lavinntektsutvalget ble trukket. I hovedsak vil vi bruke de samme forklaringsvariablene.

⁶ Varig lavinntekt viser til husholdninger fra lavinntektsutvalget som er inntektsfattige i perioden 2005-2007.

Tabell 3.4. Probitregresjon. Marginaleffekter av fattigdomsrisiko i perioden 2005–2007.

	Bivariat		Multivariat		Multivariat med endring	
	Marginal-effekter	P-verdi	Marginal-effekter	P-verdi	Marginal-effekter	P-verdi
Innvandringsbakgrunn						
Norsk	ref		ref		ref	
Ikke-vestlig	0,24	0,000***	0,10	0,026*	0,06	0,161
Yrkesstatus						
Stabilt yrkesaktive	ref		ref		ref	
Stabilt yrkespassive	0,42	0,000***	0,31	0,000***	0,27	0,000***
Fra aktiv til passiv	0,24	0,025*	0,23	0,034*	0,24	0,026*
Fra passiv til aktiv	0,21	0,014*	0,24	0,006**	0,24	0,008**
En passiv på ett/begge tidsp.	0,23	0,000***	0,18	0,000***	0,15	0,000***
Husholdningssammensetning						
Stabilt to forsørgere	ref		ref		ref	
Stabilt en forsørger	-0,10	0,027*	-0,01	0,892	0,02	0,780
Fra to til en forsørgere	0,02	0,754	0,10	0,111	0,12	0,078
Fra en til to forsørgere	-0,12	0,056	-0,07	0,270	-0,05	0,422
Foreldrenes utdanningsnivå						
Far, utdanning lav	0,04	0,295	0,02	0,667	0,01	0,861
Far, utdanning videregående	ref		ref		ref	
Far, utdanning, høy	0,05	0,221	0,06	0,266	0,05	0,319
Mor, utdanning lav	0,12	0,001**	0,05	0,244	0,04	0,278
Mor, utdanning videregående	ref		ref		Ref	
Mor, utdanning høy	-0,05	0,202	-0,04	0,342	-0,03	0,501
Antall barn						
1 barn	-0,07	0,100	-0,05	0,396	-0,04	0,486
2 barn	ref		ref		Ref	
3 barn	0,14	0,002**	0,09	0,042*	0,09	0,058
4 eller flere barn	0,30	0,000***	0,27	0,000***	0,24	0,000***
Inntektsstatus 2000-2002						
Nei					ref	
Ja					0,19	0,000***
N			977		977	

p= p<0,05 ***, p<0,01**og p<0,001***

I den bivariante analysen som er vist i de første kolonnene finner vi at ikke-vestlige innvandrerfamilier er mer utsatt for varig lavinntekt enn andre husholdninger i lavinntektsutvalget. Det siste tiåret har det vært en økning i andelen barnefamilier som havner under lavinntektsgrensen, denne trenden skyldes blant annet en markant økning av økonomisk utsatte ikke-vestlige husholdninger (Epland og Kirkeberg 2009). Generelt i befolkningen har

ikke-vestlige husholdninger økt sin yrkesdeltakelse, men sammenliknet med norske husholdninger er økningen svakere. Ikke-vestlige innvandrere har 24 prosentpoeng høyere sannsynlighet for å havne under lavinntektsgrensen i 2005–2007. Når det kontrolleres for yrkesaktivitet og husholdningsstørrelse er forskjellene på 10 prosentpoeng og signifikante. Den tredje kolonnen viser resultatene av å kontrollere også for fattigdomsstatus i 2000–2002. Koeffisientene for de andre variablene i modellen kan dermed tolkes som uttrykk for effekter på endring i fattigdomsstatus. I denne endringsanalysen finner vi at ikke-vestlige husholdninger har samme risiko som andre i lavinntektsutvalget for å endre fattigdomsstatus mellom de to periodene, når de andre variablene i modellen er kontrollert for. Imidlertid vet vi at ikke-vestlige husholdninger har en høyere sannsynlighet for varig lavinntekt enn norske husholdninger. Dette kan forklares ved at yrkesaktivitet og husholdningsstørrelse korrelerer med det å tilhøre en ikke-vestlig husholdning. Så den faktiske sannsynligheten for varig lavinntekt for ikke-vestlige husholdninger er langt høyere. Fire av 10 ikke-vestlige husholdninger i lavinntektsutvalget har minst fire barn, og det er en stor andel der bare en eller ingen av foreldrene er yrkesaktive⁷. Analysen viser at marginaleffektene for faktorene som nevnt over er sterke, så en kombinasjon av slike forhold vil selv etter seks til åtte år gi en høy sannsynlighet for varig lavinntekt for ikke-vestlige husholdninger. Imidlertid bør det nevnes at sannsynlighet for varig lavinntekt varierer etter landbakgrunn og botid (Østby 2001, Blom 2004, Galloway og Mogstad 2006, Daugstad 2008, Epland og Kirkeberg 2009), men vårt datamateriale er for lite til at vi kan lage undergrupper av ikke-vestlige husholdninger.

Generelt har foreldre i barnefamilier en høy yrkesdeltakelse, men for husholdninger uten sterk yrkestilknytning finner vi en meget høy sannsynlighet for varig lavinntekt. Uavhengig av hvilke variabler vi kontrollerer for har yrkespassive husholdninger om lag 30 prosentpoeng høyere sannsynlighet for varig lavinntekt enn yrkesaktive husholdninger. Husholdninger som endrer sin yrkesaktivitet fra passiv til aktiv, eller fra aktiv til passiv bærer

⁷ En stor andel av de ikke-vestlige som faller innunder kategorien «andre endringer» består av par med en yrkesaktiv forelder.

fortsatt en høy sannsynlighet for varig lavinntekt, og ligger drøyt 20 prosentpoeng høyere enn husholdninger med stabilt yrkesaktive foreldre. Yrkespassivitet er helt klart den største enkeltfaktoren som gir høy og varig lavinntekt. Når vi kontrollerer for inntektsfattigdom i perioden 2000–2002, som betyr at vi nå måler en endring i sannsynligheten for varig lavinntekt, finner vi en liten endring i marginaleffektene. Yrkespassive som var inntektsfattige i perioden 2000–2002, har likevel 28 prosentpoeng høyere sannsynlighet for varig lavinntekt enn yrkesaktive husholdninger som også var inntektsfattige i samme periode.

Tidligere studier viser at samlivsbrudd øker risikoen for å havne under lavinntektsgrensen (Lyngstad og Epland 2003, Epland og Kirkeberg 2009), men at det ikke nødvendigvis blir en varig tilstand. Gitt at husholdningen er inntektsfattig, er det ikke nødvendigvis slik at enslige forsørgere skiller seg fra toforeldre husholdninger. I vår undersøkelse har vi imidlertid fulgt enslige forsørgere i åtte år og dermed hatt mulighet for å se i hvilken grad lavinntekt for denne gruppen er et vedvarende eller et midlertidig problem. De enslige forsørgerne i vårt datamateriale skiller seg i liten grad fra norske toforeldre husholdninger. Når vi kontrollerer for en rekke forhold, gir effekten av å være enslig forsørger en marginalt høyere sannsynlighet for varig lavinntekt sammenliknet med norske toforeldre husholdninger i lavinntektsutvalget⁸. Forskjellene mellom enslige forsørgere og toforeldre husholdningene er små når det gjelder forhold som yrkestilknytning, utdanning og antall barn. Kitterød og Kjeldstad (2003) finner også i sitt studium at enslige mødre som er i arbeid jobber oftere heltid enn gifte eller samboende mødre. Det er også mulig at lavinntektssituasjonen for enslig forsørger var en ren effekt av deres livssituasjon i 2000, som i liten grad har betydning for lavinntekt i perioden 2005 til 2007. Videre kan det tenkes at inntektsfattige toforeldre husholdninger er en mer selektert gruppe med hensyn til problemer med yrkestilknytning, nedsatt helse eller andre vanskelige forhold. Imidlertid er det ingen forhold som tyder på at enslige forsørgere er en homogen gruppe, men vårt utvalg er for lite til at det kan brukes for å gi sikre tall for undergrupper av enslige forsørgere. I befolkningen for øvrig finnes det helt klart

⁸ Forskjellen er ikke signifikant.

undergrupper av enslige forsørgere som vil bære en høyere sannsynlighet for varig lavinntekt enn det vi finner i vårt datamateriale.

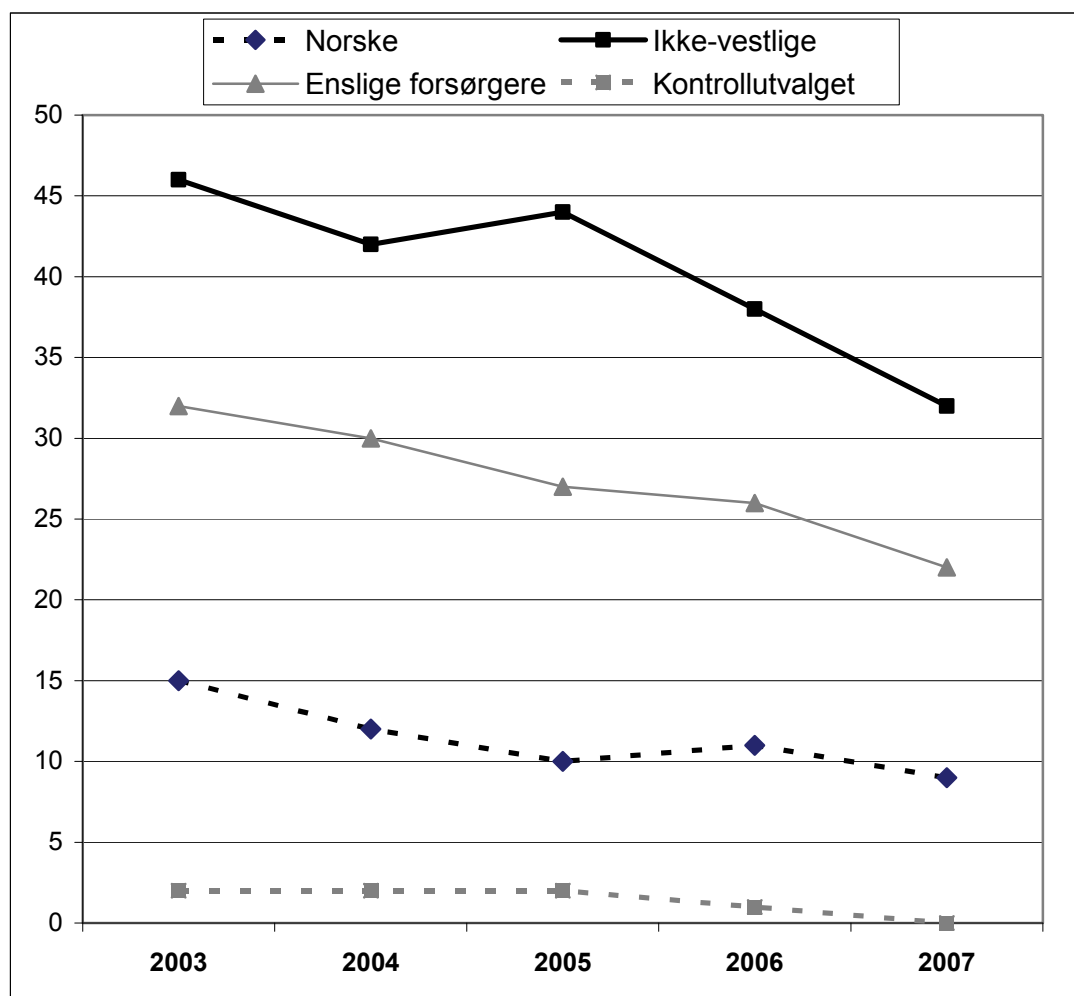
Videre viser studien til Epland og Kirkeberg (2009) at det er en klar tendens til at andelen barn med vedvarende lavinntekt øker sterkt med antall barn i husholdningen, hvor utslagene er sterkest for toforeldre-husholdninger. I vårt materiale finner vi de samme tendensene. Trebarnsfamilier har ni prosentpoeng høyere sannsynlighet for varig lavinntekt sammenliknet med tobarnshusholdninger. Tilsvarende forskjell for firebarnsfamilier er om lag 25 prosentpoeng.

Sosialhjelp

Sosialhjelp er en del av samfunnets økonomiske sikkerhetsnett som skal sørge for at alle har nok midler til livsopphold. I motsetning til trygdene er sosialhjelpen ment som en kortvarig behovsprøvd og skjønnsbasert ytelse. Det er opp til kommunene å fastsette satsene, hvor søknadene avgjøres ut fra individuell vurdering av personens økonomiske, helsemessige og sosiale situasjon. Før en person kan få sosialhjelp, må alle andre muligheter til selvforsørgelse som lønnsinntekt, trygderettigheter, sysselsettingstiltak, bruk av formue eller reduksjon av utgifter være vurdert. Sosialhjelpsbruk er forholdsvis utbredt blant enslige forsørgere og par med barn fra den laveste inntektsklasse (Epland og Kirkeberg 2007). Det å ha sosialhjelp som viktigste inntektskilde over tid er en indikasjon på økonomisk utsatthet og fattigdom.

Vi har koblet på data om sosialhjelpsmottak for husholdningene i utvalget for årene 2003 til og med 2007. I dette avsnittet skal vi se nærmere på andelen husholdninger som har mottatt sosialhjelp og antall år med mottak.

Figur 3.2. Andelen mottakere av sosialhjelp etter fire underutvalg, norske, ikke-vestlige, enslige forsørgere og kontrollutvalget i perioden 2003–2007.

Merknad: Det er et visst overlapp mellom enslige forsørgere og innvandrerfamilier og det er et relativt stort overlapp mellom enslige forsørgere og familier med norsk bakgrunn.

Som vi ser av figuren er det klare forskjeller mellom underutvalgene når det gjelder mottak av sosialhjelp i 2003, og selv om andelen mottakere reduseres for samtlige grupper er forskjellene fortsatt relativt store i 2007. Ikke-vestlige lavinntektshusholdninger hadde en langt høyere andel som mottok sosialhjelp i 2003 sammenliknet med norske lavinntektshusholdninger.

Andelen norske husholdninger i vårt utvalg som mottok sosialhjelp var på 14 prosent i 2003 og ble redusert til ni prosent i 2007, tilsvarende tall for ikke-vestlige var på 46 og 32 prosent. Selv etter en klar reduksjon ligger andelen husholdninger med ikke-vestlig innvandringsbakgrunn mer enn 15 prosentpoeng høyere enn norske husholdninger i 2007. Andelen enslige forsørgere som var mottakere av sosialhjelp var på 32 prosent i 2003 og 22

prosent i 2007. Som nevnt tidligere er sosialhjelp ment som en kortvarig løsning, og derfor er det av interesse å finne ut om det er en tendens til at de samme husholdningene er mottakere av sosialhjelp i flere år.

Tabell 3.5 Antall år med mottak av sosialhjelp, lavinntektsutvalget og oppdelt i tre underutvalg norske, ikke-vestlige og enslige forsørgere i perioden 2003–2007. Prosent.

Antall år	Alle	Norske	Ikke-vestlige	Enslige forsørgere	N
0	69	77	40	53	698
1	8	7	12	10	83
2	6	6	7	13	66
3	5	4	9	7	48
4	4	3	10	7	43
5	8	3	22	10	77
N	1015	787	228	62	1015

Det er statistisk signifikant ($p < .001$) færre norske enn ikke-vestlige innvandrere og enslige forsørgere som er mottakere av sosialhjelp i perioden 2003–2007.

Totalt sett er det få husholdninger i lavinntektsutvalget som mottar sosialhjelp, spesielt når vi ser på mottak over flere år. Likevel skiller særlig ikke-vestlige lavinntektshusholdninger seg ut fra de andre undergruppene, en av årsakene til dette er at introduksjonsstønadene faller inn under sosialhjelp. Blant norske husholdninger i lavinntektsutvalget er det 77 prosent som ikke mottar sosialhjelp på noe tidspunkt i perioden 2003 til 2007, det tilsvarende tallet for ikke-vestlige innvandrerfamilier er 40 prosent. Blant norsk husholdninger ser vi en tydelig tendens til at andelen som mottar sosialhjelp over flere år, er liten. Syv prosent har mottatt sosialhjelp i ett år, mens tre prosent har vært mottakere i fem år. Blant ikke-vestlige husholdninger finner vi et annet mønster. 12 prosent av mottakerne får sosialhjelp i bare ett år, mens andelen som har mottatt sosialhjelp i fra to til fire år er vesentlig lavere. Derimot er det ikke mindre enn 22 prosent som har mottatt sosialhjelp i hele perioden på fem år.

Blant enslige forsørgere er det drøyt halvparten som ikke mottar sosialhjelp i perioden. Blant de som har mottatt, finner vi noe av det samme mønsteret som for ikke-vestlige lavinntektshusholdninger, med forholdsvis mange (10 prosent) som har mottatt sosialhjelp i fem år.

3.3 Sammenfatning

Analysene i dette kapitlet viser at store deler av lavinntektsutvalget har oppnådd en klar forbedring i inntektsnivået samt en redusert sannsynlighet for varig lavinntekt i løpet av perioden 2000–2007. Samtidig finner vi at utviklingen er ujevnt fordelt mellom underutvalg av lavinntektshusholdningene og at det fortsatt er store forskjeller mellom kontrollutvalget og lavinntektsutvalget. Mange har opplevd en oppadgående inntektsmobilitet, men de færreste beveger seg langt. 24 prosent av husholdningene kan defineres som stabilt inntektsfattige. De absolutte forskjellene viser at selv etter åtte år er det lite som tyder på at lavinntektshusholdningene «tar innpå» kontrollutvalget. Imidlertid har både kontrollutvalget av barnefamilier og den norske delen av lavinntektsutvalget som helhet *relativt sett* hatt en rask inntektsutvikling sammenlignet med den generelle befolkningen.

Selv om lavinntektshusholdningene ikke i liten grad nærmer seg kontrollutvalget når det gjelder den absolutte størrelsen på medianinntekten, er det en klar reduksjon i andelen som befinner seg under 60 prosent av medianinntekten til hele befolkningen. I perioden 2000–2002 var 56 prosent av lavinntektshusholdningene under lavinntektsgrensen, mens i perioden 2005–2007 var andelen redusert til 30 prosent. Funnene tyder også på at forholdsvis mange av de norske husholdningene i lavinntektsutvalget har hatt en inntekt under lavinntektsgrensen bare for en kort periode, mens de ikke-vestlige familier i lavinntektsutvalget i større grad sliter med vedvarende lavinntekt.

Når vi ser nærmere på inntektsutviklingen til ulike undergrupper av lavinntektshusholdningene finner vi at foreldrenes yrkestilknytning, etnisk tilhørighet og husholdningstype er spesielt viktig. Selv fem til åtte år etter første måling har ikke-vestlige innvandrere 24 prosent lavere husholdningsinntekt enn de øvrige lavinntektshusholdningene. Forskjellene reduseres kraftig når det kontrolleres for relevante bakgrunnsfaktorer som yrkesaktivitet og husholdssammensetning, men ligger fortsatt 13 prosent under. Inntektsveksten til husholdninger med ikke-vestlig bakgrunn var lavere, seks prosent, enn for de øvrige lavinntektshusholdningene. En mulig forklaring på dette kan være at ikke-vestlige husholdninger i mindre grad enn andre øker sin

yrkesdeltakelse i perioden. Andelen med bare en yrkesaktiv forelder samt bare yrkespassive er langt større her sammenliknet med norske husholdninger.

Sannsynligheten for varig lavinntekt varierer også mellom de ulike undergruppene av lavinntektshusholdningene, og yrkesdeltakelse er åpenbart en viktig faktor for å redusere risikoen for varig lavinntekt. Generelt har barnefamilier en høy yrkesdeltakelse, men for husholdninger uten sterk yrkestilknytning finner vi en meget høy sannsynlighet for varig lavinntekt.

Innvandrerfamilier har en vesentlig høyere risiko for lavinntekt i 2005–2007 enn de norske familier i lavinntektsutvalget (24 prosent), men det meste av forskjellen ser ut til å kunne forklares med faktorer som yrkesaktivitet og husholdningsstørrelse og husholdningens lavinntektsstatus i 2000–2002. Omvendt kan man si at det er overraskende at ikke innvanderfamiliene har en bedre sjanse for med (bo-) tiden å unnsnippe en situasjon med lavinntekt enn norske lavinntektsfamilier. Videre finner vi som man kunne forvente at samlivsbrudd gir en økt sannsynlighet for varig lavinntekt, men våre resultater tyder ikke på at ensligere forsørgere har en høyere sannsynlighet for varig lavinntekt sammenliknet med andre lavinntektshusholdninger. Forklaringen kan ganske enkelt være den at det å være enslig forsørger i seg selv gir en høyere sannsynlighet for varig lavinntekt, mens de parene som havner i lavinntektskategorien i mange tilfeller sliter med fler og mer sammensatte problemer.

På slutten av kapitlet benyttet vi sosialhjelp som et mål på økonomisk utsatthet. Totalt sett er det få husholdninger som mottar sosialhjelp, 31 prosent, og spesielt når vi ser over flere år. Men blant mottakerne fant vi klare forskjeller mellom underutvalgene. Ikke-vestlige lavinntektshusholdninger hadde en langt høyere andel som mottok sosialhjelp i hele perioden sammenliknet med norske lavinntektshusholdninger, henholdsvis 22 og tre prosent. Og andelen stabilt enslige forsørgere som var mottakere av sosialhjelp var også klart høyere enn de norske toforeldrehusholdningene i hele perioden, henholdsvis 10 og tre prosent.

4 Materiell levestandard

ELISABETH UGRENINOV

Etter at vi i forrige kapittel har beskrevet inntektsutviklingen til familiene i lavinntektsutvalget skal vi i dette kapitlet se nærmere på andre indikatorer på familiens økonomiske situasjon. I utgangspunktet kan det antas å være en sterk sammenheng mellom en husholdnings inntekt og dens materielle levestandard. Likevel har man i tidligere norske og internasjonale studier funnet at sammenhengen mellom lavinntekt og andre mål på husholdningenes økonomiske situasjon – som indikatorer på dårlige materielle levekår – er overraskende svak (Eurostat 2002, Fløtten 2006). Dette har fått noen til å argumentere for at fattigdomsmåling i større grad bør baseres på direkte målinger av individenes realiserte levekår slik noen forskere også tidligere har anbefalt (Halleröd 1995, Nolan og Whelan 1996). I vårt prosjekt benytter vi både lav inntekt, faktiske levekår og subjektiv opplevelse av fattigdom.

Konkret vil vi i dette kapitlet belyse tre forhold som kan supplere bildet av den økonomiske situasjonen og familienes subjektive fattigdom. Det første forholdet vi belyser er sammenhengen mellom lavinntekt og materiell levestandard i form av rådighet over ulike forbruks-goder som ansees som vanlige i norske hjem. Det andre forholdet vi ønsker å se på er familiens subjektive opplevelse av lav inntekt. For mange familier kan uforutsette regninger eller utgifter være utslagsgivende for hvorvidt de får økonomien til «å gå rundt». Det er ikke nødvendigvis en entydig sammenheng mellom inntektsnivå og den subjektive opplevelsen av økonomisk knapphet. Noen husholdninger kan for eksempel ha spesielt høye utgifter til nødvendighets-goder som medisiner, bolig eller et høyt forbruk av goder som andre ikke vil betrakte som nødvendige, mens andre kanskje føler at de kan klare seg med en forholdsvis liten inntekt. For å måle subjektiv fattigdom eller egen-vurdering av den økonomiske situasjonen benytter vi to spørsmål: et om hvordan husholdningene kan klare å skaffe seg 10 000 kroner på en uke og et

spørsmål om hvorvidt familien synes pengene strekker til. Det tredje forholdet vi tar for oss er foreldrenes økonomiske prioriteringer når pengene ikke strekker til. Størrelsen på den samlede husholdningsinntekten kan gi en dårlig indikasjon på det faktiske forbruket til de enkelte husholdsmedlemmene. Den interne fordelingen er viktig – ikke minst for barna – og den vil avhenge av foreldrenes prioriteringer. Vi vil her benytte foreldrenes svar på spørsmål om deres kortsiktige strategier for å få pengene til å strekke til for å kaste lys over deres prioriteringer.

I tidligere publikasjoner fra dette prosjektet (Sandbæk (red) 2004, 2008) fant vi en tendens til at flere fra lavinntektsutvalget enn kontrollutvalget rapporterte om manglende eierskap til visse forbruks-goder og om flere problemer knyttet til sin økonomiske situasjon. Likevel var sammenhengen mellom det å ha lav inntekt og dårlige materielle levekår relativt svak. Tilsvarende funn fra norsk og internasjonal forskning (Halleröd 1995, Noland og Whelan 1996, Wheland mfl. 2003, 2004, Bradshaw og Finch 2003, Berthoud mfl. 2004, Skevik 2005, Fløtten 1999, 2006) har ofte blitt forklart med at observasjonsperioden for måling av inntekt er for kort. Det er derfor meget interessant å undersøke om vi finner en sterkere sammenheng når vi nå har hatt mulighet for å følge inntektssituasjonen til familiene over en periode på åtte år.

Som vi så i kapittel 3 er lavinntektshusholdningene på ingen måte en homogen gruppe og vil av den grunn oppleve ulike utviklingsforløp. Noen husholdninger har hatt en klar forbedring av sin inntektssituasjon, og det er derfor grunn til å forvente at disse i ingen eller liten grad vil skille seg fra kontrollutvalget med hensyn til de tre områdene som nevnt innledningsvis. Derimot kunne man forvente at de husholdningene som i følge våre data over tid har levd med lave inntekter vil skille seg klarere ut både fra resten av lavinntektsutvalget og fra kontrollutvalget. En eventuell økt differensiering mellom husholdninger med hensyn til den materielle levestandarden og den subjektive økonomiske velferd kan også skyldes at barna har blitt eldre. Eldre barn og ungdom har høyere krav til forbruks-goder og deltar i større grad på fritidsaktiviteter som koster penger, og de husholdninger som ikke har hengt med i den generelle inntektsveksten kan i høyere grad enn tidligere merke dette.

4.1 Rådighet over varige forbruksgoder

Som i de tidligere undersøkelser har vi i den tredje runden kartlagt familienes tilgang til en rekke sentrale forbruksgoder. Blant godene på vår liste fant vi i den første intervjurunden i år 2003 at video/DVD og frysenskap var goder med nesten universell utbredelse i både lavinntekts- og kontrollutvalget. For de øvrige godene fant vi derimot til dels betydelige forskjeller mellom kontroll og lavinntektsutvalget og da i noen tilfeller først og fremst knyttet til en markant lavere utbredelse blant de ikke-vestlige innvandrerne i lavinntektsutvalget.

Flere av de godene som i 2003 viste forskjeller i utbredelsen ser nå ut til å ha blitt «allemannseie» – og da også blant de ikke-vestlige innvandrerne i lavinntektsutvalget. Dette gjelder både PC og oppvaskemaskin. Mens bare 65 prosent av innvandrerfamiliene i 2003 oppga å ha PC hjemme (mot 92 prosent i kontrollutvalget) sier nå 98 prosent at de har PC. Utviklingen kan skyldes at PC ikke var et prioritert forbruksgode mens barna var små, men etter at barna har blitt eldre har behovet for PC blitt større. Noe av det samme mønsteret gjør seg gjeldende for oppvaskemaskin der andelen med dette godet blant de ikke-vestlige innvandrerne i lavinntektsutvalget har økt fra 47 til 80 prosent. Her er imidlertid fortsatt utbredelsen høyere i kontrollutvalget med 95 prosent.

Tabell 4.1 Andeler som eier ulike forbruksgoder etter lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, 2003 og 2009.

Forbruksgoder	2003			2009		
	Lavinntektsutvalget		Kontroll	Lavinntektsutvalget		Kontroll
	Norske	Ikke-vestlige		Norske	Ikke-vestlige	
Video/DVD	92	94	96	98	97	98
PC	84	65	92 ***	98	98	99
Oppvaskemaskin	78	47	92 ***	87	80	95 ***
Vaskemaskin	98	85	99 *	99	95	99
Tørketrommel/tørkeskap	59	35	76 ***	63	37	73 ***
Fryser	93	88	98 **	97	96	98
Bil	86	60	96 ***	90	73	98 ***
N	787	228	248	782	210	248

p= p<0,05 ***, p<0,01**og p<0,001*** ensidig kjiqvadrat-test eller annen statistisk test for eierskap til forbruksgoder mellom kontrollutvalget sammenliknet med lavinntektsutvalget samlet.

For tørketrommel og bil er det imidlertid fortsatt betydelige og signifikante forskjeller i utbredelsen mellom kontrollgruppen og da særlig de ikke-vestlige innvanderne i lavinntektsutvalget. Bare 37 prosent i denne gruppen eier en tørketrommel mot 63 i den øvrige delen av lavinntektsutvalget mot 73 prosent i kontrollutvalget. Når det gjelder bil har 73 prosent av de ikke-vestlige lavinntektsfamiliene dette godet, tilsvarende for det øvrige lavinntektsutvalget er 90 prosent, og 98 prosent for kontrollutvalget.

4.2 Samlemål på forbruksfattigdom

Vi finner altså fortsatt visse forskjeller i tilgangen på varige forbruksgoder mellom kontrollutvalget og (deler av) lavinntektsutvalget. For å kunne analysere disse forskjellene nærmere har vi laget en indeks basert på tilgangen til tre av de forbruksgodene som var med på vår opprinnelige liste. Kriteriene for forbruksgodene som skulle inkluderes i dette målet på «forbruksfattigdom» var at de ble eid av signifikant færre fra lavinntektsutvalget enn kontrollutvalget. Ut fra disse kriteriene vil det å mangle minst to av disse tre godene: oppvaskmaskin, tørketrommel/tørkeskap og bil bli klassifisert som å mangle sentrale forbruksgoder.

Tabell 4.2 Andelen forbruksfattige etter lavinntektsutvalget og kontrollutvalget 2009.

	2009			
	Alle	Norske	Ikke-vestlige	Kontroll
Forbruksfattig	16	12	30	4***
N	975	766	209	246

p= p<0,05 ***, p<0,01** og p<0,001*** ensidig kji kvadrat-test eller annen statistisk test for forbruksfattigdom mellom kontrollutvalget sammenliknet med lavinntektsutvalget samlet.

Selv åtte år etter at utvalgene ble trukket finner vi klare forskjeller i forbruksfattigdom mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Andelen forbruksfattige fra lavinntektsutvalget er 16 prosent i motsetning til fire prosent for kontrollutvalget. Innad i lavinntektsutvalget er forskjellene i forbruksfattigdom store. Blant norske husholdninger er 12 prosent forbruksfattige, mens tilsvarende for husholdninger med ikke-vestlig bakgrunn er 30 prosent.

Videre ønsker vi å benytte en probit regresjon for å undersøke forskjeller i forbruksfattigdom innad i lavinntektsutvalget. Den avhengige variabelen er sannsynligheten for å mangle minst to av de sentrale forbruksgodene, oppvaskmaskin, tørketrommel/tørkeskap og bil i 2009. Variabler som antas å kunne forklare noe av forskjellene innad i lavinntektsutvalget er innvandringsbakgrunn, inntektshistorie og husholdnings sammensetning.

Tabell 4.3. Probitregresjon. Avhengig variabel: mangler minst to av de tre sentrale forbruksgodene (oppvaskmaskin, tørketrommel/tørkeskap og bil) i 2009.

	Bivariat		Multivariat		Endring	
	Marginal effekter	P-verdi	Marginal effekter	P-verdi	Marginal effekter	P-verdi
Innvandringsbakgrunn						
Norsk	Ref		Ref		Ref	
Ikke-vestlig	0,153	0,000 ***	0,018	0,015 *	0,260	0,005**
Yrkesstatus						
Stabilt yrkesaktive	Ref		Ref		Ref	
Stabilt yrkespassive	0,385	0,000 ***	0,174	0,001 **	0,118	0,002**
Fra aktiv til passiv	0,460	0,000 ***	0,194	0,006 **	0,130	0,010*
Fra passiv til aktiv	0,197	0,006 **	0,156	0,006 **	0,089	0,019
En passiv på ett/begge tidsp.	0,110	0,000 ***	0,037	0,005 **	0,020 *	0,014*
Inntektsmobilitet						
Stabilt aldri fattig	Ref		Ref		Ref	
Klart oppadgående	0,020	0,624	0,009	0,534	0,003	0,725
Svak oppadgående	0,100	0,003 **	0,009	0,399	0,002	0,719
Nedadgående	0,048	0,398	0,011	0,536	0,006	0,576
Stabil alltid fattig	0,162	0,000 ***	0,003	0,732	0,000	0,994
Husholdnings sammensetning						
Stabilt to forsørgere	Ref		Ref		Ref	
Stabilt en forsørger	0,145	0,000 ***	0,030	0,114	0,009	0,373
Fra to til en forsørgere	0,095	0,058	0,029	0,154	0,025	0,105
Fra en til to forsørgere	-0,006	0,905	0,018	0,323	0,005	0,569
Forbruksfattig i 2003					0,047	0,000***

p= p<0,05 ***, p<0,01**og p<0,001***

Analysene tyder på at sannsynligheten for forbruksfattigdom er høyere for underutvalgene ikke-vestlige innvandrere, enslige forsørgere og gruppen stabilt fattige. I den bivariante analysen har ikke-vestlige husholdninger 15 prosentpoeng høyere sannsynlighet enn norske husholdninger for å være

forbruksfattige i 2009. Når det kontrolleres for yrkesaktivitet, inntekts-historie og husholdningssammensetning reduseres forskjellene betraktelig til bare to prosentpoeng. Når det i tillegg kontrolleres for hvorvidt husholdningen var forbruksfattig i 2003 finner vi ingen signifikant forskjell mellom ikke-vestlige og norske husholdninger. Dette betyr at ikke-vestlige innvandrere har samme sannsynlighet for å endre status når det gjelder forbruksfattigdom sammenliknet med det øvrige lavinntektsutvalget.

Enslige forsørgere har 15 prosentpoeng høyere sannsynlighet for forbruksfattigdom enn toforeldre husholdninger. Når det kontrolleres for yrkesaktivitet, inntektsmobilitet og husholdningssammensetning reduseres forskjellene til tre prosentpoeng og er ikke lenger signifikante. Når det tas hensyn til forbruksfattigdom i 2003 finner vi fortsatt ingen signifikante forskjeller mellom enslige forsørgere og toforeldre husholdninger. Dette betyr at enslige forsørgere har samme sannsynlighet for å endre status når det gjelder forbruksfattigdom i 2009 som toforeldre husholdninger.

Husholdninger som er stabilt fattige i hele måleperioden har 16 prosentpoeng høyere sannsynlighet for forbruksfattigdom enn stabilt aldri fattige husholdninger. Imidlertid forsvinner forskjellene når det kontrolleres for innvandrerbakgrunn, yrkesaktivitet og husholdningssammensetning.

Analysen tyder på at foreldrenes yrkesaktivitet har stor betydning for sannsynligheten for forbruksfattigdom i 2009. Gjennomgående finner vi fra de bivariate analysene relativt store forskjeller mellom undergruppene som nevnt over og de respektive refefansegruppene. Disse forskjellene reduseres kraftig og er ikke signifikante når det kontrolleres for yrkesaktivitet spesielt. Dette skyldes at det er en sterk sammenheng mellom yrkesaktivitet og forbruksfattigdom, samt at det finnes en korrelasjon mellom disse undergruppene og yrkesaktivitet. Når det kontrolleres for inntektshistorie og husholdningssammensetning har fortsatt husholdninger med stabilt yrkespassive foreldre eller de som går fra aktiv til passiv yrkesaktivitet henholdsvis 17 og 19 prosentpoeng høyere sannsynlighet for forbruksfattigdom enn stabilt yrkesaktive husholdninger. De husholdningene som går fra passiv til aktiv yrkesstatus har 16 prosentpoeng høyere sannsynlighet for forbruksfattigdom i 2009 enn stabilt yrkesaktive husholdninger. Det viser seg overraskende nok at disse husholdningene i tillegg har en klart dårligere utvikling i sin risiko for

forbruksfattigdom enn de stabilt yrkesaktive familiene. Det viser seg altså at familier som på et eller annet tidspunkt har hatt yrkespassive voksne medlemmer skårer omtrent like dårlig både når det gjelder nivå og utvikling i forbruksfattigdom. Dette kan tyde på at problemene til disse familiene ikke løser seg umiddelbart når de voksne i familien kommer i arbeid.

4.3 Egenrapporterte økonomiske problemer

Å se nærmere på husholdningers egenrapporterte økonomiske problemer er et viktig bidrag når levekår skal måles. En husholdning kan falle under lavinntektsgrensen uten å føle seg fattig og vise versa. Når en lavinntektsgrense defineres tas det ikke hensyn til hvorvidt husholdningen for eksempel har høye utgifter til bolig, medisiner, mat eller liknende. Dette betyr at en husholdning som per definisjon ikke er inntektsfattig likevel kan ha store betalingsproblemer og oppleve at pengene ikke strekker til, altså oppleve subjektiv fattigdom. Noen vil videre hevde at det gir liten mening å definere noen som fattige hvis de ikke selv opplever knapphet på økonomiske ressurser. Subjektiv fattigdom er ingen tilstrekkelig betingelse for en fattigdomsdefinisjon, men kan være et supplement for en bredere forståelse av levekårsproblemer (Bradshaw og Finch 2003:521).

For å kartlegge husholdningenes egenoppfattede økonomiske situasjon og strategier for å få pengene til å strekke til, fikk respondentene spørsmål om og eventuelt hvordan de ville skaffet seg 10 000 kroner på en uke, hvordan de vurderer sin økonomiske situasjon og hvilke strategier som benyttes for å få pengene til å strekke til. Resultatene presenteres i de neste avsnittene.

Tilgang til kontantkapital

For å kartlegge husholdningenes egen vurdering av sin økonomiske situasjon benyttes spørsmålet: «Hvis du plutselig skulle havne i en situasjon der du i løpet av en uke måtte skaffe 10 000 kroner, hvordan ville du skaffet pengene?» Spørsmålet bestod av fem svaralternativer: 1) benyttet egen konto, fondsandeler eller liknende, 2) lån fra familie, slekt eller venner, 3) lån i bank, brukt kredittkort eller liknende, 4) andre måter, eller 5) ville ikke klart det. Tabell 4.4 viser hvordan lavinntektsutvalget, oppdelt i norske og ikke-vestlige innvandrerfamilier, og kontrollutvalget ville skaffet seg 10 000 kroner på en uke.

Tabell 4.4 Hvordan husholdningene ville skaffet seg 10 000 kroner på en uke, for lavinntektsutvalget etter norske og ikke-vestlige og kontrollutvalget. 2003 og 2009. Prosent

	Lavinntektsutvalget				Kontrollutvalget	
	Norske		Ikke-vestlige		2003	2009
Strategi	2003	2009	2003	2009	2003	2009
Benyttet egen konto	36	53	18	31	67	81
Lån fra familie, slekt og venner	31	22	41	30	15	6
Lån i bank eller kredittkort	24	18	18	21	16	12
Andre måter	2	4	3	6	2	1
Ville ikke klart det	7	3	20	12	0	0
Sum	100	100	100	100	100	100
N	787	782	228	228	248	248

Selv om lavinntektsutvalget åpenbart har bedret sine muligheter for å skaffe seg 10 000 kroner på en uke siden den første datainnsamlingen i år 2003, finner vi likevel også i denne runden klare forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. I 2003 svarte 36 prosent av de norske lavinntektshusholdningene at de hadde mulighet for å benytte egen konto, denne andelen økte til 53 prosent i 2009. På tross av en sterk økning er likevel andelen for de norske lavinntektshusholdningene langt lavere enn for kontrollutvalget i år 2009. Svært få, 18 prosent, av de ikke-vestlige lavinntektshusholdningene ville klart å skaffe 10 000 kroner ved hjelp av egne midler i 2003. Og selv med en økning på 13 prosentpoeng er forskjellen til det øvrige lavinntektsutvalget – og ikke minst kontrollutvalget – svært stor i 2009.

Blant dem som ikke klarte å skaffe 10 000 kroner ved å benytte egen konto, er det i lavinntektsutvalget vanligst å låne fra familie, slekt og venner. Imidlertid finner vi forskjeller mellom norske og ikke-vestlige lavinntektshusholdninger. I 2003 svarte tre av 10 norske lavinntektshusholdninger at de ville lånt penger av familie, slekt og venner, mens fire av 10 ikke-vestlige lavinntektshusholdninger ville gjort det samme. Begge husholdningstypene reduserer andelen som ville lånt av familie, slekt og venner, slik at forholdet mellom disse gruppene ligger på to av 10 for norske kontra tre av 10 for ikke-vestlige innvandrere i 2009. Andelen norske lavinntektshusholdninger som ville benyttet ulike typer lån reduseres fra 24 til 18 prosent i 2009, mens for ikke-vestlige ligger andelen stabilt rundt 20 prosent. Ikke-vestlige lavinntektshusholdninger har klart større vansker med å skaffe 10 000 kroner

på en uke, sammenliknet med norske lavinntektshusholdninger. Andelen norske lavinntektshusholdninger som ikke ville klart å skaffe 10 000 kroner var på syv prosent i 2003 og ble redusert til tre prosent i 2009, tilsvarende for ikke-vestlige var en reduksjon fra 20 til 12 prosent fra 2003 til 2009.

Videre ønsker vi å differensiere lavinntektsutvalget og skiller kun mellom de som av egne midler ville klart å skaffe seg 10 000 kroner, altså de som svarte at de ville benyttet egen konto, og de som ved hjelp av andre metoder eller ikke ville klare å skaffe seg pengene.

Tabell 4.5. Probitregresjon. Marginaleffekter for sannsynligheten for å skaffe seg 10 000 kroner for egne midler i løpet av en uke i 2009.

	Bivariat		Multivariat	
	Marginal effekter	P-verdi	Marginal effekter	P-verdi
Innvandringsbakgrunn				
Norske	Ref		Ref	
Ikke-vestlig	-0,250	0,000 ***	-0,162	0,000 ***
Yrkesstatus				
Stabilt yrkesaktive	Ref		Ref	
Stabilt yrkespassive	-0,325	0,000 ***	-0,197	0,010 **
Fra aktiv til passiv	-0,322	0,001 **	-0,221	0,048
Fra passiv til aktiv	-0,260	0,001 **	-0,193	0,023 *
Andre	-0,192	0,000 ***	-0,162	0,000***
Inntektshistorie				
Stabil aldri fattig	0,012	0,827	0,010	0,864
Klar oppadgående mobilitet	Ref		Ref	
Svak oppadgående mobilitet	-0,147	0,010 *	-0,110	0,070
Nedadgående mobilitet	-0,162	0,042 *	-0,132	0,119
Stabil alltid fattig	-0,248	0,000 ***	-0,175	0,004 **
Husholdningssammensetning				
Stabilt to foreldre	Ref		Ref	
Stabilt en forelder	-0,126	0,008 **	-0,197	0,000 ***
Fra to til en forelder	0,023	0,745	-0,029	0,721
Fra en til to foreldre	0,133	0,065	0,037	0,614
Referansegruppe				
N	1010		1010	

p= p<0,05 *** , p<0,01**og p<0,001***

⁹ Norske toforeldrehusholdninger, med stabilt ikke-fattig, to yrkesaktive foreldre med videregående utdanning og to barn.

Den bivariate analysen viser at ikke-vestlige innvandrerfamilier har 25 prosentpoeng lavere sannsynlighet for å skaffe seg 10 000 kroner på en uke sammenliknet med norske. Selv når det kontrolleres for yrkesaktivitet, inntektsmobilitet og husholdningssammensetning har denne gruppen fortsatt 16 prosentpoeng lavere sannsynlighet for å skaffe seg 10 000 kroner på en uke. Også enslige forsørgere har klart lavere sannsynlighet for å skaffe seg 10 000 kroner av egne midler enn referanse kategorien av familier med to forsørgere. Alt annet likt, har husholdninger bestående av stabilt en forsørger 20 prosentpoeng lavere sannsynlighet for å skaffe seg 10 000 kroner på en uke enn toforeldre husholdninger.

Resultatene fra den bivariate analysen viser at foreldrenes yrkesaktivitet har stor betydning for hvorvidt husholdningene har mulighet for å skaffe 10 000 kroner av egne midler. Når det kontrolleres for innvandrerbakgrunn, inntektsmobilitet og husholdningssammensetning, har husholdninger med yrkespassive medlemmer (enten nå eller tidligere), rundt 20 prosentpoeng lavere sannsynlighet for å skaffe seg 10 000 kroner av egne midler, enn husholdninger med stabilt yrkesaktive foreldre.

Husholdninger som var inntektsfattige i hele perioden og de med svak oppadgående mobilitet har en klart lavere sannsynlighet for å skaffe seg 10 000 kroner ved hjelp av egne midler enn gruppen med klar oppadgående mobilitet (og gruppen stabilt ikke-fattige). Stabilt fattige har 25 prosentpoeng lavere sannsynlighet for å skaffe seg 10 000 kroner ved hjelp av egne midler sammenliknet med referansegruppen.

Strekker pengene til?

I dette avsnittet blir sammenhengen mellom lavinntekt og husholdningens egen vurdering av den økonomiske situasjonen analysert. Vi benytter spørsmålet: «Hvordan vil du si at den nåværende økonomiske situasjonen er for din familie, vil du si at 1) pengene strekker ikke til, 2) jeg/vi må bruke sparepenger for å greie oss, 3) jeg/vi greier meg/oss akkurat med de inntektene jeg/vi har, 4) jeg/vi greier meg/oss så bra at jeg/vi kan spare litt, 5) jeg/vi greier meg/oss så bra at jeg/vi kan spare temmelig mye». Vi har valgt å slå sammen kategori 4 og 5.

Tabell 4.6. Husholdningens vurdering av egen økonomi i 2003 og 2009. Lavinntektsutvalget oppdelt i norske og ikke-vestlige innvandrere, samt kontrollutvalget.

	2003			2009		
	Lavinntektsutvalget		Kontroll	Lavinntektsutvalget		Kontroll
	Norske	Ikke-vestlige		Norske	Ikke-vestlige	
Pengene strekker ikke til	10	21	3	9	18	2
Bruker sparepenger	5	5	2	2	3	2
Klarer oss akkurat	54	56	34	40	53	23
Kan spare	31	18	62	48	25	73
N	786	225	248	786	225	248

For hele perioden finner vi store forskjeller mellom norske og ikke-vestlige lavinntektshusholdninger i forhold til om de opplever at pengene strekker til eller ikke. I 2003 rapporterer 10 prosent av de norske familiene at pengene ikke strekker til, mens 21 prosent av de ikke-vestlige innvandrerfamiliene svarer det samme. Selv etter seks år holder andelen seg stabil for begge gruppene, det er bare noen få prosentpoengs reduksjon i andelen som sier at pengene ikke strekker til. Sammenliknet med kontrollutvalget ligger andelen lavinntektshusholdninger også langt høyere både i 2003 og 2009. Andelen som må bruke sparepenger er på fem prosent for både norske og ikke-vestlige husholdninger, og synker til to og tre prosent i 2009. I 2003 fant vi ingen signifikante forskjeller mellom norske og ikke-vestlige i forhold til om de klarer seg akkurat, andelene ligger på 53 og 56 prosent. Derimot reduseres andelen mer blant norske slik at forskjellene blir relativt store i 2009. Andelen norske som klarer seg akkurat er på 40 prosent sammenliknet med 53 prosent blant ikke-vestlige innvandrerfamilier. Når vi sammenlikner lavinntektsutvalget med kontrollutvalget ser vi at forskjellene er signifikante i hele perioden. I 2003 svarte 34 prosent fra kontrollutvalget at de klarte seg akkurat, andelen ble ytterligere redusert til 23 prosent i 2009.

Når vi undersøker hvilke husholdninger som greier seg så bra at de kan spare, finner vi relativt store forskjeller. 32 prosent av de norske husholdningene kan spare i 2003, tilsvarende for ikke-vestlige husholdninger er 18 prosent. I 2009 har andelen som kan spare økt til 49 prosent for norske husholdninger og til 25 prosent for ikke-vestlige innvandrerhusholdninger. Differansen mellom disse to gruppene var på 10 prosentpoeng i 2003 og 25 prosentpoeng i 2009. Resultatene tyder på at norske lavinntektshusholdninger bedrer sin økonomiske situasjon relativt mer enn de ikke-vestlige

innvandrershusholdningene. Kontrollutvalget ligger jevnt over lavinntektsutvalget i hele perioden, 62 prosent svarte at de kunne spare i 2003 mens 73 prosent kunne spare i 2009.

4.4 Prioriteringer

Det siste forholdet vi tar for oss er sammenhengen mellom lavinntekt og foreldrenes økonomiske prioriteringer når pengene ikke strekker til. Tidligere funn fra dette prosjektet viser at foreldre fra lavinntektsutvalget i stor grad prioriterer barna slik at den materielle levestandarden ikke skiller seg ut fra befolkningen for øvrig (Grødem 2008). Imidlertid kan det tenkes at denne sammenhengen har endret seg og spesielt for de husholdningene som har måttet leve med lave inntekter over en lengre periode. For å belyse denne sammenhengen benyttes spørsmålet: «Hvis du/dere har problemer med å få pengene til å strekke til, for eksempel mot slutten av måneden, hva gjør du/ dere da?» 1) skjærer ned på daglige utgifter, 2) reduserer eget personlige forbruk, 3) bruker mindre penger på barna, for eksempel kutte ned på gaver, leker eller fritidsaktiviteter, 4) gjør aktiviteter som ikke koster mye, 5) kjøper brukt, 6) bruker kredittkort, 7) utsetter regninger, 8) utsetter innkjøp, 9) låner av besteforeldre, slektninger eller venner, 10) gjør avtaler med banken/ kreditorer.

Tabell 4.7. Husholdningens kortsiktige strategier for å få pengene til å strekke til i 2009. Lavinntektsutvalget oppdelt i norske og ikke-vestlige samt kontrollutvalget.

Strategier	Lavinntektsutvalget		
	Norske	Ikke-vestlige	Kontroll
Skjærer ned på daglige utgifter	59	54	51
Reduserer eget personlig forbruk	58	48 **	53
Bruker mindre penger på barna	11	18	9
Gjør aktiviteter som ikke koster så mye	31	23 *	27
Kjøper brukt	20	14	11 *
Bruker kredittkort	11	18	13
Utsetter regninger	20	18	12 *
Utsetter innkjøp	34	26 *	32
Låner av familie eller venner	15	17	8 **
Lager avtaler med banken/kreditorer	12	9	12
N	786	225	248

p= p<0,05 ***, p<0,01**og p<0,001*** ensidig kjiqvadrat-test eller annen statistisk test for kortsiktige strategier for å få pengene til å strekke til mellom norske og ikke-vestlige og kontrollutvalget sammenliknet med lavinntektsutvalget samlet.

Vi finner visse forskjeller mellom norske og ikke-vestlige lavinntektshusholdninger, men rangeringen av hvilke strategier som velges er ganske likt mellom gruppene. Den mest vanlige strategien for å få pengene til å strekke til er å skjære ned på daglige utgifter, 59 og 54 prosent, deretter redusere eget personlig forbruk, 58 og 48 prosent. Blant norske husholdninger er den minst vanlige strategien til foreldrene å bruke mindre penger på barna. En av 10 norske lavinntektshusholdninger svarer at de bruker mindre penger på barna hvis økonomien er knapp, denne forskjellen er noe høyere blant ikke-vestlige innvandrerhushold hvor to av 10 rapporterer å benytte seg av denne strategien. Hvis økonomien er knapp svarer drøyt 30 prosent av de norske familiene at de utsetter innkjøp eller gjør aktiviteter som ikke koster. Andelen ikke-vestlige som svarer dette er noe lavere, 26 og 23 prosent. Det å kjøpe brukt er mer vanlig blant norske enn ikke-vestlige innvandrere, 20 og 14 prosent.

De strategiene som vi nå har vist til går på endringer som kan foretas «innad» i husholdningen eller den «daglige drift». De neste strategiene viser til utsettelse av regninger og lån og avtaler med familien/venner eller banken. Rundt to av 10 husholdninger svarer at de utsetter regninger hvis pengene ikke strekker til. Bruk av kredittkort er noe mindre vanlig blant norske enn ikke-vestlige innvandrere, 11 og 18 prosent. Det å benytte seg av avtaler med banken eller kreditorer er jevnt over en sjelden strategi, rundt en av 10 husholdninger, dette gjelder for både lavinntektshusholdningene og kontrollutvalget.

4.5 Hopning av levekårsproblemer

Vi skal på slutten av dette kapitlet vi se på tendensen til hopning av levekårsproblemer. Så langt har vi behandlet forbruksfattigdom og subjektiv fattigdom som to separate temaer. Bolig og boforhold er tema for kapittel 5, men boligfattigdom vil likevel inkluderes som en av de tre indikatorene på levekårsproblemer som behandles i dette kapitlet. Formålet med et slikt samlemaal er å studere i hvilken grad familiene opplever problemer på flere av disse

områdene. Vi har valgt å definere de tre aspektene ved levekårsproblemer slik¹⁰:

- Boligfattige: de som oppgir at de har minst to av de fem boligproblemene vi har spurt om: boligen er for liten, problemer med fukt, trekk, kulde, dårlig materiell standard, nabostøy, trafikkstøy.
- Forbruksfattige: de som mangler minst to av disse tre av de sentrale forbruksgodene, oppvaskmaskin, tørketrommel/tørkeskap og bil.
- Subjektivt fattige: er de som på spørsmålet om hvordan familien ville skaffet seg 10 000 kroner på en uke, svarer at de ikke ville klart det, eller om spørsmålet om hvordan familiens økonomi er for tiden, svarer at pengene ikke strekker til.

Fløtten (2006) har analysert lignende problemstilling hvor hun benytter fem indikatorer for å lage en indeks over «akkumulert deprivasjon». Den viktigste forskjellen er at vi benytter inntektsfattigdom som en overordnet faktor, i og med at lavinntekt i år 2000 var et kriterium for å bli med i vårt hovedutvalg, mens Fløtten benytter et utvalg av den norske befolkningen hvor lavinntekt inngår som en av de fem indikatorene. De andre indikatorene som benyttes er mottak av sosialhjelp, økonomiske vanskeligheter, mangel på forbruks-goder og dårlige boforhold. Både Fløtten (2006) og Grødem (2008) finner at overlappet mellom de ulike definisjonene på fattigdom er begrenset.

Det er likevel av interesse å se på eventuelle overlapp mellom levekårsproblemer for dette utvalget. Først og fremst fordi vi har fulgt de samme husholdningene over flere år der vi kan skille mellom de lavinntektshusholdningene som kontinuerlig sliter med lave inntekter og de som i løpet av observasjonsperioden har oppnådd et mer eller mindre normalt inntektsnivå. Det er i utgangspunktet grunn til å forvente at vi i den første gruppen vil kunne observere en klarere tendens til hopning av levekårsproblemer.

¹⁰ I tidligere publikasjoner fra dette prosjektet ble en annen definisjon av hopning av levekårsproblemer benyttet (Grødem 2008). Hovedgrunnen til at vi nå har valgt en ny definisjon er at situasjonen blant lavinntektshusholdningene har endret seg slik at det er fornuftig å benytte andre kriterier på forbruksfattigdom og subjektiv fattigdom. Resultatene fra denne analysen kan av den grunn ikke sammenliknes direkte med resultatene fra foregående rapport.

Andelen fra lavinntektsutvalget som opplevde hopning av levekårsproblemer, eller ingen levekårsproblemer er vist i tabell 4.7

Tabell 4.8. Andeler med ingen, en to eller tre indikatorer på dårlige levekår. Lavinntektsutvalget 2009.

	Ingen indikator	En indikator	To indikatorer	Tre indikatorer	N
Ingen indikator	66				684
Subjektiv		5			52
Forbruk		7			63
Bolig		10			105
Subjektiv + forbruk			2		18
Subjektiv + bolig			3		31
Forbruk + bolig			4		39
Subjektiv + forbruk + bolig				2	23
Total (prosent)	67	21	9	2	100
N	684	220	88	23	1015

De fleste i lavinntektsutvalget, 66 prosent, hadde ingen av de levekårsproblemene vi har definert. 21 prosent har problemer langs en av disse dimensjonene hvor boligfattigdom er den klart hyppigste med 10 prosent. Ni prosent av lavinntektsutvalget er registrert med problemer på to av de tre indikatorene og disse er ganske jevnt fordelt på de tre mulige problempar: to prosent er både subjektivt og forbruksfattig, tre prosent er subjektiv- og boligfattig, mens fire prosent kombinerer boligfattigdom med forbruksfattigdom. Bare to prosent av lavinntektsutvalget hadde problemer langs alle tre dimensjonene samtidig.

I de neste analysene ønsker vi å dele lavinntektsutvalget inn i undergrupper og benytter et samlemål på deprivasjon fremfor enkeltindikatorene som i tabell 4.7.

Tabell 4.9 Antallet levekårsproblemer i 2009, etter innvandringsbakgrunn.

	Lavinntektsutvalget		N
	Norske	Ikke-vestlige	
Ingen indikator	71	48	666
En indikator	20	29	226
To indikatorer	8	16	98
Tre indikatorer	1	7	26
N	787	228	1015

Det er statistisk signifikant ($p < 0.000$) flere ikke-vestlige lavinntektshusholdninger som opplevde hopning av levekårsproblemer enn blant norske lavinntektshusholdninger

Som vist i tidligere analyser i dette kapittelet samt i kapittel 3, skiller ikke-vestlige innvandrere seg ut på en rekke områder. Vi finner også her at andelen ikke-vestlige innvandrere som opplever hopning av levekårsproblemer er høyere enn blant norske husholdninger. 29 prosent av ikke-vestlige husholdninger har ett levekårs problem i motsetning til 20 prosent blant de norske husholdningene. Når vi går fra en til to indikatorer øker forskjellene mellom norske og ikke-vestlige husholdninger til henholdsvis til åtte og 16 prosent. I utgangspunktet er det få lavinntektshusholdninger med tre levekårsproblemer, men andelen ikke-vestlige innvandrere er klart overrepresentert med syv prosent, i motsetning til en prosent blant norske husholdninger.

Tidligere har vi sett at lavinntektsutvalget fordeler seg svært ujevnt langs en rekke levekårsforhold. I den neste analysen vil vi se om varig inntektsfattige i større grad enn de øvrige lavinntektshusholdningene opplever hopning av levekårsproblemer¹¹.

Tabell 4.10 Antallet levekårsproblemer i 2009, etter inntektsstatus i perioden 2000–2007.

	Lavinntektsutvalget		N
	Ikke lavinntekt i perioden 2000–2007	Lavinntekt i perioden 2000–2007	
Ingen indikator	73	54	666
En indikator	19	27	226
To indikatorer	6	15	98
Tre indikatorer	1	4	26
N	632	383	1015

Det er statistisk signifikant ($p < 0.000$) flere husholdninger med varig lavinntekt som opplevde hopning av levekårsproblemer enn blant husholdninger uten varig lavinntekt

Andelen varig inntektsfattige har gjennomgående flere levekårsproblemer enn de øvrige lavinntektshusholdningene. 27 prosent av varig inntektsfattige husholdninger har ett levekårsproblem, mens andelen i husholdninger uten varig lavinntekt er 19 prosent. Forskjellene mellom husholdninger med og uten varig lavinntekt er også store for de med to levekårsproblemer, henholdsvis 15 og seks prosent. Andelen med tre levekårsproblemer er i utgangspunktet lav, men ulikt fordelt. Andelen med alle tre levekårsproblemer blant

¹¹ Varig inntektsfattige er her definert som husholdninger med en inntekt under 60 prosent av medianinntekten til befolkningen i perioden 2000 til 2007.

husholdninger med varig lavinntekt er fire prosent i motsetning til en prosent blant husholdninger uten varig lavinntekt.

Generelt tyder resultatene på liten grad av hopning av de levekårsproblemene vi har skissert. Likevel opplever noen undergrupper som ikke-vestlige innvandrere og husholdninger med varig lavinntekt i større grad enn øvrige lavinntektshusholdninger hopning av levekårsproblemer som subjektiv fattigdom, forbruksfattigdom og boligfattigdom.

4.6 Sammenfatning

Formålet med dette kapitlet har vært å gi et bredere perspektiv på barnefattigdom ved å se på sammenhengen mellom lavinntekt og materielle levekår, egenvurdert økonomiske situasjon og foreldrenes økonomiske strategier. Innenfor alle de fire områdene finner vi gjennomgående, men dog i varierende grad, forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Innenfor de fleste av områdene kommer ikke-vestlige, enslige forsørgere, yrkespassive og husholdninger med varig lavinntekt eller svak oppadgående mobilitet dårligere ut.

Fra de bivariate analysene ser vi at det er tre undergrupper som skiller se ut med hensyn til forbruksfattigdom. Ikke-vestlige innvandrere har 15 prosentpoeng høyere sannsynlighet for forbruksfattigdom enn de øvrige lavinntektshusholdningene. Når vi sammenlikner ulike husholdningssammensetninger finner vi at enslige forsørgere har 15 prosentpoeng høyere sannsynlighet for forbruksfattigdom enn toforeldrehusholdninger. Husholdninger som kan defineres som stabilt fattige har 16 prosentpoeng høyere sannsynlighet for forbruksfattigdom enn stabilt ikkefattige husholdninger. Når det kontrolleres for en rekke forhold, deriblant yrkesaktivitet, finner vi bare svake sammenhenger mellom forbruksfattigdom og gruppene som nevnt over. Dette skyldes at det er en sterk sammenheng mellom yrkesaktivitet og forbruksfattigdom.

Når husholdningenes muligheter for å skaffe 10 000 kroner ved hjelp av egne midler analyseres er forskjellene mellom underutvalg av lavinntekts-husholdningene klarere. Husholdninger med ikke-vestlige innvandringsbakgrunn har 25 prosentpoeng lavere sannsynlighet for å skaffe 10 000 kroner for egne midler, sammenliknet med de øvrige lavinntektshusholdningene. Enslige forsørgere har 13 prosentpoeng lavere sannsynlighet for å

skaffe seg 10 000 kroner ved hjelp av egne midler enn toforeldrehusholdninger. Stabilt alltid fattige har 25 prosentpoeng lavere sannsynlighet for å skaffe seg 10 000 kroner ved hjelp av egne midler enn stabilt aldri fattige husholdninger. Tilsvarende forskjeller mellom stabilt aldri fattige og husholdninger som opplever nedadgående eller svak oppadgående inntektsmobilitet er om lag 15 prosentpoeng.

Når sammenhengen mellom lavinntekt og husholdningenes egenvurdering av den økonomiske situasjonen studeres finner vi store forskjeller mellom norske og ikke-vestlige lavinntektshusholdninger. Ni prosent av de norske lavinntektshusholdningene svarer at pengene ikke strekker til, tilsvarende for ikke-vestlige lavinntektshusholdninger er 18 prosent. Resultatene tyder på at norske lavinntektshusholdninger bedrer sin økonomiske situasjon relativt mer enn husholdningene med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn. I 2003 svarte 31 prosent av de norske lavinntektshusholdningene at de kunne spare, andelen steg til 48 prosent i 2009, tilsvarende endring for ikke-vestlige lavinntektshusholdninger var fra 18 prosent i 2003 til 25 prosent i 2009.

Det er bare små forskjeller mellom norske og ikke-vestlige innvandrere når det gjelder de strategiene foreldrene velger hvis pengene ikke strekker til. Den mest vanlige strategien for å få pengene til å strekke til er å skjære ned på daglige utgifter, deretter redusere eget personlig forbruk. Blant norske husholdninger er den minst vanlige strategien til foreldrene å bruke mindre penger på barna eller kredittkort. Det å bruke mindre penger på barna kommer langt ned på lista også for ikke-vestlige innvandrerfamilier. For denne gruppen er det minst vanlige alternativet å lage avtale med banken eller kreditorer.

Generelt tyder resultatene på liten grad av hopning mellom de levekårsproblemene vi har skissert. Bare to prosent av hele lavinntektsutvalget har problemer på de tre fattigdomsindikatorerne samtidig: subjektiv fattig, boligfattig og forbruksfattig. Imidlertid viser resultatene at det blant ikke-vestlige innvandrerhushold og husholdninger med lav inntekt over tid er en klart høyere risiko for hopning av levekårsproblemer. Bare om lag halvparten i disse to undergruppene går helt fri av alle de tre levekårsproblemene vi her har studert, og syv prosent av ikke-vestlige innvandrere og fire prosent av husholdninger med varig lavinntekt kan klassiferes som fattige langs alle tre dimensjoner samtidig.

5 Bolig og boforhold

VIGGO NORDVIK

Bolig er en viktig komponent i levekårene våre: Både direkte i sin egenskap av å være et konsumgode og indirekte ved at boligen og dens geografiske plassering legger en ramme rundt våre liv. Det kan argumenteres for at dette gjelder i enda sterkere grad for barn enn for voksne.

Da den første datainnsamlingen i prosjektet om levekårene til barn i familier med lav inntekt, ble gjennomført (se Sandbæk 2004) fant man at 92 prosent av barnefamiliene i kontrollutvalget eide den boligen de bodde i. Kontrasten til barnefamiliene i lavinntektsutvalget (som hadde en inntekt på mindre enn 60 prosent av medianinntekten i 2000) var stor. Også her var et flertall boligeiere, men et stort mindretall på 32 prosent leide den boligen de bodde i. Stefansen og Skevik (2006) fant at halvparten av leietakerne leide en kommunal leieboli. Trangbodhet og mangler ved boligene (så som kulde, dårlig materiell standard og ulike former for støy) var klart mest utbredt blant dem som bodde i kommunale boliger. De fant videre at mange av barnefamiliene hadde bodd i sin kommunale bolig ganske lenge (et gjennomsnitt på fem år). Langvarig leie av kommunal bolig var spesielt utbredt blant lavinntektshushold med ikke-vestlig bakgrunn.

I dette kapitlet skal vi undersøke hvordan familiene i lav inntektsutvalget faktisk bodde i 2009. Vi vil undersøke både disposisjonsform, ulike mål for boligstørrelse og -kvalitet, antall flyttinger, og endringer i disse variablene. Boforholdenes utvikling over tid kan vi kalle for husholdenes boligkarriere. Spesielt vil vi undersøke hvordan boligkarrierenes forløp henger sammen med inntektshistorien fram mot 2009. Vi betrakter både samlet inntekt over perioden (som et slags mål på permanentinntekten) og et mål for hvordan inntekten har utviklet seg over perioden (se kapittel 2).

Boliggetterspørselen og de valgene som hushold gjør i boligmarkedet påvirkes i stor grad av deres livsfase og av inntekt og inntektshistorie. Det gir spesielle utfordringer i dette prosjektet. Vi studerer hvordan boforhold over tid avhenger av inntekt og av endringer i inntekten for hushold som i år 2000 hadde inntekter under fattigdomsgrensen, og som har barn som da var

i alderen 3–9 år. Dette betyr at vi studerer en fase i husholdenes livssyklus hvor man ønsker mer varig etablering og samtidig er det mange hushold som opplever en positiv inntektsmobilitet, nettopp i denne perioden. Det vil derfor være en utfordring å skille mellom effekten av inntektsmobilitet og de rene livssykeeffektene. De longitudinelle dataene som rapporteres her gir helt spesielle muligheter til å analysere samspillet mellom disse to mekanismene.

5.1 Disposisjonsform til bolig

Det norske boligmarkedet er på mange måter spesielt. Vi har en høy andel hushold som eier de boligene de bor i; andelen av norske hushold som eier¹² sin bolig ligger opp mot 80 prosent. I en internasjonal og ikke minst i en europeisk sammenheng er dette ganske høyt. Når det gjelder konsekvensene av den høye andelen selveiere, er videre perioden etter årtusenskiftet ganske så spesiell. Den generelle prisstigningen på bolig fra 2003 til 2009 var nominelt på 55,6 prosent; dette tilvarer en årlig veksttakt på så mye som 7,7 prosent. Realprisen på bolig (dvs. pris korrigert for inflasjon) steg med 39,5 prosent i denne perioden og den årlige veksttakten i realprisene var 5,7 prosent.

Den siste boligmeldingen brukte begrepet fattigdomsfelle om det å leie bolig. Selv om man kan stille spørsmål ved hvor heldig og dekkende denne formuleringen er generelt sett, må man konkludere at det i perioden fra 2000 og fram mot 2009 for de aller fleste har vært svært lønnsomt å eie sin egen bolig.

To karakteristiske egenskaper ved det norske boligmarkedet er verdt å trekke fram:

- i) Vi har en leiesektor som i liten grad gir et tilbud om stabile langsiktige boforhold. Store deler av leietilbudet består av boliger som leies ut i en periode, for så å gå over til eiersegmentet i markedet (se Nordvik 2000).

¹² Merk at vi her slår sammen alle andelsboliger og de selveide boligene til en samlet kategori: eide boliger. Den juridiske forskjellen i eiendomsrettene mellom disse to disposisjonsformene er for alle praktiske formål neglisjerbare.

En konsekvens av dette ustabile tilbudet er at det er ganske få som har lang botid i leide boliger. Sandlie (2010) finner for eksempel at 60 prosent av alle leietakere i 2007 hadde bodd i to år eller mindre i sin nåværende bolig. Samtidig finner man at det først og fremst er folk med behov for fleksibilitet som leier bolig (unge enslige, studenter, nylig skilte og folk som bor et sted i en begrenset periode); for disse gruppene er korte botider mer en fordel enn en ulempe. En kan altså spørre seg om det er tilbudet av leide boliger som reagerer på at etterspørselsiden primært består av folk som etterspør fleksibilitet, eller om det er ustabiliteten på tilbudssiden som påvirker etterspørselens sammensetning. Sannsynligvis er det snakk om en gjensidig påvirkning mellom etterspørsels- og tilbudssiden. Uansett hva som er den viktigste drivkraften, faktum er at det private leiemarkedet i Norge i svært begrenset grad gir et hensiktsmessig tilbud til de hushold som ønsker et stabilt leieforhold som strekker seg over flere år. Dette kan jo for eksempel dreie seg om barnefamilier med lave og ustabile inntekter.

- ii) Sammensetningen av leiesektoren skiller seg betydelig fra sammensetningen av eide boliger. I leiesektoren finner vi større innslag av små boliger, færre (boliger i) eneboliger og vi finner faktisk også noe eldre boliger. Mange indikatorer tyder også på at vedlikeholdet jevnt over er bedre ivaretatt innen massen av eide boliger enn i de leide boligene. Dette illustreres tydelig i Aarland (2010), hvor en også kan finne mer detaljer om disse ulikhetene.

Hansen og Skak (2008) har påpekt at eiere har sterkere rettigheter til å gjennomføre fysiske endringer av boligene, enn det leietakerne har. De viser hvordan dette for noen hushold har så stor betydning at det påvirker deres valg mellom eie og leie av bolig. Disposisjonsform til bolig blir derfor en viktig indikator på velferd og kontroll over egen boligsituasjon. Vi skal i dette kapitlet se på hvordan boforholdene ha utviklet seg for barnefamilier som hadde inntekter under fattigdomsgrensen¹³ i 2000.

¹³ Fattigdomsgrensen er jo ikke et objektivt klart og entydig punkt. Som kjent bruker vi i dette prosjektet 60 prosent av medianinntekten per forbruksenhet som fattigdomsgrensen.

Vi begynner med å vise hvordan respondentene fordeler seg etter disposisjonsform i årene 2003, 2006 og i 2009. Vi viser hvordan disposisjonsform varierer innad i lavinntektsutvalget med inntektsnivå og inntektsutvikling fra år 2000 og fremover, samtidig som fordelingen i kontrollgruppen tas med som en sammenlikning. To ulike inntektsvariabler brukes. Vi bruker en kategorisk variabel som deler lavinntektsgruppen inn i tre grupper etter størrelsen på den samlede husholdsinntekten per forbruksenhet over de åtte årene fra 2000 til 2007: De som har en samlet inntekt, over de åtte årene som var mindre enn 60 prosent av medianinntekten i hele befolkningen, de som havner i intervallet mellom 60–80 prosent av medianinntekten og de som har hatt en inntekt som overstiger 80 prosent av åtteårsmedianen. Videre bruker vi en inntektsvariabel som måler utviklingen i husholdets fattigdomsstatus mellom to treårsperioder: 2000–2002 og 2005–2007. I analyser og forståelse av tilpasningen på boligmarkedet er det spesielt viktig å se på inntektene over en lengre periode.

Merk at vi i rapporteringene her kun betrakter de husholdene som har deltatt i intervjuundersøkelsene både i 2003 og i 2009. Spørreskjemaene ble konstruert slik at kun de som hadde flyttet minst én gang mellom 2006 og 2009 fikk spørsmål om boligen i 2009. For dem som ikke hadde flyttet ble boligopplysningene fra 2006 brukt. Noen av dem som besvarte undersøkelsen i 2009 rapporterte null flyttinger etter 2006, men hadde ikke vært med i 2006-undersøkelsen. For disse har vi ikke boligopplysninger, og vi har valgt å se bort dem.

Inntektens betydning

Det enkelte husholds valgmuligheter på boligmarkedet bestemmes av inntektene deres. Det er ikke bare tidligere inntekter (for eksempel gjennom formuesoppbygging) og nåværende inntekter som har betydning. Også (forventninger om) framtidige inntekter kan påvirke boligvalgene. Eksempelvis lånefinansierer de fleste av oss store deler av våre kjøp av bolig. Disse lånene skal betjenes med framtidige inntekter. Troen på framtidige inntekter og evnen til å signalisere denne troen til mulige lånegivere vil påvirke muligheter og valg på boligmarkedet; herunder valg av disposisjonsform. Med økonomiske termer: det er ikke bare den umiddelbare inntekten, men

også permanentinntekten som spiller inn. For både teoretiske og empiriske demonstrasjoner av dette: se m.a. Camron (1986), Rothenberg m.fl. (1991) og Smith m.fl. (1988).

For få et slags mål på husholdets permanentinntekt har vi summert inntektene over hele den åtteårsperioden som vi har informasjon om. Åtteårsinntekten til hvert hushold er deretter sammenlignet med den tilsvarende åtteårsmedianen i befolkningen, og lavinntektsutvalget er til slutt delt inn i tre grupper etter den relative størrelsen på åtteårsinntekten: under 60 prosent av den tilsvarende medianinntekten, mellom 60 og 60 prosent og over 80 prosent.

Tabell 5.1. Disposisjonsform til bolig, lavinntektsutvalget delt i tre grupper etter størrelsen på samlet inntekt over åtte år og kontrollutvalget

	Åtteårsinntekt under 60 prosent av median			Åtteårsinntekt 60–80 prosent av median			Åtteårsinntekt over 80 prosent av median			Kontrollgruppen		
	-03	-06	-09	-03	-06	-09	-03	-06	-09	-03	-06	-09
Selveie	39	46	50	56	63	61	70	79	79	86	86	84
Borett	15	16	15	14	14	12	8	12	9	6	5	5
Leie	46	38	35	30	23	27	22	91	12	8	9	11
Åpent marked	13	12	12	10	10	11	14	5	6	4	5	7
Kommunal	23	16	14	9	5	4	3	2	2	-	1	1
Venner & kjente	6	6	7	7	5	7	3	2	2	2	2	2
Annet	3	3	3	4	4	5	3	1	1	2	1	1
□=	383	280	283	402	303	311	230	174	175	248	213	216

Tabell 5.1 viser at det for alle de tre observasjonsårene var store forskjeller i fordelingene av disposisjonsform mellom de fire inntektsgruppene, og forskjellene er statistisk signifikante (basert på kji-kvadrat test).¹⁴

Grovt oppsummert ser vi to klare trekk. Tilbøyeligheten til å eie bolig er klart stigende med inntekt. Dette er for så vidt et velkjent resultat, se blant andre Aarland og Nordvik (2009). Også når vi betrakter et selektert utvalg av barnefamilieene som hadde en inntekt under fattigdomsgrensen i 2000, finner vi at den andelen som eier sin egen bolig allerede i 2003 øker med den

¹⁴ I utgangspunktet bruker vi et utvalg av hushold som svarte i både 2003 og i 2009. Forskjellene mellom utvalgsstørrelsene mellom 2003 og 2009 kommer av en kombinasjon av frafallet i 2006 og måten boligspørsmålene ble stilt.

samlede inntekten over årene fra 2000 til 2007. Dette er en indikasjon på at permanentinntekten bidrar til å forklare variasjon i boforhold.¹⁵ Det andre tydelige trekket vi ser i tabellen, er at eierandelen faktisk stiger over tid innen lavinntektsvalget. Dette gjelder for alle de tre inntektsgruppene, men det gjelder ikke for kontrollgruppen som allerede i 2003 lå på en eierandel på mer enn 90 prosent. Gjennom perioden 2003–2009 har ikke eierandelen totalt blant norske hushold endret seg; det er rimelig å anta at årsaken til at eierandelen i vårt utvalg stiger er en følge av livsfasenes forløp. Kort sagt er tabellen konsistent med en hypotese om at et flertall av hushold med barn i Norge med barn i Norge ender opp som boligeiere. Når i livssyklusen overgangen til eie skjer avhenger i stor grad av inntekt.

Videre ser vi av tabell 5.1 at det først og fremst er blant dem med de laveste inntektene, at vi finner familier som leier bolig av kommunen. Dette trekket holder seg gjennom hele den perioden. Stefansen og Skevik (2006) viste dette for 2003 utvalget. At hushold med varige lave inntekter i større grad leier kommunal bolig over en lengre periode er heller ingen overraskelse i lys av knappheten på et slikt tilbud i Norge og de kriteriene som brukes for tildeling, se Sandlie og Nordvik (2009). Merk imidlertid at andelen som leier bolig av kommunen faller over tid, også i den laveste inntektsgruppen.

Hvordan henger så valgene av disposisjonsform på ulike tidspunkter sammen? Dette skal vi undersøke ved å slå sammen til to disposisjonsformer: leie og eie, beskrive forekomsten av forskjellige kombinasjoner av eie–leie i årene 2003 og 2009.¹⁶

Tabell 5.2 viser at forekomsten av eie og leie endrer seg systematisk over tid. Det er ikke urimelig å tenke seg at dette er en form for livsfase-, eller alderseffekt. Vi har ikke opplysninger om foreldrenes alder, men ettersom det

¹⁵ I noen testkjøringer estimerte vi (ved hjelp av en logit modell) valg av disposisjonsform i 2003 som en funksjon av samlet inntekt og et sett av andre forklaringsvariable og inkluderte inntekt per forbruksenhet fire år senere. I en annen versjon brukte vi inntekt i 2000-2003 sammen med inntekt i 2007 som forklaringsvariable. Alle disse estimeringene viste at inntekt i 2007 korrelerer positivt (og klart signifikant) med eie av bolig i 2003.

¹⁶ Det kan selvfølgelig ha skjedd flere endringer i den mellomliggende perioden, men disse blir ignorert.

er en positiv korrelasjon mellom barns og foreldres alder kan barns alder brukes som en litt upresis tilnærming til 'husholdets alder'. For å undersøke denne hypotesen om ulikheter i det dynamiske mønsteret i tilpasningen på boligmarked mellom den yngste (Y) og den eldste (E) gruppen av barn har vi delt opp materialet langs denne dimensjonen. I tillegg viser vi fordelingen av eie–leieforløpene for hele gruppen av hushold med barn samlet (A).

De forskjellene mellom fordelingene av eie–leieforløp etter samlet inntekt som vises i tabell 5.2 er klart statistisk signifikante. Dette er ikke spesielt overraskende. Noe mer overraskende er det at forskjellene i forekomsten av de ulike eie–leieforløpene i den yngste og den eldste aldersgruppen av barn er svært små, og ikke signifikant forskjellige fra null. En mulig forklaring på dette er at mange forsøker å etablere seg varig før barna begynner på skolen: altså at livsfasetilpasningen i stor grad har skjedd før barna fyller seks år.

Tabell 5.2. Eie–leieforløp etter inntekt og barnets alder

	Samlet inntekt under 60 prosent av median			Samlet inntekt 60–80 prosent av median			Samlet inntekt over 80 prosent av median			Kontrollgruppen		
	A	Y	E	A	Y	E	A	Y	E	A	Y	E
Eie–Eie	55	57	49	65	64	66	78	78	77	87	89	85
Eie–Leie	4	3	4	6	5	9	4	3	7	5	6	4
Leie–Eie	10	9	12	8	10	6	11	12	9	1	1	2
Leie–Leie	32	31	34	20	21	19	7	7	7	7	4	9
Andel av leietakere ble eiere	23	22	25	29	32	23	60	62	56	18	16	19
N=	282	191	90	311	191	119	175	108	68	215	117	98

Den norske boligpolitikken domineres av den såkalte eierlinja. Flest mulig, også hushold med lave (endog varig lave) inntekter skal settes i stand til å kjøpe sin bolig. Viktige virkemidler for å oppnå dette er de såkalte startlån, bostøtte og boligtilskudd til etablering. En bekymring man kan ha i forhold til denne politikken er at hushold med liten evne til å bære den økonomiske risikoen som knytter seg til å eie en bolig stimuleres til å ta en slik risiko. Av tabell 5.2 ser vi at det ikke er mange som har gått fra å eie til å leie bolig. Stabilt eie er utbredt i alle inntektsgruppene. Blant dem med en samlet inntekt under 60 prosent av medianen finner vi at så mye som 55 prosent

har eid sin bolig gjennom de seks årene vi studerer. For dem som så vidt kommer seg over denne fattigdomsgrensen har to tredjedeler bodd i en bolig de selv eier gjennom hele forløpet.

I den nederste raden 'Andel av leietakere ble eiere' rapporterer vi hvor mange prosent av dem som leide bolig i 2003 som har blitt eiere seks år senere. Inspeksjon av denne avslører en del interessante trekk. Innen lavinntektsutvalget er andelen av de opprinnelige leietakerne som går over til eie økende med størrelsen på den samlede åtteårsinntekten. Spesielt ser vi at en stor andel av de opprinnelige leietakerne som over perioden hadde en inntekt på mer enn 80 prosent av medianinntekten har gått over til å bli eiere. I kontrollutvalget ser vi interessant nok at hyppigheten av slike overganger er ganske lav. Dette handler nok om at nivået på leieandelen allerede i 2003 var så lav at det er ganske stort innslag av hushold med genuine leiepreferanser blant leietakerne. Det er ikke noen signifikante forskjeller mellom aldersgruppene når det gjelder hyppigheten av å gå over fra å leie til å eie.

Når en majoritet av barnehus hold med svært lave inntekter både er og forblir boligeiere, er det fristende å konkludere med at eierlinjen i den norske boligpolitikken har lyktes. Dette er da også en del av sannheten. Vi ser imidlertid at det også er ganske mange (32 prosent) i den laveste inntektsgruppen som har leid bolig gjennom hele perioden. Blant dem som akkurat passerer 60 prosentgrensen er andelen langvarige leietakere også ganske høy (20 prosent). Blant husholdene i lavinntektsutvalget med en permanentinntekt som overstiger 80 prosent av medianinntekten er andelen varige leietakere på et betydelig lavere nivå. Dette er noe en bør ha fokus på både i boligpolitikken og i den generelle fordelingspolitikken. Hva betyr det å leie bolig over lang tid i et boligmarked som det norske?

Flere av analysene i denne rapporten viser at det finnes forskjeller i mange levekårsindikatorer mellom norske og ikke-vestlige innvandrere utover det som kan forklares av forskjeller i inntektene. Man kan argumentere for at dette ikke forventes å være tilfelle når det gjelder eie og bolig. Vi sjekker likevel i tabell 5.3 om vi finner noen vesentlige forskjeller mellom boligkarrierene til hushold med norsk (eller annen vestlig) bakgrunn og dem med ikke-vestlig bakgrunn.

Tabell 5.3. Eie–leieforløp etter inntekt og landbakgrunn

	Samlet inntekt under 60 prosent av median		Samlet inntekt 60–80 prosent av median	
	Norsk	Ikke-vestlig	Norsk	Ikke-vestlig
Eie–Eie	64	37	68	45
Eie–Leie	6	-	6	8
Leie–Eie	6	17	7	15
Leie–Leie	24	47	19	33
Andel av leietakere ble eiere	20	27	27	31
N=	179	103	272	40

I tabellen sammenliknes norske og ikke-vestlige hushold kun i de to laveste inntektsklassene. For kontrollutvalget og for dem med inntekt over 80 prosent av medianen er det for få ikke-vestlige innvandrere til at sammenlikninger blir meningsfulle.

Hypotesen om at det ikke er noen forskjell mellom norske og ikke-vestlige innvandrere blir forkastet av dataene i tabell 5.3. Både i gruppen med samlet inntekt per forbruksenhet under 60 prosent av medianen, og for dem med mellom 60 og 80 prosent av medianen er forskjellene signifikante på fem-prosentsnivå.

Tendensen er at innvandrerfamilier med ikke-vestlig bakgrunn i langt mindre grad tilhører kategorien av stabile boligeiere. Tilsvarende har gruppen av ikke-vestlige innvandrere høyere innslag av varig leie. Vi ser for oss tre mekanismer som kan forklare disse forskjellene:

- i) I mange grupper av ikke-vestlige innvandrere er det vanlig med tidligere barnefødsler enn blant norske hushold. For gitt alder på barna kan altså mange av de ikke-vestlige husholdene ha kommet kortere i livsløpet enn det de norske har. Vi vet ikke om denne tendensen til forskjell i alderen på førstegangsfødende er like sterk blant dem med lavere inntekter som det er blant andre.
- ii) Innvandrere har per definisjon kortere botid i Norge enn det gruppen norske har, dette gir sannsynligvis lavere formue. Når Norge er et høyinntektsland i verdensmålestokk vil eventuell formue som er akkumulert utenfor landets grenser sjelden rekke langt i det norske boligmarkedet. En naturlig innvending mot dette resonnerementet er at mange som har landbakgrunn utenfor Norge kan være født og oppvokst her i landet.

Uansett om dette er tilfelle er nok samlet formuesakkumulering og -overføring i form av arv mindre blant de ikke-vestlige innvandrerne.

- iii) Mange innvandrere lever transnasjonale liv. En bolig i hjemlandet vil derfor kunne ha høyere prioritet enn en eid bolig i Norge. For gitt inntekt presser dette ned eiermulighetene i Norge. Dette er studert av blant annet Søholt (2007).

De ikke-vestlige innvandrerne har imidlertid, som gruppe, en sterkere tendens til bevegelse mot eie enn det familiene med norsk bakgrunn har; forskjellene mellom ikke-vestlige innvandrere og norske med lavinntekt reduseres altså over tid. Det er en betydelig større andel ikke-vestlige opprinnelige leietakere som har tatt steget over til eie av sin egen bolig. Man kan kanskje si at det finnes spor av en opphentingseffekt. Ut fra de dataene vi har her er det ikke mulig å si noe om hvorvidt denne tendensen mot utjevning er et livsfasettrekk eller om det er en samfunnsmessig trend.

Inntektshistorie

I en verden med perfekt informasjon og ingen lånerestriksjoner vil den samlede inntekten over tid (eller permanentinntekten) sammen med formue kunne antas å bestemme et husholds økonomiske muligheter til kjøp av bolig. Nå er det imidlertid ikke slik at vi alle sitter med perfekt informasjon om framtidige inntekter og at vi aldri får nei på lånesøknader. Dermed vil inntektenes fordeling over tid, eller som vi kaller det her: *inntektshistorien*, også relevant for beskrivelsen av disposisjonsforhold.

For å teste den relative betydningen av total inntekt over en lengre periode og dens fordeling over tid estimerte vi først en logitmodell for eiersannsynligheten med både mål på total inntekt og inntektshistorie som forklaringsvariable. Deretter testet vi modeller med bare et av disse to settene mot den som inneholder begge. Resultatet var at modellen med både inntektshistorie og samlet inntekt ikke ga en bedre tilpasning til data enn en modell som bare inkluderer samlet inntekt. Motsatt fant vi at en modell med bare inntektshistorie gjorde det signifikant dårligere enn en modell som inkluderte samlet inntektsmål i tillegg. Disse analytiske eksperimentene gir oss altså en klar indikasjon på at betydningen av nivået på inntektene over tid

er klart viktigere enn hvordan inntektsstrømmen fordeler seg over tid når det gjelder forklaringer på valget mellom eie og leie.

I neste tabell sjekker vi så hvorvidt inntektshistorien forklarer variasjonen i forekomsten av forskjellige eie-leieforløp. Vi undersøker også om det kan spores forskjeller mellom ikke-vestlige innvandrere og resten av lavinntektsutvalget når vi kontrollerer for inntektshistorie.

Tabell 5.4. Eie-leieforløp etter inntekt for Alle (A), Norske/Vestlige innvandrere (N) og Ikke-vestlige innvandrere (V), lavinntektsutvalget

	Stabilt fattig eller nedadgående mobilitet			Stabilt ikke-fattig			Oppadgående mobilitet		
	A	N	IV	A	N	IV	A	N	IV
Eie–Eie	52	62	35	71	74	40	65	69	49
Eie–Leie	5	7	-	6	5	9	4	5	2
Leie–Eie	9	7	13	8	8	9	12	8	26
Leie–Leie	34	24	53	15	13	43	19	18	24
N=	216	140	75	303	278	23	250	198	51

Fordelingen av eie–leieforløp etter inntektshistorie viser mye av det samme mønsteret som det vi fant når vi brukte samlet inntekt i analysen vår. Forskjellene her er imidlertid ikke like tydelige. Det kan altså synes som om variasjoner i samlet inntekt er en viktigere forklaring på variasjon i forekomst av eie–leieforløp enn det variasjoner i inntektshistorien er.

På samme måte som i analysene av disposisjonsform og samlet inntekt finner vi lavere forekomst av eie blant de ikke-vestlige innvandrerne og vi finner mer hyppige overganger til eie blant familiene med ikke-vestlig bakgrunn. Spesielt gjelder dette for dem med oppadgående inntektsmobilitet. Dette er nok en enda tydeligere illustrasjon av den opphentingsmekanismen vi omtalte foran.

5.2 Antall flyttinger

I et boforholds-/levestandardperspektiv spiller flyttinger en viktig rolle på (minst) to forskjellige måter. Stabilitet er for mange en god egenskap ved et boforhold. Flyttinger 'påfører' samtidig hushold både monetære og ikke-monetære flyttekostnader, se Nordvik (2001). Kanskje ikke-monetære flyttekostnader

er spesielt viktig for barn og ung ungdom? Samtidig er jo det å flytte oftest den enkleste og mest effektive måten å tilpasse boforhold og boligkonsum til eventuelle forbedringer i husholdets økonomiske situasjon. Det er altså mulig å betrakte flyttinger som noe både positivt og noe negativt i en levekårsammenheng. Datainnsamlingene i både 2006 og i 2009 inneholdt et spørsmål om antall ganger husholdet har foretatt en flytting i løpet av de siste tre årene. Resultatene fra disse, fordelt etter inntektshistorie, rapporteres i tabell 5.5 under.

Tabell 5.5. Flyttinger etter inntektshistorie

	Stabilt fattig eller nedadgående mobilitet	Stabilt ikke-fattig	Oppadgående mobilitet	Kontrollgruppen
Aldri flyttet i 2003–2009	60	61	63	78
Flyttet 2 + ganger 2003–09	17	15	13	10
Flyttet 3 + ganger 2003–09	7	5	8	4

Variasjonen i flytteaktiviteten innen lavinntektsutvalget etter inntektshistorie er ikke stor. Vi aner en liten tendens til at de med en inntektshistorie som utmerker seg ved *oppadgående mobilitet* har noe høyere flytteaktivitet enn de andre. Betrakter vi dem med de aller laveste inntektene finner vi ikke noen overhyppighet av frekvente flyttinger. På tross av at mange i den laveste inntektsgruppen leier bolig og at vi foran har argumentert for at det norske leiemarkedet ikke fungerer godt når det gjelder å frambringe varige stabile boforhold, finner vi altså ikke at lav inntekt over tid skaper spesielt høy flytteaktivitet blant husholdene i lavinntektsutvalget. Den observerte flytteaktiviteten er nok i stor grad uttrykk for ønskede tilpasninger av boligkonsumet.¹⁷ Barnehusholdene i kontrollgruppen flytter likevel mindre enn familiene i lavinntektsutvalget.

¹⁷ En ikke helt usannsynlig hypotese er at mange av dem med oppadgående inntektsmobilitet flytter fordi de får en mulighet til å bedre sine boforhold, mens det blant dem med stabilt lave inntekter er flere som flytter fordi de må gjøre dette. Dette gir våre data liten mulighet til å analysere nærmere.

Den relative stabiliteten i boforholdene som ligger bak de ganske lave flyttetallene i tabell 5,5 er noe overraskende. En kan spørre seg hva årsaken til dette er. En hypotese er at det kommer av bruk av nettverk, og at det å 'manøvrere i markedet' er noe man lærer seg, en utvikler kompetanse på selve markedet. Hvis det er noe i denne hypotesen, vil en vente at innvandrerhushold med mindre botid og kanskje derfor mindre nettverk har større problemer enn andre med å finne fram til gode boligløsninger når de har lave inntekter. Vi undersøker derfor i tabellen 5.6 om det er slik at innvandrere i hushold med barn og lav inntekt over tid har en flyttefrekvens som er høyere enn det ellers like norske hushold har.

Tabell 5.6. Flyttinger etter innvandringsbakgrunn, lavinntektsutvalget

	Norsk	Ikke-vestlig
Aldri flyttet i 2003–2009	64	52
Flyttet 2 + ganger 2003–09	15	15
Flyttet 3 + ganger 2003–09	7	5

Tabellen viser oss at mer enn 10 prosentpoeng færre i gruppen ikke-vestlige innvandrere har vært bofaste gjennom hele seksårsperioden fra 2003 til 2009. Likevel, vår konklusjon er at det ikke synes som om de ikke-vestlige innvandrene som gruppe har et flyttemønster som kan sies å være preget av så hyppige flyttinger at dette er et problem. Vi kommer til denne konklusjonen fordi vi både for norske og for innvandrere finner ganske lave forekomster av hyppige flyttinger. Dette gjelder både om man definerer hyppige flyttinger som to eller flere ganger over en treårsperiode eller om man definerer det som mer enn to ganger over en seksårsperiode.

Som vi har vært inne på tidligere: Noe av forskjellen i boligkarrierene mellom innvandrerhushold og hushold med norsk bakgrunn innen lavinntektsutvalget, kan komme av at de ikke-vestlige innvandrene kan ha en tidligere familieetablering. I tabellen 5.7 undersøker vi om flyttehyppigheten er ulik for den yngste og den eldste barnegruppen.

Tabell 5.7. Flyttinger etter barnas alder, lavinntektsutvalget

	Yngste	Eldste
Aldri flyttet i 2003–2009	59	66
Flyttet 2 + ganger 2003–09	15	14
Flyttet 3 + ganger 2003–09	7	6

Tabellen viser en systematisk tendens til at husholdene med de yngste barna har større andeler med hyppige flyttinger. Vi finner også færre blant de yngste som har vært bofaste gjennom hele den seksårsperioden som studeres i denne sammenhengen (2003–2009). Forskjellene i flyttemønstrene mellom de yngste og de eldste er imidlertid ikke store; og de er heller ikke statistisk signifikante forskjellige fra null. I analysene av eie–leieforløp fant vi heller ikke betydelige forskjeller mellom aldersgruppene; vi antydte at dette kunne ha sammenheng med at de fleste hushold med barn ønsket (og i stor grad faktisk greide) å gjennomføre sine tilpasningsflyttinger før barna begynner på skolen. Denne konklusjonen kan sies å stå seg også etter gjennomgangen av flyttemønstre.

Til slutt kan det være verdt å påpeke at selve den måten vi samler inn data kan tenkes å føre til en systematisk undervurdering av flytteaktiviteten. Hushold med hyppige flyttinger vil etter all sannsynlighet være vanskeligere å oppnå kontakt med når det opprinnelige utvalget kontaktes for oppfølgingsintervjuer etter tre år. Ikke desto mindre er det en interessant empirisk observasjon at variasjoner i inntektshistorie i liten grad synes å skape forskjeller i flyttehyppighet. Men, som vi har vært inne på foran, det kan være at flyttingenes art varierer med inntektshistorie. Når inntekten stiger flytter man ut fra et mål om å bedre boforholdene sine. Folk med stabilt lave inntekter flytter kanskje i større grad fordi leiekontrakter går ut og uten at flyttingen representerer noen bedring av boforholdene. De velferdsmessige konsekvensene av disse to typene flyttinger kan naturligvis være svært forskjellige.

5.3 Har barnet eget rom?

Denne undersøkelsen bygger som kjent på data samlet inn ved hjelp av spørreskjema og tilkobling av registerdata. Utvalget er trukket med barn som enhet. Det betyr at det er et av barna som er trukket ut, dette barnet kaller vi for 'trekk-barnet'. Dataene i denne undersøkelsen gir oss mulighet til å undersøke i hvor stor grad disse trekk-barna har eget rom. Det finnes flere grunner til å interessere seg for dette spørsmålet. Det å ha sitt eget rom gir mulighet til privatliv, skjermet fra innsyn fra foreldre og søsken. I en kultur hvor nettopp det å ha sitt eget rom er svært utbredt kan det oppleves som viktig å kunne ta del i dette godet – ikke minst, å kunne la sine barn ta del i

godet eget rom. Når vi analyserer det å ha sitt eget (sove)rom som noe viktig og positivt er det imidlertid viktig å peke på at det å ha sitt eget rom ikke alltid og for alle oppfattes som viktig eller en gang som noe ønskelig.

I det norske samfunnet oppfatter man det at barn har sitt eget (sove)rom som noe positivt. Dette gir en tilleggsgrunn til å studere forekomsten av dette: Sannsynligvis er det et flertall av foreldre som ønsker å gi sine barn muligheten til å ha sitt eget soverom. Det å greie å gi sine barn eget rom blir da et indirekte velferdsmål.

Vi er her primært interessert i å vise hvordan sjansen for å ha eget rom utvikler seg over tid. For å illustrere dette undersøker vi andelen barn med eget rom i henholdsvis 2003 og 2009. I tabell 5.8 viser vi forekomsten av ulike forløp for både hele utvalget og for de yngste og eldste gruppene av barn.

Tabell 5.8. Forløp av det å ha sitt eget rom etter inntektshistorie, i prosent

	Stabilt fattig eller nedadgående mobilitet			Stabilt ikke-fattig			Oppadgående mobilitet			Kontrollgruppen		
	A	Y	E	A	Y	E	A	Y	E	A	Y	E
Eget begge år	40	38	46	71	64	81	55	49	66	82	77	88
Først delt så eget	30	32	27	20	22	15	30	33	23	13	17	8
Først eget så delt	4	4	3	3	4	1	2	2	2	2	2	1
Delt begge år	26	27	24	7	9	3	13	16	9	3	4	2
N=	288	192	96	379	228	151	310	207	105	247	135	111

Resultatene som er vist i tabell 5.8 viser klart at både barnets alder og familiens inntektshistorie påvirker sjansene for å ha eget rom. Jo høyere inntektene over tid er jo større er tilbøyeligheten til at barna har eget rom. Likevel, også blant dem med de laveste inntektene ser vi en drift i retning av at barna får sitt eget rom. Litt over halvparten av barna i gruppen *stabilt fattig eller nedadgående mobilitet* som ikke hadde eget rom i 2003, har fått eget rom i 2009. Likevel er det 26 prosent av alle barna i denne gruppen med lave inntekter over tid som deler rom ved begge tidspunkt og andelen er omtrent like høy (24 prosent) blant de eldste barna i denne gruppen – det vil si barn som ved intervju tidspunktet er 15–18 år gamle. Andelene av lavinntektsutvalget som går fra å ha eget rom til å dele er relativt små.

Mange ulike faktorer bidrar til å forklare hvem som har eget rom og hvem som ikke har det. Det dreier seg primært om kjennetegn ved familien, barnet og om den privatøkonomiske situasjonen innen husholdet og dens utvikling over tid. Kjennetegn ved de lokale boligmarkedene vil også kunne virke inn. For å få noe mer kontroll på hvilke faktorer som samvarierer med det å ha eget rom, har vi estimert tre versjoner av en logit regresjonsmodell for sannsynligheten for å ha eget rom. Dette blir en form for tverrsnittsanalyse av hvem i lavinntektsutvalget som har sitt eget rom i 2009. Modellene estimeres kun på de observasjonene som tilhører lavinntektsutvalget.

Tabell 5.9. Tre modeller for sannsynligheten for å ha eget rom, lavinntektsutvalget

	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Koeff	P-verdi	Koeff	P-verdi	Koeff	P-verdi
Familetype						
Enslig forsørger	ref		ref		ref	
Begge foreldre	0,08	0,73	0,08	0,75	0,07	0,80
Forelder og ste-	0,76	0,06	0,61	0,14	0,10	0,81
Antall barn	- 0,37	0,00	- 0,31	0,00	- 0,26	0,01
Endring antall barn					0,10	0,32
Barnet 12-15 år	- 0,54	0,01	- 0,57	0,01	- 0,47	0,05
Gutt	0,32	0,10	0,35	0,08	0,41	0,05
Landsdel						
Nord-Norge	ref		ref		ref	
Akershus/Oslo	- 1,15	0,03	- 1,13	0,03	- 1,00	0,07
Hedmark/Oppland	1,33	0,16	1,44	0,13	1,38	0,16
Øvrig Østland	- 0,72	0,17	- 0,69	0,20	- 0,72	0,19
Agder/Rogaland	- 0,14	0,81	- 0,11	0,84	- 0,07	0,90
Vestlandet	0,09	0,89	0,18	0,76	0,19	0,76
Trøndelag	- 0,30	0,60	- 0,21	0,71	- 0,41	0,49
Innvandringsbakgrunn						
Ikke-vestlig	ref		ref		ref	
Norsk	1,33	0,00	1,17	0,00	0,93	0,00
Inntektshistorie						
Stabilt fattig/ nedadgående mobilitet			ref		ref	
Oppadgående mobilitet			0,46	0,05	0,43	0,09
Stabilt aldri fattig			0,88	0,00	0,61	0,03
Eget rom 2003					1,89	0,00
Constant	2,26	0,00	1,78	0,01	1,12	0,12
N=	965		965		923	
-2LL	710,96		698,91		600,01	

Modell 1 inkluderer kjennetegn ved husholdet og såkalte dummy-variabler for landsdel. Disse siste skal på en grov måte fange kjennetegn ved det lokale boligmarkedet. I *modell 2* inkluderer vi også inntektshistorie. Det å inkludere inntektshistorie gir en markant forbedring av modellens tilpasning til data. Videre ser vi at struktur og nivå på koeffisientene er ganske likt i *modell 1* og *modell 2*. Man kan lese fortegn og signifikansnivå på sammenhengene direkte ut fra logit-koeffisientene i tabellen. Logit-koeffisientene gir oss imidlertid ikke noe intuitivt bilde av styrken i sammenhengene. Vi bruker derfor estimatene til å beregne sannsynligheter og vise hvordan de endrer seg når vi endrer modellens forklaringsvariabler, se Tuft (2000). Vi tar utgangspunkt i *modell 2* for å forklare tverrsnittsvariasjonen. *Modell 3* inkluderer en dummy for om barna hadde eget rom i 2003, de andre koeffisientene i modellen kan således tolkes som virkninger på endringer i eget-rom-status. Disse to behandles hver for seg.

Modell 2:

Vi tar utgangspunkt i et 'referansebarn'. Dette definerer vi som et barn som bor sammen med begge foreldrene, er en jente i yngste aldersgruppe uten søsken, bor i Oslo/Akershus, har norsk bakgrunn og hører til i et hushold som tilhører gruppen *Stabilt fattig eller nedadgående mobilitet*.

Predikerte sannsynligheter ($P(\text{Eget rom})$) for å ha eget rom for referansebarnet og variasjoner av det rapporteres i tabell 5.10. Vi lager ingen fullstendig oversikt over marginal effekter, men plukker ut de mest interessante.

Tabell 5.10. Predikerte sannsynligheter ($P(\text{Eget rom})$) for å ha eget rom, i prosent, Modell 2, lavinntektsutvalget

	P(Eget rom)
Referansebarnet	73,5
Gutt	79,7
Eldste aldersgruppe	83,1
En bror/søster	67,0
Tre søsken	52,2
Nord-Norge	89,6
Hedmark/Oppland	97,3
Ikke-vestlig bakgrunn	46,3
Stabilt aldri fattig	87,0
Oppadgående mobilitet	81,5
Referansebarn 2	15,4

Referansebarnet med en predikert sannsynlighet for å ha sitt eget rom på 73,5 prosent er som definert overfor. De følgende radene i tabellen viser effekten på predikert sannsynlighet av partielle variasjoner i referansebarnets kjennetegn. Som vi ser har gutter en predikert sannsynlighet på om lag 6 prosentpoeng mer enn det jenter har, vi vil ikke spekulere på årsaken til dette. Vi ser også at antall søsken og inntektshistorie har stor betydning. Forskjellene i sannsynligheten for å ha eget rom i Oslo, Hedmark/Oppland og Nord-Norge illustrerer den kraftige betydningen det lokale boligmarkedet har. Det kanskje mest slående resultatet er den kraftige effekten av å ha ikke-vestlig innvandrerbakgrunn. Dette reduserer predikert sannsynlighet for å ha eget rom med 29 prosentpoeng.

Den siste linjen i tabellen, Referansebarn 2, viser kombinasjonen av mange egenskaper som reduserer sannsynligheten for å ha eget rom. En jente med ikke-vestlig bakgrunn, som bor i Oslo, i et hushold med stabilt lave inntekter og har fem søsken har en sannsynlighet på 15,4 prosent for å ha et rom for seg selv. Kontrasten til referansebarnet er slående.

Modell 3:

Ved fortolkningen av resultatene av modell 3 er det to forhold som er verdt å merke seg. Som forventet har det å ha eget rom i 2009 en sterk sammenheng med om barnet hadde eget rom allerede i 2003. Det er ikke mulig å konkludere på hvorvidt dette fanger en sterk treghet i mekanismene eller om det fanger heterogenitet i utvalget. For det andre er det overraskende at modellen ikke viser noen negativ effekt på endringer i sannsynligheten for å ha eget rom når antallet barn i husholdet øker. En kan merke seg at vi også vi prøvde ut indikatorer for endringer i voksensammensetningen i husholdet uten at det heller hadde signifikante eller substansielle virkninger.

I tabellen her bruker vi samme referansebarnet som vi brukte i illustrasjonene av modell 2, og vi beregner sannsynlighetene gitt at barnet ikke hadde eget rom i 2003.

Tabell 5.11. Predikerte sannsynligheter ($P(\text{Eget rom})$) for å ha eget rom gitt at man ikke hadde eget rom i 2003, i prosent, Modell 3, lavinntektsutvalget

	P(Eget rom), gitt ikke eget rom 2003
Referansebarnet	60,3
Gutt	69,6
Eldste aldersgruppe	70,9
En bror/søster	54,0
Tre søsken	41,1
Nord-Norge	80,5
Hedmark/Oppland	94,3
Ikke-vestlig bakgrunn	37,5
Stabilt aldri fattig	73,7
Oppadgående mobilitet	70,0
Referansebarn 2	14,1

Det mest oppsiktsvekkende ved tabellen 5.11 er de høye nivåene. De barna som i 2003 ikke hadde eget rom, har gjennomgående høye predikerte sannsynligheter for å ta skrittet ut fra et delt soverom til sitt eget rom over den seksårsperioden vi studerer. Mønsteret for variasjonen i prediksjonene her er forøvrig mye av det samme som vi fant for modell 2. En illustrasjon av tregheten eller effekten av å ha hatt sitt eget rom i 2003 ser vi når vi bruker modell 3 til å predikere eget-rom-sannsynligheten for referansebarnet, men med eget rom i 2003: vi finner da en økning predikert med mer enn 30 prosentpoeng til 91 prosent.

5.4 Trangboddhet

En av de viktigste kvalitetene ved en bolig er at den har (god) plass til de aktivitetene som skjer i den. Selv om vi i Norge ikke har noen offisiell trangboddhetsnorm har det utviklet seg en forståelse/konsensus om at vi regner et hushold som trangbodd hvis det bor i en bolig som har færre rom enn antall personer.¹⁸ For å undersøke forekomsten av trangboddhet kalkulerer vi rett og slett differansen mellom antall personer og antall rom. Dette rapporteres i tabell 5.12.

¹⁸ Det er også relativt vanlig å regne også enslige i ettromsboliger som å være trangbodde. Dette er jo ikke et tema når vi studerer hushold med barn.

Tabell 5.12. Antall rom minus antall personer i husholdet etter inntektshistorie, i prosent.

	Stabilt fattig eller nedadgående mobilitet		Stabilt aldri fattig		Oppadgående mobilitet		Kontrollgruppen	
	2003	2009	2003	2009	2003	2009	2003	2009
2 rom + mer	11	17	22	33	13	22	42	48
1 rom mer	14	15	29	29	17	23	31	30
Likt antall	18	20	28	22	28	26	19	16
1 rom mindre	17	20	16	12	19	16	6	5
2 rom + mindre	39	29	6	4	24	13	2	2
Sum trangbodd	56	49	21	16	42	30	8	7
N=	302	229	390	311	323	262	249	217

Hyppigheten av trangboddhet har blitt betydelig redusert i alle gruppene fra 2003 til 2009, unntatt for kontrollgruppen hvor nivået i utgangspunktet var relativt lavt. Det er imidlertid betydelig høyere forekomst av trangboddhet blant dem som har den dårligste kombinasjonene av inntektsnivå og -utvikling. Så mye som 49 prosent av de stabilt fattige/nedadgående inntektsmobilitet er trangbodde i 2009 – dette er et høyt tall. På samme måte som for forekomst av boligproblemer finner vi den største reduksjonen blant dem som har hatt en oppadgående inntektsmobilitet.

I tabellen over har vi beregnet trangboddhet ut fra det objektive forholdet mellom antall personer. En annen måte å undersøke trangboddheten på er rett og slett ved å spørre folk om de opplever sin bolig som å være for liten. Svarene på spørsmålene om boligen er for liten vil være en kombinasjon av boligens objektive størrelse og respondentenes subjektive aspirasjonsnivå. Det behøver ikke være noe sterk samsvar mellom et objektivt og et subjektivt mål for trangboddhet.

Tabell 5.13. Trangbodde i 2009 etter opplevelse av at boligen er for liten, prosent. Lavinntektsutvalget

	Subjektiv for liten	Ikke subjektivt for liten	Alle	N=
Trangbodd ant rom	40	60	100	240
Ikke trangbodd ant rom	16	84	100	561
Alle lavinntekt	23	77	100	801

Vi ser at blant dem som er trangbodde etter den objektive normen er det bare 40 prosent som synes at boligen deres er for liten. En mulig fortolkning er at de kravene som trangboddhetsdefinisjonen implisitt setter er for rause. Men, samtidig finner vi at 17 prosent av dem som ikke er trangbodde etter den objektive normen likevel oppfatter sin bolig som å være for liten. Betyr det at den objektive normen er for stram? Den lite potente konklusjonen er at trangboddhet er et mangefasettert problem og at det ikke er selvinnslysende, uten nærmere analyser, hvordan dataene skal fortolkes. Til sammenlikning kan vi observere at ni prosent av respondentene i kontrollutvalget beskriver sin bolig som for liten.

Til sist ser vi på hvordan utviklingen på husholdsnivå har vært siden 2003 fram til 2009. Er det slik at de som var trangbodde i 2003 fremdeles er det i 2009 eller er det en utskifting i massen av trangbodde. Dette undersøker vi for lavinntektsutvalget sett under ett.

Tabell 5.14. Trangbodde i 2009 etter trangboddhet i 2004, i prosent, lavinntektsutvalget

	Trangbodd 2009	N=
Trangbodd 2003	63	284
Ikke trangbodd 2003	11	515
Alle	30	799

Ganske mange (63 prosent) av dem som var trangbodde i 2003 er det fremdeles i 2009. Dette tilsvarer at 6,5 prosent av de trangbodde forlater denne statusen i året. Tiden det tar for å eliminere trangboddheten på denne måten er relativt lang. Ganske mange barn i hushold med lav inntekt tilbringer store deler av sin barn- og ungdom i boliger som er små i forhold til husholdsstørrelsen. Ved å kombinere de ulike indikatorene på trivsel og sosial integrasjon som finnes i våre surveydata, vil det kunne være mulig å studere langsiktige effekter av trangboddhet i barn- og ungdomsfasen. Merk at det også skjer en viss nyrekruttering inn i trangboddheten i og med at 11 prosent av dem i lavinntektsutvalget som ikke var trangbodde i 2003 er det i 2009.

5.5 Boligproblemer

Boliger varierer betydelig i kvalitet, noe som blant andre Aarland (2010) gir gode eksempler på. I undersøkelsen vår har vi tatt med spørsmål om forekomst av fire ulike typer av problemer med boliger. I tabell 5.15 rapporterer vi forekomst og hopning av disse problemene fordelt etter familiens inntektshistorie.

Tabell 5.15. Boligproblemer 2003 og 2009 etter inntektshistorie, i prosent

	Stabilt fattig eller nedadgående mobilitet		Stabilt aldri fattig		Oppadgående mobilitet		Kontrollgruppen	
	2003	2009	2003	2009	2003	2009	2003	2009
Fukt/trekk/kulde	31	26	22	17	27	17	14	13
Dårlig mat. stand.	23	25	13	10	16	10	7	6
Trafikk støy	17	18	12	13	14	11	16	10
Nabostøy	14	14	7	7	9	6	3	2
To problemer	17	11	10	9	16	7	4	4
Tre + problemer	9	12	4	3	3	3	2	3
N=	302	287	390	378	323	311	248	247

Det er en klar samvariasjon mellom inntektshistorie og forekomsten av boligproblemer. Samvariasjonen er statistisk signifikant både i 2003 og i 2009, bortsett fra sammenhengen mellom inntektshistorie og trafikkstøy som ikke var signifikant i 2003. Den tydeligste strukturen er at de som er stabilt fattige eller har en nedadgående inntektsmobilitet har flere problemer enn de andre gruppene. Spesielt er dette tydelig for hopning av flere problemer. Likevel ser vi at de fleste problemforekomstene har sunket i alle grupper. Et unntak fra dette er trafikkstøy.

På gruppenivå skjer den største nedgangen blant dem som har hatt en positiv inntektsmobilitet. En rimelig tolkning er at boligkvalitet er viktig for hushold generelt og for hushold med barn spesielt. Inntektsøkninger brukes derfor for å redusere boligproblemer.

Er det så slik at problemforekomstene reduseres jevnt i alle gruppene, eller er det noen som blir hengende igjen med uløste eller kanskje økende problemer? For å undersøke dette ser vi på hvordan reduksjonen i antall problemer mellom 2003 og 2009 fordeler seg etter inntektshistorie.

Tabell 5.16. Endring i antall problemer etter inntektshistorie, i prosent

	Stabilt fattig eller nedadgående mobilitet	Stabilt aldri fattig	Oppadgående mobilitet	Kontrollgruppen
Reduksjon mer enn ett problem	13	6	10	1
Reduksjon med ett problem	14	15	20	18
Ingen endring	47	62	55	73
Økning med ett problem	17	13	11	7
Økning med mer enn ett problem	10	4	3	2
N=	302	390	323	248

I alle inntektsgruppene ser vi at problemforekomsten reduseres. Et bekymringsverdig trekk er imidlertid at det blant dem som har vært fattige i hele perioden eller har opplevd en negativ inntektsmobilitet er mange som har opplevd økning i problemomfang eller som har opplevd ingen endring. I denne gruppen var problemene størst, så ingen endring er jo i seg selv et problem for dem.

Når vi tar utgangspunkt i lavinntektsutvalget finner vi at hushold med ikke-vestlig innvandringsbakgrunn har større omfang av boligproblemer. Mens 12 prosent av husholdene med norsk bakgrunn hadde to eller flere boligproblemer i 2009, var det 21 prosent av husholdene med ikke-vestlig bakgrunn som hadde slike problemer. Denne forskjellen er klart signifikant forskjellig fra null. Betrakter vi endringer mellom 2003 og 2009 finner vi at ni prosent av de ikke-vestlige innvanderne hadde økt antall boligproblemer med to eller mer, 13 prosent hadde redusert dem med mer enn ett problem. Blant dem med norsk bakgrunn var andelen med en slik økning fem prosent, mens andelen med reduksjon på mer enn ett problem var åtte prosent.

I en boligpolitisk sammenheng er det interessant (og nedslående) å merke seg at man blant de som leier en kommunal bolig finner at 63 prosent har ett eller ingen problemer (38 prosent har ingen). De tilsvarende tall for hele lavinntektsutvalget er 87 (66 prosent har ingen). Blant de som leier bolig av kommunen i 2009 har 32 prosent økt antall problemer, 39 prosent har ingen endring, 29 prosent har redusert problemomfang. I hele lavinntektsutvalget er de tilsvarende tallene 19, 57 og 28 prosent.

5.6 Sammenfatning

Bolig er en viktig komponent i levekårene, både for barn og for voksne. Boligkonsumet på et hvert punkt i tiden kan best betraktes som et ledd i en tidsutstrakt plan som ser framover. Hvordan denne planen legges avhenger av preferanser og forventninger til framtiden. Disse dynamiske avhengighetene gjør de longitudinelle dataene i prosjektet «Barns levekår i inntektsfattige familier» spesielt velegnet til studier av boligkonsum.

Gjennomgangen av boforhold over perioden 2003 til 2009, peker i retning av at utviklingen av boforholdene over tid for hushold med lave inntekter og barn drives av tre forskjellige mekanismer. For det første bedrer mange sin økonomi og bruker dette til å bedre sine boforhold. For det andre ser det ut som den rene livsfasedynamikken fører til bedring i boforholdene. Blant annet ser vi klare bedringer også innen gruppen av hushold med stabilt svak økonomi over perioden. For det tredje, en ikke veldig stor gruppe ser ut til å bli hengende etter. Betrakter vi bare sentraltendensene kan en bli fristet til å si at det er en tendens til at utilfredsstillende trekk ved boforholdene til lavinntekts-hushold med barn i alderen 6–12 år har en tendens til å gå over – nesten av seg selv. En slik konklusjon neglisjerer de som av en eller annen grunn blir hengende etter. Denne siste gruppen fortjener et bolig- og sosialpolitisk fokus.

Inntekt, og også inntektsfattigdom, har helt klart betydning for hvilke boforhold barnefamilier oppnår. Kontrollgruppen har bedre boligkvalitet, mindre trangboddhet og eier sin bolig i større grad enn det lavinntektsutvalget gjør. Det er også konsistente forskjeller innad i lavinntektsutvalget langs de samme dimensjonene. Stabilt lave inntekter gir dårligere boforhold, og når hushold opplever bedre inntekter brukes disse to eieretablering og til å bedre boligkvaliteten.

Blant husholdene med de laveste samlede inntektene over perioden er det litt mer enn en fjerdedel som har leid bolig hele tiden. Men også i denne gruppen finner vi høyt innslag av eie av boliger. Kontrollert for inntekt ser vi at innvandrere med ikke-vestlig bakgrunn eier sine boliger i betydelig mindre grad enn dem med norsk bakgrunn. For eksempel var 47 prosent av de ikke-vestlige barnehusholdene med samlet inntekt på mindre enn 60 prosent av medianinntekten per forbruksenhet leietakere gjennom hele perioden fra

2003 til 2009, blant de med norsk bakgrunn var den tilsvarende andelen 24 prosent. Vi ser imidlertid at gapet i eierandelen er mindre i 2009 enn det var i 2003 og 2006.

Boligkvalitet synes å prioriteres høyt også blant lavinntektshushold. Det ser vi tydelig på atferden til gruppen som har oppadgående inntektsmobilitet. I denne gruppen faller både kvalitetsproblemer og trangboddhet ganske kraftig fra 2003 til 2009. En litt nedslående konklusjon er at det synes som om kvalitetsproblemene er større i den kommunale boligmassen enn det er i boligmassen ellers. Tildeling av kommunal bolig ser altså ikke til å være en vei ut av vanskelige boforhold.

Det er også verdt å merke seg at det blant dem som karakteriseres som stabilt fattige er det mange som har bodd trangt gjennom hele seksårsperioden fra 2003 til 2009. Selv om ikke alle respondenter uttrykker at de opplever sin bolig som for liten selv om antall personer er lavere enn antall rom, blir det for lett å konkludere med at trangboddheten ikke er et problem for de berørte barn og ungdommer.

6 Foreldrenes helse

JON IVAR ELSTAD

6.1 Innledning

I dette kapitlet skal vi undersøke helseforholdene blant foreldre og foresatte, både med opplysninger fra intervjuene i 2009 og ved å bruke informasjon fra 2003-intervjuene. Det er vel kjent fra mange tidligere norske undersøkelser at lavinntektgrupper jevnt over har dårligere helseforhold enn høyinntektsgrupper (HOD 2007, Næss mfl. 2007). Vi forventer derfor at foreldrene i lavinntektsutvalget vil fortelle om mer helseproblemer enn foreldrene i kontrollutvalget. Et slikt mønster ble allerede vist med opplysningene fra datainnsamlingene i 2003 og 2006 (Elstad 2004a, 2004b, 2008a og 2008b), og et tema i dette kapitlet er derfor om det har skjedd noen endringer i 2009 – ni år etter at det opprinnelige lavinntektsutvalget ble trukket ut. Viktige spørsmål er videre hvordan inntektsutviklingen og andre sider ved familiens historie henger sammen med foreldrenes helse. En mulighet er for eksempel at de av foreldrene i lavinntektsutvalget som i påtakelig grad har bedret sin økonomi, har hatt en bedre helseutvikling enn foreldrene i familier som forblir «fattige». En mer solid økonomi kan dempe stress og vansker og bidra til positive helseendringer. Men «omvendte» forbindelser er også mulig. Nettopp de lavinntektsforeldrene som hadde dårligere helse i 2003 vil kanskje ha hatt større vansker med å forbedre familieøkonomien, om for eksempel helseproblemer har svekket mulighetene for arbeidsinntekter.

Generelt i denne rapporten er fokuset på *barnas* situasjon, men en viktig grunn for å kartlegge også foreldrenes helse i denne rapporten, er at foreldrenes helsesituasjon, deres eventuelle sykdommer, psykiske plager og allmenne velbefinnende, kan være av betydning for barnas oppvekstmiljø. Syke foreldre kan ha mindre muligheter til å fylle foreldreoppgavene på en god måte, uansett hvor mye de ønsker å få det til. Dårlig helse og sykdom blant foreldrene kan skape fortvilelse og depressive følelser hos barna. Når lavinntektsforeldre i større grad enn andre foreldre har helseplager, kan dette

også være et aspekt av de «ekstra» vansker som lavinntektsbarn opplever i sitt oppvekstmiljø.

Merk i denne forbindelse de resultatene som er vist i tabell 6.1: Jo bedre mødrene oppfatter sin egen allmennhelse, jo oftere vil barna *selv* rapportere om sin *egen* helse at den er «veldig god». Dette gjelder ikke bare lavinntektsutvalget, men for hele utvalget vi analyserer her. Faktisk er mønsteret tydeligst for kontrollutvalget, men ikke fullt så tydelig blant de ikke-vestlige innvandrerne i lavinntektsutvalget. Det er flere tolkningsmuligheter. Det kan for eksempel være at talemåter som mødrene bruker om sin helse, vil prege barnas måter å snakke på. Dette kan lage en sammenheng mellom mødrenes egenrapporterte allmennhelse og barnas egne oppfatninger om sin helse, uten at det er mødrenes sykdommer som sliter på barnas helse. Men vel så sannsynlig er det at foreldrenes dårlige helse faktisk kan bli en belastning for barna og ungdommene, og derfor utvikler de symptomer på sykdom og svekket helse som, helt eller delvis, har sin årsak i de foresattes helsesituasjon.

Tabell 6.1. Andeler (%) av barna og ungdommene som sier egen helse er «veldig god» i 2009, gruppert etter mors egenvurderte allmennhelse i 2009.

	Lavinntektsutvalget			Alle
	Norske	Ikke-vestlige	Kontrollutvalget	
Mødrenes allmennhelse:				
Svært god	52	54	65	56
God	36	44	48	40
Verken/eller, dårlig	32	46	36	36
(Antall svar)	(702)	(197)	(218)	(1117)

I denne tabellen og ellers i kapitlet deler vi lavinntektsutvalget i «norske» og «ikke-vestlige» familier. Merk at de «norske» inkluderer noen innvandrere fra vestlige land, mens de «ikke-vestlige» kan være norske statsborgere med lang botid i Norge. Betegnelsene er derfor upresise, men de er her valgt av praktiske hensyn for å ha en kort referanse til et viktig skille innen lavinntektsutvalget.

Derfor er analysene i dette kapitlet av foreldrenes helse også av direkte betydning for barnas oppvekstmiljø, og hva som preger lavinntektforeldrenes helsesituasjon vil være relevant for å forstå hvordan lav familieinntekt påvirker barnas liv.

6.2 Helse blant mødrene og fedrene i 2009

Helseopplysningene blant de voksne er framskaffet ved at den intervjuete svarer på spørsmål om sin egen tilstand, men spørsmål om allmenn helse-tilstand er også stilt angående ektefelle/samboer (om han/hun finnes i husholdningen). Dessuten er spørsmål om høyde og vekt stilt for barnets *biologiske* foreldre. Ettersom kvinner og menn har ulikt helse- og sykdomspanorama, må vi ta hensyn til svarerens kjønn når vi framlegger resultatene.

Omlag tre fjerdedeler av de voksne som har svart, er kvinner. Blant de norske i lavinntektsutvalget var hele fire av fem svarpersoner kvinner, men blant de *ikke-vestlige* innvandrerne i lavinntektsutvalget var det oftere fedrene som svarte – her utgjorde fedrene omtrent halvparten. Helseinformasjonen er altså mer utfyllende for mødrene enn for fedrene, og resultatene kan være mer usikre for fedrene, ettersom den statistiske usikkerheten øker jo mindre utvalget er. Enkelte helseindikatorer blir derfor ikke rapportert for fedrene. Siden det ofte er forskjell i helse mellom de norske og de ikke-vestlige i lavinntektsutvalget, vil vi som regel skille mellom disse to kategoriene, i tillegg til å skille mellom mødrenes og fedrenes helse.

Tabell 6.2 viser markante variasjoner i helseforhold blant foreldrene. I kontrollutvalget er foreldrene tydelig bedre stilt, helsemessig, enn i lavinntektsutvalget, og *innen* lavinntektsutvalget er den rapporterte helsetilstanden ofte markant verre blant de ikke-vestlige enn blant de norske foreldrene. Disse forskjellene er til stede, men ikke så svært sterkt, når det gjelder andeler som har langvarig sykdom. Heller ikke er forskjellene mellom kontrollutvalget og de norske særlig markante når det gjelder gjennomsnittlig kroppshøyde og kroppsmasseindeks. De ikke-vestlige innvandrerne i lavinntektsutvalget har klart lavere kroppshøyde og oftest (særlig blant kvinnene) høyere kroppsmasse. For psykiske symptomer er det en svært tydelig gradient, der spesielt de ikke-vestlige lavinntektsforeldrene rapporterer mye besvær. Det samme ser vi for den selvrapporterte generelle allmennhelsetilstanden, som er en av de mest brukte helseindikatorer i forskningen om sosiale helseforskjeller. Mindre bra allmennhelse (det vil si at personen har svart «verken god eller dårlig» eller «dårlig» allmennhelse) blir rapportert av omlag 15 prosent av kontrollutvalgsforeldrene, vel 25 prosent av de norske lavinntektforeldrene, men av mer enn 40 prosent blant de ikke-vestlige lavinntektforeldrene.

Tabell 6.2. Helseforhold, 2009, mødre og fedre, kontrollutvalg og lavinntektsutvalg.

	Lavinntektsutvalget		
	Norskel	Ikke-vestlige	Kontrollutvalget
Mødrene			
Varig sykdom (% ja) (Antall svar)	42 (600)	44 (102)	36 (177)
Følt deg nervøs og urolig siste to uker? (%)	22	42	18**
Følt deg plaget av angst siste to uker? (%)	12	23	4**
Følt deg glad og optimistisk siste to uker? (%)	93	91	97*
Følt deg ensom siste to uker? (%)	13	27	7*
Gj.snittsverdi indeks sju psykiske symptomer (Minste antall svar)	1,36 (600)	1,76 (102)	1,02** (178)
Allmennhelsetilstanden er svært god (%)	30	12	42**
Allmennhelsetilstanden er god (%)	44	48	43
Allmennhelsetilstanden er verken/eller/dårlig (%) (Antall svar)	27 (731)	40 (206)	16 (224)
Gj.snittlig kroppshøyde (cm)	167,0	162,0	168,6**
Gj.snittlig kroppsmasseindeks (Antall svar vedrørende kroppsmasseindeks)	25,1 (636)	26,8 (190)	24,7* (201)
Fedrene			
Varig sykdom (%) (Antall svar)	49 (165)	46 (106)	41 (69)
Gj.snittsverdi indeks sju psykiske symptomer (Minste antall svar)	1,11 (165)	1,75 (107)	0,78** (69)
Allmennhelsetilstanden er svært god (%)	32	12	38**
Allmennhelsetilstanden er god (%)	42	44	47
Allmennhelsetilstanden er verken/eller/dårlig (%) (Antall svar)	26 (569)	44 (173)	15 (198)
Gj.snittlig kroppshøyde (cm)	179,6	171,6	181,4*
Gj.snittlig kroppsmasseindeks (Antall svar kroppsmasseindeks)	26,3 (424)	26,6 (160)	26,0 (172)

* = $p < 0,05$, ** = $p < 0,01$, ensidig kji kvadrat-test eller annen statistisk test av om kontrollutvalget svarer mer «positivt» enn lavinntektsutvalget samlet. – Et lite antall stemødre/fostermødre og stefedre/ fosterfedre er inkludert blant mødrene/fedrene. Kroppshøyde og kroppsmasseindeks refererer til *biologisk* far/mor, mens de andre spørsmålene refererer til mor eller far som bor i husholdningen. Svar om allmennhelsetilstanden for mødrene er mest gitt av moren selv, men også fra noen fedre; omvendt er svar om allmennhelsetilstanden for fedrene mest gitt av mødrene og ikke fullt så ofte fra fedrene selv. Indeksen for psykiske symptomer teller negativ rapportering for nervøs/uroelig, angst, irritabel, nedfordeprimert, ensom, trygg/rolig og glad/optimistisk.

I noen grad er forskjellene som framgår av tabell 6.2 påvirket av aldersforskjellene blant foreldrene. Andelene med varig sykdom og andelene som rapporterer mindre bra allmennhelse pleier å stige med økende alder, og i de tre utvalgene er de ikke-vestlige lavinntektforeldrene stort sett eldst: 66 prosent av svarerne blant dem er 45 år eller mer, mot 60 prosent i kontrollutvalget og «bare» 48 prosent blant de norske i lavinntektsutvalget. Om vi justerer for disse aldersforskjellene (ikke gjort i tabellen) viser det seg likevel at mønsteret i all hovedsak blir det samme.

6.3 Levekår og helse i lavinntektsutvalget i 2009

Selvrapportert allmennhelse regnes som en god indikator på helheten i helsesituasjonen og er en effektiv måte å kartlegge forskjeller mellom grupper på. Vi vil derfor undersøke om andelene som har rapportert mindre bra allmennhelse varierer med lavinntektsutvalgets aktuelle situasjon: familie-situasjon og yrkesaktivitet i 2009 og inntektssituasjonen 2005–2007 (som er den siste perioden vi har inntektsopplysninger om).

Tabell 6.3. Lavinntektsutvalget: Andeler (%) med mindre bra allmennhelse i 2009, mødre og fedre, etter inntekt 2005–2007 og familie og yrkesaktivitet 2009.

	Mødrene		Fedrene	
	Norske	Ikke-vestlige	Norske	Ikke-vestlige
Inntekt 2005–2007 < 60% av medianen	28	48	34	49
60–80 %	29	36	22	44
> 80 %	24	19	24	(24)
Familiesituasjon Par, barnets foreldre	23	38	25	43
Par, mor/far + stefar/stemor	31	-	25	-
Enslig forsørger	34	43	36	-
Jobb foresatte Minst en yrkesaktiv	22	28	23	33
Ingen yrkesaktiv foresatt	67	68	57	71

Tall er satt i parentes når prosentanslaget er basert på færre enn 25 respondenter. En strek (–) markerer at kategorien har færre enn 5 respondenter.

Tabell 6.3 viser igjen at de ikke-vestlige foreldrene innen lavinntektsutvalget rapporterer mindre bra generell helsesituasjon enn de norske. Det er også en

viss tendens, innen alle grupper, til at mindre bra allmennhelse blir sjeldnere rapportert blant de som hadde mer enn 80 prosent av medianinntekten i 2005–2007 og blant de som bodde i parforhold med barnets biologiske foreldre. De *store utslagene* ser vi imidlertid for yrkesaktivitet. I familier der minst én forelder eller foresatt er yrkesaktiv i 2009, er det forholdsvis få som rapporterer svekket allmennhelse. I lavinntekthusholdninger uten noen yrkesaktive er det derimot over halvparten – både blant mødrene og fedrene – som rapporterer om forholdsvis dårlig allmennhelsesituasjon.

Det er følgelig forskjeller i selvvurdert/selvrappoert allmennhelsetilstand blant lavinntektsutvalgets foreldre, ikke bare mellom mødre/fedre og norske/ikke-vestlige, men også etter andre kriterier – i særdeleshet yrkesaktivitet. Selvfølgelig kan vi ikke uten videre si noe om *årsaksretning* på grunnlag av tabell 6.3. Forskjellene i allmennhelse etter inntektsnivå (særlig markant for de ikke-vestlige mødrene) kan jo både henge sammen med at dårlig økonomi kan gjøre helsetilstanden verre, og at svak helse har gjort det vanskelig å få skikkelig inntekt. Det som er mest viktig å påpeke i denne omgang, er imidlertid at det synes å være en tendens innen lavinntektsutvalget til at vanskelige livssituasjoner «hoper seg»: Det er blant de enslige forsørgerne, de med særlig lav husholdningsinntekt og blant de ikke-yrkesaktive, at vi særlig finner de som har dårlig helse. Ulike typer vanskelige livsomstendigheter kan altså akkumulere seg i en del av lavinntektsfamiliene, noe som samlet kan tenkes å føre til mer uheldige oppvekstvilkår for barna.

6.4 Foreldrene i lavinntektsutvalget: Mer negativ helseutvikling 2003–2009

Med stigende alder kan helseproblemene øke, og i løpet av de seks årene mellom første og tredje datainnsamling (2003 og 2009) ville vi forvente at utvalgene som helhet har fått litt dårligere helse, men ikke mye dårligere, ettersom dette jo er en relativt kort tidsperiode. Tabell 6.4 viser at helseforholdene stort sett har forverret seg i lavinntektsutvalget, men endringen er svært liten for psykiske symptomer (ja, blant de ikke-vestlige *fedrene* ble det i gjennomsnitt rapportert færre psykiske symptomer i 2009 enn i 2003). For selvvurdert allmennhelsetilstand er endringene tydeligere: Flere rapporterer mindre bra helse (det vil si, som nevnt over, at helsetilstanden er «verken bra

eller dårlig» eller «dårlig») i 2009 enn i 2003, og denne tendensen synes sterkere i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget.

Tabell 6.4. Helse i 2003 og 2009, mødre og fedre, kontrollutvalg og lavinntektsutvalg.

		Lavinntektsutvalget		
		Norske	Ikke-vestlige	Kontrollutvalget
Mødrene				
Allmennhelsetilstand mindre bra (%)	- i 2003	19	30	14**
	- i 2009	27	40	16**
Endring i prosentpoeng		+8	+10	+2
Bedret allmennhelsetilstand fra 2003 til 2009 (%)		15	13	19
Forverret allmennhelsetilstand fra 2003 til 2009 (%)		28	37	24
Gj.snittsverdi indeks sju psykiske symptomer	- i 2003	1,30	1,73	1,03**
	- i 2009	1,36	1,76	1,02**
Fedrene				
Allmennhelsetilstand mindre bra (%)	- i 2003	19	38	11**
	- i 2009	26	44	15**
Endring i prosentpoeng		+7	+6	+4
Bedret allmennhelsetilstand fra 2003 til 2009 (%)		15	16	19
Forverret allmennhelsetilstand fra 2003 til 2009 (%)		29	33	27
Gj.snittsverdi indeks sju psykiske symptomer	- i 2003	1,01	1,92	0,92*
	- i 2009	1,11	1,75	0,78**

* = $p < 0,05$, ** = $p < 0,01$, ensidig kji kvadrat-test eller annen statistisk test om kontrollutvalget svarer mer «positivt» enn lavinntektsutvalget samlet.

Tendensen til negativ helseutvikling har altså vært sterkere blant foreldrene i lavinntektsutvalget enn blant foreldrene i kontrollutvalget. Forskjellene i hvordan allmennhelse rapporteringen har *endret seg*, er imidlertid ikke store nok til at de blir statistisk signifikante. Vi kan i alle fall konkludere at det ikke har skjedd noen utjevning når det gjelder foreldrenes helse – snarere er helseforskjellene mellom de voksne i lavinntektsutvalget og de voksne i kontrollutvalget blitt mer markerte enn de var i den første intervjurundet i 2003.

6.5 Lavinntektsutvalget: Hva forklarer forverret allmennhelse 2003–2009?

I tabell 6.4 framgår det at både blant mødrene og fedrene i lavinntektsutvalget var det omlag 30 prosent som rapporterte *dårligere* allmennhelse-tilstand i 2009 enn de hadde rapportert i 2003. Omlag 15 prosent fikk bedre selvurdert allmennhelse, mens helsesituasjonen var noenlunde stabil for omlag 55 prosent av lavinntektsutvalget. Hadde forskjellene i helseutvikling innen lavinntektsutvalget i denne perioden noen sammenheng med inntekts-situasjonen, slik at de som forble lavt plassert på inntektsstigen, i større grad opplevde forverring av allmennhelsen?

Det er jo nærliggende å tenke seg at lav inntekt over tid kan bidra til en livssituasjon som forverrer helsetilstanden. Vår hypotese er derfor at mødrene og fedrene i lavinntektsutvalget vil ha større sjanse for å ha en negativ helseutvikling 2003–2009 om husholdningen – som jo var «fattig» i 2000 – fortsatt er under «fattig»-grensen i perioden 2005–2007. Når helsetilstanden endrer seg, kan grunnen imidlertid være mye annet enn lav inntekt, for eksempel aldersendringer, eller påkjenninger som ikke er inntektsrelatert, eller rett og slett tilfeldigheter. Vi vil derfor også undersøke betydningen av andre faktorer for forverret allmennhelsetilstand, som alder, om personen var yrkesaktiv eller yrkespassiv i 2009, og om han/hun var enslig forsørger.

I analysene (tabell 6.5) er det dessuten justert for allmennhelse i 2003 for å ta hensyn til at de som rapporterte dårlig allmennhelse dette året, ikke kunne oppleve en negativ helseutvikling (slik det er målt her) fra 2003 til 2009. Analysene, foretatt med logistisk regresjon, er gjort med to modeller. Først undersøker vi om det er en sammenheng mellom «fattig/ ikke-fattig» i 2005–2007 og forverret allmennhelse, kontrollert for alder og innvandringsbakgrunn (Modell 1). Deretter inkluderer vi flere mulige forklaringsfaktorer (Modell 2).

Tabell 6.5. Lavinntektsutvalget: Sammenheng mellom forverret allmennhelse-tilstand 2003 og levekårsfaktorer blant mødrene og fedrene. Logistiske regresjonsanalyser, odds ratioer (OR) og p-verdier for koeffisientene.

	Modell 1		Modell 2	
	OR	p-verdi	OR	p-verdi
Mødrene				
Alder (5-årsgrupper)	0,95	0,38	0,98	0,79
Norsk (referansekategori)	1		1	
Ikke-vestlig	1,94	<0,01	1,59	0,02
Ikke «fattig» 2005–2007 (ref)	1		1	
«Fattig» 2005–2007	1,13	0,48	1,02	0,90
Personen yrkesaktiv i 2009 (ref)			1	
Personen yrkespassiv i 2009			2,34	<0,01
To forsørgere i familien i 2009 (ref)			1	
Enslig forsørger i 2009			1,45	0,05
(Antall personer analysert)	(916)			
Fedrene				
Alder (5-årsgrupper)	1,08	0,28	1,09	0,28
Norsk (referansekategori)	1		1	
Ikke-vestlig	1,80	0,01	1,63	0,04
Ikke «fattig» 2005–2007 (ref)	1		1	
«Fattig» 2005–2007	1,72	0,01	1,61	0,02
Personen yrkesaktiv i 2009 (ref)			1	
Personen yrkespassiv i 2009			2,27	<0,01
To forsørgere i familien i 2009 (ref)			1	
Enslig forsørger i 2009			1,26	0,62
(Antall personer analysert)	(664)			

Om p-verdien er lik eller mindre enn 0,05, regnes sammenhengen som statistisk signifikant. – De med dårlig allmennhelse i 2003 har ingen mulighet for å oppleve forverret helse 2003–2009 (slik det er målt her) og for å kontrollere for dette er en dummy for middels/dårlig helse i 2003 med i modellene.

Tabell 6.5 tyder på at blant mødrene i lavinntektsutvalget var allmennhelseutviklingen fra 2003 til 2009 nærmest uavhengig av om husholdningsinntekten var over eller under «fattig»-grensen i 2005–2007. Derimot var det klart større sjanse for forverret allmennhelse fra 2003 til 2009 blant mødrene om de tilhørte den ikke-vestlige delen av lavinntektsutvalget. Vi ser også at de

som er yrkespassive og/eller enslige forsørgere i 2009, har tydelig høyere sjanse for forverret allmennhelse i denne tidsperioden. Blant lavinntektsfedrene er det et noe annerledes mønster: Her er det – som hypotesen antok – en større sjanse for forverret allmennhelse om husholdningen fortsatt var «fattige» i 2005–2007, både i Modell 1 (OR=1,72 p=0,01) og i Modell 2 (OR=1,61, p=0,02). Også blant fedrene, som blant mødrene, er sjansen større for forverret allmennhelse om de tilhører de ikke-vestlige innvandrerne og om de er yrkespassive i 2009. Men til forskjell fra mødrene har ikke eneforsørger/toforsørger-faktoren noen betydning for fedrene, ifølge disse analysene.

Disse analysene kan derfor tyde på at blant fedrene (men overraskende nok ikke blant mødrene) i lavinntektsutvalget har langvarig «fattigdom» en negativ effekt på den selvopplevde (selvrapporterte) allmennhelsen – men slike årsakskonklusjoner er usikre, ettersom det også kan tenkes mer sammensatte forbindelser mellom helse, arbeid og inntekt over tid.

6.6 Lavinntektsutvalget: Påvirkes levekårsutvikling av helse i 2003?

Vi kan også prøve å belyse dynamikken i samspillet mellom helse og etnisk bakgrunn, inntekt, yrkesaktivitet og familiesituasjon på en annen måte. Vi kan spørre om god helse bidro til, eller hang sammen med, at familiene la «fattigdommen bak seg».

I tabell 6.6 er mødrene og fedrene i lavinntektsutvalget gruppert etter opplysningene om allmennhelsetilstanden i 2003. Har de som hadde middels eller dårlig helsetilstand i 2003 hatt større problemer med å oppnå bedring i levevilkårene, enn de med god eller svært god helse i 2003?

Inntektsutviklingen gjennom 2000-tallet tyder på det – stort sett. For de norske fedrene i lavinntektsutvalget er det riktignok ingen større prosentvis økning i husholdningsinntekten for de med svært god helse i 2003 enn for de med middels/dårlig helse. For de andre – de norske mødrene i lavinntektsutvalget, og både de ikke-vestlige mødrene og fedrene – er det imidlertid en tendens til at bedre helse i 2003 hang sammen med en større prosentvis vekst utover 2000-tallet i husholdningsinntektene. Når vi måler endringen som prosentvis vekst, må vi imidlertid være klar over at utfallet

avhenger av utgangspunktet – men også om vi måler den *absolutte* økningen i husholdningsinntekten, er mønsteret den samme: Med unntak for de norske fedrene i lavinntektsutvalget varierer den med helsetilstanden i 2003.

Tabell 6.6. Lavinntektsutvalget: Levekårsutvikling fra 2003 til 2009, gruppert etter mødrenes og fedrenes allmennhelsetilstand i 2003.

	Allmennhelse 2003		
	Svært god	God	Middels, dårlig
Mødre, norske			
Gj.snitt. hush.inntekt 2005–07 i prosent av 2000–02	162	149	145
Andel hush. (%) ingen foresatt yrkespassiv 2003–09	57	45	28
Andel hush. (%) med stabil to foreldre 2003–09	55	58	43
(N – minste N)	(256)	(312)	(136)
Mødre, ikke-vestlige			
Gj.snitt. hush.inntekt 2005–07 i prosent av 2000–02	155	144	141
Andel hush. (%) ingen foresatt yrkespassiv 2003–09	15	17	6
Andel hush. (%) med stabil to foreldre 2003–09	76	81	85
(N – minste N)	(67)	(78)	(59)
Fedre, norske			
Gj.snitt. hush.inntekt 2005–07 i prosent av 2000–02	160	152	159
Andel hush. (%) ingen foresatt yrkespassiv 2003–09	51	47	35
Andel hush. (%) med stabil to foreldre 2003–09	68	72	66
(N – minste N)	(225)	(226)	(103)
Fedre, ikke-vestlige			
Gj.snitt. hush.inntekt 2005–07 i prosent av 2000–02	161	145	133
Andel hush. (%) ingen foresatt yrkespassiv 2003–09	18	18	7
Andel hush. (%) med stabil to foreldre 2003–09	90	94	86
(N – minste N)	(50)	(63)	(70)

Likeså er det en tydelig tendens til at de med svært god helse i 2003, oftere levde i husholdninger der ingen voksne har vært yrkespassive i perioden 2003–2009 – merk også at blant de ikke-vestlige i lavinntektsutvalget er det bare et lite mindretall blant husholdningene der alle de voksne har vært yrkesaktive i perioden. Når det gjelder familiesituasjonen i perioden 2003–2009, slik den er målt i tabell 6.6, er det derimot vanskelig å spore noen klare sammenhenger med helsetilstanden i 2003.

Med andre ord: Tabell 6.6 kan tyde på at dårlig helse i lavinntektsutvalget i 2003 har bidratt til å svekke mulighetene for yrkesaktivitet og inntektsvekst i de påfølgende årene.

6.7 Sammenfatning

I 2009 er helsesituasjonen blant foreldrene i lavinntektsutvalget markert dårligere enn blant foreldrene i kontrollutvalget, særlig når det gjelder psykiske symptomer og selvrapportert allmennhelsetilstand. *Innen* lavinntektsutvalget er den rapporterte helsetilstanden jevnt over dårligere blant de ikke-vestlige foreldrene enn blant de norske foreldrene. Generelt har helseforholdene blant de voksne i lavinntektsutvalget forverret seg noe mer enn i kontrollutvalget i årene etter 2003. Helsetilstanden i 2009 blant foreldrene i lavinntektsutvalget varierer ikke bare med etnisk bakgrunn, men også med levekårssituasjonen i 2009 – noe dårligere helse om inntektene fortsatt er lave i 2005–2007, noe bedre om de voksne levde i stabile parforhold, og svært mye dårligere om foreldrene i lavinntektsutvalget ikke var i yrkesaktivitet. Forhold som bidrar, statistisk sett, til en forverring av allmennhelsetilstanden fra 2003 til 2009 er å være ikke-vestlig innvandrere, å være utenfor yrkeslivet, å være eneforsørger (gjaldt bare for mødrene) og å ha husholdningsinntekt under lavinntektsgrensen 2005–2007 (bare fedrene). Foreldrene i lavinntektsutvalget som i 2003 hadde relativt god allmenn helsetilstand, har større inntektsvekst i de påfølgende årene, og helsesvikt blant de voksne i lavinntektsutvalget var en grunn til at husholdningene fortsatt var «fattige» utover 2000-tallet.

7 Trivsel og prestasjoner i skolen

LARS B. KRISTOFERSEN

7.1 Bakgrunn

I dette kapitlet vil vi studere skolesituasjonen til barn fra lavinntekts- og kontrollutvalget 2009. Vi vil også analysere resultatene i forhold til noen av svarene i 2003 og 2006¹⁹. Vi redegjør for resultatene fra barne- og ungdomsskolen for seg og videregående for seg, og vi analyserer kjennetegn ved dem som dropper ut av skolen og de unges kontakt med hjelpetjenestene. Som bakgrunn for presentasjonen av de mer substansielle funnene skal vi aller først presentere utvalgets fordeling på ulike klassetrinn.

Fordeling på klassetrinn

Barna i lavinntektsutvalget har en noe annen fordeling på skoletyper og klassetrinn enn barna i kontrollutvalget. I 2009 går to av 10 i lavinntektsutvalget fortsatt på barneskolen. Fire av 10 går på ungdomsskolen (8.–10. klasse), mens nær en tredjedel går i videregående skole i dette utvalget. Nesten fem prosent har sluttet på skolen, jf. tabell 7.1.

Blant barna i kontrollutvalget er det bare én av 10 som går i barneskolen, mens nesten halvparten nå går i videregående skole. Om lag 2,5 prosent i kontrollutvalget hadde sluttet på skolen, en andel som altså er klart lavere enn i lavinntektsutvalget.

¹⁹ Tre ganger har nå de eldste barna og unge – 16–18-åringene – svart på spørsmål om skolen som undervisnings- og læringssted, om skolen som sosial møteplass, trivsel og om bruken av hjelpetjenester: 2003, 2006 og 2009. De yngste (12–15-åringene i 2009) har svart på egne spørsmål i 2006 og 2009. Foreldrene til både de yngste barn og unge og de eldste ungdommene har i tillegg gitt svar om disse forholdene både i 2003, 2006 og 2009.

Tabell 7.1 Fordeling av lavinntektsutvalget og kontrollutvalget etter om de går på barne- og ungdomsskolen, i videregående skole eller har sluttet på skolen i 2009. Prosent

Går på skolen?	Lavinntektsutvalget	Kontrollutvalget
Ja, barneskolen (opp til og med 7. klasse)	20,1	11,4
Ja, ungdomsskolen (8.–10. klasse)	43,9	39,8
Ja, videregående skole	31,2	46,2
Nei, sluttet på skolen	4,7	2,5
Sum	100,0	100,0
N=	975	236

Til sammen er det 52 unge personer i de to utvalgene som ikke lenger går på skolen (46 i case- og 6 i kontrollgruppa). De aller fleste av disse (51) er i alderen 16–18 år, og vi må anta at de hører til de ungdommene som faller fra i den videregående skolen.

En noe høyere andel i lavinntektsutvalget enn kontrollutvalget i barne- og ungdomsskolen går i 7. klasse. I kontrollutvalget går det noen flere i 9. klasse enn i andre klassetrinn på ungdomsskolen. Når vi ser bort fra tendensen til et større frafall i den videregående skolen blant lavinntektsutvalget, ser forskjellene i fordelingen på skoletyper og klassetrinn ut til å være et resultat av rene aldersforskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. I begge utvalg er det noen i hvert klassetrinn som er et år eldre enn de andre. Andelen som er ett år eldre enn de andre i kullet er litt høyere i kontrollutvalget enn i lavinntektsutvalget (tydeligst i 7. og 8. klasse, men i mindre grad i 9. klasse).

7.2 Barne- og ungdomsskolen

Trivsel og mestring

I tråd med funnene fra intervjurundene i 2003 og 2006 svarer de aller fleste både i lavinntekts- og kontrollutvalget i 2009 at de liker seg veldig godt eller godt på barne- og ungdomsskolen²⁰. Som vi ser av tabell 7.2, er det imid-

²⁰ Spørsmålet har i utgangspunktet fem svarkategorier: Veldig godt, godt, passe, dårlig, veldig dårlig. I presentasjonen her har vi for enkelhets skyld slått sammen svarkategorier (fire kategorier), men redegjør også noe for variasjoner mellom «veldig dårlig» og «dårlig» når vi sammenlikner med svarfordelingene i 2006 (her var det fem kategorier i presentasjonen i NOVA-rapport 7/08).

lertid også i 2009 visse forskjeller i lavinntektsutvalgets disfavør. Det er vel fire av fem av barna i lavinntektsutvalget som svarer at de liker seg veldig godt eller godt mot ni av 10 i kontrollutvalget. Nær 14 prosent i lavinntektsutvalget og sju prosent i kontrollutvalget svarer at de liker seg passe, mens henholdsvis én prosent i lavinntektsutvalget og 2,5 prosent i kontrollutvalget svarer at de liker seg dårlig/ veldig dårlig. Forskjellene er små og ikke signifikante mellom utvalgene.

Tabell 7.2. Svarfordeling om trivsel på barne- og ungdomsskolen i 2009. Lavinntektsutvalget og kontrollutvalget samlet og lavinntektsutvalget oppdelt etter kjønn og innvandringsbakgrunn. Prosent

	Veldig godt	Godt	Passe	Dårlig/veldig dårlig	Total	N=
Lavinntektsutvalget - Begge kjønn	48,7	36,7	13,5	1,1	100	624
Lavinntektsutvalget - Gutter	45,5	40,1	13,5	1,0	100	297
Lavinntektsutvalget - Jenter	51,7	33,6	13,5	1,2	100	327
Lavinntektsutvalget - Norsk bakgrunn	45,0	37,2	16,4	1,5	100	476
Lavinntektsutvalget - Ikke-vestlig bakgrunn	60,8	35,1	4,1	0	100	148
Kontrollutvalget	52,1	38,8	6,6	2,5	100	121

Det er visse kjønnsforskjeller innen lavinntektsutvalget i 2009. En noe høyere andel jenter enn gutter sier de trives veldig godt på skolen, mens det er små forskjeller i andelene som trives dårlig/veldig dårlig.

Det er vesentlig større forskjeller mellom norsk og ikke-vestlig skoleungdom i lavinntektsutvalget. Blant barna av ikke-vestlige innvandrere svarer 61 prosent at de trives veldig godt på skolen, mens det samme bare gjelder for 45 prosent av barna i lavinntektsutvalget med norsk bakgrunn og 52 prosent av barna i kontrollutvalget. Også i 2006 fant vi en markert tendens til at barna i lavinntektsutvalget med innvandringsbakgrunn var mer tilbøyelige til å oppgi å trives bra på skolen – både sammenlignet med kontrollutvalget og de øvrige barna i lavinntektsutvalget (Kristofersen 2008). Generelt har svartendensene i alle grupper blitt noe mer positive fra 2006 til 2009.

Vi finner bare små forskjeller i svarene innad i lavinntektsgruppen etter familiens inntektshistorie. En noe høyere andel blant barn i familier med

stabilt oppadgående mobilitet ²¹ sier de trives veldig godt og godt på skolen sammenliknet med det vi finner blant barna i familier som er stabilt ikke fattige. Blant dem med nedadgående mobilitet er imidlertid trivselen om lag som blant dem med oppadgående. I alle grupper innen lavinntektsutvalget finner vi imidlertid en litt lavere andel enn i kontrollgruppen som svarer at de liker seg godt/veldig godt.

Tilsvarende fant vi i 2006 at blant barna i lavinntektsutvalget som ikke lenger hadde lav inntekt i 2005, rapporterte om litt høyere skoletrivsel enn blant dem som fortsatt hadde lav inntekt i 2005.

Faglige prestasjoner og karakterer

Skoleprestasjoner generelt

Både i 2006 og i 2009 spurte vi ungdomsskole-elevene om deres vurdering av egne skoleprestasjoner og om hvilke karakterer de hadde fått i tre sentrale fag: norsk, matematikk og engelsk.

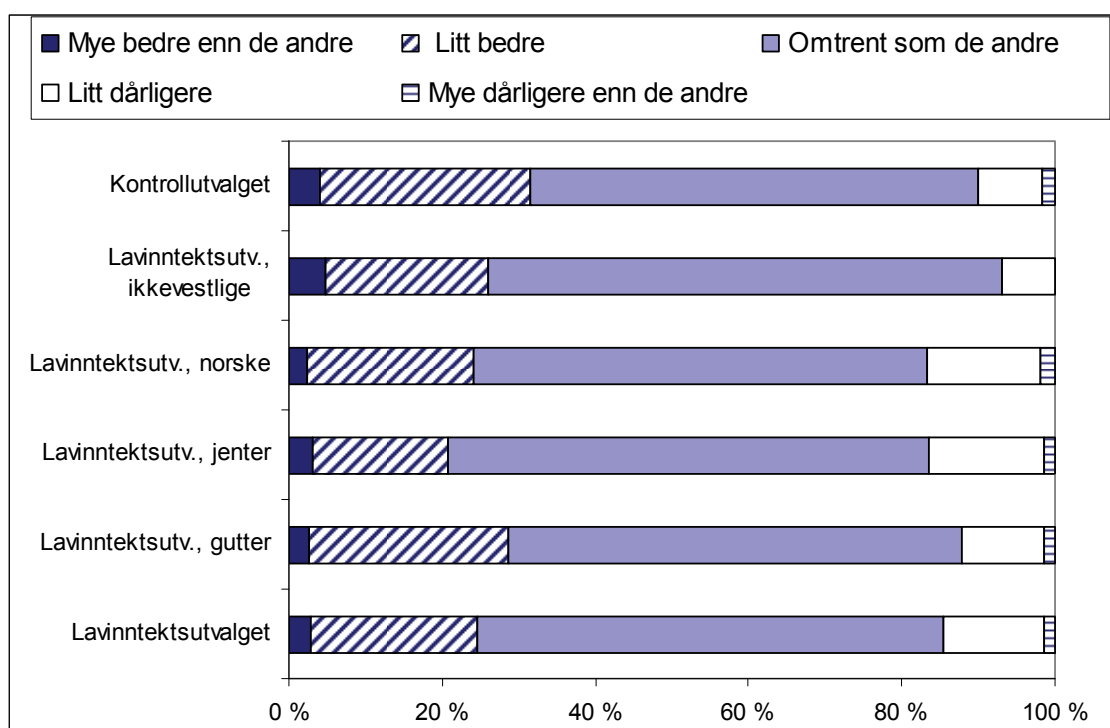
Det er godt dokumentert i tidligere forskning at foreldrenes utdanning, elevens kjønn og minoritetsstatus har stor betydning for skoleprestasjoner i norsk skole (se blant andre Bakken 2009:19–27). Man vet fra denne forskningen at foreldrenes utdanningsbakgrunn er en svært sentral forklaringsvariabel når det gjelder skoleprestasjoner: Uavhengig av hvordan man måler læringsutbytte gir foreldrenes utdanning store utslag, dette gjelder nesten uansett alder og fag. I studier av skoleprestasjoner finner en dessuten kjønnsforskjeller, men de går delvis i ulik retning avhengig av alder og fag. Minoritets elever oppvokst i Norge oppnår bare noe svakere skolerresultater enn majoritets elever når man tar hensyn til forskjeller i sosial bakgrunn (Bakken 2009). Bakken har tidligere vist at det er tydelige forskjeller etter foreldrenes sosioøkonomiske bakgrunn når det gjelder prestasjoner og karakterer i ungdomsskolen (Bakken 2007).

Vi starter her med å se på elevenes egen samlede vurdering av sine faglige prestasjoner i skolen. Som vi ser av figur 7.1 svarer de fleste, rundt 60 prosent i 7.–10. klasse (uansett utvalg) og at de får det til «omtrent som de

²¹ Vi har benyttet et mål for familiens inntektshistorie, hvor vi har delt inn i de tre kategoriene stabilt fattig/nedadgående mobilitet, oppadgående mobilitet og stabilt ikke fattig i perioden 2000-2007.

andre» i fagene på skolen. Blant elevene i 7.–10. klasse er det imidlertid en litt større andel i kontrollgruppen som svarer at de «gjør det mye bedre» eller «litt bedre» enn i hele lavinntektsgruppen, men forskjellene er små (til sammen vel 31 prosent i kontrollutvalget svarer dette mot nær 25 prosent i lavinntektsutvalget – forskjellene er ikke-signifikante). Litt større blir forskjellene når man bare ser på den «norske» delen av lavinntektsutvalget, mens de ikke-vestlige innvandrerbarna ligger nærmere kontrollutvalget. Akkurat som for spørsmålene om trivsel i skolen ser vi at innvandrerbarn er tilbøyelige til å gi mer positive svar enn resten av lavinntektsutvalget. Innad i lavinntektsutvalget er dessuten guttene klart mer positive i vurderingene av sine egne prestasjoner enn jentene.

Figur 7.1 Barnets/den unges egen vurdering av hvordan en får det til i fagene på skolen 2009. 7.–10.-klassinger i lavinntekts- og kontrollutvalget, samt lavinntektsutvalget fordelt etter kjønn og norsk/ikke-vestlig bakgrunn. Prosent innen hver kategori

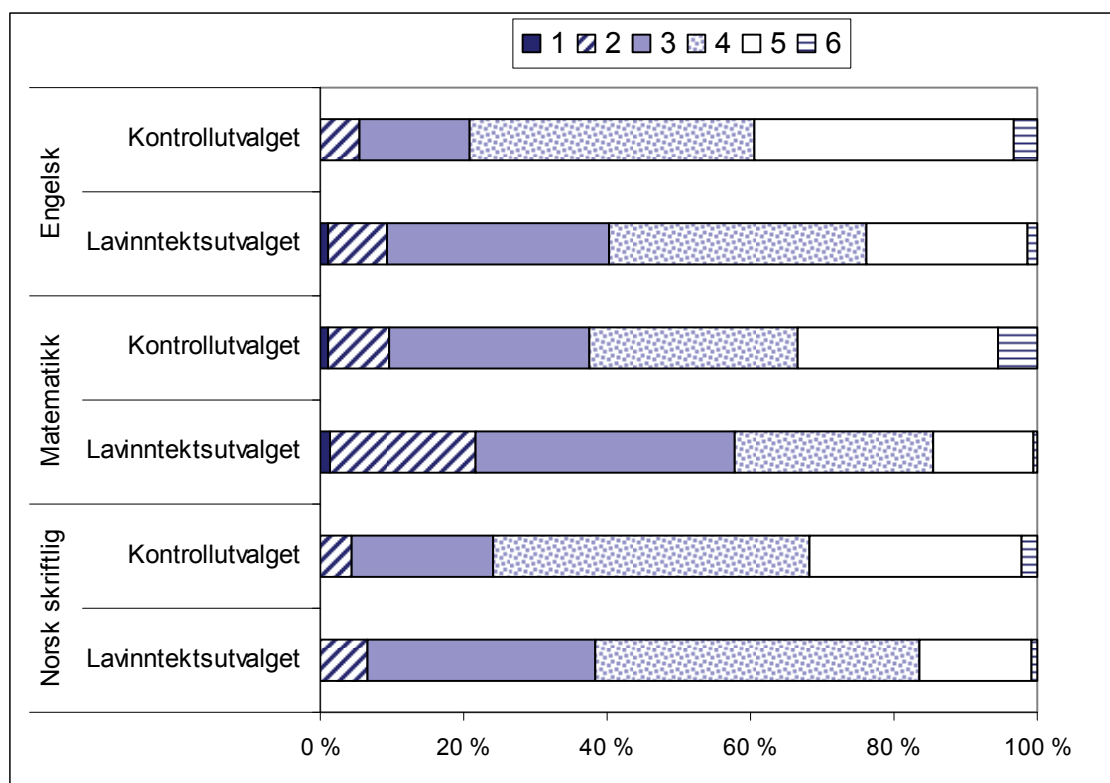
Egenrapporterte karakterer

Hvordan stemmer så denne mer generelle egenvurderingen av skolekompetanse med de karakterene som de unge oppgir å ha fått i tre sentrale fag?²²

Norsk skriftlig

Som vist i figur 7.2 finner vi i 2009 statistisk signifikante forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget for de egenrapporterte karakterene i norsk skriftlig.²³ Nær 39 prosent av de unge i lavinntektsutvalget har fått karakteren 3 eller dårligere mot 24 prosent i kontrollutvalget. Forholdet er omvendt når det gjelder andelen som får 5 eller 6: Knappt 17 prosent i lavinntektsutvalget mot 32 prosent i kontrollutvalget får de beste karakterene.

Figur 7.2 Barnets/den unges karakter i norsk skriftlig, matematikk og engelsk i 2009. 8.–10.klassinger i henholdsvis lavinntekts- og kontrollutvalget. Prosent innen hver kategori

²² De følgende analysene refererer bare til de barna som går i ungdomsskolen, ettersom elever i 7. klasse ikke får karakterer.

²³ P=0,009 i 8.-10.klasse

Det kunne være grunn til å tro at forskjellene mellom lavinntekts- og kontrollutvalget først og fremst vil knytte seg til dårligere norskkunnskaper blant barna med innvandringsbakgrunn. Det viser seg imidlertid ikke å være tilfellet.

Innad i lavinntektsutvalget finner vi relativt små forskjeller i norsk-karakterer mellom *ungdomsskoleelevene med norsk og ikke-vestlig bakgrunn*. Det er imidlertid en tendens til at en noe lavere andel av barna med ikke-vestlig bakgrunn rapporterer om 5-ere og 4-ere, og en tilsvarende noe høyere andel får 3-ere. Likevel er gjennomsnittskarakterene for de to gruppene omtrent helt lik – se tabell 7.3 nedenfor.

Matematikk

Vi finner enda større forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget med hensyn på egenoppgitte matematikkarakterer. Dette er i tråd med funn fra 2006-undersøkelsen, som også viste klare forskjeller mellom utvalgene med hensyn til matematikkarakterer, mens bildet for norsk- og engelskkarakterer var mindre klart.

Vi ser at en langt høyere andel får 5-ere eller 6-ere i matematikk i *kontrollutvalget* (vel 33 prosent) *sammenliknet med i lavinntektsutvalget* (knappt 15 prosent). Gjennomsnittskarakteren i matematikk var 3,3 i lavinntektsutvalget og 3,9 i kontrollutvalget.

Innad i lavinntektsutvalget er det litt større forskjeller i matematikkarakterer mellom innvandrerbarn og norske barn enn det vi fant for norskkarakterene. En litt lavere andel får 5-ere (ingen får 6-ere) i matematikk blant ikke-vestlige innvandrere sammenliknet med barna med norsk bakgrunn, og en noe høyere andel får 3-ere (jf. resultatene vedrørende gjennomsnittskarakterer i tabell 7.3, og tabeller som ikke er vist).

Engelsk

Også i faget engelsk er det klare og signifikante forskjeller i karakterfordelingen mellom *lavinntektsutvalget* og *kontrollutvalget* ($p=0,008$). En nesten dobbelt så høy andel av elevene i lavinntektsutvalget får karakteren 3 eller dårligere (40 prosent) sammenliknet med kontrollutvalget (nær 21

prosent). Karaktergjennomsnittet var 3,7 i lavinntektsutvalget mot 4,2 i kontrollutvalget.

Tabell 7.3 Gjennomsnittskarakterer i norsk skriftlig, matematikk og engelsk for elever i 8.–10. klasse 2009 i de to utvalgene. Fordeling på kjønn, innvandringsbakgrunn og familiens inntektshistorie i lavinntektsutvalget.

	Norsk skriftlig	Matematikk	Engelsk
Lavinntektsutvalget, alle	3,7	3,3	3,7
<i>Kjønn:</i>			
Gutter	3,5	3,4	3,6
Jenter	3,9	3,3	3,8
<i>Landbakgrunn:</i>			
Norsk bakgrunn	3,7	3,4	3,8
Ikke-vestlig bakgrunn	3,7	3,3	3,7
<i>Inntektshistorie:</i>			
Oppadgående mobilitet	3,8	3,5	3,9
Stabilt ikke-fattig	3,7	3,3	3,7
Stabilt fattig eller nedadgående mobilitet	3,7	3,2	3,7
Kontrollutvalget, alle	4,1	3,9	4,2

Tabell 7.3 sammenfatter forskjellene i karaktergjennomsnitt i de tre fagene mellom kontrollutvalget og lavinntektsutvalget samt ulike deler av lavinntektsutvalget. I tillegg til en oppdeling etter kjønn og landbakgrunn er lavinntektsutvalget oppdelt i tre grupper etter familiens inntektshistorie mellom 2000 og 2007. Vi ser at det bare er for matematikkarakterene at det framkommer en viss forskjell innad i lavinntektsgruppen etter familiens inntektshistorie i disfavør av barna i familier som tilhører kategorien stabilt fattige eller nedadgående mobilitet, men forskjellen til gruppen stabilt ikke-fattig – som ellers i utgangspunktet må antas å være den mest privilegerte delen av lavinntektsutvalget – er svært liten (0,1 karakterpoeng).

Skolen som sosial arena

Barna og de unge ble spurt om hvordan de opplever de sosiale og de relasjonelle sidene ved skolehverdagen. Fire temaer ble belyst: Forholdet til læreren, forholdet til medelever, erting/plaging/mobbing og spørsmål om hjelp til lekser. Her analyserer vi svarene på disse spørsmålene i 2009 sett i relasjon til kjennetegn ved familiens inntekts- og levekårssituasjon og til de unges svar på disse spørsmålene i 2006.

Forholdet til læreren

De yngste elevene, som stort sett går på ungdomsskolen i 2009, svarte kun på dette spørsmålet i 2006 og 2009, ikke i 2003. Elevene ble spurt om å ta stilling til seks forskjellige utsagn:

- Jeg har god kontakt med læreren
- Jeg kan snakke med læreren om problemer
- Vi blir oppmuntret til å uttrykke meninger i klassen
- Læreren behandler oss rettferdig
- Jeg får ekstra hjelp på skolen hvis jeg trenger det
- Læreren er interessert i meg som person

For elevene i barne- og ungdomsskolen finner vi ikke i 2009 statistisk signifikante forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget med hensyn på grad av enighet når det gjelder utsagnet «jeg har god kontakt med læreren» (tabell 7.4).

Tabell 7.4 Forholdet til læreren i ungdoms- og barneskolen. Lavinntekts- og kontrollutvalget. Prosentfordeling av svar på ulike utsagn

Utsagn om forholdet til læreren	Utvalg	Helt enig	Litt enig	Litt/helt uenig	Sum	N=
"Jeg har god kontakt med læreren"	Lavinntektsutvalget	62,1	31,4	6,6	100,0	625
	Kontrollutvalget	59,8	36,1	4,1	100,0	122
"Jeg kan snakke med læreren om problemer"	Lavinntektsutvalget	63,9	22,9	13,2	100,0	621
	Kontrollutvalget	58,2	26,2	15,6	100,0	122
"Vi blir oppmuntret til å uttrykke egne meninger i klassen"	Lavinntektsutvalget	54,6	34,8	10,6	100,0	621
	Kontrollutvalget	57,4	35,2	7,6	100,0	122
"Læreren behandler oss rettferdig"	Lavinntektsutvalget	64,0	24,2	11,6	100,0	623
	Kontrollutvalget	68,6	24,0	7,4	100,0	121
"Jeg får ekstra hjelp på skolen hvis jeg trenger det"	Lavinntektsutvalget	72,3	23,2	4,5	100,0	617
	Kontrollutvalget	76,9	20,7	2,5	100,0	121
"Læreren er interessert i barnet som person"	Lavinntektsutvalget	49,8	41,4	8,8	100,0	604
	Kontrollutvalget	47,9	41,2	10,9	100,0	119

Heller ikke for utsagnet «jeg kan snakket med læreren om problemer» fant vi statistisk signifikante forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget for

elever i barne- og ungdomsskolen. En noe høyere andel i lavinntektsgruppen (nær 64 prosent) enn i kontrollutvalget (58 prosent) svarte «helt enig». Henholdsvis nær 23 og vel 26 prosent svarer i tillegg at de er «litt enig». Henholdsvis vel fire prosent (lavinntektsutvalget) og fem prosent (kontrollutvalget) svarte at de var helt uenige i dette utsagnet. I svarene på dette spørsmålet fant vi dessuten klart signifikante *kjønnsforskjeller* innen lavinntektsutvalget. Her svarte 70 prosent av guttene mot 58 prosent av jentene at de var helt enig i utsagnet. I kontrollgruppa var det en mindre og ikke signifikant kjønnsforskjell (61 prosent av guttene og 55 prosent av jentene var helt enig)²⁴. Separate analyser etter innvandringsbakgrunn viste bare små og ikke signifikante forskjeller.

Heller ikke for utsagnene «vi blir oppmuntret til å uttrykke meninger i klassen», «læreren behandler oss rettferdig», «jeg får ekstra hjelp på skolen hvis jeg trenger det» eller «læreren er interessert i meg som person» finner vi statistisk signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget.

Forholdet til medelever i ungdomsskolen

Vi finner stort sett ingen forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget med hensyn til antall gode venner de oppgir å ha i klassen/på dette klassetrinnet. Nesten alle (om lag 99 prosent) i begge utvalg oppga at de hadde minst en eller flere gode venner i klassen/trinnet²⁵. En litt høyere andel i lavinntektsutvalget (nær to prosent) enn i kontrollutvalget (ingen) oppga at de hadde én god venn. For øvrig oppga nær 98 prosent i lavinntektsutvalget og 99 prosent i kontrollutvalget at de hadde to eller flere gode venner. Langt de fleste i begge grupper (henholdsvis 86 og 90 prosent av alle) oppga at de hadde fire eller flere gode venner i klassen/på dette trinnet.

Vi finner heller ikke forskjeller av betydning verken mellom gutters og jenters rapportering eller i svarene til barn med eller uten ikke-vestlig

²⁴ I lavinntektsutvalget hadde 624 barn i barne- og ungdomsskolen besvart dette spørsmålet og i kontrollutvalget 122 barn.

²⁵ De fleste har svart på dette spørsmålet: 625 i lavinntektsutvalget og 122 i kontrollutvalget i barne- og ungdomsskolen.

innvandrerbakgrunn. Resultatene er på dette punktet overraskende like innen alle disse lavinntektsgruppene på barne- og ungdomsskolen.

Erting/plaging og mobbing i barne- og ungdomsskolen

Det ble i alt stilt fire spørsmål om de unge har blitt ertet/plaget mobbet av andre, og like mange om de selv har gjort dette mot andre. De samme spørsmålene ble stilt til barna/de unge om dette i 2006. De eldste svarte også på slike spørsmål i 2003, men da svarte foreldrene for de yngste.

I 2006 fant vi en noe høyere andel blant både 9–12-åringer og 13–15-åringer i lavinntektsgruppa som svarer at de hadde blitt mobbet eller plaget av andre elever på skolen det siste skoleåret sammenliknet med i kontrollutvalget, men resultatene var ikke statistisk signifikante.

Her har vi av plasshensyn valgt bare å rapportere om svarene på et av mobbespørsmålene. En høyere andel i lavinntekts- enn i kontrollutvalget svarer at de har blitt mobbet eller plaget av andre elever på skolen det siste skoleåret. I lavinntektsutvalget svarer 36 prosent at de har blitt mobbet mot 26 prosent i kontrollutvalget. På den andre siden er det en noe større andel av de som blir mobbet i kontrollutvalget som oppgir at dette skjer svært hyppig (daglig eller ukentlig).

Det er større forskjell mellom guttene enn mellom jentene når vi sammenlikner lavinntekts- og kontrollutvalget. En langt høyere andel av gutter i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget har blitt mobbet siste året (43 prosent mot 25 prosent), mens forskjellene var ubetydelige mellom jenter i de to utvalgene (henholdsvis 30 og 28 prosent). Når vi også tok med detaljer om hvor ofte de var blitt mobbet, er forskjellene i resultatene mellom guttene i de to utvalgene likevel ikke signifikante.

Innenfor lavinntektsutvalget var det kun ubetydelige forskjeller mellom barn med ikke-vestlig og norsk bakgrunn med hensyn på om de var blitt mobbet på skolen det siste året, og i tilfelle hvor ofte.

Vi finner også variasjoner innad i lavinntektsutvalget etter familiens inntektshistorie. Blant barn familier som tilhører gruppen stabilt fattig eller nedadgående mobilitet oppgir 40 prosent at de har blitt mobbet eller plaget. En noe høyere andel i denne gruppen har altså blitt mobbet sammenliknet med gjennomsnittet for lavinntektsutvalget. Forskjellene er imidlertid

mindre for den mobbingen som skjer oftere. Forskjellene mellom de tre inntektsgruppene og kontrollutvalget er ikke signifikante når vi studerer detaljene (om mobbet, og hvor ofte – i alt fem svarkategorier).

Hjelp til lekser i barne- og ungdomsskolen

Et betydelig flertall av elevene i barne- og ungdomsskolen, både i lavinntektsutvalget (nær 95 prosent) og i kontrollutvalget (99 prosent), oppgir at de får hjelp hjemme til lekser. På spørsmål om hvem barnet går til for å få hjelp med lekser, finner vi imidlertid signifikante forskjeller.

69 prosent i kontrollutvalget får hjelp av mor, mot 54 prosent i lavinntektsutvalget. I begge utvalg går om lag 25 prosent til far for å få hjelp med lekser. Men i lavinntektsutvalget får 15 prosent hjelp av søsken med lekser, mot kun 2,5 prosent i kontrollutvalget. Det er særlig de ikke-vestlige innvandrerne i lavinntektsutvalget som bidrar til denne forskjellen. Funnet er i tråd med liknende funn i 2006-undersøkelsen vår, så dette resultatet synes å holde seg over tid i dette longitudinelle materialet. I 2009 svarer nær seks prosent i lavinntektsutvalget at de går til personer utenfor familien for å få hjelp med lekser mens 2,5 prosent svarer dette i kontrollutvalget²⁶.

Også mellom inntektskategoriene i lavinntektsutvalget ser vi signifikante forskjeller. Kun 43 prosent i gruppen stabilt fattige/nedadgående mobilitet går til mor for å få hjelp med lekser, mens flere enn ellers i lavinntektsutvalget går til søsken (23 prosent).

7.3 Videregående skole

Før vi går over til å drøfte resultatene fra videregående skole for de to utvalgene, minner vi om at noen barn og unge i våre utvalg har sluttet på skolen i perioden 2006 til 2009. For de fleste har nok dette skjedd som frafall underveis i den videregående skolen, men noen kan også ha sluttet etter 10. klasse på ungdomsskolen – eller tidligere (vi har ikke data for når de sluttet i denne undersøkelsen, vi vet bare at det skjedde mellom de to intervjuene i 2006 og 2009).

²⁶ Spørsmålet er besvart med en av de konkrete svarkategoriene av svært mange: 586 i lavinntektsutvalget og 119 i kontrollutvalget i barne- og ungdomsskolen, bare sju barn svarte vet ikke på dette spørsmålet i 2009.

Det faktum at noen i den aktuelle aldersgruppen ikke lenger går på skolen kan påvirke de resultatene vi får om denne eldste gruppen av ungdommer. For eksempel kan de gjennomsnittskarakterene vi nå observerer særlig i lavinntektsutvalget være bedre enn de ville blitt hvis flere av de unge i dette utvalget hadde fortsatt på skolen (frafallet er som vi husker større i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget). Etter gjennomgangen av resultatene fra ungdommene som går i videregående skole, kommer vi tilbake med et eget avsnitt om dem som har sluttet på skolen, der vi blant annet undersøker hvordan de trivdes og hvilke karakterer de fikk i 2006.

Valg av studieretning

Av de 304 i videregående skole som er i lavinntektsutvalget, har nesten halvparten (47 prosent) valgt studiespesialisering. Dette er en høyere andel enn i kontrollutvalget som nå går i videregående (vel 39 prosent). Men det er viktig å huske at svært mange av de andre programmene også gir mulighet for å søke seg direkte inn på universiteter og høyskoler (musikk, dans og drama, idrett, medier og kommunikasjon og naturbruk). Når vi tar med disse programmene også er det om lag like høye andeler i de to utvalgene som har valgt programmer som gir såkalt studiekompetanse: 59 prosent i lavinntektsutvalget og 58 prosent i kontrollutvalget. Flere i kontrollutvalget har valgt musikk, dans og drama enn i lavinntektsutvalget. Vi finner som forventet kjønnsforskjeller i valg av programmer på videregående. Gutter i de to utvalgene velger sjeldnere enn jentene programmer som gir direkte studiekompetanse (studiespesialisering, musikk, dans og drama, idrett, medier og kommunikasjon, naturbruk). 56 prosent av guttene i lavinntektsutvalget og kun 44 prosent av guttene i kontrollutvalget velger slike programmer. Jenter i kontrollutvalget velger i særlig grad programmer som gir studiekompetanse, dette i langt større grad (76 prosent) enn blant jenter i lavinntektsutvalget (61 prosent av jentene velger her slike programmer).

I lavinntektsutvalget velger unge med ikke-vestlig bakgrunn (60 prosent) vel så ofte som dem med norsk bakgrunn (58 prosent) programmer som gir studiekompetanse.

Trivsel og mestring i videregående skole

Som vi ser av tabell 7.5 svarer langt de fleste av elevene i den videregående skolen at de liker seg veldig godt eller godt på skolen – 87 prosent i lavinntektsutvalget og 93 prosent i kontrollutvalget. Bare om lag to prosent i lavinntektsutvalget og ingen i kontrollutvalget svarer at de liker seg dårlig/veldig dårlig. Forskjellene er altså små og ikke signifikante mellom utvalgene.

Tabell 7.5 Unge i videregående skole etter hvordan de trives på skolen i 2009. Lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Prosent

	Veldig godt	Godt	Passe	Dårlig/ Veldig dårlig	Total	N=
Lavinntektsutvalget- - Begge kjønn	55,7	30,8	11,5	2,0	100,0	304
Lavinntektsutvalget- - Gutter	55,6	34,0	8,3	2,1	100,0	144
Lavinntektsutvalget- - Jenter	56,6	27,7	13,8	1,9	100,0	159
Lavinntektsutvalget- - Norske	53,4	31,1	13,0	2,5	100,0	238
Lavinntektsutvalget- - Ikke-vestlige innvandrere	64,2	29,9	6,0	0,0	100,0	67
Kontrollutvalget - Begge kjønn	56,9	35,8	7,3	0,0	100,0	109

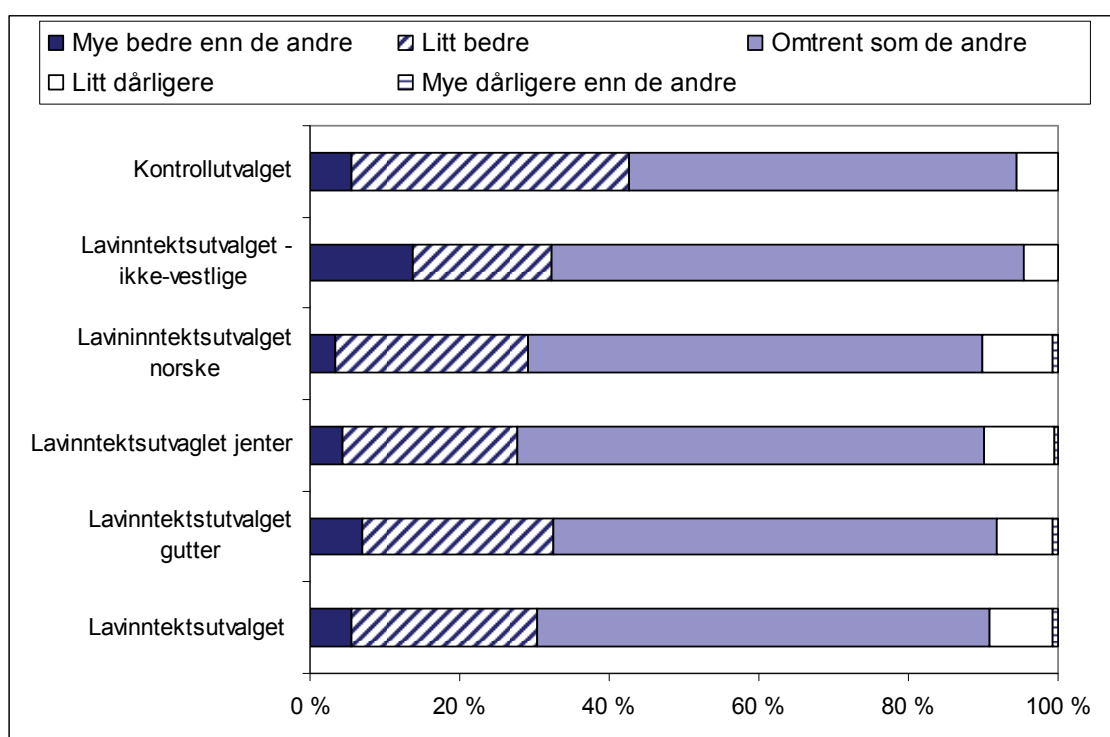
Av tabell 7.5 ser vi også at det er relativt små kjønnsforskjeller innad i lavinntektsutvalget.

Det kan virke som om trivselsnivået jevnt over er høyere i den videregående skolen sammenlignet med ungdomsskolen. Vi finner en høyere andel blant dem med ikke-vestlig bakgrunn (64 prosent) i lavinntektsutvalget enn blant dem med norsk bakgrunn (53 prosent) som svarer at de trives veldig godt i videregående skole. De med ikke-vestlig bakgrunn i lavinntektsutvalget svarer også litt oftere enn ungdom i kontrollutvalget (57 prosent) at de trives veldig godt på skolen, men forskjellene er ikke signifikante.

Faglige prestasjoner og karakterer i videregående skole

Som vi ser av figur 7.3, svarer nær 61 prosent av lavinntektsutvalget i videregående skole at de får det til «omtrent som de andre» i fagene på skolen mot 52 prosent i kontrollutvalget. 43 prosent av elevene i kontrollutvalget svarer at de får det til «litt bedre» eller «mye bedre enn de andre» i fagene på skolen, mens bare 30 prosent av elevene i lavinntektsutvalget svarer det samme.

Figur 7.3 Den unges egen vurdering av hvordan en får det til i fagene på skolen 2009. Elever i videregående skole i henholdsvis lavinntekts- og kontrollutvalget, samt lavinntektsutvalget fordelt etter kjønn og norsk/ikke-vestlig bakgrunn. Prosent innen hver kategori

Når det gjelder forskjeller innad i lavinntektsutvalget fremkommer omtrent det samme mønsteret som blant ungdomsskoleelevene. Ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget har en mer positiv vurdering av sine egne faglige prestasjoner enn resten av lavinntektsutvalget. Forskjellene mellom ungdommene fra norske lavinntektsfamilier og kontrollgruppen er altså større enn forskjellen mellom lavinntektsutvalget som helhet og kontrollgruppen.

Også for elevene i videregående skole har vi analysert egenoppgitte karakterer i norsk skriftlig, matematikk og engelsk (oppgitt i intervjuene).

Hovedinntrykket som fremkommer i figur 7.4 er at det også blant elevene i den videregående skolen er betydelige forskjeller i karakterer mellom lavinntekts og kontrollgruppen.

I norsk får nesten 34 prosent av elevene i lavinntektsgruppen karakteren 3 eller dårligere, mot 22 prosent i kontrollgruppen. Derimot er det nesten ingen forskjell i andelen som får de beste karakterene (5 eller 6) i de to gruppene.

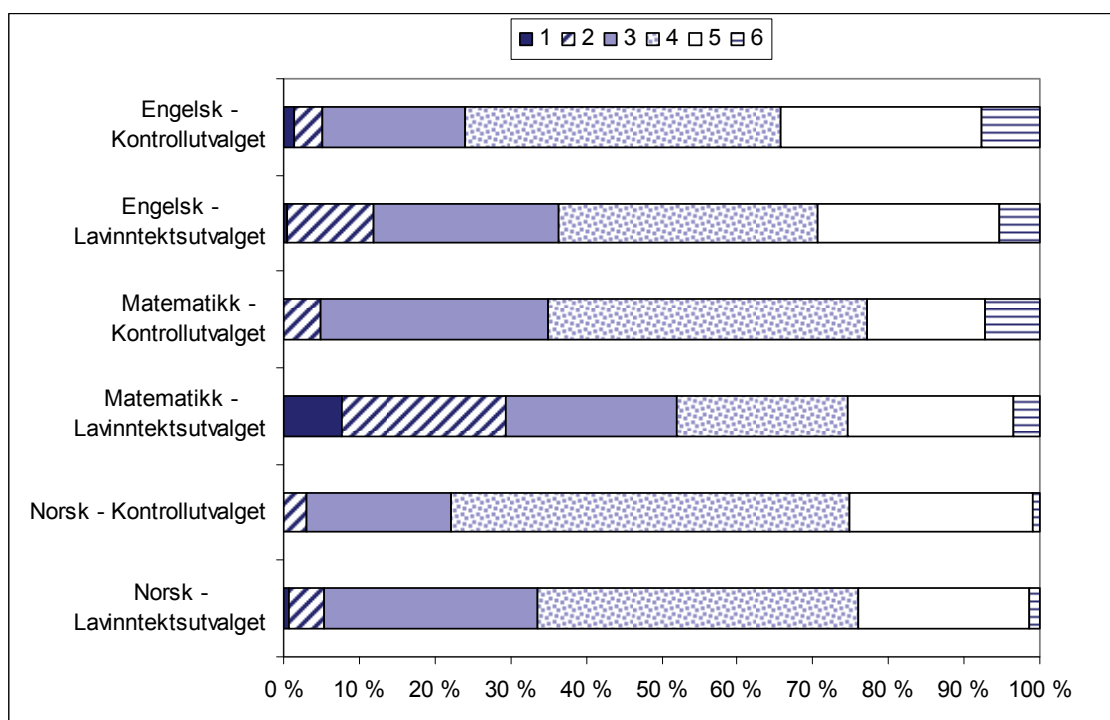
Når det gjelder matematikk er forskjellene enda større – særlig når det gjelder de dårligste karakterene. Hele 29 prosent av lavinntektsutvalget får karakteren 2 eller dårligere mot knapt 5 prosent i kontrollutvalget. Heller ikke for matematikk-karakterene er det store og systematiske forskjeller når det gjelder andelen med de beste karakterene. Klart flere i kontrollutvalget enn i lavinntektsutvalget får karakteren 6, men det omvendte gjelder for karakteren 5.

Men bemerk også at langt flere svarer «vet ikke» om matematikkarakteren sin på videregående skole (gjelder begge utvalg) enn de svarer om norsk-karakteren sin i denne alderen. Dette skyldes kanskje et betydelig innslag av programmer med lite matematikk i videregående skole?²⁷

Endelig ser vi når det gjelder faget engelsk at det er klare og systematiske forskjeller i disfavør av lavinntektsutvalget både når det gjelder de dårlige og de gode karakterene.

²⁷ Forskjellene mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget med hensyn på matematikkarakterer er signifikante ($p=0,000$). Relativt få i denne alderen (videregående skole) svarer at de ikke vil oppgi sin karakter i dette faget. Men en større andel ville likevel ikke oppgi karakteren sin i matematikk i denne alderen enn det vi fant når det gjaldt norsk skriftlig, dette gjaldt særlig i kontrollutvalget.

Figur 7.4 Den unges karakter i norsk skriftlig, matematikk og engelsk i 2009. Elever i videregående skole i henholdsvis lavinntekts- og kontrollutvalget. Prosent innen hver kategori²⁸

Vi finner også signifikante forskjeller i karakterer i matematikk mellom elevene med norsk og ikke-vestlig innvandringsbakgrunn i lavinntektsutvalget ($p=0,046$). Elever med norsk bakgrunn fikk gjennomgående bedre matematikk-karakterer enn elever med ikke-vestlig bakgrunn.

I tabell 7.6 presenterer vi gjennomsnittskarakterer (basert på selvoppgitte svar) i ulike grupper i videregående skole.

²⁸ Prosentfordelingen er her basert på dem som har svart. Det er en del ubesvarte (mest vet ikke, men også noen som ikke ville svare) muligens fordi man ikke har dette faget i det programmet eleven går. Svarene i norsk skriftlig er basert på N= 280 i lavinntekt og N=99 i kontroll, matematikk på N=235 i lavinntekt og N=84 i kontroll og engelsk på N=228 i lavinntekt og N=79 i kontroll.

Tabell 7.6 Gjennomsnittskarakterer i norsk skriftlig, matematikk og engelsk for elever i videregående skole 2009 i de to utvalgene. Fordeling på kjønn, innvandringsbakgrunn og familiens inntektshistorie i lavinntektsutvalget.

	Norsk skriftlig	Matematikk	Engelsk
Lavinntektsutvalget, alle	3,8	3,4	3,9
<i>Kjønn:</i>			
Gutter	3,7	3,4	3,8
Jenter	4,0	3,4	3,9
<i>Landbakgrunn:</i>			
Norsk bakgrunn	3,9	3,5	3,9
Ikke-vestlig bakgrunn	3,8	3,2	3,8
<i>Inntektshistorie</i>			
Oppadgående mobilitet	3,8	3,3	3,7
Stabilt ikke-fattig	3,9	3,4	3,8
Stabilt fattig eller nedadgående mobilitet	3,9	3,5	4,1
Kontrollutvalget, alle	4,1	3,9	4,2

Som nevnt tidligere var det større variasjoner mellom utvalgene i matematikk enn i norsk skriftlig og engelsk, dette slår også ut på gjennomsnittskarakterene. Ellers ser vi også at kjønnsforskjeller innen lavinntektsutvalget særlig slår ut i karakterene i norsk skriftlig, hvor jentene gjør det bedre enn guttene. Forskjeller i landbakgrunn finner vi særlig slår ut i matematikk, hvor elevene med norsk bakgrunn gjør det bedre enn elevene med ikke-vestlig bakgrunn. Når det gjelder oppdelingen av lavinntektsutvalget etter husholdets inntektshistorie finner vi kun mindre forskjeller i norsk og matematikk. Men vi finner et motsatt resultat av forventet i engelsk, hvor gruppen av stabilt fattige har den beste gjennomsnittskarakteren, tilnærmet lik kontrollutvalgets.

Ved vurderingen av disse resultatene vedrørende prestasjoner i den videregående skolen må en være oppmerksom på at det kan være store forskjeller i de faglige kravene som stilles i de ulike fagene (og da særlig i matematikk) både mellom og innen de ulike studieretninger. Karakterene i norsk, matematikk og engelsk i den videregående skolen kan derfor ikke like enkelt som karakterene i ungdomsskolen sammenlignes og tas som uttrykk for elevens faglige nivå i det aktuelle faget. Dette kan være en feilkilde for våre analyser. Hvis vi antar at en større andel av ungdommene i lavinntektsutvalget følger kurs i matematikk som stiller mindre strenge faglige krav, vil de forskjellene vi finner i matematikk-karakterer være mindre enn de reelle forskjellene i faglig prestasjonsnivå. Vi har imidlertid ingen

informasjon som kan bekrefte en slik formodning. Tvert imot har vi sett at andelen som følger studieretninger som gir studiekompetanse er vel så stor i lavinntektsutvalget som i kontrollutvalget.

Videregående skole som sosial arena

De unge i videregående ble, på samme måte som barna/de unge i barne- og ungdomsskolen, spurt om hvordan de opplever de sosiale og de relasjonelle sidene ved skolehverdagen. De samme fire temaene har vært etterspurt i videregående skole som i ungdomsskolen: Forholdet til læreren, forholdet til medelever, erting/plaging/mobbing og spørsmål om hjelp til lekser.

De unge i videregående nå hadde svart på tilsvarende spørsmål da de gikk på barne- og ungdomsskolen både i 2003 og i 2006.

Forholdet til læreren i videregående skole

Blant elevene i den videregående skolen er det ikke statistisk signifikante forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget med hensynet på deres svar på utsagnet «jeg har god kontakt med læreren» (jf. tabell 7.7). De aller fleste, 88 prosent i lavinntektsutvalget og 91 prosent i kontrollutvalget svarer at de er helt eller litt enig i utsagnet.

Tabell 7.7 Forholdet til læreren i videregående. Lavinntekts- og kontrollutvalget. Prosentfordeling av svar på ulike utsagn

Utsagn om læreren	Utvalg	Helt enig	Litt enig	Litt/helt uenig	Sum
"Jeg har god kontakt med læreren"	Lavinntektsutvalget	55,6	32,2	12,2	100,0
	Kontrollutvalget	54,1	36,7	9,2	100,0
"Jeg kan snakket med læreren om problemer"	Lavinntektsutvalget	54,2	25,6	20,3	100,0
	Kontrollutvalget	49,5	33,9	16,5	100,0
"Vi blir oppmuntret til å uttrykke egne meninger i klassen"	Lavinntektsutvalget	54,0	34,4	11,6	100,0
	Kontrollutvalget	63,3	26,6	10,1	100,0
"Læreren behandler oss rettferdig"	Lavinntektsutvalget	59,4	25,7	14,9	100,0
	Kontrollutvalget	61,8	29,1	9,1	100,0
"Jeg får ekstra hjelp på skolen hvis jeg trenger det"	Lavinntektsutvalget	59,6	28,8	11,6	100,0
	Kontrollutvalget	53,6	34,5	11,8	100,0
"Læreren er interessert i barnet som person"	Lavinntektsutvalget	38,7	42,3	19,0	100,0
	Kontrollutvalget	42,2	42,2	15,6	100,0

Heller ikke for utsagnet «jeg kan snakket med læreren om problemer» finner vi statistisk signifikante forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget. Men svarene er ikke så udelt positive på dette spørsmålet sammenlignet med det forrige. For dette utsagnet finner vi kjønnsforskjeller i lavinntektsutvalget. 61 prosent av guttene mot 48 prosent av jentene var helt enig i at de kunne snakke med læreren om problemer. Vi finner også at elever med ikke-vestlig innvandringsbakgrunn her svarer noe mer positivt på dette spørsmålet sammenlignet med resten av lavinntektsutvalget. Forskjellene er imidlertid ikke statistisk signifikante.

Heller ikke for utsagnene «vi blir oppmuntret til å uttrykke meninger i klassen», «læreren behandler oss rettferdig», «jeg får ekstra hjelp på skolen hvis jeg trenger det» eller «læreren er interessert i meg som person» finner vi statistisk signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget i videregående skole.

Forholdet til medelever i videregående skole

For begge kjønn samlet finner vi heller ikke statistisk signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget med hensyn til antall gode venner de oppgir å ha i klassen. Svært mange (vel 84 prosent) i lavinntektsutvalget oppgir å ha fire eller flere venner på skolen, mens svært få (en prosent) oppgir at de ikke har venner. For kontrollutvalget var de tilsvarende prosenttallene henholdsvis nær 79 og to prosent. Når vi ser på gutter og jenter separat finner vi at guttene i lavinntektsutvalget er mer tilbøyelige enn guttene i kontrollutvalget til å si at de har mange (fire eller flere venner) (92 prosent mot 70 prosent).

Erting/plaging og mobbing i videregående skole

Færre rapporterer om dette problemet i videregående skole sammenliknet med i barne- og ungdomsskolen. På videregående skole finner vi i 2009 en høyere andel som sier at de aldri har blitt mobbet det siste skoleåret, og dette gjelder både i lavinntekts- (nær 82 prosent) og i kontrollutvalget (vel 84 prosent). Nær 16 prosent i lavinntektsutvalget svarte sjelden, mens knappe tre prosent svarte ukentlig eller av og til. Og ingen i videregående svarer at de ble mobbet daglig i noen av kategoriene for inntektshistorie eller i kontroll-

utvalget. Elevene i lavinntektsutvalget hvis familier har hatt en spesielt dårlig inntektsutvikling over tid, skiller seg ikke ut i negativ retning, snarere tvert i mot (89 prosent svarte at de aldri var blitt mobbet siste skoleår i denne gruppen).

7.4 De som hadde sluttet på skolen i 2009

Til slutt vil vi analysere dem som har sluttet på skolen da intervjuene fant sted. Blant dem som deltok i undersøkelsen både i 2003 og i 2009 hadde 4,7 prosent i lavinntektsutvalget sluttet på skolen, mot 2,5 prosent i kontrollutvalget. Vi har ikke informasjon om når i studieløpet elevene droppet ut av skolen, bare at det har skjedd i tiden siden forrige undersøkelse (2006 - vinter/vår 2009).

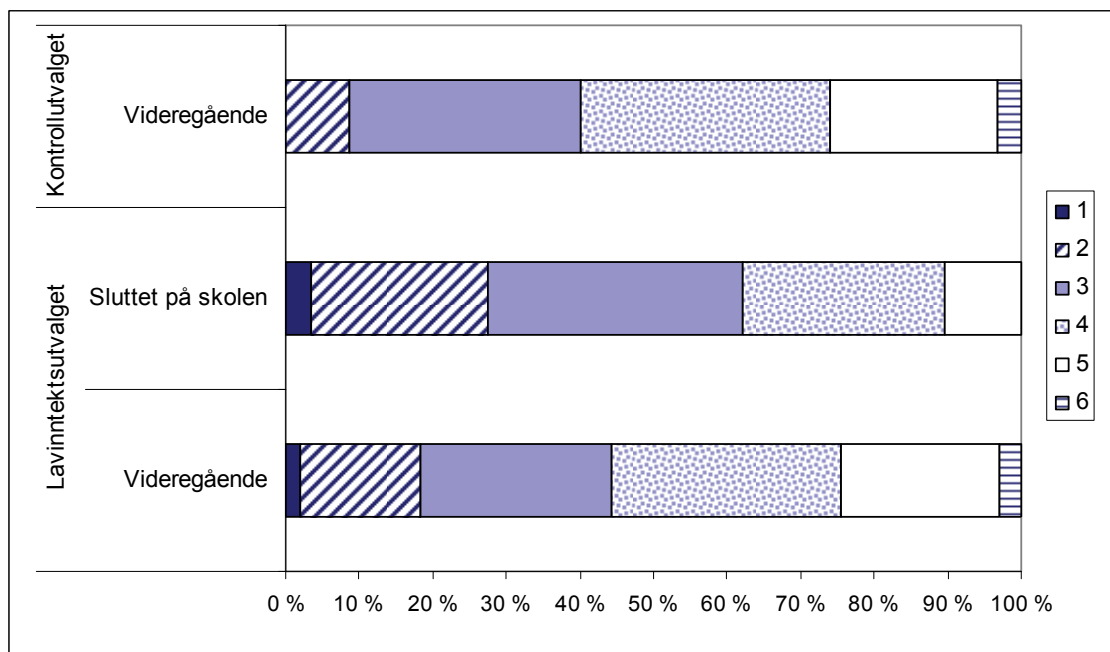
Men siden det å slutte på skolen ikke skjer jevnt over aldersgruppene, velger vi i stedet å regne dem prosentvis av den eldste aldersgruppen. Blant 16–18-åringene i lavinntektsutvalget hadde 12,1 prosent sluttet skolen innen intervjuet i 2009 mot 4,9 prosent i kontrollutvalget. Det var til sammen i de to utvalgene 52 personer i aldersgruppen 16–18 år som hadde sluttet/ikke lenger gikk på skolen da undersøkelsen fant sted i 2009. Det var svært små og ikke signifikante forskjeller mellom gutter og jenter i lavinntektsutvalget med hensyn til andel som hadde sluttet på skolen i denne alderen. Derimot var det ingen jenter i kontrollutvalget som hadde sluttet på skolen i aldersgruppen 16–18 år, mens vel åtte prosent av gutter i kontrollutvalget i denne alderen hadde sluttet. Svært få med ikke-vestlig bakgrunn hadde sluttet på skolen.

Tidligere faglige prestasjoner

Vi har også analysert matematikkarakterer som de unge oppga at de fikk i 2006 for dem i videregående (begge utvalg) og som har sluttet på skolen (lavinntektsutvalget) i 2009.

Unge i videregående i kontrollutvalget oppga klart best matematikkarakterer 2006 og unge som har sluttet på skolen (lavinntekt) oppga klart dårligste matematikkarakterer dette året når vi sammenliknet disse tre gruppene. Alle disse rapporterte her om karakterer da de gikk i ungdomsskolen i 2006 (jf. figur 7.5).

Figur 7.5 De unges karakterer i matematikk i 2006. Fordeling etter videregående skole i henholdsvis lavinntekts- og kontrollutvalget samt de som har sluttet i 2009. Prosent innen hver kategori

Sosiale nettverk

Forholdet til medelever 2006 for dem som hadde sluttet på skolen i 2009

Vi har også analysert antall gode venner de som har sluttet oppgir at de hadde på skolen i 2006²⁹. Det var heller ingen signifikante forskjeller i dette svaret i 2006 mellom dem som i 2009 hadde sluttet på skolen og de som gikk på henholdsvis ungdomsskolen og videregående dette året. 88 prosent av dem som hadde sluttet på skolen i lavinntektsgruppa oppga i 2006 at de hadde fire eller flere venner i klassen, mens ingen av dem oppga at ikke hadde gode venner i klassen. Tilsvarende tall i 2006 for dem som gikk i videregående i 2009 var henholdsvis 88 prosent og 0,4 prosent, og henholdsvis nær 84 og 0,4 prosent for dem som gikk i ungdomsskolen i 2009.

Erting/plaging/mobbing av dem som hadde sluttet på skolen 2009

31 av de 47 i lavinntektsutvalget som hadde sluttet på skolen i 2009 har svart på spørsmålene om mobbing dette skoleåret. De som svarte synes i litt

²⁹ Kun dem i lavinntektsgruppa (n=46). De utgjør så stor majoritet av de som sluttet på skolen (n=52) at det ikke er meningsfullt å analysere separat de få som har sluttet i kontrollutvalget (n=6).

høyere grad å ha vært utsatt for mobbing sammenliknet med dem som gikk i videregående (tilsvarende aldre), men resultatene er her ikke signifikante. Vel 74 prosent svarte at de ikke hadde blitt mobbet, vel 16 prosent svarte sjelden mens knappe 9 prosent svarte ukentlig eller av og til (ingen av de som hadde sluttet svarte heller at de var blitt mobbet daglig). Men vi må her ta forbehold om at situasjonen kan ha vært annerledes blant de 16 som ikke svarte på dette spørsmålet i denne gruppen.

7.5 Kontakt med hjelpetjenester

I alle tre intervjuene er foreldrene spurt om kontakten barnet/familien har hatt med en del hjelpetjenester for barn og unge på vegne av det aktuelle barnet. I det siste intervjuet er i tillegg de unge selv spurt om kontakt med oppfølgings-tjenesten (oppfølging i forhold til i sær ulegitimert fravær og frafall i videregående skole, men tjenesten kan i noen tilfelle også benyttes i andre skoleslag).

Spesialundervisning

I 2003 fant vi signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når det gjaldt å motta spesialundervisning (Stefansen 2004a). I 2006 fant vi ikke lenger signifikante forskjeller for dette spørsmålet mellom lavinnteks- og kontrollutvalget. Derimot fant vi statistisk signifikante kjønnsforskjeller innad i lavinntektsutvalget (Kristofersen 2008).

Våren 2009 svarer vel 17 prosent av ungdomsskoleelevene i lavinntektsutvalget mot 13 prosent i kontrollutvalget at de hadde mottatt spesialundervisning siste året. Forskjellen er imidlertid ikke sterk nok til å være statistisk signifikant gitt den forholdsvis beskjedne utvalgsstørrelsen. Samtidig finner vi forskjeller innad i lavinntektsutvalget etter familiens inntektshistorie slik at denne variabelen blir tilnærmet signifikant på den konvensjonelle fem prosents nivå ($p=0,059$). I gruppen som er stabilt fattig eller har nedadgående mobilitet har vel 20 prosent hatt spesialundervisning, mot 16 prosent i gruppen med oppadgående mobilitet og 13 prosent i gruppen som er stabilt ikke-fattig.

På videregående skole ser vi ikke slike tendenser. Her har henholdsvis ni prosent i lavinntektsutvalget mot 11 prosent i kontrollutvalget hatt spesial-

undervisning siste året. Blant dem som sluttet på skolen er spørsmålet i liten grad besvart av foreldrene deres når det gjelder skoleåret 2008/2009.

Kontakt med pedagogisk/psykologisk tjeneste (PPT)

Nesten 13 prosent i lavinntektsutvalget på ungdomsskolen mot vel sju prosent i kontrollutvalget har i følge foreldrene vært i kontakt med pedagogisk/ psykologisk tjeneste (PP-tjenesten) siste året våren 2009. Disse forskjellene er statistisk signifikante ($p < 0,05$). Blant de stabilt fattige hadde 16 prosent hatt kontakt med PP-tjenesten siste år. Blant familiene med oppadgående mobilitet og de stabilt ikke-fattige var andelene 10–11 prosent.

Igjen finner vi svakere forskjeller etter familiens inntekt blant ungdommene i den videregående skolen – seks prosent i lavinntektsutvalget mot fire prosent i kontrollutvalget hadde hatt slik kontakt. Derimot hadde en høy andel av de som ikke lenger gikk på skolen i lavinntektsutvalget, vært i kontakt med PP-tjenesten siste år (14 prosent).

Kontakt med oppfølgingstjenesten

For første gang i denne longitudinelle undersøkelsen spurte vi i 2009 om de unges kontakt med oppfølgingstjenesten. Samlet hadde nesten 18 prosent i lavinntektsgruppen og vel 19 prosent i kontrollutvalget vært i kontakt med denne tjenesten. Tjenesten er mest brukt på videregående skole. Men heller ikke her fant vi signifikante forskjeller i bruken av denne tjenesten mellom lavinntektsutvalget (25,6 prosent hadde brukt den) og kontrollutvalget (28,2 prosent) hadde brukt den. Faktisk var den altså brukt oftere i kontrollutvalget enn i lavinntektsutvalget, skal vi tro de unges egne svar. Oppfølgingstjenesten var brukt betydelig sjeldnere blant ungdommene med ikke-vestlig bakgrunn i lavinntektsutvalget. Andelen blant ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget med slik kontakt var på bare 16 prosent.

Blant ungdommene i lavinntektsutvalget som hadde sluttet på skolen opplyste nesten 38 prosent å ha vært i kontakt med oppfølgingstjenesten. Jenter i lavinntektsutvalget som har sluttet på skolen er den gruppen som

oftest rapporterer om at de har hatt kontakt med oppfølgingstjenesten (nesten 42 prosent har hatt slik kontakt³⁰).

Blant dem som hadde sluttet på skolen med norsk bakgrunn (lavinntektsutvalget) hadde nesten 41 prosent hatt kontakt med oppfølgings-tjenesten. Få med ikke-vestlig bakgrunn hadde som nevnt før sluttet på skolen, og blant disse hadde det vært svært lav kontaktfrekvens med oppfølgingstjenesten (én av seks).

Det kan på bakgrunn av disse svarene både se ut som oppfølgings-tjenesten dels kommer for seint inn, dels kommer inn i grupper som har mindre risiko enn andre for skolefravall i videregående skole, og dels ikke har vært inne i det hele tatt.

Frafallet i videregående skole er analysert av andre i en ny rapport fra Nordisk Ministerråd (Markussen 2010). Denne rapporten konkluderer blant annet med at alt for mange faller fra i den videregående skolen. Tidlig innsats i barnehage og grunnskole bør kobles med økt fokus på overgangen til videregående utdanning. Man bør planlegge i forhold til den enkelte elevs forutsetninger, er blant konklusjonene i denne rapporten.

Kontakt med barneverntjenesten

En signifikant høyere andel av ungdomsskoleelevene i lavinntektsutvalget, (8,5 prosent) hadde hatt kontakt med barneverntjenesten siste året sammenliknet med i kontrollutvalget (fem prosent). Vi finner også betydelige forskjeller innad i lavinntektsutvalget i 2009. Blant barn familier som var stabilt fattige var andelen nær 10 prosent, mens den tilsvarende andelen blant barna i gruppen med oppadgående mobilitet var på omlag fem prosent, og altså omtrent samme nivå som i kontrollutvalget.³¹

Vi fant også små, men ikke-signifikante forskjeller mellom de to utvalgene blant elevene i den videregående skolen, der henholdsvis 3,5

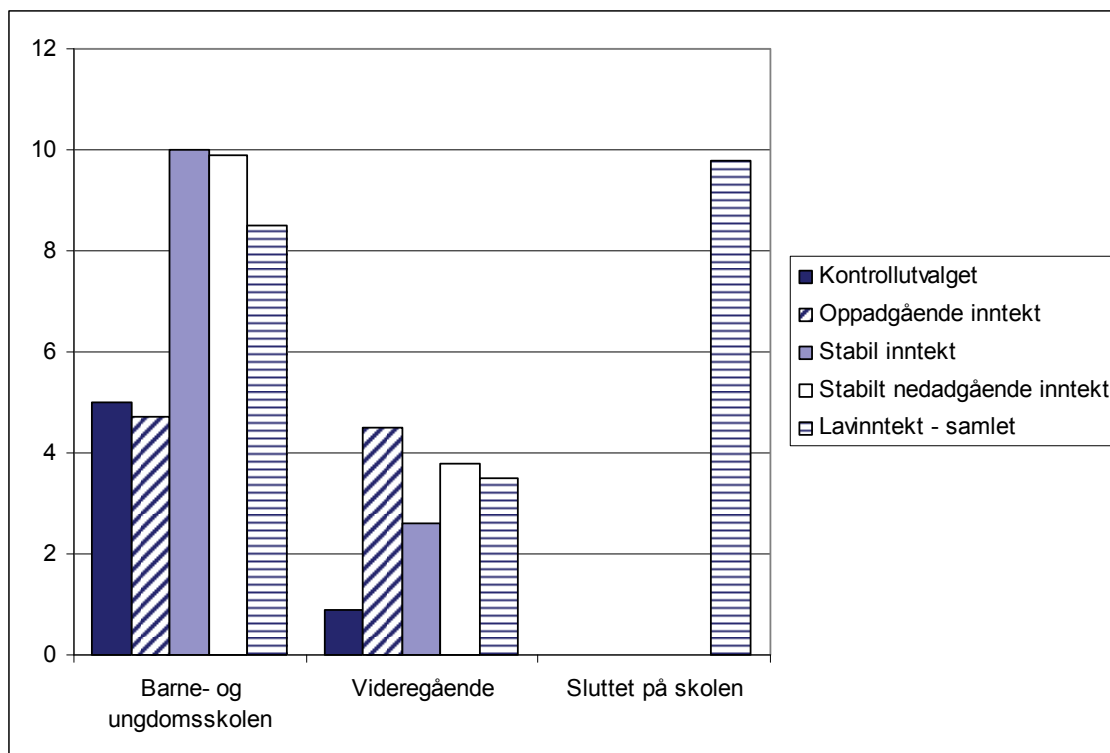
³⁰ Bemerk at både gruppen av jenter og gutter som har sluttet på skolen er liten i absolutte tall i vår undersøkelse, det er kun litt under 25 i hver gruppe. Vi måtte ha hatt et vesentlig større utvalg for at denne gruppen skulle bli stor nok til omfattende videre analyser.

³¹ Etter oppsplitting av ungdomsskoleutvalgets lavinntektsutvalg i tre inntektsgrupper (pluss kontrollutvalget som før) er ikke lenger resultatene signifikante.

prosent i lavinntektsutvalget og knapt 1 prosent i kontrollutvalget hadde vært i kontakt med barneverntjenester.

Blant de ungdommene som hadde sluttet på skolen var andelen som hadde hatt kontakt med barneverntjenesten vesentlig høyere (nær 10 prosent).

Figur 7.6 Andel med kontakt med barneverntjenesten siste 12 måneder i 2009 etter skolestatus, inntektshistorie for lavinntektsutvalget samt kontrollutvalget. Prosent

For tre år siden, i 2006, fant vi ikke så store forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når det gjaldt kontakt med barneverntjenesten (begge aldersgrupper samlet). Den gangen hadde kun en litt høyere andel (rundt fem prosent) i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget (rundt 3 prosent) hatt slik kontakt. Blant ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsgruppen hadde sju prosent hatt kontakt med barneverntjenesten (Kristofersen 2008:144).

Svenske registerstudier har gjort viktige funn når det gjelder svakere skoleprestasjoner blant tidligere barnevernsbarn sammenliknet med den øvrige svenske befolkningen (Vinnerljung mfl. 2010, Vinnerljung mfl. 2005). Norske registerstudier av barn og unge i barneverntiltak har ikke hatt

tilgang til karakterer på videregående/ungdomsskolen, men finner vesentlige forskjeller i utdanningsnivåer mellom på den ene siden unge voksne som har fått barnevernstiltak og unge voksne i tilsvarende aldersgrupper som aldri har vært i barnevernstiltak (Clausen og Kristofersen 2008). Blant ca 50.000 unge voksne som hadde vært i barneverntiltak ett eller flere av årene 1990–2005 og som var over 25 år i 2005, hadde kun 34 prosent fullført videregående skole eller høyere utdanning, mot om lag 80 prosent i et stort sammenlikningsutvalg av tilsvarende aldersgrupper som aldri hadde vært i barnevernstiltak (Clausen og Kristofersen 2008:36).

Kontakt med poliklinikker for barns og unges psykiske helse (BUP)

I lavinntektsutvalget hadde ifølge foreldrene sju prosent av ungdomsskoleelevne hatt kontakt med poliklinikker for barns og unges psykiske helse (BUP) det siste året i 2009. Den tilsvarende andelen for kontrollutvalget var fem prosent (forskjellene var bare tilnærmet statistisk signifikante ($p=0,052$). Det var også forskjeller i BUP-kontakt innad i lavinntektsutvalget etter familiens inntektshistorie, men forskjellene er ikke entydig i disfavør at de langtidsfattige familiene. I gruppen med oppadgående mobilitet fant vi lavere andel med BUP-kontakt (fire prosent) enn i kontrollutvalget. Gruppen stabilt ikke-fattige hadde imidlertid den høyeste andel (12 prosent) med BUP-kontakt, mens gruppen stabilt fattige plasserer seg i en mellom posisjon (med sju prosent) enn det vi fant i sammenlikningsutvalget. Disse resultatene var også statistisk signifikante.

Blant elevene i den videregående skolen er andelen som rapporterer om kontakt med BUP vesentlig lavere, men også her var det forskjeller mellom lavinntektsutvalget (fem prosent) og kontrollutvalget (tre prosent), som imidlertid ikke kan regnes som statistisk signifikante.

Som for kontakten med barnevernet fant vi en vesentlige høyere andel med BUP-kontakt blant dem som hadde sluttet på skolen sammenliknet med tilsvarende aldersgrupper i videregående. 19 prosent av dem som hadde sluttet på skolen hadde i følge foreldrene hatt kontakt med BUP siste året³².

³² Gruppen er liten, 47 personer. Men foreldrene har svart på dette spørsmålet for 43 av dem.

Bruk av PPT, BUP og barnevern

Det er et betydelig overlapp mellom brukerne av de ulike hjelpetjenestene som vi her har undersøkt. Blant dem som benyttet spesialundervisning i 2009 er det en mye større sannsynlighet for også å brukt andre hjelpetjenester (barnevern, BUP) siste 12 måneder sammenliknet med dem som ikke benyttet spesialundersvisning.

7.6 Sammenfatning

I 2009 går fortsatt 64 prosent av barna i lavinntektsutvalget på barne- og ungdomsskolen, 31 prosent går i videregående skole mens 5 prosent har sluttet på skolen. I kontrollgruppen, som gjennomgående er noe eldre, er det en større andel som går på videregående skole (46 prosent) mens færre har sluttet på skolen (2,5 prosent).

Blant barna i barne- og ungdomsskolen finner vi relativt små forskjeller med hensyn til skoletrivsel i 2009 mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Langt de fleste i begge utvalgene oppgir at de trives godt eller veldig godt på skolen. Derimot finner vi forskjeller blant ungdomsskoleelevene når det gjelder selvoppgitte karakterer i norsk skriftlig, matematikk og engelsk. I matematikk var gjennomsnittskarakteren 3,3 i lavinntektsutvalget og 3,9 i kontrollutvalget. Når det gjelder karakterer i matematikk og engelsk finner vi også signifikante forskjeller innad i lavinntektsutvalget mellom grupper med ulik inntektshistorie. Derimot finner vi små eller ingen forskjeller i karakterer mellom norske og ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget.

Blant elevene i den videregående skolen finner vi ingen forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når det gjelder deltakelsen i programmer som gir studiekompetanse. Unge med ikke-vestlig bakgrunn har vel så ofte valgt programmer som gir studiekompetanse som resten av lavinntektsutvalget.

Også blant elevene i den videregående skolen er trivselen generelt høy og forskjellene mellom inntektsgruppene er små. Derimot finner vi forskjeller mellom utvalgene med hensyn til karakterer. Forskjellene er også her størst når det gjelder matematikk, med et gjennomsnitt på 3,4 i lavinntektsutvalget mot 3,9 i kontrollutvalget. Innad i lavinntektsutvalget gjør elevene med ikke-vestlig bakgrunn det litt dårligere enn elevene med norsk

bakgrunn. Ungdommene som i 2009 hadde falt ut av skolen inngår av naturlige grunner ikke i denne analysen. Når vi går tilbake og ser på skoleprestasjonene til disse ungdommene mens de gikk i ungdomsskolen (målt ved datainnsamlingen i 2006) viser det seg blant annet at deres matematikk-karakterer var vesentlig lavere enn gjennomsnittet i lavinntektsutvalget.

Blant 16–18-åringene i lavinntektsutvalget hadde vel 12 prosent sluttet på skolen mot fem prosent i kontrollutvalget. Andelen som har sluttet på skolen er overraskende nok klart større blant ungdommene med norsk bakgrunn i lavinntektsutvalget enn blant ungdommene med innvandrerbakgrunn.

Vi finner endelig forskjeller mellom inntektsgruppene når det gjelder deltakelse i spesialundervisning og bruk av andre hjelpetjenester. I gruppen som er stabilt fattig eller har nedadgående mobilitet, har vel 20 prosent av barn og unge hatt spesialundervisning, mot 13 prosent i kontrollutvalget. Blant dem som benyttet spesialundervisning i 2009, er det en mye større sannsynlighet for også å ha brukt andre hjelpetjenester (barnevern, barne- og ungdomspsykiatri). Det kan se ut som oppfølgingstjenesten dels kommer for seint inn, dels har for liten kontakt i grupper med høyest risiko for dropout i videregående skole.

8 Fritid og sosial deltakelse

LARS B. KRISTOFERSEN

8.1 Innledning

I 2003-data fant vi at majoriteten av barn både i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget deltok i organiserte fritidsaktiviteter, men barna i lavinntektsfamilier deltok noe sjeldnere enn barn ellers. Denne lavere deltakelsen gjaldt særlig jenter med ikke-vestlig bakgrunn (Stefansen 2004b). Dette mønsteret gjentok seg i 2006. Vi fant høyere deltaking i organiserte fritidsaktiviteter (trening i klubb, for eksempel fotball, riding eller liknende) når vi sammenliknet norske/vestlige barn i lavinntektsgruppen (10–12 år) med ikke-vestlige barn i samme alder. Blant 13–15-åringene var forskjellene enda større. Her oppga 46 prosent av de ikke-vestlige i lavinntektsgruppen at de aldri var aktive i organisert trening/aktiviteter. I kontrollgruppen og i gruppen med norsk vestlig bakgrunn i lavinntektsgruppen var henholdsvis 33 og 22 prosent aldri aktive. Det var jentene som bidro til signifikant lavere deltaking i organisert fritidsaktiviteter i de ikke-vestlige gruppene (Kristofersen 2008).

I 2006 fant vi også enkelte forskjeller med hensyn til vennskapsmønstre og hvor ofte man var sammen med vennene. Blant de yngste barna med ikke-vestlig bakgrunn i lavinntektsutvalget var det for eksempel noe mindre vanlig å ha venner hjemme hos seg enn det vi fant for kontrollutvalget og for barn med norsk bakgrunn i lavinntektsutvalget. Men vi fant verken i 2003 eller i 2006 signifikante forskjeller når det gjaldt i hvilken grad barn og unge i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget oppga å kunne snakke med sine venner om vanskelige ting (Kristofersen 2008).

I dette kapitlet går vi nå videre og stiller spørsmål om hvordan organisert fritid og den sosiale fritiden (samvær med venner, fortrolighet i vennskapsrelasjoner) har utviklet seg for de to utvalgene til og med 2009. Hvordan ser situasjonen ut seks år etter vår første undersøkelse? Finner vi fortsatt noen av de samme forskjellene i fritidsaktiviteter mellom utvalgene og mellom barn med norsk og ikke-vestlig bakgrunn? I hvilken grad finner vi forskjeller mellom barn i familier med ulik inntektshistorie mellom 2000 og 2007?

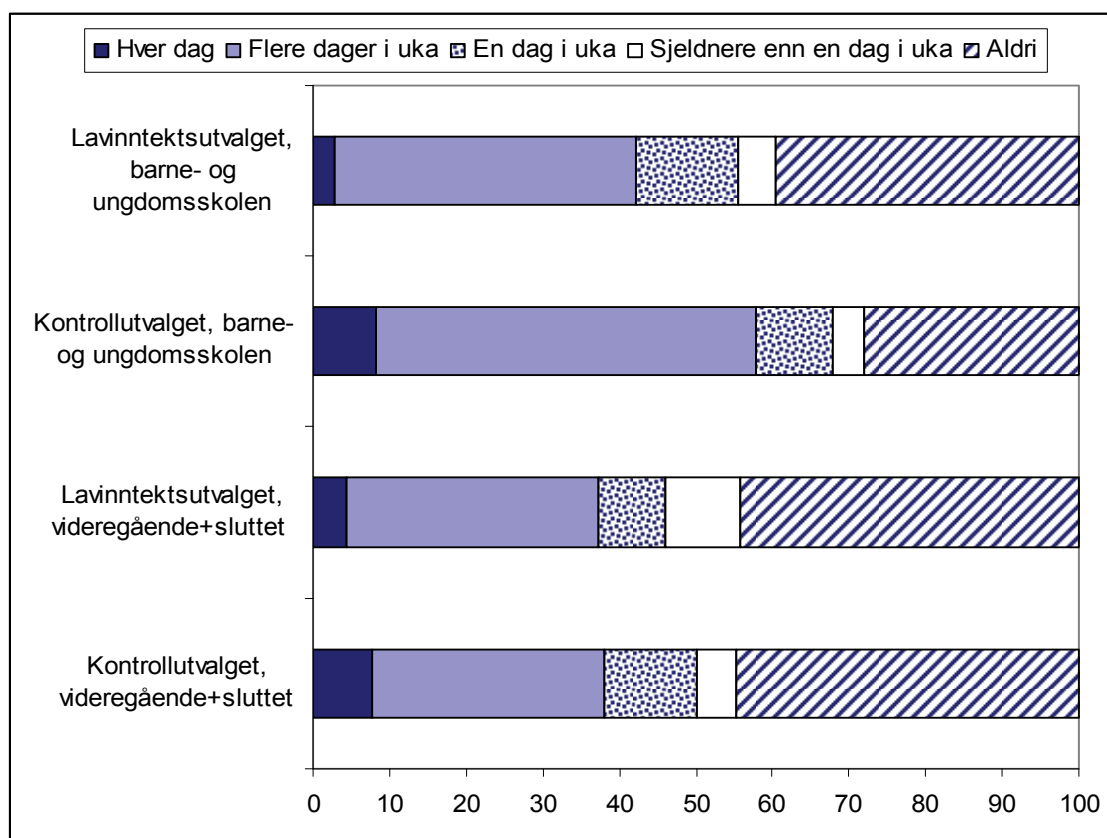
Fritidsbruk og sosial deltakelse endrer seg når barna blir eldre. I dette kapitlet skiller vi mellom to aldersgrupper etter hvilket skoletrinn de går på. Barn som går i barne- og ungdomsskole og unge som går på videregående eller har sluttet på skolen, er stort sett sammenfallende med aldersgruppene over og under 16 år.

8.2 Organisert fritid

Trening i klubb eller forening

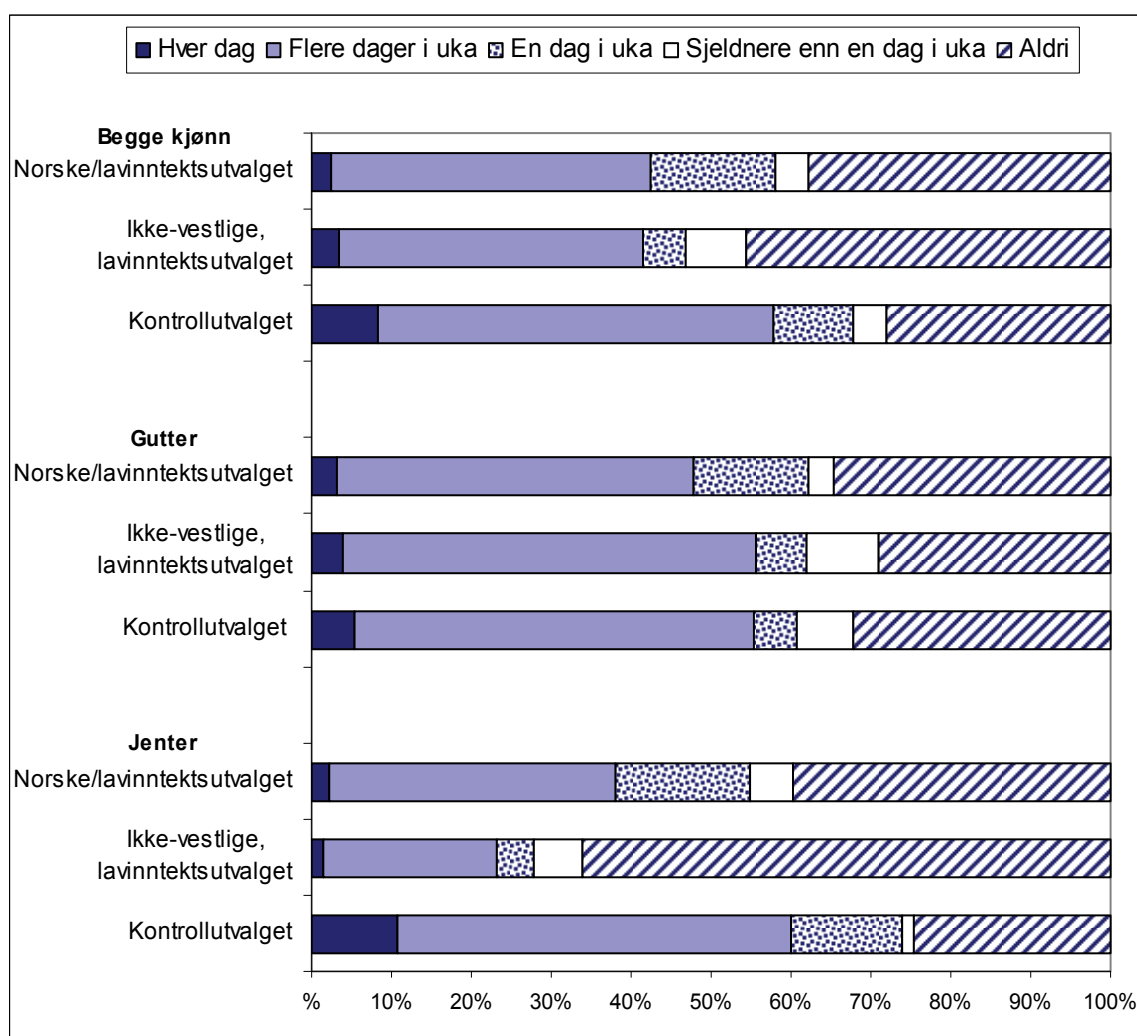
Et flertall av de unge oppgir også i 2009 at de deltar regelmessig i organiserte fritidsaktiviteter i form av trening i klubb eller forening, se figur 8.1. Dette gjelder både i lavinntekts- og kontrollutvalget og både i barne- og ungdomsskolen og i videregående skole. Vi finner imidlertid noen forskjeller, både mellom den yngste og den eldste gruppen og mellom lavinntekts- og kontrollutvalget.

Figur 8.1 Andel unge som trener i en klubb eller forening, for eksempel fotball, riding eller liknende, etter antall dager per uke. Lavinntekts- og kontrollutvalget, og fordeling på barne- og ungdomsskolen og videregående skole (medregnet de som har sluttet på skolen). Prosent innen hver gruppe.

Blant dem som går på barne- og ungdomsskolen i lavinntektsutvalget ser vi at nesten 40 prosent svarer at de aldri trener i klubb eller forening, mot vel 28 prosent i kontrollutvalget. Vi ser også at langt høyere andeler i kontrollutvalget enn i lavinntektsutvalget blant disse unge svarer at de trener daglig eller flere ganger i uka i klubb eller forening. Innen barne- og ungdomsskolen er forskjellene mellom de to utvalgene klart signifikante ($p=0.009$). For unge i videregående skole, derimot, er andelene som trener mye/lite/ikke noe i organisert sammenheng omtrent like for begge utvalgene.

Figur 8.2 Andel unge i ungdoms- og grunnskolen som trener i en klubb eller forening, for eksempel fotball, riding eller liknende, etter antall dager per uke. Fordeling etter kjønn (lavinntekts- og kontrollutvalget) og norsk/ikke-vestlig bakgrunn (lavinntektsutvalget). Prosent innen hver gruppe

Også i 2009 finner vi forskjeller særlig mellom jentene med norsk bakgrunn og jentene med ikke-vestlige bakgrunn innen lavinntektsutvalget i ungdomsskolen (jf. figur 8.2). Blant de sistnevnte svarer vel 65 prosent at de aldri trener i klubb.

Her er det meget stor forskjell i forhold til jenter i kontrollutvalget hvor knapt 25 prosent svarer at de aldri trener. Ellers kan vi merke oss at jenter er litt mer aktive enn gutter i kontrollutvalget (knapt 29 prosent som aldri trener). Det er altså store forskjeller mellom de tre gruppene, særlig for jentene i denne alderen, hvor jenter med norsk bakgrunn i lavinntektsutvalget kommer i en mellomstilling mellom jenter i kontrollutvalget på den ene side og jenter med ikke-vestlig bakgrunn i lavinntektsutvalget på den annen. Som vi ser er det små forskjeller mellom gruppene av gutter i denne alderen. Gutter med ikke-vestlig bakgrunn er vel så aktive med hensyn til trening i klubb som gutter i kontrollutvalget, og litt mer aktive enn norske gutter i lavinntektsutvalget.

Når vi derimot ser på de eldste, de som går i videregående skole i 2009, finner vi et annet mønster (figur 8.3). Her har jentene med ikke-vestlig bakgrunn i lavinntektsutvalget i stor grad tilnærmet seg nivået til jentene med norsk bakgrunn når det gjelder å trene i klubb eller forening. Men fremdeles skiller jentene i kontrollutvalget seg ut med den laveste andelen som aldri trener (35 prosent). Den gruppen i videregående skole som i 2009 har den høyeste andelen som svarer at de aldri trener, er faktisk gutter i kontrollutvalget (51 prosent).

Både blant guttene i kontrollutvalget og i lavinntektsutvalget er det en del (henholdsvis ni og sju prosent) som oppgir å trene daglig. Andelen som trener daglig er noe lavere blant jenter. Blant jentene i kontrollutvalget er det riktignok litt under sju prosent som trener daglig, mens den tilsvarende andelen blant de «norske» jentene i lavinntektsutvalget er på to prosent. Ingen av de ikke-vestlige jentene i lavinntektsutvalget oppgir å trene i klubb eller forening daglig.

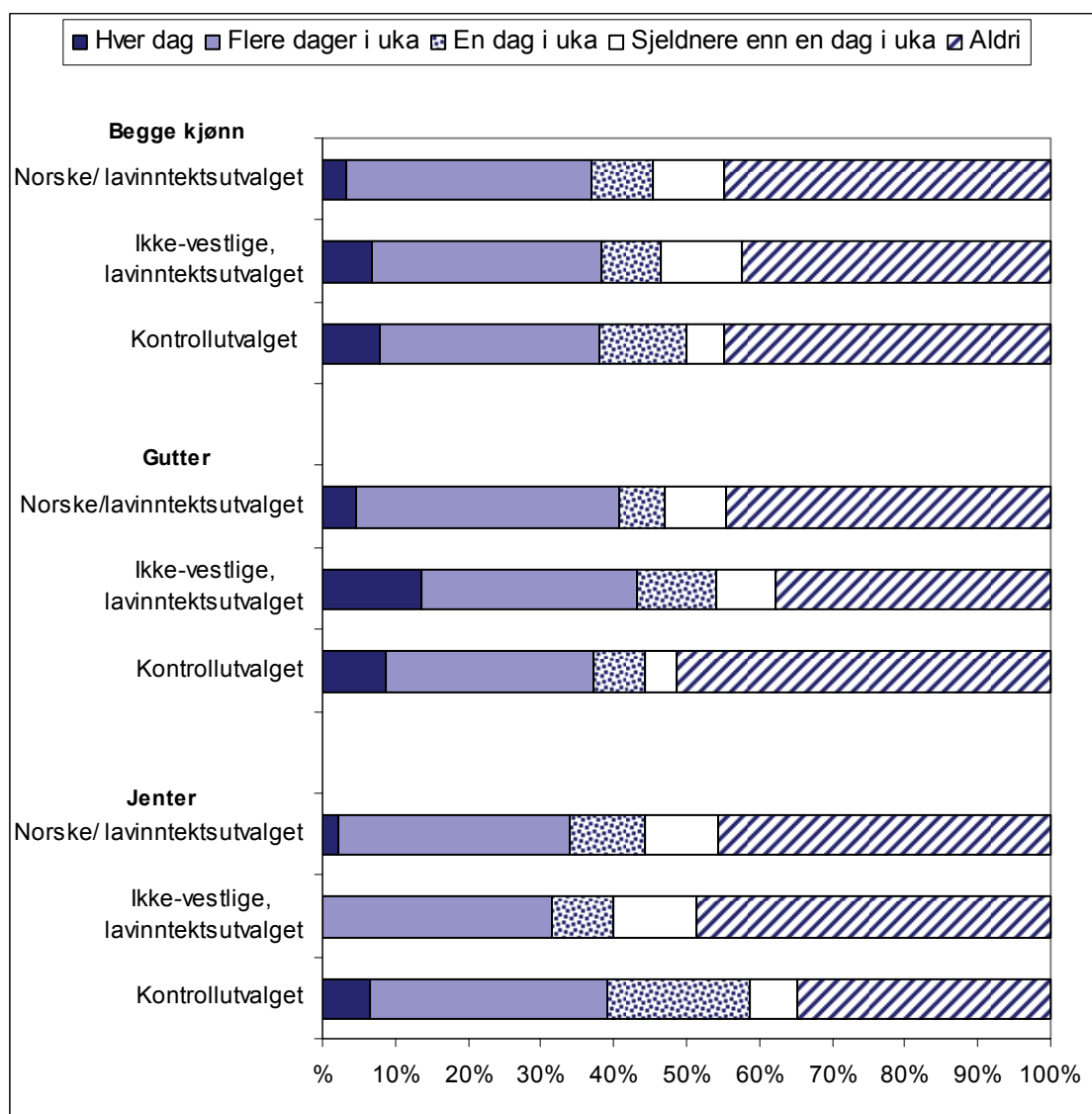
Likevel er det interessant å merke seg at ikke-vestlige innvandrerjenter som har begynte i videregående trener oftere og er mer aktive i klubb/forening enn de var i 2006 og er mer aktive enn de yngre innvandrerjentene i 2009. 40 prosent av eldre innvandrerjentene oppgir i 2009 at de trener en eller flere ganger i uka. I 2006 var det kun 24 prosent av disse jentene som oppga å trene så ofte.

Det viser seg at familiens inntektshistorie har betydning. Innenfor lavinntektsutvalget finner vi signifikante forskjeller mellom grupper med ulik inntektshistorie når det gjelder deltakelsen i organisert trening i klubb eller lag mv. I gruppen stabilt fattige/nedadgående mobilitet varer 48 prosent at de aldri

deltar i organisert trening. De tilsvarende andeler i gruppen med oppadgående mobilitet og blant de stabilt ikke-fattige var henholdsvis 42 og 36 prosent.

Når vi analyserer dette videre for gutter og jenter separat, finner vi store og signifikante forskjeller for jenter, og mindre og ikke-signifikante for gutter. 54 prosent av jenter i stabilt fattige familier svarer at de ikke trener, mot 29 prosent av jentene i kontrollutvalget.

Figur 8.3 Andel unge i videregående skole (inkludert de som har sluttet på skolen) som trener i en klubb eller forening, for eksempel fotball, riding eller liknende, etter antall dager per uke. Fordeling etter kjønn (lavinntekts- og kontrollutvalget) og norsk/ikke-vestlig bakgrunn (lavinntektsutvalget). Prosent innen hver gruppe

Betyr familiens inntektshistorie noe?

Innenfor lavinntektsutvalget finner vi signifikante forskjeller mellom grupper med ulik inntektshistorie når det gjelder deltakelsen i organisert trening i

klubb eller lag mv. I gruppen stabilt fattige/nedadgående mobilitet varer 48 prosent at de aldri deltar i organisert trening. De tilsvarende andeler i gruppen med oppadgående mobilitet og blant de stabilt ikke-fattige var henholdsvis 42 og 36 prosent.

Når vi analyserer dette videre for gutter og jenter separat, finner vi store og signifikante forskjeller for jenter, og mindre og ikke-signifikante for gutter. 54 prosent av jenter i stabilt fattige familier svarer at de ikke trener, mot 29 prosent av jentene i kontrollutvalget. Når vi splitter materialet etter barnas alder finner vi at forskjellene etter inntektshistorie er sterkere blant barn i barne- og ungdomsskolen, og betydelig mindre (og ikke-signifikante) på videregående skole.

Deltakelse i kor, korps mv

Vi har også stilt spørsmål om barn og unges deltaking i kor, korps, orkester, speideren med videre (jf. tabell 8.1). Her finner vi forskjeller mellom kontrollutvalget og lavinntektsutvalget, og særlig skiller ikke-vestlige innvandrere seg fra barn og ungdom med norsk bakgrunn. Spesielt er andelen som ikke deltar i slike aktiviteter klart høyere blant ikke-vestlige innvandrere. Blant de ikke-vestlige innvandrerne på videregående skole svarer 89 prosent at de aldri deltar i organiserte aktiviteter som kor, korps, orkester, speideren med videre. Her kan det tenkes at spørreundersøkelsen ikke har klart å fange opp aktiviteter som er mer vanlig i innvandrer miljøer.

Tabell 8.1 Andel barn og unge i ungdoms- og barneskolen og i videregående skole (inkluderer de som har sluttet på skolen i denne alderen) som deltar i kor, korps, orkester, speideren mv. hver uke, sjeldnere eller aldri. Fordeling etter kjønn (lavinntekts- og kontrollutvalget) og norsk/ikke-vestlig bakgrunn (lavinntektsutvalget). Prosent innen hver gruppe.

	Hver dag, en el flere dager hver uke	Sjeldnere enn ukentlig	Aldri	Sum	N
Ungdoms- og barneskolen - norske i lavinntektsutvalget	24	3	73	100	477
Ungdoms- og barneskolen – ikke- vestlige i lavinntektsutvalget	13	1	86	100	146
Ungdoms- og barneskolen – kontrollutvalget	29	3	68	100	121
Videregående skole - norske i lavinntektsutvalget	12	4	84	100	276
Videregående skole – ikke- vestlige i lavinntektsutvalget	7	4	89	100	73
Videregående skole – kontrollutvalget	17	5	78	100	115

8.3 Den sosiale fritiden

I tillegg til spørsmål om organisert fritid spurte vi også alle tre årene om barns og unges samvær med og forhold til venner utenom skolen og klubber/foreninger. Vi fant i 2003 og 2006 relativt små forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget og mellom norske og ikke-vestlige i lavinntektsutvalget på disse indikatorene sammenliknet med hva vi fant med hensyn til deltaking i organisert fritidsliv.

Samvær med venner

På et spørsmål om samvær med venner fant vi i 2003 og 2006 noen variasjoner mellom norske og ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget. Særlig i den eldste gruppen (13–15 år) i 2006 fant vi at ikke-vestlige i lavinntektsgruppen betydelig oftere enn de norske både i lavinntekts- og kontrollutvalget svarte at de tilhører en gruppe venner som er mye sammen. Dette var tydelig for begge kjønn blant de eldste, men vi så også en slik sammenheng (statistisk signifikant) blant guttene som var 10–12 år. De norske i lavinntektsutvalget og gruppen i kontrollutvalget svarte derimot oftere at de hadde en eller to faste venner som de var sammen med.

Vi har også spurt om hvordan de er sammen med vennene sine. Har de med seg venner hjem og er de med hjem til vennene sine?

I 2003 undersøkelsen fant Stefansen (2004b) signifikante forskjeller mellom 10–12-åringene i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget både når det gjaldt å ha med seg venner hjem og være med venner hjem. Forskjellene gikk overraskende nok den andre veien for 6–9-åringene i 2003. Dette var mer vanlig i kontrollutvalget. Derimot var det ingen forskjell i noen av aldersgruppene når det gjaldt hvor ofte barna møtte venner andre steder.

Den yngste gruppen, som hadde blitt 10–12 år i 2006, viste ikke lenger det samme mønsteret som vi tidligere hadde funnet for dem som 6–9-åringene. Mønsteret deres liknet da mer på 10–12-åringene i 2003. Vi fant da at særlig ikke-vestlige barn i lavinntektsgruppen sjeldnere hadde venner hjemme hos seg. Det gjaldt både gutter og jenter. Vi fant det samme mønsteret for denne aldersgruppen når det gjaldt å bli med venner hjem. Blant de eldste (13–15-åringene) i 2006 fant vi ikke lenger disse tendensene.

Det var fortsatt mindre forskjeller mellom gruppene, både blant gutter og jenter, men forskjeller i svarmønstre var ikke lenger signifikante.

I 2009 finner vi noe av den samme tendensen blant gruppene av både gutter og jenter i ungdoms- og barneskolen når det gjaldt hvor ofte de hadde med seg venner hjem (tabell 8.2). Men forskjellene mellom lavinntektsgruppene og kontrollutvalget er mindre enn for samme aldersgruppe i 2006. Dette gjelder for både gutter og jenter.

Tabell 8.2. Andel unge i ungdoms- og barneskolen etter hvor ofte de har med seg venner hjem. Lavinntektsutvalget (norsk/ikke-vestlig bakgrunn) og kontrollutvalget. Prosent.

	Norske/ lavinntektsutvalget	Ikke-vestlige, lavinntektsutvalget	Kontrollutvalget
Begge kjønn			
Hver dag	5	5	4
Flere dager i uka	43	37	46
En dag i uka	25	25	26
Sjeldnere enn en dag i uka	25	29	21
Aldri	3	4	3
Sum	100	100	100
N	478	145	122
Gutter			
Hver dag	3	4	5
Flere dager i uka	40	41	44
En dag i uka	25	21	28
Sjeldnere enn en dag i uka	29	30	18
Aldri	3	3	5
Sum	100	100	100
N	216	80	57
Jenter			
Hver dag	6	6	3
Flere dager i uka	45	32	47
En dag i uka	25	28	24
Sjeldnere enn en dag i uka	22	28	24
Aldri	2	6	2
Sum	100	100	100
N	261	65	66

Fortrolighet i vennskapsrelasjoner

Alle de tre årene (2003, 2006 og 2009) spurte vi om hvem barnet helst snakket med om vanskelige temaer, og i hvilken grad de kunne snakke

spesifikt med vennene sine om dette. Verken i 2003 eller i 2006 fant vi signifikante forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget når det gjaldt i hvilken grad de kunne snakke med vennene sine om slike temaer.

Heller ikke i 2009 finner vi signifikante forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget med hensyn til i hvilken grad de kan snakke med vennene sine om vanskelige temaer. Generelt svarer flere jenter enn gutter at de kan snakke med vennene sine om denne typen av problemer, men dette gjelder i begge utvalgene. Andelene som oppgir at de kan snakke om vanskelige tema med venner er videre generelt høyere blant elevene på videregående skole enn blant elevene på barne- og ungdomsskolen (gjelder begge kjønn og begge utvalg).

Det er ingen signifikante forskjeller mellom barn fra familier med ulik inntektshistorie innen lavinntektsutvalget med hensyn til i hvilken grad de svarte at de kunne snakke med venner om vanskelige ting.

8.4 Sammenfatning

Tidligere har vi funnet at barn fra lavinntektsfamilier deltok i noe mindre grad i organiserte fritidsaktiviteter enn barn ellers, og at dette særlig gjaldt jenter med ikke-vestlig bakgrunn. I 2009 finner vi at dette fortsatt gjelder, særlig blant de yngste i ungdoms- og barneskolen. Her finner vi fortsatt en svært høy andel som aldri trener i organiserte lag mv., særlig blant jenter med ikke-vestlig bakgrunn (65 prosent) sammenliknet med jenter i kontrollutvalget (25 prosent). Blant de eldste unge, som nå stort sett går i videregående skole, finner vi ikke lenger slike forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget, spesielt ikke blant guttene. Vi ser at jentene med ikke-vestlig bakgrunn, som for tre år siden i liten grad trente i lag, foreninger mv., nå i mye større grad deltar i slike aktiviteter. 40 prosent av de eldste innvanderjentene oppgir i 2009 at de trener en eller flere ganger i uka. I 2006 oppga kun 24 prosent i den samme gruppen av jenter at de trente så ofte.

Vi finner i 2009 dessuten signifikante forskjeller mellom grupper i lavinntektsutvalget med ulik inntektshistorie 2000–2007. I gruppen stabilt fattige finner vi at 48 prosent aldri deltar i slike aktiviteter mot 36 prosent i gruppen som var stabilt ikke-fattig.

For en annen indikator, om ungdommen deltar i kor, korps, orkester, speideren mv, finner vi fortsatt en god del forskjeller i 2009. Både i ungdomsskolen og i videregående finner vi at særlig ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget i mindre grad deltar i slike aktiviteter enn de unge i kontrollutvalget.

Vi finner i 2009 noe av den samme tendensen som i undersøkelsen i 2006 når det gjelder i hvilken grad de yngste barna kunne ta med seg venner hjem. I 2006 fant vi særlig at de ikke-vestlige barna i lavinntektsutvalget sjeldnere tok med seg venner hjem, sammenliknet med både barna i kontrollutvalget og de norske i lavinntektsutvalget. I 2009 var det liten forskjell mellom norske og ikke-vestlige i lavinntektsutvalget, særlig var forskjellen liten for guttene.

Heller ikke i 2009 finner vi forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget med hensyn til i hvilken grad de unge kan snakke med vennene sine om vanskelige temaer. Generelt svarer flere jenter enn gutter at de kan snakke med vennene sine om slike ting, men dette gjelder i begge utvalgene. Andelene som oppgir at de kan snakke med venner om vanskelige tema er generelt høyere blant elevene på videregående skole enn blant elevene på barne- og ungdomsskolen.

9 Barns opplevelse av familieøkonomien og egne materielle ressurser

THOMAS HANSEN

I dette kapitlet undersøkes om barn i lavinntektshushold selv opplever at familien har dårlig råd, og om de har mindre penger å bruke på seg selv enn andre barn. Vi har tidligere analysert barnas svar i 2003 og 2006, og vi er her interessert i å studere om og hvordan lavinntekt i husholdet gir seg utslag i barnas vurderinger i 2009, når de er blitt 12–18 år.

Dataene fra 2003 ga et sammensatt bilde av barnas opplevelser av familiens økonomi (Stefansen 2004c). Disse spørsmålene ble da kun stilt til de eldste barna, de mellom 10 og 12 år. Majoriteten svarte at familien verken hadde god eller dårlig råd, og at familiens økonomi ikke hadde lagt begrensninger på deres egen sosiale deltakelse. Det var også kun et mindretall av barna fra familier hvor foreldrene oppga at de hadde dårlig råd, som selv ga en tilsvarende vurdering av familiens økonomi. Men det var også slik at barna i denne gruppen var mer tilbøyelige til å svare at familien hadde dårlig råd og til å oppgi at de hadde måttet avstå fra sosiale aktiviteter med venner, enn barn fra familier hvor foreldrene vurderte økonomien som bra.

Også i 2006, når barna i utvalget var 10–15 år, så vi relativt svake sammenhenger mellom lavinntektssituasjon og barnas vurderinger av familiens og egen økonomi (Kristoffersen 2008). Lavinntektsutvalget ble delt opp etter om familien hadde lavinntekt i 2005 (vedvarende lavinntekt; nær 35 prosent av lavinntektsutvalget) eller ikke. På spørsmål om barnas syn på familiens økonomi var det relativt få av de med lavinntekt i 2005 som svarte at de hadde dårlig råd (sju prosent), som er noe mer enn i lavinntektsutvalget som ikke hadde lavinntekt i 2005 (fire prosent) og i kontrollutvalget (en prosent). Majoriteten (62 prosent) av de med lavinntekt i 2005 mente de hadde god eller veldig god råd. Tilsvarende resultater viste seg også når vi delte lavinntektsutvalget etter om familien hadde hatt lavinntekt i minst tre av de siste seks årene eller ikke.

Men vi fant en noe sterkere sammenheng i forventet retning med foreldrenes subjektive rapportering. I familier der foreldrene rapporterer om en anstrengt økonomi er også barna langt mer tilbøyelige til å rapportere det samme. Dette var spesielt tilfelle når vi studerte kun den delen av lavinntektsutvalget med de gjennomgående laveste inntektene og hvor i tillegg foreldrene i egne intervjuer hevdet at pengene ikke strekker til.

Til sist så vi på forskjeller i barnas egne økonomiske ressurser eller materielle velferd. Med enkelte unntak var det kun mindre forskjeller mellom de to delene av lavinnteksgruppen (vedvarende vs. forbigående lavinntekt) og kontrollutvalget. For eksempel var det relativt små forskjeller mellom lavinnteksgruppene og kontrollutvalget på spørsmål om gjennomsnittlig pengeforbruk på ulike formål (mobiltelefon, kino/konserter, klær og sko, mm.) den siste måneden. Det var imidlertid en klarere forskjell i gjennomsnittstallene for lomme penger (lavinntektsutvalget fikk minst) og i andelen 13–15-åringere som jobbet utenom skolen; 27 prosent i kontrollutvalget jobbet utenom skolen mot kun vel 15 prosent i lavinnteksgruppen (i begge gruppene).

Tidligere analyser har altså vist at opplevelse av dårlig økonomi var noe vanligere blant barn fra lavinntektshushold, men at overraskende mange av disse mente at familien klarte seg bra, også der foreldrene meldte at de hadde vondt for å klare seg. Dette kan tolkes som at foreldre skjerner barna mot fattigdom. En annen grunn kan være at barn vegrer seg for å fortelle om eventuelle negative opplevelser, både for å beskytte seg selv og foreldrene sine. Eller det kan hende at mindre barn ikke blir så sterkt berørt av pengefattigdom som man skulle tro. Dette kan forholde seg annerledes i 2009, når barna er i alderen 12 til 18 år. På den ene siden kan det tenkes at barna i lavinntektshushold i enda mindre grad opplever trange kår, fordi tenåringene langsomt løsrives fra foreldrenes forsørgelse og evt. tjener penger selv. På den andre siden er det sannsynlig at barna med økende alder blir mer følsomme for familiens økonomiske situasjon og at vi får klarere kontraster mellom inntektsutvalgene. Dette fordi det kanskje først og fremst er eldre barn som merker begrensninger i sin sosiale deltakelse om familien har lav inntekt. En annen grunn kan være at eldre barn har større materialistisk orienterte behov og forventninger, og derfor vil oppleve et større sprik

mellom ønsket og faktisk materiell velferd, et sprik som kan forsterkes av sterkere sosialt press og stigmatisering blant jevnaldrende tenåringer. En tredje grunn til å forvente dårligere selvopplevd økonomi med høyere alder blant lavinntektsbarna er at de i større grad er opplyste om familiens økonomi. Forventningene om en sterkere følsomhet for dårlige materielle levekår med høyere alder er støttet av at andelen lavinntektsbarn som rapporterte god/veldig god råd i 2006 var lavere blant 13–15 åringene (59 prosent) enn blant 10–12 åringene (71 prosent) (Kristoffersen 2008).

Husholdets økonomi varierer over tid, og derfor er det viktig å skille mellom vedvarende og forbigående lavinntekt, som vi gjorde i 2006. I de foreliggende analysene har vi valgt å dele lavinntektsutvalget i tre grupper, basert på inntektsutvikling de siste årene. Vi sammenlikner gjennomsnittlig inntekt i treårsperioden 2000–2002 med den i årene 2005–2007. De tre gruppene er; barn fra familier med (i) oppadgående mobilitet (dvs. lavinntekt (under 60 prosent av median) i den første treårsperioden og inntekt over 60 prosent av median i den siste perioden), (ii) stabilt ikke-fattig og (iii) stabilt fattig eller nedadgående mobilitet (ikke lavinntekt i den første treårsperioden men lavinntekt i den siste perioden). Se kapittel 2 for mer informasjon om denne inndelingen. Kontrollgruppen brukes som referansekategori.

9.1 Har familien god eller dårlig råd – slik barnet ser det?

I tabell 9.1 vises svarfordelinger når det gjelder barnas syn på familiens økonomi i 2009. Vi ser at færre i lavinntektsutvalget vurderer familiens økonomi som god sammenliknet med barna i kontrollutvalget ($p < .01$). Det er imidlertid ingen statistisk signifikante forskjeller ($p < .05$) mellom gruppene i lavinntektsutvalget med ulik inntektsutvikling. I alle lavinntektsgruppene vurderer 55–58 prosent familieøkonomien som god eller veldig god, og det er kun marginalt vanligere å oppgi at familien har dårlig råd blant de vedvarende fattige (sju prosent) enn i andre lavinnteksgrupper (fem prosent).

Tabell 9.1. Barnas syn på familiens økonomi i 2009. Fordeling etter inntektsutvalg. Prosent.

Barn og unges syn på familiens økonomi	Lavinntektsutvalget			Lavinntektsutvalget totalt	Kontroll
	Oppadgående	Stabilt ikke-fattig	Stabilt fattig/nedadgående		
God/veldig god råd	57,2	54,8	57,5	56,4	71,1
Verken eller	38,2	40,3	35,9	38,3	28,5
Dårlig/veldig dårlig råd	4,6	4,8	6,6	5,3	0,4
Total	100	100	100	100	100
N	304	372	287	963	235

Fordi ikke-vestlige innvandrere kan representere en spesielt sårbar gruppe blant lavinntektshushold, har vi undersøkt om det er særlige forskjeller i tallene i tabell 9.1 etter innvandrerbakgrunn. Som vist i tabell 9.2, finner vi klare tegn til at ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget ser mer positivt på familiens økonomi. Blant ikke-vestlige innvandrerne i lavinntektsutvalget oppgir 72 prosent at familien har god råd, 4 prosent oppgir dårlig råd, mens 24 prosent oppgir «verken eller». Disse tallene er 52 prosent, 6 prosent og 42 prosent blant norske/vestlige i lavinntektsutvalget. Som for lavinntektsutvalget totalt sett, er det heller ikke blant ikke-vestlige innvandrere, eller blant de norske/vestlige i lavinntektsutvalget, signifikante forskjeller mellom lavinnteksgruppene (resultat ikke vist). Det er for få ikke-vestlige innvandrere i kontrollgruppen til at vi kan sammenlikne med disse.

Tabell 9. 2. Barnas syn på familiens økonomi etter inntektsutvalg og innvandrersstatus (2009). Prosent.

	Barnas svar			Totalt
	God/veldig god råd	Verken eller	Dårlig/veldig dårlig råd	
Kontroll	71,1	28,5	0,4	100 (n=236)
Lavinntekt norsk	52,0	42,4	5,6	100 (n=763)
Lavinntekt ikke-vestlig	71,8	24,1	4,2	100 (n=216)

I tabell 9.3 har vi krysskjørt barnas syn mot foreldrenes syn på familiens økonomi i lavinntektsutvalget i 2009-dataene.

Tabell 9.3. Barnas syn på familiens økonomi etter foreldrenes syn. Kun lavinntektsutvalget (2009). Prosent.

	Foreldrenes syn			Totalt
	Pengene strekker ikke til/må bruke sparepenger	Vi greier oss akkurat	Vi greier oss... spare litt/temmelig mye	
Barnas syn				
God/veldig god råd	37,0	47,2	71,8	56,6
Verken eller	47,2	47,4	26,5	38,2
Dårlig/veldig dårlig råd	15,7	5,4	1,7	5,2
Total	100,0	100,0	100,0	100,0
N	127	390	404	921

Som det framgår av tabellen, er det betydelige forskjeller i barnas svar innenfor lavinntektsutvalget når vi kategoriserer etter foreldrenes syn på familieøkonomien. Blant de familiene hvor foreldrene sier at pengene ikke strekker til eller at de må bruke sparepenger, svarer 37 prosent av barna at familien har god/veldig god råd og 16 prosent at familien har dårlig/veldig dårlig råd. I motsatt ende av skalaen, hvor foreldrene svarer at «vi greier oss så bra at vi kan spare litt/temmelig mye», svarer langt flere (72 prosent) at de har god eller veldig god råd. Bare to prosent av disse barna svarer at familien har dårlig/ veldig dårlig råd. Vi ser altså at foreldrenes syn på familieøkonomien spiller en vesentlig rolle for lavinntektsbarnas svar på dette spørsmålet.

Til slutt i denne delen er vi interessert i å studere endring over tid. Tabell 9.4 sammenlikner svarene i inntektsutvalgene i 2003 (alder 10–12 år), 2006 (10–15 år) og 2009 (12–18 år)³³. Vi ser at vurderingene av husholdets økonomi har holdt seg bemerkelsesverdig stabile i kontrollutvalget, mens det har skjedd endringer i lavinntektsutvalget. Den mest interessante endringen fra 2003 til 2006 er at andelen i alderen 10–12 år som oppgir god eller veldig god råd er gått opp fra 49 prosent til 71 prosent (resultat ikke vist). Dette skyldes trolig en kombinasjon av selektivt frafall (de verst stilte dropper ut av undersøkelsen) og at mange hushold med lavinntekt i 2003 har beveget seg ut av lavinntekt i 2006. Videre ser vi at andelen i lavinntektsutvalget som

³³ Dette er nye analyser, hvor vi for alle tre intervjuetidspunkt ekskluderer de fra lavinntektsutvalget med mer enn 400 000 kr. i brutto finanskapitel i 2000–2002 (se kapittel 2). Resultatene for 2003 og 2006 er derfor noe ulike de publisert av Stefansen (2004) og Kristoffersen (2008).

oppgir at familien har dårlig råd har holdt seg ganske stabil fra 2006 til 2009 (fra 4,4 til 5,3 prosent), mens andelen som svarer «god/veldig god råd» har gått ned (fra 65,0 til 56,4 prosent) og det er blitt mer vanlig å oppgi «verken eller» (fra 30,6 til 38,3 prosent).

Tabell 9.4. Barnas syn på familiens økonomi i 2003, 2006 og 2009. Fordeling i inntektsutvalget og kontrollutvalget. Prosent.

Barnas syn på familiens økonomi	Lavinntektsutvalget			Kontroll		
	2003	2006	2009	2003	2006	2009
God/veldig god råd	49,1	65,0	56,4	68,6	69,7	71,1
Verken eller	42,5	30,6	38,3	30,6	29,3	28,5
Dårlig/veldig dårlig råd	8,3	4,4	5,3	0,8	1,0	0,4
Total	100	100	100	100	100	100
N	372	757	978	121	208	236

Samme tendenser får vi når vi sammenlikner vedvarende fattige i 2006 (de med lavinntekt i 2005 eller minst tre av de siste seks årene; gir samme resultater) med tilsvarende gruppe i 2009 (lavinntekt de siste 3 årene) (resultat ikke vist). I disse gruppene var det ingen forskjeller i andelene som oppga «dårlig/veldig dårlig råd» (6–7 prosent) men noe flere som oppga «god/ veldig god råd» i 2006 (63 prosent) enn i 2009 (58 prosent), og omvendt for «verken eller» (31 prosent vs. 36 prosent). Til sammenlikning svarte 49 prosent «god/ veldig god råd», 43 prosent «verken eller» og åtte prosent «dårlig/veldig dårlig råd» blant 10–12 åringene i lavinntektsutvalget i 2003 (tabell 9.4). Andelen lavinntektsbarn som mener familien har dårlig råd har altså holdt seg lav og stabil hele veien.

9.2 Barnas egne materielle ressurser

Tabell 9.5 viser hvordan barna i de ulike utvalgene svarer på ulike spørsmål om egne økonomiske ressurser. Fordi disse spørsmålene er stilt noe annerledes i de tre intervjurundene, og fordi ulike mål er blitt analysert, er de i liten grad sammenliknbare longitudinelt. Generelt viser tabellen at kontrollutvalget gjennomgående er noe bedre stilt økonomisk enn lavinntektsutvalget. Denne forskjellen kan delvis forklares ved at kontrollutvalget er noe eldre i gjennomsnitt (15,34 år) sammenliknet med lavinntektsutvalget (14,89 år), og derfor har og bruker mer penger.

Tabell 9.5. Ulike mål på barnas økonomiske ressurser i lavinntekts- og kontrollutvalget 2009). Prosent eller gjennomsnittsbetrag (median) i kroner.

	Lavinntektsutvalget			Kontroll	Sign. ^a
	Oppadgående	Stabilt ikke-fattig	Stabilt fattig/nedadgående		
<i>Penger</i>					
Har egne penger i banken	74,2%	83,0%	65,2%	94,1%	**
Hvis ja, hvor stort beløp	23,843 (8,000)	41,707 (10,000)	12,638 (6,859)	39,871 (20,000)	**
Bruker penger til sparing	80,1%	79,8%	77,9%	77,5%	
Lommepenger i uka	164 (100)	139 (100)	170 (100)	181 (125)	
Kroner til bruk pr. mnd.	1221 (500)	1269 (400)	945 (400)	1268 (500)	
<i>Eiendeler</i>					
Har mobil	98,0%	97,6%	94,6%	99,6%	
Har ski/snowboard	61,1%	75,6%	46,7%	86,4%	**
Har sykkel	82,4%	85,7%	79,0%	92,0%	**
Har egen pc	80,7%	84,9%	78,0%	82,0%	
Har egen cd-spiller	88,6%	94,4%	86,6%	94,9%	**
Har «standardpakken» (cd-spiller, ski/snowboard, sykkel)	47,1%	61,9%	35,5%	74,2%	**
<i>Forbruk (pr. mnd.)</i>					
Klær	610 (200)	628 (200)	568 (200)	580 (300)	
Konserter, kino	169 (70)	173 (70)	132 (45)	160 (99)	
Mobiltelefon	123 (0)	154 (9)	155 (14)	191 (100)	
<i>Jobb</i>					
Har jobb ved siden av skole	26,6%	26,3%	17,0%	35,9%	**
Hvis ja, antall timer i uka	7.15 (5)	8.27 (6)	8.06 (5)	6.93 (6)	

^a Signifikanstest av forskjeller (kvikvadrattest eller F-test) mellom de fire gruppene. Vi har også signifikanstestet forskjellene kun mellom de tre lavinnteksgruppene: signifikante ($p < .05$) forskjeller for «har egne penger i banken», «har ski/snowboard», «har cd-spiller», «har standardpakken» og «har jobb ved siden av skole».

Som vist i tabell 9.5, har de fleste barna penger i banken, men noe flere i kontrollutvalget (94 prosent) enn blant barn i lavinntektsutvalget fra hushold med oppadgående (74 prosent), stabilt aldri fattig (83 prosent) eller stabilt fattig/nedadgående inntektsutvikling (65 prosent). Samme rangering ser vi også når det gjelder hvor store beløp barna oppgir å ha stående (blant de som har penger i banken), og at det er relativt betydelige forskjeller mellom gruppene. Det er imidlertid ingen klare forskjeller mellom gruppene når det gjelder andelen som sparer penger. Dette mønsteret ligner det i 2006, hvor omlag 23 prosent i begge lavinnteksgrupper og 16 prosent i kontrollgruppen svarte at de «ikke sparer penger» (Kristoffersen 2008). Når det gjelder

lommepenger, er det ingen forskjeller mellom lavinntektsgruppene (målt ved medianen), som alle får litt mindre enn kontrollgruppa. Men barn fra familier med stabilt/nedadgående inntektsutvikling oppgir at de har markant mindre (ca. 25 prosent mindre) å rutte med i måneden enn barn i de andre lavinntektsgruppene og kontrollgruppa.

I undersøkelsen i 2009 ble det spurt om eierskap til en lang rekke forbruksgoder, og i tabell 5 er det kun presentert noen eksempler fra disse. Generelt er det tendens til at barn fra hushold med stabil lavinntekt noe oftere enn andre oppgir å mangle visse eiendeler, for eksempel ski/snowboard, sykkel og cd-spiller. Det samme gjelder for den såkalte «standardpakken» (å eie både cd-spiller, ski eller snowboard og sykkel), slik det er blitt brukt og definert i tidligere runder av undersøkelsen. Men de fleste av disse barna har, for eksempel, mobil (95 prosent) og egen PC (78 prosent), hvilket forsterker inntrykket fra de tidligere analysene (opplevelse av familieøkonomien) av at vi ikke finner store forskjeller i tilgangen på forbruksgoder mellom barn fra ulike inntektshushold.

Undersøkelsen inneholder også spørsmål om hvor mye man bruker i måneden på en lang rekke ting, som klær, kino, musikk, sminke, etc. Igjen presenteres kun et utvalg av resultatene. På disse spørsmålene var det marginale forskjeller mellom de fire gruppene. Størst forskjell var det for mobiltelefon og konserter/kino, hvor barn fra familier med stabil lavinntekt/nedadgående inntektsutvikling rapporterer noe mindre forbruk enn barn i de andre gruppene (ikke signifikant).

Færre barn i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget jobber ved siden av skolen, men blant de som jobber, jobber lavinntektsbarna generelt noe mer, målt i timer per uke. Spesielt få barn fra familier med vedvarende fattigdom jobber ved siden av skolen, men de som jobber ser ut til å jobbe i gjennomsnitt minst like mange timer i uken sammenliknet med andre barn.

Igjen har vi kjørt separate analyser for ikke-vestlige innvandrere (resultat ikke vist). Også blant ikke-vestlige innvandrere er det små forskjeller mellom lavinntektsgruppene. Ikke-vestlige innvandrere kommer dårligere ut på noen spørsmål og bedre ut på andre, sammenliknet med de norske/vestlige lavinntektsbarna. For eksempel har kun 49 prosent (mot 83 prosent blant norske/ vestlige i lavinntektsutvalget) penger i banken, og median

bankinnskudd ligger på 4,000 kroner (mot 10,000 blant norske/vestlige i lavinntektsutvalget). Og andelen som jobber ved siden av skolen er lavere blant ikke-vestlige (16 prosent) enn andre (26 prosent) lavinntektsbarn. Men ikke-vestlige lavinntektsbarn synes i gjennomsnitt å ha minst like mye lommepenger i uka eller kroner til bruk per måned. De skiller seg heller ikke fra andre lavinntektsbarn når det gjelder besittelse av ulike eiendeler. Og når det gjelder forbruk på klær bruker ikke-vestlige lavinntektsbarn klart mer enn andre lavinntektsbarn. Vi har ingen god forklaring på hvorfor det synes som om ikke-vestlige lavinntektsbarn jobber mindre, har mindre i banken og får mindre penger fra foreldrene, men likevel synes å ha minst like høyt forbruk som andre lavinntektsbarn.

9.3 Oppsummerende diskusjon

Vi har sett at barn i lavinntektshushold i varierende grad selv opplever at familien har dårlig råd. Resultatene fra 2009 samsvarer godt med tidligere analyser ved at barn fra lavinntektshushold rapporterer noe dårligere familieøkonomi enn andre barn, men at forskjellene er mindre klare enn hva vi kan forvente og kun et fåtall (6–7 prosent) av lavinntektsbarna oppgir selv at familien har dårlig råd. Langt flere barn (16 prosent) oppgir at familien har dårlig råd blant barn i lavinntektshushold hvor i tillegg også foreldrene oppgir anstrengt økonomi.

Analysene av forskjeller i hvor mye penger man har, forbruk, og eiendeler gir samme inntrykk. Majoriteten av barna, uansett familiens økonomiske situasjon, virker ha en relativt god materiell levestandard. Men selv om barna virker i samme grad å eie ulike forbruksgoder, er det uvisst om kvaliteten på disse godene holder samme standard på tvers av gruppene. Det kan for eksempel være at barn fra lavinntektshushold har mer utdatert og slitt utstyr og klær enn andre barn.

Man kunne forvente at barn fra lavinntektshushold skulle rapportere om større problemer når det gjelder økonomi og materiell velferd i 2009 enn tidligere, fordi lavinntekt i tenårene kan innebære større og mer betydningsfulle begrensninger i sosial deltakelse, man har større materielle behov og forventninger, det sosiale presset er sterkere, og man har større oversikt over familiens økonomi. Vi ser imidlertid bare svake tendenser til

dette i barnas rapportering om sin opplevelse av familieøkonomien. For eksempel er det en viss dreining fra å vurdere familieøkonomien som «god» til «verken god eller dårlig», blant lavinntektsbarn fra 2006 til 2009.

De foreliggende analysene viser at det er overraskende små forskjeller i svarene når barn i lavinntektsutvalget deles opp i undergrupper etter opplysningene vi har om familiens inntektshistorie mellom 2000 og 2007. Det kan synes merkelig at resultatene ikke viser klarere skiller mellom lavinntektshushold med ulik inntektsutvikling. Heller ikke i Kristoffersens (2008) analyser av unge mellom 10 og 15 år fantes klare slike forskjeller. Dette kan tyde på at foreldrene evner å skjerme barna mot noen av følgene av lavinntekt. Det kan også tenkes at de økonomiske endringene ikke er store nok til at det gir seg utslag på disse målene.

Imidlertid er det viktig å ikke avfeie sårbarheten vi faktisk registrerer blant lavinntektsbarna. I alle tre datainnsamlingene kommer lavinntektshushold – spesielt de som har hatt lavinntekt også i tiden rundt intervju tidspunktet – dårligst ut. Og andelen på vel sju prosent av de vanskeligst stilte som rapporterer at familien har dårlig råd kan være underestimert fordi barna vil beskytte seg selv og familien.

Det representerer en feilkilde at inntektsopplysningene (fra register) kun dekker tidsrom (t.o.m. 2007) ganske langt unna intervjuopplysningene (2009). I tidligere analyser dekker inntektsopplysningene omtrent samme tidspunkt som intervjuopplysningene, hvilket innebærer at inndelingen av barna etter familieinntekt ved intervju tidspunktet er relativt pålitelig. I 2009 er denne inndelingen altså mindre pålitelig, ettersom mange familiehushold må antas å ha beveget seg inn eller ut av lavinntektssituasjon fra 2007 til 2009. Dette kan igjen føre til at vi får mindre kontraster i selvrapporterte økonomi mellom barn i ulike registrerte inntektshushold.

10 Helse blant barn og unge i lavinntektsfamilier

JON IVAR ELSTAD

10.1 Innledning

Et viktig sosialpolitisk spørsmål er om lav familieinntekt medfører betydelige og vedvarende vanskeligheter når det gjelder sider ved livet som ikke direkte er en refleks av tilgangen på økonomiske ressurser. Helsetilstanden er et viktig tema i denne forbindelse.

God fysisk og psykisk helse er et aktivum, en personlig og privat ressurs (Blaxter 2004). I enhver livsfase vil livskvalitet være relatert til helsesituasjonen, og blant barn og unge vil svekket helse åpenbart innebære et velferdstap i deres oppvekst. Dessuten må vi se helse i et livsløpsperspektiv: Barn og unge er i vekst og modning, og de fysiske og psykiske ressurser som utvikler seg i denne livsfasen, legger på mange måter grunnlaget for framtidig helse – for helsetilstanden gjennom hele livsløpet. God helse i ungdommen kan påvirke livslengden, og svekket helse allerede som barn vil ofte innebære flere helseplager og større dødsrisiko som voksen (Kuh og Ben-Shlomo 1997). Også andre sider ved det framtidige livsløpet, som det å gjennomføre en utdanning, finne en plass i arbeidsmarkedet og å utvikle nære og sosiale relasjoner, vil i noen grad være influert av hva slags helseressurser en har opparbeidet før en trer inn på voksenarenaen (Elstad 2008c).

Om oppvekst i en lavinntektsfamilie fører til dårligere helse allerede som barn og ungdom, er det en særlig uheldig konsekvens av lavinntektsituasjonen. I dette kapitlet står denne problemstillingen i sentrum. I intervjuene foretatt i 2009 ble det spurt om en rekke sider ved barnas helsesituasjon. Her skal vi sammenlikne lavinntektsutvalget med kontrollutvalget når det gjelder slike spørsmål.

Først beskriver vi situasjonen i 2009, for barna og ungdommene i lavinntektsutvalget, sammenliknet med kontrollutvalget. Ettersom tidligere

analyser viste mange helseforskjeller mellom barn/ungdommer med norsk³⁴ og med ikke-vestlig bakgrunn, vil vi som regel behandle disse to delene av lavinntektsutvalget hver for seg. Vi analyserer selvurdert allmennhelse og trivsel, sykdommer, symptomer og plager, skolefravær på grunn av sykdom, høydevekst og overvekt. Tilslutt bruker vi et sammenfattende mål for *fravær av helseproblemer* som summerer disse helseaspektene og som kan anses som et samlet mål for barnets/ungdommens helseressurser.

Derneft undersøker vi noen forklaringer på mønstrene. Alle i lavinntektsutvalget var klassifisert som «fattige» i 2000, men – som vist i kapittel 3 – i de påfølgende årene fikk mange av disse familiene bedret økonomi. Har slike bedringer hatt positiv innvirkning på barnas og ungdommenes helse? Som vi skal se, var høydeveksten ofte lavere blant lavinntektbarna enn blant kontrollbarna, men var manglende økonomiske ressurser årsaken?

Til sist oppsummerer vi resultatene og diskuterer dem i forhold til tidligere analyser fra dette prosjektet og i forhold til resultatene fra andre undersøkelser.

10.2 Helse i 2009, lavinntektsutvalg og kontrollutvalg

Allmennhelse og trivsel

Helse er et mangesidig begrep (Blaxter 2004, Mæland 2009). I helseundersøkelser kan en beskrive både medisinske aspekter som sykdommer og diagnoser, ulike sider ved funksjonsnivået og dessuten mer livskvalitetsrelaterte mål. I dette kapitlet starter vi med den *generelle opplevelsen* av barnets/ungdommens helsetilstand og av oppfatningene om allmenn trivsel. Dette er altså subjektive utsagn om helse og velvære. Opplysningene gir derfor lite eksakt medisinsk informasjon, men de gir et generelt inntrykk av hva slags oppfatninger barna og ungdommene (og deres foreldre) har om den allmenne helsesituasjonen.

³⁴ Vi bruker betegnelsene «norsk» og «ikke-vestlig» av praktiske hensyn for å ha en kort referanse til en viktig skillelinje i lavinntektsutvalget. Merk at «norske» også inkluderer familier med vestlig innvandrerbakgrunn, mens de «ikke-vestlige» godt kan være norske statsborgere selv om voksne familiemedlemmer har en ikke-vestlig landbakgrunn.

Barn og unge har lite sykkelighet og alvorlige medisinske diagnoser er forholdsvis sjeldne. Derfor kan subjektive karakteristikkere være godt egnet for å få et innledende bilde av sosiale forskjeller i helse blant dem. Blant voksne har det også vist seg at slike subjektive mål kan gi valide karakteristikkere av den sosiale ulikheten i helse (Idler og Benyamini 1997), og de er derfor mye brukt i forskningen om helseulikheter.

Tabell 10.1. Allmennhelse og trivsel blant barna og ungdommene. Foreldrenes vurdering og barnets/ungdommens egen vurdering (%).

	Gutter			Jenter		
	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget
	Norsk	Ikke-vestlig		Norsk	Ikke-vestlig	
<i>Barnets allmennhelse</i>						
Foreldrenes oppfatning:						
-svært god	59	46	69**	54	38	68**
-god	35	47	27	38	57	29
-ikke god	6	7	4	8	5	3
Barnets egen oppfatning:						
-veldig god	44	55	57*	36	33	46*
-god	45	39	33	47	54	46
-ikke god	11	7	10	17	14	8
<i>Trivsel - barnets eget svar</i>						
Hvordan har du det?						
- veldig godt	57	59	62	50	51	54
- godt	35	32	32	35	30	33
- passe,dårlig	7	9	6	15	20	14
(N)	(346)	(112)	(125)	(409)	(98)	(111)

(N) refererer til minste antall valide svar. * = $p < 0,05$, ** = $p < 0,01$, ensidig kjiqvadrat-test om kontrollutvalget svarer «svært god/veldig god» i større grad enn det samlede lavinntektsutvalget.

Foreldrene i lavinntektsutvalget bruker betegnelsen «svært god» om sine barns helse i klart mindre grad enn foreldrene i kontrollutvalget (tabell 10.1). Det er særlig de ikke-vestlige innvandrerforeldrene i lavinntektsutvalget som i mindre grad bruker denne betegnelsen. Også barnas/ungdommenes egne oppfatninger av helsetilstanden peker i samme retning: Barna (i det følgende

vil vi av og til bruke uttrykket «barn» for hele aldersgruppen 12–18 år, selv om ungdom er en mer presis betegnelse for en 16–18-åring) i kontrollutvalget sier oftere «veldig god» enn barna i lavinntektsutvalget. Når det gjelder trivselsspørsmålet «hvordan har du det for tiden» er det imidlertid ingen tydelige forskjeller, selv om det er en svak, ikke statistisk signifikant, tendens til at barna i kontrollutvalget svarer mer positivt.

Tabell 10.1 tyder derfor på at barnas allmenne helsetilstand i større grad blir oppfattet som «svært/veldig god» i kontrollutvalget enn i lavinntektsutvalget, både av foreldrene og av barna selv. Funnene får særlig vekt ved at mønsteret er det samme enten det er foreldrene eller barna som svarer. Merk at foreldre og barn ikke svarer helt ulikt – det er et tydelig, om enn langt fra perfekt, samsvar mellom foreldrenes og barnas svar om allmenn helsetilstand (Pearsons $r = 0,45$, Kendalls tau $b = 0,41$). I tabellen ser vi også at foreldrene jevnt over synes å ha en mer positiv oppfatning om sine barns helse enn det barna selv har (unntak: ikke-vestlige lavinntektfamilier) – hvorfor har vi ingen umiddelbar forklaring på.

Generelt blir svar på slike vurderings spørsmål om helse ikke avgitt tilfeldig. De refererer til «faktiske» opplevelser og tilstander, men de har også en subjektiv komponent (Blaxter 2004). Å skille mellom det subjektive og objektive i svarene er selvsagt vanskelig. Det er for eksempel en generell tendens, både i lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget, til at foreldre som selv opplever sin helse som god, gir mer positive vurderinger av sine barns helse. Dette kan ha objektive grunner, det vil si at barnas helse faktisk *er* dårligere i familier der foreldrenes helse er mindre bra. Det kan også være subjektive elementer involvert. Kanskje projiserer foreldre sin egen vanskelige helsetilstand over på barna, men det kan jo også være så enkelt som at språklige vaner gjør at foreldrene velger samme uttrykksmåter både når de besvarer spørsmål om egen og om barnas helse.

Sykdommer

Foreldrene/de foresatte ble spurt om fem spesifikke sykdommer hos barnet, og dernest et åpent spørsmål («Annen kronisk sykdom eller funksjonshemming?»). Sykdomsrapporteringen øker noe med alderen, men alders-

endringene er så små at vi rapporterer samlet prevalens (forekomst i prosent i utvalgene) uten å vise aldersvariasjonene (tabell 10.2).

Når helsetilstanden blir målt i form av diagnoser og konkrete sykdomsopplysninger, er det ingen tendens til at kontrollutvalget generelt har en bedre situasjon enn lavinntektsutvalget (unntak: ADHD blant gutter). Stort sett er sykdomsrapporteringen ganske lik i det norske lavinntektsutvalget og i kontrollutvalget – i det siste er jo norsk bakgrunn helt dominerende. Blant de norske, såvel i lavinntekts- som kontrollutvalg, er allergi, men også eksem og astma i noen grad, utbredt, og om lag halvparten av guttene og omlag fire av 10 av jentene rapporterer om minst én varig sykdomstilstand eller diagnose. Stort sett er nok sykdommene de rapporterer neppe spesielt alvorlige, for det er ikke mer enn noen få prosent som sier at sykdommene virker hemmende til daglig.

Tabell 10.2. Foreldrerapportert sykdom (%) i 2009, lavinntekt- og kontrollutvalg.

	Gutter			Jenter		
	Lavinntektsutvalget		Kontroll- utvalget	Lavinntektsutvalget		Kontroll- utvalget
	Norsk	Ikke- vestlig		Norsk	Ikke- vestlig	
Astma	11	8	13	9	5	6
Allergi	27	21	34	25	19	27
Eksem	16	7	18	15	5	13
Diabetes	0,3	0	0	0	1	0
ADHD	6	0	0*	3	1	1
Annet	14	4	9	11	2	6
Minst én sykdom:						
- inkl. allergi	47	30	52	43	26	39
- eks.allergi	36	18	34	30	12	25
Hemmet av sykdom	4	3	2	5	0	3
(N)	(365)	(125)	(130)	(422)	(102)	(118)

(N) refererer til minste antall valide svar. * = $p < 0,05$, ** = $p < 0,01$, ensidig kji kvadrat-test om kontrollutvalget svarer statistisk signifikant mer positivt enn lavinntektsutvalget.

De ikke-vestlige innvandrerne i lavinntektsutvalget skiller seg ut: De rapporterer tydelig *færre* sykdommer enn de norske i lavinntekt- og kontrollutvalget. Er innvandrerbarna faktisk mindre syke? Vi kan vanskelig trekke en slik konklusjon, ettersom rapportering av sykdommer ikke bare reflekterer objektive tilstander, men også legesøkningsatferd. Vi vet fra andre kilder at

mange, også blant barn, vil ha en eller annen medisinsk tilstand som kan gis en diagnose. Når barna i kontrollutvalget rapporterer relativt mye sykkelighet, kan grunnen godt være at foreldrene har vært påpasselige og engstelige og fått stilt diagnoser på tilstander som ikke har vært særlig alvorlige.

Symptomer og plager

Mer typisk for barne- og ungdomsårene enn somatisk sykdom er det å ha symptomer og plager, vondter og ubehag, ikke sjelden av diffus art. Anslagsvis kan 10–20 prosent av en «normalbefolkning» av barn ha symptomer som er såpass plagsomme at de går utover daglig fungering, mens fire–sju prosent har så store vansker at de regnes som behandlingstrengende (SHD 2000). Symptomene kalles ofte psykosomatiske for å antyde at de ikke representerer en somatisk eller organisk sykdom, men selvsagt kan psykosomatiske symptomer faktisk reflektere somatiske tilstander, dvs. være utslag av kroppslige dysfunksjoner og ikke bare representere psykiske plager og mistilpasning.

Tabell 10.3. Symptomer og plager i 2009, andeler (%) og gjennomsnittlig indeksskåre.

	Gutter			Jenter		
	Lavinntekstutvalget		Kontrollutvalget	Lavinntekstutvalget		Kontrollutvalget
	Norsk	Ikke-vestlig		Norsk	Ikke-vestlig	
Omtrent hver uke / oftere						
hodepine	10	5	10	25	16	21
ryggvondt	11	12	14	17	13	16
vondt mage	7	3	5	14	15	14
trist og lei	5	9	2	17	15	13
dårlig humør#	9	2	7	15	5	16
nervøs	15	18	13	21	17	22
svimmel	5	3	3	8	4	7
vansker sove	16	21	16	22	19	17
Minst tre %	9	11	5	20	13	17
Gj.snittlig indeksskåre	0,75	0,70	0,67	1,36	1,00	1,18
- 12–15 år	0,71	0,45	0,71	1,13	0,86	1,25
- 16–18 år	0,80	1,11	0,65	1,71	1,22	1,09

#=mer enn en gang i uka. * = p<0,05, ** = p<0,01, ensidig test om kontrollutvalget svarer statistisk signifikant mer positivt enn lavinntekstutvalget.

Skolefravær, helsetjenestekontakter, røyking og rusmidler

Praktisk talt alle barna er i skole fram til 16-årsalderen, men blant de eldre (17–18 år) er det en større andel som har sluttet skolen i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget – særlig markant er dette for jentene (tabell 10.4) (se også kapittel 7). Blant de som er i skole, har skolefraværet på grunn av sykdom et sammensatt mønster: I lavinntektsutvalget har barna til ikke-vestlige innvandrere noe lavere, mens de norske har høyere, fravær enn kontrollutvalget. Det er altså barna med ikke-vestlig bakgrunn som har særlig lavt fravær i vårt utvalg. Når det gjelder andelen med spesialundervisning, er den særlig lav blant jentene i kontrollutvalget.

Sykdomsfravær fra skolen, og i noen fall også spesialundervisning, kan ha sammenheng med helseproblemer. Også kontakter med hjelpeapparatet kan reflektere helsetilstanden. Både gutter og jenter blant de norske i lavinntektsutvalget har relativt mye kontakter med pedagogisk-psykologisk tjeneste (PPT) og til en viss grad også med barne- og ungdomspsykiatrien (BUP).

Tabell 10.4. Skolegang, kontakter med tjenesteapparatet, røyking mm.

	Gutter			Jenter		
	Lavinntektsutvalget			Lavinntektsutvalget		
	Norsk	Ikke-vestlig	Kontrollutvalget	Norsk	Ikke-vestlig	Kontrollutvalget
Ikke skole, 17–18år (%)	18	9	12	16	15	0*
Skolefravær, antall dager#						
12–15 år	5,1	3,2	4,1	6,1	3,6	3,3
16–18 år	4,7	3,1	3,8	5,9	3,4	4,8
Borte 10 dager+ (%)	19	5	10	20	6	12
Spes.undervisning (%)	17	16	16	14	12	7*
Kontakt (%)						
- barnevern	8	7	5	7	3	3
- PPT	16	8	6**	10	1	5
- BUP	10	2	7	7	2	1**
15 år+: Røyker daglig? (%)	14	6	10	17	10	10
15 år+: Drukket alkohol? (%)	68	27	78	73	35	75
15 år+: Brukt hasj? (%)	8	4	6	9	5	3

Gjennomsnitt av svarene fra barnet/ungdommen og foreldre, blant de som går på skole. * = $p < 0,05$, ** = $p < 0,01$, ensidig kji kvadrat-test eller annen statistisk test om kontrollutvalget svarer statistisk signifikant mer positivt enn lavinntektsutvalget. Merk at selv om * ikke er oppført for skolefravær, er forskjellen mellom kontrollutvalget og de norske i lavinntektsutvalget statistisk signifikant – i tabellene bruker vi altså signifikansberegninger for forskjellene kontroll-lavinntekt *samlet*.

Svært få av de yngre barna røyker eller drikker alkohol, og derfor viser tabell 10.4 svarene om rusmidler bare for de som var 15 år og eldre. De norske i lavinntektsutvalget, men ikke de ikke-vestlige, var oftere daglig-røykere enn ungdommene i kontrollutvalget. Relativt få blant de ikke-vestlige i lavinntektsutvalget, men mange av de norske, særlig i kontrollutvalget, har drukket alkohol. Derimot har ikke særlig mange brukt hasj eller marihuana – det synes riktignok som om de norske i lavinntektsutvalget har prøvd dette litt oftere enn kontrollutvalget. Forøvrig kan vi merke oss at forskjellene mellom kontrollutvalget og de norske i lavinntektsutvalget når det gjelder bruk av rusmidler ikke i noen tilfelle er statistisk signifikante.

Høydevekst og kroppsmasse

Kroppslige egenskaper er relevante for framtidig helse. Vekt og høyde kan spille en rolle for personlige relasjoner og sosiale karrierer (Hammarström og Janlert 2005). Overvekt i unge år kan utvikle seg til sykelig fedme som voksen og kan også hemme sosial omgang og svekke mulighetene på arbeidsmarkedet. Den kortvokste kan bokstavelig talt oppleve å bli sett ned på, mens høyde over det gjennomsnittlige, ihvertfall blant menn, kan signalisere autoritet og bidra til selvtillit og selvsikkerhet.

En kunne tenke seg at oppvekst i lavinntektfamilier er forbundet med en særlig ugunstig kroppslig vekst (Davey Smith mfl. 2000, Wadsworth mfl. 2002). Begrensede økonomiske ressurser kan føre til dårligere kosthold, neppe mangel på mat i vårt land, men en ugunstig sammensetning som kan føre til hemmet høydevekst og usunn vektutvikling. At lav inntekt genererer familierelasjoner preget av bekymringer, engstelse, irritasjon og anstrengte relasjoner mellom familiemedlemmene, er høyst tenkbart, og det finnes undersøkelser som antyder at ugunstige psykososiale relasjoner i barnets nærmiljø kan være negativt for den kroppslige utvikling. Også annet vil kunne påvirke barnets kroppslige utvikling, ikke minst at høyde og kroppsforn hos barna kan ligne på foreldrenes.

Tabell 10.5. Høyde og kroppsmasseindeks.

	Gutter			Jenter		
	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget
	Norsk	Ikke-vestlig		Norsk	Ikke-vestlig	
Kortvokst %	19	28	14*	25	29	18*
Gj.snitt cm						
13 år	161,4	161,4	164,7	161,2	159,4	162,5
14 år	169,5	165,7	169,9	163,5	161,2	163,5
15 år	175,4	169,8	176,0	164,6	162,6	165,7
16 år	178,4	174,2	181,2**	165,6	163,6	167,2*
17 år	179,6	175,3	181,6**	166,2	163,6	169,1**
Gj.snitt KMI						
13 år	19,7	19,0	18,9	18,8	18,9	18,7
14 år	20,8	19,5	19,7	19,6	19,3	19,4
15 år	21,2	20,1	20,7	20,6	20,1	20,4
16 år	22,0	21,6	21,7	21,4	20,5	21,1
17 år	22,7	22,6	22,1	21,8	20,7	21,2
Overvekt %	21	14	14	10	7	7

* = $p < 0,05$, ** = $p < 0,01$, ensidig test om kontrollutvalget svarer statistisk signifikant mer positivt enn lavinntektsutvalget. Gjennomsnittlig kroppshøyde og kroppsmasseindeks er beregnet som snittet av løpende tre-års gjennomsnitt. Kortvokst = anslått ifølge nye norske vekstkurver, jf. www.pasienthandboka.no, avlest 4. februar 2010, definert som kroppshøyde under 25-percentilene for hvert alderstrinn: 12år 148cm (gutter)/149cm (jenter); 13år 155/155; 14år 162/159; 15år 168/162; 16år 173/163; 17 år 175/163; 18år 176/163. Overvekt = se KMI-kurver, www.pasienthandboka.no, grensene for overvekt refererer til (Cole mfl. 2000): 12år 21,0 (gutter)/21,8 (jenter); 13år 21,9/22,7; 14år 22,8/23,2; 15år 23,3/23,9; 16år 24,0/24,3; 17 år 24,6/24,7; 18år 25,0/25,0.

Tabell 10.5. viser forskjeller i kroppslig utvikling blant barna i vårt materiale.³⁵ Høydeveksten er mindre i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget,

³⁵ Kortvoksthet er definert som kroppshøyde under 25-percentilen i nye norske vekstkurver, og derfor er det noe overraskende at kontrollutvalget bare har 14–18 prosent kortvokste, i stedet for omlag 25 prosent. Videre er andelen overvektige overraskende lav, i hvert fall blant jentene, sett i lys av dagens bekymringer over vektøkningen blant barn og ungdom. Antakeligvis har selvrappotereringen «vridd» informasjonen i litt fordelaktig retning – en centimeter eller to ekstra i høyde (gjelder særlig gutter), en kilo eller to mindre i vekt (gjelder særlig jenter). Dessuten har det vært en viss sosial skjevhet i frafallet som også kan bidra til slike mønstre. Tabell 10.5. tyder for eksempel på at 17-åringene i kontrollutvalget, guttene, i gjennomsnitt er over 1,5 cm høyere enn gjennomsnittet blant dagens rekrutter (høyde målt på sesjon) – begge de to feilkildene kan ligge bak denne urimeligheten.

men det er først og fremst barna og ungdommene fra ikke-vestlige lavinntektfamilier som er kortere, mens forskjellen mellom kontrollutvalget og de norske lavinntektsbarna er mindre. Det er også tegn til høyere kroppsmasseindeks og mer overvekt blant de norske i lavinntektsutvalget, men forskjellene i kroppsmasse er ganske marginal.

Fravær av helseproblemer

Så langt har vi sett på indikatorer for *problematiske* helse, og vi har funnet tendenser til at lavinntektsbarna i noe større grad har problematiske helseforhold. Barna og ungdommene i lavinntektsutvalget sier sjeldnere at de har veldig god helse, ungdommene (16–18 år) i lavinntektsutvalget rapporterer om flere plager og symptomer enn ungdommene i kontrollutvalget, og lavinntektsutvalget har lavere høydevekst. Samtidig ser vi tydelige skiller *innad* i lavinntektsutvalget: De norske barna og ungdommene rapporterer flere ganger om mer problematisk helse enn ungdommene i ikke-vestlige innvandrefamilier, for eksempel når det gjelder sykdommer, plager og symptomer, og skolefravær.

Tabell 10.6. Gjennomsnittsverdier for indeks for fravær av problematiske helseforhold (høy verdi = færre helseproblemer).

	Gutter			Jenter		
	Lavinntektsutvalget			Lavinntektsutvalget		
	Norsk	Ikke-vestlig	Kontrollutvalget	Norsk	Ikke-vestlig	Kontrollutvalget
Alle	5,08	5,15	5,50**	5,03	5,08	5,44**
Alder 12–15	5,20	5,46	5,60	5,24	5,31	5,57*
Alder 16–18	5,05	4,79	5,52**	4,70	4,68	5,27**

* = $p < 0,05$, ** = $p < 0,01$, ensidig test om kontrollutvalget svarer statistisk signifikant mer positivt enn lavinntektsutvalget.

I dette avsnittet sammenfatter vi funnene ved hjelp av en indeks for *fravær av problematiske helseforhold*. Fravær av helseproblemer definerer vi slik: At både foreldre og barnet sier «svært/veldig god allmennhelse», at barnet/ungdommen ikke har noen varig sykdom og lite plager og symptomer av typen hodepine og vondt i magen, at sykefraværet på skolen ikke har vært mer enn ni dager «siden sommeren», og at barnet/ungdommen verken er kortvokst eller overvektig. Dette er i alt sju indikatorer – verdi 7 betyr at ingen

problematiske helseforhold er rapportert, og jo høyere verdi, jo mer er barnet/ungdommen uten helseproblemer. Indeksen varierer fra 2 til 7 (gjennomsnitt 5,2, standardavvik 1,25).

Tabell 10.6 peker i retning av at kontrollutvalget, alt i alt, har bedre helse rapportering (indeksverdien er høyere), og dette gjelder både for guttene og jentene og for de yngre (12–15 år) og blant ungdommene (16–18 år). Når vi summerer de enkelte helseaspektene, danner det seg derfor et klart bilde av at lavinntektsutvalget vokser opp med dårligere helseressurser enn kontrollutvalget. Resultatet henger selvsagt sammen med hvilke indikatorer vi har brukt. For de ikke-vestlige lavinntektbarna, for eksempel, skyldes mye av forskjellene til kontrollutvalget den svakere høydeveksten og foreldrenes rapportering om barnets allmennhelse, mens sykdomsrapporteringen teller «motsatt», ettersom den faktisk var lavere blant de ikke-vestlige lavinntektsbarna. For de norske lavinntektsbarna er det særlig allmennhelsevurderingen fra foreldre og barna selv, skolefraværet og høyde-/vekt-utviklingen som spiller inn.

Likevel: Mønsteret kan ikke uten videre forklares med slike enkeltfaktorer. Selv om høyde og vekt holdes utenfor indeksen, for eksempel, har kontrollutvalget tydelig – statistisk signifikant – bedre helseforhold enn lavinntektsutvalget, både blant guttene 16–18 år og blant jentene i begge aldersgruppene. Vi ser altså en allmenn tendens: Som gjennomsnitt har lavinntektsbarna/ungdommene noe svakere helseressurser enn det som er vanlig blant barn og ungdommer flest.

10.3 Forklaringer og fortolkninger

Forskjellene i høydevekst og kroppsmasse – hvorfor?

Som nevnt over kan lavinntekts situasjonen hemme vekst, om for eksempel svak økonomi fører til dårligere kosthold eller til psykososialt stress i familien som på en eller annen måte svekker veksten. Vi kan også tenke oss at slike omstendigheter, knyttet til familiens sosiale situasjon, fører til forsinket vekst, slik at forskjellene jevner seg ut mot slutten av tenårene, men er særlig markante i årene rundt «vekstspurten» som gjerne inntreffer i 13–16-årsalderen. Liknende prosesser forårsaket av lavinntekts situasjonen kan også tenkes ligge bak de (forholdsvis svake) tendensene til høyere kroppsmasseindeks i lavinntektsutvalget.

Men forklaringen kan jo være mye enklere: At foreldrenes egen høyde og kroppsform spiller inn. Jevnt over har barn medfødte anlegg for å ligne, kroppslig sett, mer på foreldrene enn på andre voksne. Også felles mat- og aktivitetsvaner i familiene kan ha betydning – om både foreldre og barn har høy kroppsmasseindeks, for eksempel, kan både genetiske disposisjoner, kosthold og annet være grunnen. I 2009-intervjuene fikk vi opplysninger om de biologiske foreldrenes høyde og vekt (riktignok ikke besvart av alle), og derfor kan vi analysere disse spørsmålene nøyere.

Tabell 10.7. Forklaringsfaktorer for forskjellene mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget i høyde og kroppsmasse. OLS regresjonsanalyser.

Fire forklaringsmodeller	Kontr.- utvalg	Lavinntektsutvalget			
		Norsk		Ikke-vestlig	
		B	p	B	p
Høyde					
Forskjell cm, justert kjønn, alder+alder ²	Ref.	-1,88	,002	-4,60	<,001
+ justering for mors og fars høyde	Ref.	- 0,90	,113	-0,05	,950
+ sykdom i 2003 og i 2009	Ref.	-0,82	,150	-0,10	,901
+ justering øk./sosiale ressurser 2000-07	Ref.	- 0,82	,201	-0,06	,949
Kroppsmasseindeks (KMI)					
Forskjell cm, justert kjønn, alder+alder ²	Ref.	0,51	,047	-0,17	,594
+ justering for mors kroppsmasse	Ref.	0,44	,078	-0,52	,101
+ sykdom i 2003 og i 2009	Ref.	0,42	,092	-0,46	,149
+ justering øk./sosiale ressurser 2000–07	Ref.	0,65	,025	-0,11	,780

B=ustandardisert regresjonskoeffisient, p = p-verdi, om p er lik/under 0,05, regnes forskjellen som statistisk signifikant. Der opplysninger mangler er missing-verdiene erstattet med gjennomsnitt for liknende utvalgs-kategorier. Øk./sosiale ressurser = additiv indeks for inntektsnivå (tre kategorier) 2000–2007 og foresattes subjektive opplevelse av økonomien i 2003 og 2009, samt indeks for barnets trivsel på skolen 2003 og generell trivsel i 2003.

Tabell 10.7, øvre delen, viser resultatet fra regresjonsanalyser der utfallet – den avhengige variabelen – er forskjellen mellom barna/ungdommene i lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, målt i centimeter. Hensikten med analysen er å undersøke hva som kan bidra til å forklare disse forskjellene. Resultatene tyder på at foreldrenes egen høyde – i hvert fall rent statistisk sett – er den viktigste forklaringen på at lavinntektsutvalget er kortere enn kontrollutvalget. Jevnt over er de norske lavinntektsbarna nær 2 cm kortere i gjennomsnitt enn kontrollutvalgbarna og de ikke-vestlige lavinntektsbarna er omlag 4,6 cm kortere (justert for kjønn og alder). Etter justering for fars og mors høyde blir forskjellen til de norske barna halvert og er ikke lenger

statistisk signifikant, mens forskjellen til barna av ikke-vestlige innvandrere faller helt bort. De andre forklaringsfaktorene har liten eller nesten ingen effekt.

I nedre del av tabell 10.7 er samme type analysemodell brukt for kroppsmasseindeksen. Første linje viser at de norske, etter kontroll for kjønn og alder, hadde litt høyere kroppsmasse enn kontrollutvalget (et halvt poeng på kroppsmasseindeksen), og denne forskjellen endrer seg lite når forklaringer som mors kroppsmasseindeks, egen sykdom og familiens ressurser tas med i modellen. De ikke-vestlige innvandrerbarn hadde en kroppsmasse som faktisk var litt lavere, men ikke statistisk signifikant forskjellig, fra kontrollutvalgets.

Disse analysene viser altså at lavere høydevekst blant barn og ungdommer i lavinntektsutvalget i stor grad henger sammen med at deres foreldre jevnt over var noe lavere enn foreldrene i kontrollutvalget – dette forklarer mye av forskjellen til de norske, og tilsynelatende *hele* forskjellen til de ikke-vestlige i lavinntektsutvalget. Andre faktorer bidrar lite til å forklare hvorfor lavinntektsbarna er kortere.

Den sterke sammenhengen mellom foreldres og barns høydevekst trenger imidlertid ikke utelukkende å være et resultat av genetik, og den kan ikke uten videre tas som en bekreftelse på at oppvekstvilkårene til barna i lavinntektsutvalget er uten betydning for deres lavere kroppshøyde. Den samvariasjonen mellom barnas og foreldrenes kroppshøyde vi finner her, kan i prinsippet være et resultat av likheter i oppvekstvilkårene mellom barna og deres foreldre; altså av at også foreldrene til barna i lavinntektsutvalget har vokst opp med et kosthold og en generell livssituasjon som fører til lavere kroppsvkst.

Øker forskjellene etterhvert som barna blir eldre?

Både for symptomer og plager (tabell 10.3), høydevekst (tabell 10.5) og fravær av helseproblemer (tabell 10.6) ser det ut som om forskjellene mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget er større blant 16–18-åringene enn blant 12–15-åringene. Et slikt mønster kan være verdt å notere, ettersom det kanskje sier noe om prosessene som genererer helse utover ungdomsårene. Stort sett har vi jo funnet forholdsvis små helseforskjeller mellom lavinntekts-

og kontrollutvalget. Imidlertid kan vi tenke oss følgende: I barneårene vil oppvekst i en typisk lavinntektsfamilie i liten grad ha negative helsekonsekvenser. Lavinntekt i Norge betyr jo stort sett ikke materielle mangler i absolutt forstand. Kosthold og boforhold kan være tilstrekkelig, det offentlige sikrer skolegang og helsetjenester, og barna selv kan kanskje stort sett ikke legge merke til statusrelasjoner og ha mindre føling med sosiale ulikheter og hva de innebærer. Utover tenårene kan dette endres etterhvert som barna modnes og blir mer voksne. Ungdommene i lavinntektsfamilier begynner å forstå sin egen samfunnsposisjon bedre, kravene øker fra skolesystemet, statusjaget i ungdomskulturen gjør den svakere familieøkonomien mer betydningsfull. Slike prosesser kunne tenkes å påvirke selvoppfatning og levemåter og virke i lavinntektungdommenes disfavør. Derfor vil lavinntektsutvalget tendere i retning av en mer negativ helseutvikling, i forhold til kontrollutvalget, etterhvert som de blir eldre, utover slutten av tenårene.

En måte å kaste nærmere lys over dette spørsmålet på, er å undersøke om det er en *statistisk signifikant* tendens til større helseforskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget i alderen 16–18 år enn 12–15 år. Vi gjør dette for tre indikatorer som, til tross for at de ikke er normalfordelt, kan anvendes – med forsiktighet – som utfallsvariable i OLS (ordinary least square) regresjonsanalyser: Kroppshøyde (tabell 10.5), indeksen for plager og symptomer (jf. tabell 10.3) og indeksen for fravær av helseproblemer (tabell 10.6). Vi bruker to modeller: Først en modell med kjønn, alder (delt i to grupper) og lavinntekt (norsk og ikke-vestlig, dummy-variabler) som prediktorer, og deretter en modell som inkluderer et interaksjonsledd konstruert ved å multiplisere lavinntekt/kontroll-variabelen med 12–15/16–18 år-variabelen.

Analysene i tabell 10.8 viser at jentene (justert for alder og utvalgstilhørighet) er vel 7 cm kortere enn guttene, og de har flere plager/ symptomer enn guttene ($B=+0,54$, det vil si at de ukentlig, i gjennomsnitt, rapporterer omlag 0,5 flere plager enn guttene). Det er også en tendens (praktisk talt statistisk signifikant, $p=0,06$) til at de har færre helseressurser (mindre fravær av helseproblemer), alt i alt, enn guttene. De eldre (16–18 år) har selvsagt større kroppshøyde enn de yngre, de rapporterer jevnt over flere plager/symptomer enn de yngre, og de eldre skårer også jevnt over dårligere

på indeksen for fravær av helseproblemer enn de yngre. Endelig viser analysene at begge lavinntektskategoriene, justert for kjønn og alder, har dårligere situasjon for kroppshøyde og helseressurser (det vil si: fravær av problematiske helseforhold), men ikke for plager/symptomer.

Tabell 10.8. Regresjonsanalyser. Effekt av kjønn, alder, utvalgstilhørighet, og interaksjon alder/utvalgstilhørighet på kroppshøyde (cm), indeks for plager/symptomer, og indeks for fravær av problematiske helseforhold.

Avhengig variabel	Kroppshøyde		Indeks plager/symptom		Indeks fravær helseproblem	
	B	p	B	p	B	p
<i>Modell uten interaksjonsledd</i>						
Kjønn (jenter vs gutter)	-7,3	<0,001	+0,54	<0,001	-0,13	0,063
Alder (16-18 vs 12-15 år)	+9,1	<0,001	+0,29	<0,001	-0,38	<0,001
Lavinntekt:						
Norsk vs kontrollutvalg	-2,4	<0,001	+0,16	0,111	-0,45	<0,001
Ikke-vestlig vs kontrollutvalg	-5,0	<0,001	-0,03	0,797	-0,41	<0,001
R ² , modell uten interaksjonsledd	0,342		0,053		0,041	
R ² , modell med interaksjonsledd	0,343		0,058		0,042	
p-verdi for endring modell 1-2	0,162		0,010**		0,155	
(N antall respondenter)	(1175)		(1263)		(1263)	

B=ustandardisert regresjonskoeffisient, p = p-verdi, om p er lik/under ,05, regnes forskjellen som statistisk signifikant.

Når interaksjonsleddet for alder/utvalgstilhørighet inkluderes i modellen, får vi alltid en viss modellforbedring (høyere verdi for forklart varians R²). Denne effekten er imidlertid ikke statistisk signifikant for kroppshøyde (p=0,162) eller for indeksen for fravær av helseproblemer (p=0,155) – effekten er bare statistisk signifikant for indeksen for plager/symptomer (p=0,01).

Dette viser altså at forskjellene i symptomer/plager mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget er statistisk signifikant større for de eldre (16–18-åringene) enn for de yngre i utvalget (12–15 år). Men betyr dette at disse forskjellene øker jo eldre tenåringene blir? Strengt tatt blir ikke dette besvart av analysene vist i tabell 10.8. Analysene sammenlikner barn (12–15 år) med ungdommer (16–18) på ett tidspunkt, i 2009, men vi vet jo ikke om forskjellene mellom lavinntekt og kontroll var mindre for 16–18-åringene den gangen de var yngre – og vi vet heller ikke om forskjellene mellom lavinntekt

og kontroll kommer til å bli større om noen år for de som er 12–15 år i 2009. Dette problemet kan vi imidlertid omgå ved å følge *de samme* barnal ungdommene over tid, noe vi har mulighet til siden utvalgene er intervjuet både i 2003 og 2009. Når det gjelder symptomer og plager, ble imidlertid ikke alle barna, men bare 10–12-åringene, spurt i 2003. For *denne* delen av utvalget, barn født 1991–1993, kan vi undersøke om forskjellene mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget har økt fra de var 10–12 år i 2003 til de er 16–18 år i 2009.

Resultatene for de 521 barna som var født i 1991–1993 er vist i tabell 10.9. Siden vi sammenligner de samme barna over tid, justerer vi ikke for alder, familiesituasjon mm. – forskjellene mellom lavinntekts- og kontrollutvalget vil jo stort sett være de samme for slike bakgrunnsvariable både i 2003 og 2009. Tabellen tyder på at «overhyppigheten» i lavinntektsutvalget av symptomer og plager er større i 2009, da barna var 16–18 år, enn i 2003 da barna var 10–12 år. Mønsteret er imidlertid ikke helt konsistent. Siden utvalgene er mindre, blir det en del tilfeldige utslag. Om vi slår sammen jenter og gutter og bare undersøker forskjellen mellom kontrollutvalget og lavinntektsutvalget samlet i de to årene, blir mønsteret helt tydelig: Gjennomsnittsverdien på indeksen i kontrollutvalget var 0,94 i 2003 og 0,83 i 2009, men for lavinntektsutvalget var tilsvarende indeksverdier 0,87 og 1,25.

Tabell 10.9. Gjennomsnittsverdier, indeks for symptomer og plager, blant utvalgsbarna født i 1991–1993, i 2003 og 2009. N=521.

	Gutter			Jenter		
	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget	Lavinntektsutvalget		Kontrollutvalget
	Norsk	Ikke-vestlig		Norsk	Ikke-vestlig	
2003: 10-12år	0,64	0,41	1,05	1,07	1,42	0,78
2009: 16-18år	0,80	1,11	0,65	1,71	1,22	1,09*
(Antall)	(147)	(46)	(75)	(164)	(38)	(50)

* = $p < 0,05$, ** = $p < 0,01$, ensidig test om kontrollutvalget svarer statistisk signifikant mer positivt enn lavinntektsutvalget.

Vi kan derfor konkludere med at dette datamaterialet tyder på at det oppstår større forskjeller i symptomer og plager mellom barn fra lavinntektsfamilier og barn fra «vanlige» familier etterhvert som barna blir eldre. I barneårene

finner vi knapt noen systematiske forskjeller i symptomer og psykosomatiske plager, men mot slutten av tenårene er forskjellene mye tydeligere.

Hva forklarer helseforskjellene i det norske lavinntektsutvalget?

I dette kapitlet har hovedfokuset vært på forskjellene mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, men ikke svært mye av helseforskjellene har sammenheng med om barna/ungdommene tilhører det ene eller andre av disse utvalgene. Det framgår for eksempel av analysene i tabell 10.8 at kjønn, alder og utvalgstilhørighet ikke «forklarer» mer enn omlag 4–6 prosent av forskjellene (variansen) i plager/symptomer og fravær av helseproblemer (men over en tredel av høydeforskjellene, siden de er så sterkt knyttet til alder og kjønn). Det er selvsagt mange *andre* faktorer enn å tilhøre en lavinntekt-familie eller en «vanlig» familie som spiller inn på helsesituasjonen for barn og ungdom.

Hva ligger bak helseforskjellene *innen* det norske lavinntektsutvalget? I dette avsnittet analyserer vi de norske barna i lavinntektsutvalget separat, ettersom det er en del spesielle sider ved det ikke-vestlige lavinntektsutvalget (mindre høydevekst, svært lav sykdomsrapportering, osv.) som gjør at det kan være u hensiktsmessig å analysere de norske og ikke-vestlige sammen.

Barns helseutvikling kan avhenge av mye – av medfødte disposisjoner, kosthold, mosjon, levekår, trygghet, skoletilpasning, osv. Et sentralt spørsmål i *dette* prosjektet er konsekvensene av lavinntektsituasjonen «i seg selv». Som vist i tidligere kapitler har mange innen lavinntektsutvalget hatt en inntektsvekst som – selv om den ikke har vært svært stor – i alle fall har medført at de har forlatt «fattigdom»-kategorien etter noen år. Et interessant spørsmål er om dette har hatt konsekvenser for helseutviklingen: Har de norske barna og ungdommene som var i «fattige» familier tidlig på 2000-tallet, men som ikke lenger var det på midten av 2000-tallet, en *bedre* helsetilstand enn de som forble i «fattig»-kategorien?

Vi bruker også her regresjonsanalyser og undersøker tre av utfallene: Om barnet/ungdommen selv sier «veldig god helse» i 2009, indeksen for plager og symptomer, og indeksen for fravær av helseproblemer (tabell 10.10).

Som forklaringsvariable, i tillegg til kjønn og alder, bruker vi *inntekts-historie*: Blant de 787 norske familiene i lavinntektsutvalget tilhører 31

prosent gruppen med «oppadgående» mobilitet, 24 prosent tilhører gruppen «stabilt fattige eller nedadgående mobilitet», mens resten (45 prosent) blir klassifisert som «stabilt ikke-fattige». Om inntektsvariasjoner påvirker helse i løpet av noen år, vil vi anta at gruppen stabilt fattige vil ha dårligere helse enn de to andre gruppene.

Imidlertid viser det seg at inntektshistorievariabelen er praktisk talt uten betydning for variasjonen i helseindikatorerne (tabell 10.10). Derfor har vi trukket inn andre faktorer: Kroppslig utvikling, langvarig sykdom, mors utdanning, skoletrivsel og om barnet bor med begge foreldre eller ikke. Foreldrenes yrkesaktivitet i 2009 ble også prøvd ut, men var uten betydning og er derfor ikke inkludert i analysene. Andre forhold kunne også vært relevante, men vi begrenser oss til disse forklaringsvariablene for ikke å gjøre modellen alt for komplisert.

Tabell 10.10. Regresjonsanalyser av det norske lavinntektsutvalget (N=787). Effekt av kjønn, alder, inntektshistorie og andre prediktorer for egenrapportert allmennhelse, plager/symptomer og fravær av problematiske helseforhold.

Avhengig variabel	«Veldig god» helse (egenvurdert)		Indeks plager/symptom		Indeks fravær av helseproblemer	
	OR	p	B	p	B	p
Kjønn (jenter vs gutter)	0,71	0,032*	0,59	<,001**	-0,11	0,219
Alder (16–18 vs 12–15 år)	0,78	0,133*	0,24	0,020*	-0,27	0,004*
Inntektshistorie						
Oppadgående vs stabilt ikke-fattig	1,06	0,761	0,09	0,450	0,12	0,260
Stabilt fattig vs stabil ikke-fattig	1,20	0,364	-0,06	0,623	0,08	0,471
Kortvokst 2009 vs ikke	1,32	0,138	0,22	0,078		
Overvekt 2009 vs ikke overvekt	0,81	0,347	0,24	0,102		
Varig sykdom 2009	0,66	0,012*	0,28	0,007**		
Mors utdanning: Høy vs lav	1,53	0,017*	-0,09	0,449	0,18	0,074
Mors utdanning: Middels vs lav	1,61	0,024*	-0,04	0,761	0,45	<,001**
Skoletrivsel i 2009 (tredelt)	1,41	0,002**	-0,39	<,001**	0,12	0,055
Bor <i>ikke</i> med begge foreldre	0,66	0,008**	0,34	0,001**	-0,14	0,119
Nagelkerke R ² / R ²	0,084		0,121		0,044	

Analysene av egenvurdert helse er gjort med logistisk regresjonsanalyse, mens de to andre analysene er med OLS regresjon. OR= odds ratio, B=ustandardisert regresjonskoeffisient, p = p-verdi, om p er lik/under ,05, regnes effekten av forklaringsvariabelen som statistisk signifikant. Skoletrivsel er tredelt (0-2, 2 = veldig godt) og brukt som kontinuerlig variabel. De relativt få som ikke gikk på skole har blitt tildelt gjennomsnittlig skoletrivsel. Kortvokst, overvekt og varig syk er utelatt i analysen av indeks for fravær av helseproblemer, ettersom de inngår i konstruksjonen av denne variabelen.

Som nevnt over viser det seg at verken for barnets/ ungdommens vurdering av egen helse, omfanget av plager/symptomer, eller for indeksen for fravær av helseproblemer, spiller forskjellene i inntektshistorie i årene etter år 2000 blant de norske i lavinntektsutvalget noen viktig rolle. En del av de andre forklaringsfaktorene har imidlertid betydning. Jentene og 16–18-åringene skårer mer negativt for to av de tre helseindikatorne. Litt uventet betyr verken overvekt eller å være kortvokst noe særlig for egenvurderingen «veldig god helse» eller for omfanget av plager og symptomer. Å ha en langvarig sykdom betyr noe for begge disse indikatorne – de kronisk syke rapporterer sjeldnere «veldig god allmennhelse» og har mer av plager og symptomer. Barn og ungdommer med mødre med høyere utdanning rapporterer oftere om «veldig god helse» og har generelt litt større fravær av helseproblemer, men mors utdanning er tilsynelatende irrelevant for hvor mye plager og symptomer som blir rapportert.

Endelig ser vi at *skoletrivsel* i 2009 har tydelig effekt: Jo bedre barnet eller ungdommen trives på skolen, jo mer rapporterer han/hun «veldig god helse», lite plager og symptomer, og jo mer har han/hun en høy verdi på indeksen for fravær av helseproblemer. Men også *familieforhold* har betydning: De som bor sammen med begge sine egne foreldre rapporterer oftere om veldig god helse og mindre hyppig om plager og symptomer.

Med andre ord: Det som kanskje *mest* skiller mellom de som rapporterer veldig god helse og lite plager og symptomer blant de norske i lavinntektsutvalget, er forhold knyttet til skoletilværelsen og familielivet, mens variasjonene i inntektshistorie til familiene ikke har stor betydning, ifølge disse analysene.

10.4 Oppsummerende diskusjon

En hovedkonklusjon er at oppvekst i lavinntektsfamilier henger sammen med noe dårligere helseressurser enn hva vi finner blant barn og ungdommer flest i Norge. Barn og ungdom i lavinntektsfamilier opplever sin egen allmenne helsetilstand som dårligere enn barn/ungdommer flest, og foreldrene i lavinntektsutvalget vurderer sine barns allmennhelse tydelig dårligere enn hva kontrollutvalg-foreldrene gjør for sine barn. I lavinntektsutvalget blir det også rapportert litt mer plager og symptomer av typen hodepine og

vansker med å sove (gjelder imidlertid bare for de fra 16 år og oppover). Vi har delt materialet i tre – kontrollutvalget samt lavinntektsutvalget der vi skiller mellom norsk og ikke-vestlig. Blant de norske i lavinntektsutvalget, men ikke blant de ikke-vestlige, var skolefraværet på grunn av sykdom større. Kontakten med hjelpeinstanser som pedagogisk/ psykologisk tjeneste var generelt noe høyere i lavinntektsutvalget, og høydeveksten var mindre gunstig, særlig blant de ikke-vestlige.³⁶ De norske ungdommene i lavinntektsutvalget var litt oftere dagligrøykere, mens alkoholbruken var særlig lav blant de ikke-vestlige i lavinntektsutvalget. Når vi summerer de viktigste helseindikatorerne i form av en indeks for fravær av helseproblemer, ser vi et samlet mønster: Mindre gunstig samlet helsetilstand i lavinntektsutvalget.

Analysene av dette materialet peker altså i retning av at oppvekst i lavinntektsfamilier har uheldige helsemessige sider, men forskjellene er ikke alltid systematiske og ofte er de heller ikke særlig store. Det er for eksempel bemerkelsesverdig at rapporteringen av diagnoser og sykdommer, som er ganske lik i det norske lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, er klart lavere i det ikke-vestlige lavinntektsutvalget, noe vi også fant i analysene av 2006-intervjuene (Sandbæk 2008). En ren sykdomsundersøkelse ville altså ikke funnet mer negativ helse i lavinntektsutvalget, og når vi konkluderer med at barna og ungdommene i lavinntektsfamilier ikke har like gode helseressurser som barn/ungdommer flest, er dette basert på andre indikatorer enn medisinske diagnoser og sykdommer.

At de ikke-vestlige innvandrerbarn i lavinntektsutvalget, som generelt ikke rapporterer særlig bra allmennhelse, likevel rapporterer relativt lite diagnoser, kan kanskje reflektere mangel på integrasjon i den norske helsekulturen, altså en tilbakeholdenhet med å diagnostisere plager og lidelser? «Positiv» rapportering fra de ikke-vestlige i lavinntektsutvalget i form av færre sykdommer, lite plager/symptomer blant de under 15 år, og lite skolefravær på grunn av sykdom, kan ha flere grunner. Det kan være at lav familieinntekt blant ikke-vestlige innvandrere faktisk ikke er forbundet med dårligere helse. Vi kan imidlertid ikke se bort fra at funnene kan ha sammenheng med at de

³⁶ I analysen av 2006-intervjuene hadde lavinntektsutvalget, særlig de ikke-vestlige, større andeler overvektige (Sandbæk 2008). Dette mønsteret fant vi praktisk talt ikke i 2009-intervjuene. Hva som ligger bak denne endringen er vi usikre på.

ikke-vestlige som har valgt å delta, er de som er relativt godt stilt – merk at deltakelsen (svarprosenten) er relativt lav blant de ikke-vestlige lavinntektfamiliene (se kapittel 2).

Selv om vi kan observere dårligere helseressurser, generelt sett, blant de som har vokst opp i lavinntektsfamilier, er det ikke tydelig at det er lav familieinntekt som har *forårsaket* svekket helse. Det er ikke noen klar sammenheng mellom helsetilstanden og inntektsutviklingen på 2000-tallet blant de *norske* i lavinntektsutvalget. Barna og ungdommene i familier som fortsatt er «fattige» har ikke noen påtakelig dårligere helse enn barna/ungdommer i familier som «klatret» i inntektshierarkiet – men merk at de fleste lavinntektsfamilier som steg i hierarkiet, ikke beveget seg langt oppover. En mulig fortolkning av dette mønsteret er at det finnes «buffer» i det norske samfunnet som minsker sjansen for at lav familieinntekt virker negativt på barns helse. Selv om lavinntektsutvalget har en materiell levekårssituasjon som er dårligere enn for barn og ungdommer flest, er ikke forskjellene i tilgang på materielle forbruksgoder nødvendigvis så store at manglene trenger å resultere i svekket helse. Når lavinntektsbarn mottar skolegang, fritidstilbud og helsetjenester som ikke er påtakelig dårligere enn hva andre barn mottar, kan en god del av de helseulikhetsproduserende mekanismene som ligger i forskjellene i familieinntekt langt på vei være nøytralisert.

«Buffer»-ideen blir imidlertid motsagt av at flere helseaspekter, som egenvurdert allmennhelse, skolefravær på grunn av sykdom (blant de norske), og plager og «vondter» blant ungdommene 16 år og oppover, faktisk opptrer mer blant lavinntektbarna. Hvorfor? Det ser ut til at skoletrivsel (slik det er påvist av andre undersøkelser, se Elstad 2008c) og familieliv kan ha stor betydning for hvordan barna og ungdommene opplever sin helse. I analysene av helseforskjellene innad i det norske lavinntektsutvalget (tabell 10.10) er familiesituasjonen av betydning, mens inntektsforskjellene knapt spiller noen rolle. Slik kan det synes som om inntektsforskjellene, slik de er i Norge for tiden, ikke er så relevante for barns helse. Vi kan likevel tenke oss at inntekt spiller en mer skjult rolle. Vanskelige inntektsforhold vil kanskje over tid, i et tidsperspektiv lengre enn de åtte årene observert her, spille inn på familiens muligheter til å bidra positivt til barnas helseutvikling. Det kan være at familieforhold og skoletrivsel framtrer umiddelbart som de mest tydelige

forklaringsfaktorene, men bak dette kan det være prosesser som strekker seg lengre tilbake i tid, der inntektsituasjonen medvirker til å frambringe faktorer (som foreldre–barn-relasjoner, barnas integrasjon i nærmiljøet, skoletilpassning) som i sin tur spiller inn på helsetilstanden.

Et påtakelig funn er at helseforskjellene mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når det gjelder plager, symptomer og det som ofte regnes som psykosomatiske besvær, ser ut til å bli mer tydelige i slutten av tenårene (tabell 10.8 og 10.9). Internasjonalt diskuteres teorien om at det skjer en sosial utjevning av forskjellene i helse i ungdomsperioden, ettersom tilknytningen til bakgrunnsfamilien (og bakgrunnsfamiliens klassetilhørighet) blir svakere, mens tilknytningen til en felles, «klasseløs» ungdomskultur blir sterkere (West 1997, West og Sweeting 2004). Tidligere norske empiriske undersøkelser har imidlertid ikke gitt støtte til denne tesen (Koløen 2008), og mønsteret i vårt materiale er jo heller omvendt: *Nettopp* i ungdomstiden, etter 15-årsalderen, viser noen helseforskjeller mellom lavinntektsbarn og andre seg mer tydelig. Dette kan tyde på at lav inntekt får større betydning nettopp i den livsfasen der familienes ressurser særlig teller for skolevalg, framtidsplaner og selvtillit og optimisme når det gjelder framtidsmulighetene – og avslutningsvis vil vi framheve dette som et interessant funn som kan prøves ut i andre datamaterialer.

11 Selvoppfattet kompetanse og følelse av kontroll

THOMAS HANSEN

11.1 Introduksjon

I dette kapitlet undersøker vi om barn fra husholdninger med lave inntekter (lavinntektsutvalget) skårer dårligere på selvoppfattet kompetanse og følelse av kontroll enn andre barn (kontrollutvalget). Med selvoppfattet kompetanse menes i hvilken grad barn og ungdom oppfatter seg kompetente innenfor en rekke områder, som skoleferdigheter, sosiale evner og fysiske ferdigheter. Med følelse av kontroll, også kalt kontrollplassering eller mestring, menes i hvilken grad unge opplever at de selv har kontroll over ting som hender dem. Høy grad av (indre) kontroll betyr at man opplever at det er en selv og egen dyktighet som bestemmer ulike utfall i hverdagen. Lav grad av (indre) kontroll, dvs. høy ytre kontroll, betyr at man opplever at hendelser i større grad er bestemt av ytre omstendigheter og tilfeldigheter. Vi har anvendt to mål på selvoppfattet kompetanse, begge utviklet av Harter (1982, 1988), for hhv. barn («The perceived competence scale for children» og ungdom («Self-perception profile for adolescents»). Vi benytter et mål på kontroll utviklet av Nowicki og Strickland (1973), «The Child Nowicki-Strickland Internal-External Scale». Disse målene har vært mye brukt internasjonalt i studier av barn og unge.

Det er ikke gitt at det er noen sammenheng mellom det å vokse opp i en lavinntektsfamilie og selvtillit/kontrollplassering. For det første kan det tenkes at foreldre med lav inntekt gjør en ekstra innsats for at trange økonomiske kår ikke skal gå ut over barnas trivsel og utvikling. Vi vet dessuten at barn er resiliente og mange har en tendens til å klare seg til tross for store vanskeligheter. Det kan også tenkes at skalaene måler mer permanente personlighetstrekk, og at økonomiske kår dermed ikke spiller noen rolle.

Imidlertid er det gode grunner til å anta at ulike sider ved det å ha dårlig økonomi kan forme barns selvoppfatninger, særlig over tid. For eksempel

kan lavere sosial deltakelse og stress, belastninger og begrensninger knyttet til dårlig økonomi tenkes å redusere barns opplevelse av kompetanse og innflytelse over hva som hender dem, og at de opplever å bli utsatt for mer ytre styring. En alternativ hypotese som predikerer en (spuriøs) sammenheng mellom økonomi og barns selvoppfatninger er at både foreldrenes sosio-økonomiske status og barns selvoppfatninger henger sammen med en felles bakenforliggende faktor, for eksempel foreldrenes personlighet og psykososiale ressurser. Men denne hypotesen kommer vi ikke til å forholde oss til her, dels fordi vi har fokus på betydningen av lavinntekt og dels fordi vi ikke har mulighet til å teste den ut i det foreliggende datamaterialet.

Tidligere analyser av det foreliggende datamateriale, da barna var i alderen 9 til 15 år, har vist at lavinntektsbarn gjennomgående har dårligere selvoppfatninger enn andre barn, men at ikke alle sammenhenger var statistisk signifikante (ni av 18 undersøkte sammenhenger var signifikante). Det er imidlertid nærliggende å tenke seg at disse sammenhengene blir svakere jo eldre barn blir, fordi barna modnes og gjerne får en svakere tilknytning til hjemmet. Unges ferdigheter og selvbylde kan tenkes i økende grad påvirkes av andre arenaer, som venner, fritid, skole og evt. arbeid. Alternativt kan effektene av forskjeller i levekår tenkes å bli tydeligere over tid, og utslagene dermed større. Vi er her derfor interessert i å studere om og hvordan lavinntekt gir seg utslag i dårligere selvoppfatning når utvalget er i tenårene (12 til 18 år).

Planen for kapitlet er å først gi en presentasjon av de psykologiske målene og deres psykometriske egenskaper, en presentasjon som i stor grad er basert på analyser gjort av Clausen (2008). Dernest oppsummeres resultatene fra Clausen's 2003- og 2006-analyser. Så presenteres bivariante og multivariate tverrsnittsanalyser av forskjeller etter inntektsutvalg og inntektsutvikling, samt kjønn, alder, etnisitet og husholdning, på barns opplevelse av kompetanse og kontroll i 2009-dataene. Til slutt følger en diskusjon av de nye resultatene, som blir diskutert opp mot tidligere resultater.

11.2 Nærmere redegjørelse for de psykologiske indikatorene

Harters barneskala for selvoppfattet kompetanse

I dette kapitlet vil vi fokusere på tre psykologiske måleinstrumenter som har vært mye benyttet på barn og unge. Det ene instrumentet, «The Perceived Competence Scale for Children – PCSC», ble introdusert av Susan Harter i 1982 og betegnes som 'Harters barneskala'. Den har blant annet vært benyttet i forskningsprosjektet *Oppvekstnettverk* ved Barnevernets Utviklingscenter og er beskrevet i rapporten *Kompetanse i kontekst* (Ogden 1995). Fordi skalaen er beregnet på barn i alderen 9 til 13 år, ble den kun benyttet i 2003 og 2006, og ikke i 2009, da utvalget var mellom 12 og 18 år. Dette kapitlet har derfor ingen nye analyser av Harters barneskala, men vil oppsummere og trekke inn i diskusjonen tidligere publiserte resultater av 2003 og 2006-dataene (Clausen 2008).

Harters barneskala for selvoppfattet kompetanse består av i alt 28 spørsmål. Faktoranalyser har vist en stabil faktorstruktur med fire faktorer. Disse faktorene kalte Harter *kognitiv, sosial og fysisk kompetanse*, samt en faktor for *generell selvfølelse*. Kognitiv kompetanse refererer i første rekke til skolefaglig kapasitet, mens fysisk kompetanse omhandler ferdigheter innenfor sport og andre fysiske aktiviteter. Videre refererer sosial kompetanse til i hvilken grad man føler seg akseptert av venner og jevnaldrende. Generell eller global selvaktelse måler i hvilken grad barna setter pris på seg selv som person. Alle de fire subskalaene har gjennomgående vist høy reliabilitet.

Clausen (2008) fant i det foreliggende datamaterialet (data fra 2003 og 2006) en faktorstruktur tilsvarende den Harter fant i amerikanske data, og at alfaestimatene for de fire subskalaene var veldig tilfredsstillende (over .70). Faktoranalysen fra 2006 (som ga en faktorløsning nærmere Harters opprinnelige resultater enn faktoranalysen av 2003-dataene) er vedlagt bak (se vedleggstabell 11.A til dette kapitlet).

Harters ungdomsskala

Harter utviklet etter lanseringen av barneskalaen en skala som var beregnet på ungdom over 12 år. Variabeltilfanget ble bredere, og den nye skalaen, kalt «Self-Perception Profile for Adolescent – SPPA» (Harter 1988), skulle dekke

flere domener. Vi betegner denne skalaen som 'Harters ungdomsskala'. Som barneskalaen, måles i hvilken grad unge oppfatter seg kompetente innenfor forskjellige områder som skoleferdigheter, sosiale evner, fysisk kompetanse mm.

Den opprinnelige ungdomsskalaen dekker ni områder, hvor vi har hentet variabler fra fem av disse domenene. Alle variablene og domeneområdene vi bruker er listet opp i tabell B i vedlegg, med gjennomsnittsskåre for hvert ledd (hentet fra Clausen, 2008). Skalaen ble ikke brukt i 2003, men i 2006 og 2009 for ungdom over 12 år. Wichstrøm (1995) lanserte den norske utgaven som ble benyttet. Denne versjonen inneholder en forenklet spørsmålsformulering i forhold til Harters opprinnelige skala.

Clausen (2008) analyserte de psykometriske egenskapene til Harters ungdomsskala i 2006 dataene. En faktoranalyse ga tre faktorer (se vedleggstabell 11.C), men for å kunne sammenlikne med andre undersøkelser valgte Clausen å beholde den opprinnelige strukturen med fem faktorer i analysene. Vi gjør det samme her. Clausen fant at reliabiliteten av subskalaene målt med Cronbachs alfa var tilfredsstillende både for Harters barne- og ungdomsskala, og ligger på samme nivå som de rapportert av Harter selv og Wichstrøm (1995) (se vedleggstabell D for Clausens reliabilitetsanalyser av subskalaene i 2006-dataene).

Kontrollplassering

En tredje skala vi benytter er The Child Nowicki-Strickland Internal-External Scale – CNS-IE, som måler i hvilken grad barnet tilskriver ulike hendelser til egen dyktighet eller til ytre omstendigheter (Nowicki og Strickland 1973). Skalaen regnes som et av de beste instrumentene for måling av kontrollplassering blant barn (Lefcourt 1991). Dette instrumentet ble også prøvd ut i prosjektet Oppvekstnettverk (Ogden 1995). Dette er en skala for måling av kontrollplassering (locus of control) for barn fra 8 til 17 års alder. Vi inkluderer bare personer som hadde gyldige svar på alle leddene i instrumentene. Skalaen inngår i en forskningstradisjon som er særlig knyttet til Julian Rotter (1990) og begrepet *Locus of Control* (kontroll- eller kontrollplassering). Sentralt i denne tradisjonen står forskning omkring hvordan mennesker tillegger ulike hendelser enten til egne ferdigheter eller til

ytre omstendigheter eller tilfeldigheter. Høy indre kontrollplassering regnes som god og sunn mestring og kompetanseatferd.

Nowicki og Stricklands skala er et selvutfyllingsinstrument som består av i alt 40 ledd som i originalutgaven besvares med ja eller nei. Skalaens sumskåre varierer da fra 0 (internt) til 40 (eksternt). Vi benyttet imidlertid en skala som gikk fra 1 til 4, med en sumskåre som varierer mellom 40 og 160. Lav skåre betyr at barnet i stor grad stoler på egne ferdigheter (*indre kontrollplassering*), mens høy skåre betyr at man har en tendens til å tilskrive hendelser til ytre omstendigheter eller tilfeldigheter (*ytre kontrollplassering*). Nowicki og Stricklands forskning har vist at tendensen til indre kontrollplassering øker med økende alder.

Tidligere forskning har vist at skalaen har tilfredsstillende intern konsistens (reliabilitet). Faktoranalytiske studier understøtter en éndimensjonal tolkning, og sumskåren tolkes gjerne som grad av en generell følelse av hjelpeløshet (Lefcourt 1991). Andre faktoranalytiske studier har imidlertid konkludert med ulike faktorenløsninger (Raine, Roger og Venables 1981). Clausen (2008) benyttet en én-dimensjonal fortolkning av skalaen for kontrollplassering (CNS-IE). Resultatene viste moderate negative korrelasjoner mellom selvoppfattet kompetanse og ytre kontrollplassering. Clausen (2008) fant tilfredsstillende Cronbachs alfa i 2003 (.66) og 2006-dataene (.70), og at reliabiliteten økte med økende alder (se vedleggstabell 11.E). I 2009-dataene (alder 12–18) finner vi en Cronbachs alfa lik .74, som tilsvarer resultatet for de eldste aldersgruppene (alder 12–13 år) i Clausens analyser.

11.3 Oppsummering av resultatene fra 2003 og 2006

Lavinntekts- og kontrollutvalg

Lavinntektsutvalget består av barn i familier som hadde lave inntekter i 2000, definert som under 60 prosent av medianinntekten. For å skille familier med forbigående lav inntekt fra de med vedvarende lav inntekt, ble lavinntektsutvalget delt i to undergrupper: de som hadde lav inntekt også i 2005 og de som ikke hadde det.

Generelt viste resultatene at lavinntektsutvalget kom ut dårligere enn kontrollutvalget på alle analysene, men at ikke alle forskjellene var statistisk signifikante.

Analysene for barneskalaen i 2003-dataene viste relativt klare forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Kontrollutvalget skåret høyere på sumskåren og alle subskalaene. Disse forskjellene var imidlertid ikke signifikante i 2006-dataene. Forskjellene var også mindre klare for ungdomsskalaen (kun besvart i 2006), og signifikante for sumskåren og kun to (skolekompetanse og selvrespekt) av de fem subområdene. Samme tendens gjaldt også for kontrollplassering, ved at lavinntektsutvalget skåret lavest for indre kontroll (dvs. dårligere mestring), men resultatene var statistisk signifikant bare i 2003-dataene.

Barne- og ungdomsutvalgene ble også spurt om subjektiv opplevelse av økonomisk situasjon. Resultatene er konsistente med forskjellene mellom inntektsutvalgene, ved at subjektiv opplevelse av dårlig økonomi hang sammen med lavere opplevd kompetanse og kontroll i 2003-dataene, men ikke i 2006-dataene.

Hva så med forskjeller mellom lavinntektsfamilier med forbigående versus vedvarende lav inntekt? Her var det interessant å merke seg svært ulike resultater, enten at barn fra hushold med forbigående lav inntekt skåret omtrent likt med barn fra hushold med vedvarende lav inntekt (Harters ungdomsskala i 2006), midt i mellom de med vedvarende lav inntekt og kontrollutvalget (Harters barneskala i 2003, kontrollplassering i 2003 og 2006) eller omtrent likt med kontrollutvalget (Harters barneskala i 2006). Generelt kan vi si at selv om de med vedvarende lav inntekt ofte kom ut noe dårligere enn de med forbigående lav inntekt, var det gjennomgående små forskjeller mellom de to lavinntektsutvalgene i selvopplevd kompetanse og kontrollplassering.

Kjønnforskjeller

Resultatene for barneskalaen viste enten ikke signifikante kjønnforskjeller eller at jenter skårer høyere enn gutter (sosial kompetanse og kognitiv kompetanse). På ungdomsskalaen skåret gutter gjennomgående høyere enn jenter, foruten for nært vennskap, hvor jenter skåret signifikant høyere enn gutter. Resultatene viste ingen kjønnforskjeller i kontrollplassering.

Alder

Det var en tendens til økende opplevd kompetanse med høyere alder i barneutvalgene (signifikant bare i 2003), og synkende tendens med høyere alder i ungdomsutvalget.

På begge tidspunktene viser sumskåren en økende tendens til indre kontrollplassering, hvilket er i samsvar med tidligere forskning (Chubb mfl. 1997). Dette betyr at ettersom man blir eldre, er man mer tilbøyelig til å tilskrive årsakene til ulike hendelser til egne ferdigheter. Forskjellene mellom alderstrinnene er imidlertid bare signifikante i 2003.

Barnets opphavsland

Her benyttes de tre kategoriene norsk, vestlig og ikke-vestlig innvandrere. Verken 2003- eller 2006-data framviser statistisk signifikante forskjeller på Harters barneskala. For ungdomsskalaen viste resultatene at barn med innvandrerbakgrunn (både vestlig og ikke-vestlig) skåret høyere enn de etnisk norske for fysisk utseende og sumskåren ($p < .05$). Når det gjelder kontrollplassering, viste resultatene både i 2003 og 2006 at barn med norsk landbakgrunn skårer signifikant lavest, dvs. at disse barna legger størst vekt på egne ferdigheter, og mindre vekt på ytre omstendigheter. Barna med ikke-vestlig bakgrunn er de som vektlegger ytre omstendigheter og tilfeldigheter mest.

Familietype

De som opplyser at de bor sammen med mor og far, skårer statistisk signifikant høyere på de fleste, men ikke alle former for selvoppfattet kompetanse i barne- og ungdomsskalaene i 2003 og 2006. Analysene av kontrollplassering viste kun statistisk signifikante forskjeller i 2006, ved at de barna som bor sammen med både mor og far skåret noe høyere på indre kontrollplassering.

11.4 Resultater fra analyser av 2009-dataene

Harters ungdomsskala

Inntekt/utvalg og inntektsmobilitet

Som i analysene av 2003- og 2006-dataene, ønsker vi her å studere effekten av inntektshistorie. I de tidligere analysene så vi på endring i inntekt fra 2000

til 2005, mens vi i 2009-dataene sammenlikner gjennomsnittlig inntekt i treårsperioden 2000–2002 med den i årene 2005–2007. Denne sammenlikningen foretas kun for lavinntektsutvalget, som består av barn som hadde lave inntekter i 2000, målt som under 60 prosent av medianinntekten. Kontrollgruppen brukes som referansekategori. Variabelen vi studerer måler altså en blanding av inntektsnivå i 2007 og endringer i inntekt over en observasjonsperiode som strekker seg over åtte år.

Variabelen har fire verdier: (i) oppadgående mobilitet (dvs. lavinntekt (under 60 prosent av median) i den første treårsperioden og normalinntekt over 60 prosent av median i den siste perioden), (ii) stabilt ikke-fattig, (iii) stabilt fattig eller nedadgående mobilitet (ikke lavinntekt i den første treårsperioden men lavinntekt i den siste perioden) og (iv) kontrollgruppen. Gruppen med nedadgående mobilitet er relativt liten og er derfor slått sammen med de «stabilt fattige». Se kapittel 2 for mer informasjon om variabelen.

Som vist i tabell 11.1 er det svake ($p < .05$) signifikante forskjeller for noen av subskalaene (skolekompetanse, sosial akseptering og nært vennskap) og sumskåren. De signifikante resultatene skyldes at kontrollutvalget skårer høyere enn lavinntektsutvalget. Det er ingen signifikante forskjeller for områdene fysisk utseende eller selvrespekt. Det er gjennomgående ingen signifikante forskjeller mellom lavinntektsbarn fra hushold med ulik inntektsutvikling. At det er noen signifikante forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, men ingen forskjeller mellom ulike lavinntektsgrupper med ulik inntektsutvikling, stemmer ganske godt med Clausens (2008) funn fra 2003- og 2006-dataene. For eksempel viste også Clausens analyser av ungdomsskalaen i 2006 at lavinntektsutvalget skåret signifikant dårligere på noen subområder (skolekompetanse og selvrespekt) og på sumskåren.

Kjønnsforskjeller

Det er relativt klare kjønnsforskjeller, ved at gutter skårer høyere enn jenter på områdene skolekompetanse, fysisk utseende og selvrespekt/selvbilde. Vi får ikke statistisk signifikant resultat for forskjellen i sosial akseptering, men tendensen går i samme retning. Jentene skårer imidlertid høyere på nært vennskap.

Tabell 11.1. Forskjeller i gjennomsnitt for Harters ungdomsskala etter ulike demografiske variabler. 2009-data.

	Sum	Skolekompetanse	Sosial akseptering	Fysisk utseende	Nært vennskap	Selvrespekt/ selvbilde	N
<i>Utvalg og inntektsmobilitet</i>	*	*	*	is	*	is	
Oppadgående mobilitet	-0,08	-0,11	-0,07	-0,02	-0,09	-0,09	243
Stabilt ikke-fattig	-0,12	-0,17	-0,08	-0,07	-0,09	-0,12	248
Stabilt fattig eller nedadgående	-0,08	-0,09	-0,13	0,05	-0,17	-0,07	282
Kontrollutvalget (ref.)							197
<i>Kjønn</i>	**	*	is	**	*	**	
Gutter	0,13	0,08	0,05	0,41	-0,08	0,23	465
Jenter (ref.)							506
<i>Alder</i>	**	**	is	**	is	**	
12-13 år	0,15	0,18	0,00	0,23	0,04	0,24	284
14-16 år	0,01	0,01	-0,02	0,02	0,00	0,03	412
17-18 år (ref.)							274
<i>Barnets opphavsland</i>	**	**	is	**	**	is	
Norsk	-0,15	-0,19	-0,04	-0,27	0,09	-0,09	749
Vestlig	-0,03	-0,05	-0,02	0,06	-0,04	-0,01	51
Ikke vestlig (ref.)							170
<i>Bor sammen med</i>	**	**	is	**	is	**	
Begge foreldre	0,12	0,22	0,06	0,15	0,01	0,12	589
Forelder og steforelder	-0,03	-0,03	0,00	-0,05	-0,01	-0,02	113
Enslig forelder (ref.)							242

Alder

Vi sammenlikner tre aldersgrupper; 12 til 13 år, 14 til 16 år, og 17 til 18 år. Det er små signifikante forskjeller mellom aldersgruppene når det gjelder skolekompetanse, fysisk utseende og selvrespekt, som innebærer en systematisk tendens til avtakende positiv selvoppfatning med økende alder. Det er ingen signifikante forskjeller for subområdene sosial akseptering og nært vennskap. Totalskåren er svakt negativt korrelert med alder.

Barnets opphavsland

Her benyttes de tre kategoriene norsk, vestlig og ikke-vestlig innvandrer³⁷. På subområdene skolekompetanse og fysisk utseende (men ikke på sosial akseptering og selvrespekt) finner vi signifikante forskjeller, ved at unge med innvandrerbakgrunn skårer høyere enn etnisk norske. Når det gjelder nært vennskap, skårer etnisk norske høyere enn unge med innvandrerbakgrunn.

Familietype

De som opplyser at de bor sammen med mor og far, skårer statistisk signifikant høyere på følgende subskalaer: skolekompetanse, fysisk utseende og selvrespekt. Bosituasjonen påvirker ikke skåre på sosial akseptering og nært vennskap.

Multivariate analyser

Tabell 11.2 presenterer resultatene av en multipel regresjonsanalyse med Harters ungdomsskalaer som avhengig variabel, og med de samme forklaringsvariablene som i tabell 11.1. Ettersom inntekt/utvalg er korrelert med opphavsland og bosituasjon, var målet med de multivariate analysene å skille disse effektene på avhengig variabel.

³⁷ I denne rapporten har vi slått sammen norske barn og barn med vestlig innvandrerbakgrunn til kategorien norske barn (se kapittel 2 for en nærmere redegjørelse). I dette kapitlet beholder vi imidlertid en tredeling for bedre å kunne sammenlikne med Clausens tidligere analyser.

Tabell 11.2. Multiplere regresjon av Harters ungdomsskala. 2009-data (n= 1064)

	Sum	Skolekompetanse	Sosial akseptering	Fysisk utseende	Nært vennskap	Selvrespekt/selvbilde
<i>Utvalg og inntektsmobilitet</i>		**	*	is	is	is
Oppadgående mobilitet	-0,12	-0,17	-0,08	-0,06	-0,07	-0,10
Stabilitet – aldri fattig	-0,10	-0,16	-0,08	-0,06	-0,09	-0,09
Stabilitet fattig eller nedadgående	-0,12	-0,14	-0,15	-0,02	-0,13	-0,13
Kontrollutvalget (ref.)						
<i>Kjønn</i>	**	*	is	**	**	**
Gutter	0,12	0,07	0,04	0,39	-0,10	0,22
Jenter (ref.)						
<i>Alder</i>	**	**	is	**	is	**
12-13 år	0,14	0,18	0,02	0,19	0,03	0,24
14-16 år	0,00	0,00	-0,01	0,00	-0,03	0,02
17-18 år (ref.)						
<i>Barnets opphavsland</i>	is	**	is	**	*	is
Norsk	-0,08	-0,16	-0,07	-0,16	0,06	-0,04
Vestlig	-0,00	-0,03	-0,05	0,13	-0,08	-0,00
Ikke vestlig (ref.)						
<i>Bor sammen med</i>	**	**	is	*	is	**
Begge foreldre	0,10	0,19	0,04	0,11	0,02	0,10
Forelder og steforelder	-0,03	-0,03	0,01	-0,04	-0,02	-0,03
Enslig forelder (ref.)						

Spesielt ønsket vi å se om høy opplevd kompetanse blant ikke-vestlige innvandrere bidrar til å redusere de bivarierte forskjellene mellom inntektsgruppene. De bivarierte sammenhengene (tabell 11.1) viser at lavinntektsutvalget (og spesielt de med vedvarende lavinntekt) ikke skiller seg særlig fra kontrollutvalget på sumskåren for Harters ungdomsskala. Samtidig ser vi at ikke-vestlige innvandrere har høy skåre. Ettersom vi vet at ikke-vestlige innvandrere tilhører en særlig utsatt gruppe i lavinntektsutvalget ift. inntektsutvikling, så ønsket vi i de multivariate analysene å undersøke om deres svarmønster bidrar til at vi ikke ser noen særlig forskjeller mellom inntektsutvalgene i de bivarierte analysene.

Denne antakelsen ble imidlertid ikke støttet i de multivariate analysene. Vi ser av tabell 11.2 at de multivariate analysene stort sett gir samme tendenser som de bivarierte analysene i tabell 11.1, hva gjelder forskjeller etter inntektsutvalg og inntektsutvikling. Som en tilleggssjekk (resultat ikke vist), kjørte vi de bivarierte analysene av forskjeller i sumskåren etter inntektsutvalg og -utvikling for kun de med norsk landbakgrunn, og fant kun marginale forskjeller fra de som er presentert i tabell 11.1.

Generelt viser resultatene ingen substansielle forskjeller mellom de bivarierte og multivariate resultatene, bortsett fra at forskjellene mellom lavinntekts- og kontrollutvalget for nært vennskap forsvinner etter kontroll for opphavsland i de multivariate analysene. Dette fordi relativt mange av de fattigste har innvandrerbakgrunn, og disse ungdommene skårer noe lavere enn de etnisk norske for kompetanse innen nære vennskap. Det er også verdt å merke seg at forskjellene (f-testene) mellom utvalgene (etter inntektsmobilitet) for nært vennskap og selvrespekt er nær signifikante ($p = .053$ og $p = .068$) og at forskjellene (t-testene) mellom kontrollutvalget og gruppen «stabilt fattige eller nedadgående» er klart signifikante ($p < .01$) (resultat ikke vist).

Kontrollplassering

Utvalg og inntektsmobilitet

Som vist i første kolonne i tabell 11.3 (neste side), skårer kontrollutvalget noe høyere på indre kontroll (god mestring) enn lavinntektsutvalget, men forskjellen er ikke signifikant. Vi ser også at lavinntektsgrupper med ulik inntektsutvikling ikke skiller seg mht. kontrollopplevelse.

Alders- og kjønnsforskjeller, barnets opphavsland

Resultatene viser ingen statistiske forskjeller.

Familietype

Her er forskjellene statistisk signifikante, og de viser at de barna som bor sammen med mor og far skårer noe høyere på indre kontrollplassering enn andre barn.

Tabell 11.3. Forskjeller i gjennomsnitt på CNS-IE etter ulike demografiske variabler. Bivariate og multivariate analyser.

	CNS-IE (bivariat)	CNS-IE (multivariat)	N
<i>Utvalg og inntektsmobilitet</i>	is	is	
Oppadgående mobilitet	0,03	0,04	210
Stabilitet – aldri fattig	0,04	0,04	211
Stabilt fattig eller nedadgående	0,03	0,00	242
Kontrollutvalget (ref.)			174
<i>Kjønn</i>	is	is	
Gutter	0,00	0,01	395
Jenter (ref.)			442
<i>Alder</i>	is	is	
12–13 år	0,02	0,20	231
14–16 år	0,03	0,01	352
17–18 år (ref.)			254
<i>Barnets opphavsland</i>	is	is	
Norsk	-0,02	0,02	652
Vestlig	-0,02	-0,02	43
Ikke vestlig (ref.)			142
<i>Bor sammen med</i>	**	is	
Begge foreldre	-0,06	-0,03	507
Forelder og steforelder	0,01	0,01	103
Enslig forelder (ref.)			202
CNS-IE 2003		0,31 **	

Multivariate analyser

Andre kolonne i tabell 11.3 presenterer en multivariat analyse med CNS-IE sumskåre som avhengig variabel, med hovedfokus på effekten av utvalg og inntektsmobilitet, kontrollert for kjønn, alder, opphavsland og bosituasjon og CNS-IE sumskåre i 2003. Ettersom vi er interessert i effekten av endring i

inntekt fra 2000–2002 til 2005–2007, vil vi også fokusere på endring i CNS-IE i samme periode. Når vi kontrollerer for sumskåren i 2003, måler koeffisientene endring i CNS-IE sumskåre fra 2003 til 2009. Det er uheldig, og en potensiell feilkilde, at inntektsmålingene (2000–2002 og 2005–2007) ikke samsvarer helt med tidspunktene for måling av CNS-IE (2003 og 2009).

De multivariate analysene gir imidlertid samme substansielle resultat som de bivariante, når det gjelder forskjeller i selvoppfatninger mellom inntektsgrupper.

11.5 Oppsummerende diskusjon

Inntekt og inntektsmobilitet

Analysene av 2003- og 2006-dataene (alder 9 til 15 år) viste gjennomgående at lavinntektsutvalget skårer lavere på selvoppfattet kompetanse og kontroll enn kontrollutvalget, selv om ikke alle sammenhenger er signifikante. Samme trend ser vi i 2009-dataene, når barna utvalget er blitt 12 til 18 år gamle³⁸. Det er altså et konsistent mønster at lavinntektsbarn kommer noe dårligere ut. Imidlertid er disse forskjellene i 2009-dataene små og statistisk svake (p-nivå mellom .01 og .05) eller ikke signifikante. For ungdomsskalaen var forskjellene (svakt) signifikante for sumskåren og subskalaene skolekompetanse, sosial akseptering og nært vennskap, men ikke for fysisk utseende eller selvrespekt. Forskjellene var ikke signifikante på målet på kontrollplassering. Generelt gir altså husholdets inntekt kun svake utslag på disse to skalaene (på barns opplevelse av selvtillit og følelse av kontroll over livet sitt) i 2009.

Et annet interessant funn er at resultatene, sett under ett, ikke viser klare skiller mellom lavinntekts-hushold med ulik inntektsutvikling. Det er noen tendenser i tidligere analyser (av unge i alderen 9 til 13 år) at barn fra hushold med forbigående lav inntekt skårer høyere på opplevd kompetanse og kontroll enn barn fra hushold med vedvarende lav inntekt. I 2009, derimot, skårer barn fra hushold med nedadgående, stabil eller positiv inntektsutvikling omtrent likt både på de ulike kompetanseskalaene og på målet

³⁸ Det er verdt å mer seg at 2009 analysene (men ikke 2003 og 2006 analysene) har ekskludert de fra lavinntektsutvalget med mer enn 400 000 kr i brutto finanskapital 2000-2002 (se kapittel 2), hvilket bidrar til å svekke sammenliknbarheten mellom undersøkelsene.

på kontrollplassering. Heller ikke i Clausens analyser av unge mellom 13 og 15 år (kun gjort for ungdomsskalaen), finner vi forskjeller i selvoppfatning etter husholdets inntektsutvikling. Dette kan tyde på at de målte selvoppfatningene ikke er særlig følsomme for endring i materielle levekår, eller at de økonomiske forbedringer som har skjedd for mange av familiene i lavinntektsutvalget ikke er store nok til at det gir seg utslag på disse skalaene (se kapittel 2 og 3).

Sammenlikner man resultatene fra 2003, 2006 og 2009, ser man at lavinntektshushold gjennomgående kommer dårligst ut, men at kontrastene og signifikansene gradvis blir mindre. Vi ser to trender. For det første, at jo nyere data (men samme aldersgruppe), jo mindre forskjeller. Det er for eksempel klarere forskjeller for selvtillit målt med Harters barneskala og også for kontrollskalaen i 2003 enn for samme skalaer i 2006, og subjektiv opplevelse av dårlig økonomi hang sammen med lavere opplevd kompetanse og kontroll i 2003- men ikke i 2006-dataene. Disse sammenlikningene er gjort for omtrent samme aldersintervall. For det andre ser vi at jo eldre utvalget er, jo mindre kontraster i opplevd kompetanse og kontrollplassering. Dette ser vi ved at det er svakere forskjeller mellom lavinntekt- og kontrollutvalget i 2009 enn på samme skalaer i 2006, samt at lavinntekt-kontroll forskjellene for kontrollskalaen kun er signifikante i 2003-dataene (alder 10–13). Dette resultatet fremkommer til tross for at 2009-analysene av kontrollskalaen er gjort på et omtrent dobbelt så stort utvalg som 2003- og 2006-analysene av kontrollskalaen (Clausen analyserte kun de mellom 10 og 13 år), hvilket skulle gjøre det enklere å få signifikante resultater i 2009.

Den forholdsvis beskjedne utvalgsstørrelsen gjør det vanskelig å skille disse to forklaringene, og å si noe generelt om holdbarheten til antakelsene de bygger på. Det er usannsynlig at gradvis svakere forskjeller skyldes en periodeeffekt, ettersom vi har data over et såpass kort tidsrom. En alderseffekt, hvorpå effekten av husholdsinntekt «dør ut» når barna blir eldre, høres mer plausibelt ut. Vi undersøkte derfor om det er en signifikant interaksjon mellom alder og inntekt/utvalg på de målte selvoppfatninger i 2009-dataene, eller om kontrastene i selvoppfatninger mellom lavinntekts- og kontrollutvalget var (klarere) signifikante blant de yngste (12–13 år), men fant ingen signifikante forskjeller (resultat ikke vist). Dette gir ingen støtte til en

antakelse om at effekten av å komme fra lavinntektshusholdning avtar eller forsvinner etter en viss alder.

Vi må imidlertid anta at selektivt frafall og målefeil i 2009-analysene kan bidra til å underestimere forskjellene mellom inntektsutvalg og grupper med ulik inntektsutvikling. Når det gjelder selektivt frafall, antar vi at frafallet er størst blant de mest vanskeligstilte familiene (se kap. 2). Dette innebærer en homogenisering av utvalget som gjør at vi kan få mindre signifikante forskjeller i 2009 enn i tidligere runder av undersøkelsen. Mønsteret med gradvis reduserte forskjeller i selvoppfatninger mellom lavinntekts- og kontrollutvalget i nyere datainnsamlinger kan altså handle om stabile forskjeller mellom utvalgene, som reduseres som følge av selektivt frafall (av de mest vanskeligstilte) blant lavinntektsgruppen, hvilket gjør den gradvis mer lik kontrollgruppen. Sagt annerledes, ettersom barns selvoppfatning virker robust for endringer i inntekt, vil forskjellene mellom lavinntekts- og kontrollutvalget observert i 2003 trolig ikke endres over tid. Hovedgrunnen til at vi likevel observerer gradvis mindre forskjeller i nyere data, er trolig selektivt frafall. Imidlertid må også dette perspektivet modereres, fordi inntektsutvikling hadde noe effekt i 2003 og 2006, men ikke i 2009, hvilket kan skyldes målefeil i 2009-dataene.

Det er dessuten verdt å merke seg at de svake kontrastene kan skyldes at det i 2009-analysene er størst potensiale for målefeil i opplysningene om husholdsinntekt, fordi disse opplysningene er hentet fra omlag 3 år tilbake i tid. I analyser av 2003- og 2006-data (Clausen 2008), har vi inntektsopplysning for omtrent samme tidsrom som utvalget har svart på spørsmål om selvoppfatninger. I 2009-analysene er det spurt om selvoppfatninger i 2009, mens inntektsutvalg og mobilitetsgrupper er basert på registerdata fra 2005–2007. Når vi finner marginale forskjeller for ulike selvoppfatninger etter inntektsnivå og -utvikling innad i lavinntektsutvalget kan dette skyldes at mange i lavinntektsutvalget har et inntektsnivå i 2009 som ikke lenger stemmer med registeropplysningene fra 2005–2007. Tilsvarende vil forskjellene i selvoppfatninger mellom lavinntekts- og kontrollutvalgene reduseres over tid som et resultat av at stadig flere lavinntektshushold har beveget seg ut av lavinntektssituasjonen (som vist i kapittel 2, er det kun 26,6 prosent av lavinntektsutvalget som ligger under 60 prosent av medianinntekten i 2007).

Barns selvoppfatninger i befolkningen kan altså tenkes være sterkere påvirket av sosioøkonomisk bakgrunn enn vi får inntrykk av her.

Kjønnsforskjeller

Mens resultatene for barneskalaen (i 2003 og 2006) viste enten ikke signifikante funn eller at jenter skårer høyere enn gutter (sosial kompetanse og kognitiv kompetanse), viser resultatene for ungdomsskalaen (i 2006 og 2009) at gutter skårer høyere enn jenter, foruten for nært vennskap, hvor jenter skårer signifikant høyest. Det er rimelig for denne aldersgruppen at jenter er sosialt mer kompetente enn gutter. Dette er kjønnsforskjeller som er i tråd med resultatene til Harter (1988). Ikke i noen av utvalgene finner vi signifikante kjønnsforskjeller i kontrollplassering.

Alder

Ser man resultatene fra 2003, 2006 og 2009-dataene under etter, synes opplevelsen av kompetanse å øke i barneutvalgene (barnaskalaene), men synke noe med høyere alder i ungdomsutvalgene (ungdomsskalaene). Selvopplevd kompetanse synes altså å følge en omvendt U-kurve i alderen 9 til 18 år. Opplevelsen av kontroll synes også å øke blant de yngste, men flater så ut. Indre kontrollplassering økte signifikant med høyere alder blant barn i 2003-utvalget, men vi fant ingen signifikant sammenheng med alder i noen av de andre utvalgene.

Barnets opphavsland

Her benyttes de tre kategoriene norsk, vestlig og ikke-vestlig innvandrere. Verken 2003- eller 2006-data framviser statistisk signifikante forskjeller på Harters barneskala. For ungdomsskalaen viste 2006-resultatene at barn med innvandrerbakgrunn (både vestlig og ikke-vestlig) skåret noe høyere ($p < .05$) enn de etnisk norske for fysisk utseende og sumskåren. Tilsvarende forskjeller finner vi også i 2009-dataene, men at sammenhengene er flere og sterkere. I 2009-dataene skårer unge med innvandrerbakgrunn høyere enn etnisk norske på sumskåren og på subområdene skolekompetanse og fysisk utseende (men ikke på sosial akseptering og selvrespekt) ($p < .01$). Etnisk norske skårer imidlertid høyere enn de med innvandrerbakgrunn for nært vennskap.

Når det gjelder kontrollplassering, viste resultatene at barn med norsk landbakgrunn skårer lavest, dvs. at disse barna legger størst vekt på egne ferdigheter og legger mindre vekt på ytre omstendigheter. Videre ser vi at barna med ikke-vestlig bakgrunn er de som vektlegger ytre omstendigheter og tilfeldigheter mest. Forskjellene var signifikante både i 2003 og 2006. I 2009 finner vi imidlertid ingen statistiske forskjeller.

Familietype

Resultatene fra de tre intervjuetidspunktene er påfallende like, ved at samtlige analyser viser at de som bor sammen med mor og far skårer signifikant høyere på sumskåren og følgende subskalaer: skolekompetanse, fysisk utseende og selvrespekt. Tilsvarende fant vi gjennomgående på de tre analyse-tidspunktene at barn som bor sammen med både mor og far rapporterer høyere indre kontroll enn andre barn. Forskjellene i kontrollplassering var statistisk signifikante i 2006 og 2009, men ikke i 2003.

Et generelt funn er at tilstedeværelsen av steforeldre ikke gjør noen forskjell. Vi finner altså verken støtte for en antakelse om at tilstedeværelse av steforeldre kompliserer situasjonen, eller at barn som bor med en av foreldrene samt en steforeldre ville ha en fordel sammenliknet med de som bor med kun en forelder.

Generell konklusjon

Resultatene av analysene av samme utvalg ved tre ulike tidspunkt viser gjennomgående at lavinntektsbarn har dårligere selvoppfattet kompetanse og opplevelse av indre kontroll sammenliknet med barn som kommer fra familier med en bedre økonomi. Imidlertid er flere av disse forskjellene små og statistisk usikre, spesielt i 2009-dataene. Det kan tyde på at husholdets inntekt spiller mindre rolle for unges selvoppfatninger når de er kommet i tenårene. Imidlertid har vi pekt på flere forhold (målefeil og selektivt frafall) som gjør at forskjellene trolig er underestimerte i 2009-resultatene.

Det er overraskende at vi ikke finner signifikante forskjeller i selvoppfatninger mellom lavinntektsgrupper med hhv. stabil, nedadgående eller oppadgående inntektsutvikling i de siste fem årene før intervjuet. Selvoppfattet kompetanse og opplevelse av indre kontroll synes altså å være nokså robuste for endringer i materielle levekår. Her kan det imidlertid tenkes at den

økonomiske mobiliteten ikke har vært stor nok til at det påvirkes barnas selvoppfatninger. Det kan også igjen tenkes at selektivt frafall av de psykososialt vanskeligst stilte, blant stabilt fattige hushold, gjør at vi ikke klarer fange reelle konsekvenser av vedvarende fattigdom og økonomisk mobilitet.

Det er heller ingen konsekvente forskjeller i selvopplevd kompetanse og ferdigheter etter kjønn eller innvandrerstatus. Det som gjennomgående spiller en rolle, er å bo sammen med begge foreldrene. Barn som bor sammen med begge foreldrene skårer generelt høyere på selvoppfattet kompetanse og kontroll enn barn som ikke bor sammen med begge foreldrene.

Vedleggstabeller til kapittel 11

Clausens reliabilitetsanalyser av subskalaene i 2006-dataene

Vedleggstabell 11.A. Faktorenløsning med 4 faktorer for Harters barneskala. Faktorenladninger og kommunaliteter (h^2). 2006 (N=531). Alder: 9–12 år

Ledd nummer og tekst forkortelser	F1	F2	F3	F4	h^2
1. Kognitiv kompetanse					
1. Flink på skolen	.07	.61	.11	.09	.39
5. Liker seg på skolen, gjør det bra	.58	.39	.04	-.06	.49
9. Like flink som de andre	.11	.63	.07	.05	.41
13. Lett for å finne svar på oppgaver	.39	.52	-.24	.10	.48
17. Gjør skolearbeidet raskt unna	-.00	.63	.08	.17	.43
21. Husker lett det de har lært	.34	.58	.05	.01	.46
25. Forstår lett det de leser	.15	.59	.23	.06	.42
2. Sosial kompetanse					
2. Har mange venner	.54	-.04	.00	.13	.31
6. Populær blant de andre elevene	.09	.03	.37	.54	.43
10. Godt likt av andre	.67	.03	.21	.12	.50
14. Gjør mange ting sammen med andre	.16	.06	.54	.29	.41
18. Får lett venner	.62	-.01	.30	.21	.51
22. Er viktig for klassekameratene	.30	.01	.56	.32	.50
26. Godt likt av de fleste	.66	.03	.32	.20	.58
3. Fysisk kompetanse					
3. Gjør det bra i idrett	-.03	.22	.07	.67	.50
7. Er bedre i idrett enn andre	.28	-.01	-.10	.60	.45
11. Gjør det bra i nye ting	-.11	.44	.34	.30	.41
15. Er god nok i idrett	.48	.20	-.14	.54	.57
19. Blir valgt først i lek	.16	.13	.30	.58	.46
23. Vil delta i leken	.43	.14	.12	.28	.30
27. Er flink i nye leker	.04	.34	.35	.42	.41
4. Generell selvrespekt					
4. Sikre på seg selv	.53	.19	.01	.04	.32
8. Er fornøyd med seg selv	.13	.32	.59	-.02	.47
12. Fornøyd med måten de er på	.46	.21	.44	-.08	.45
16. Sikre på at det de gjør er riktig	.05	.55	.33	.13	.43
20. Synes de er et godt menneske	.55	.10	.47	-.09	.54
24. Vil helst være den en er	.18	.21	.59	.06	.42
28. Gjør de fleste ting bra	.50	.24	.20	.08	.35
Prosent forklart varians	14,1	11,8	9,7	8,7	44,3

KMO = ,89

Vedleggstabell 11.B. Harters ungdomsskala 2006: 5 subskalaer, totalt 25 ledd (N=440). Alder: 13–16 år.

5 subskalaer, ledd nummer og tekst	Gj.snitt
1. Skolekompetanse (SK)	
1. Jeg synes jeg er like smart som andre på min alder	3,36
6. Jeg er sein med å bli ferdig med skolearbeidet	2,65
11. Jeg gjør det svært godt på skolen	3,01
16. Jeg har vansker med å svare riktig på skolen	3,10
21. Jeg tror jeg er ganske intelligent	2,98
2. Sosial akseptering (SA)	
2. Jeg synes det er ganske vanskelig å få venner	3,44
7. Jeg har mange venner	3,69
12. Andre ungdommer har vanskelig for å like meg	3,35
17. Jeg er populær blant jevnaldrende	2,88
22. Jeg føler at jevnaldrende godtar meg	3,48
3. Fysisk utseende (FU)	
3. Jeg er ikke fornøyd med utseendet mitt	2,93
8. Jeg ønsker at kroppen min var annerledes	2,83
13. Jeg ønsker jeg så annerledes ut	3,00
18. Jeg synes at jeg ser bra ut	2,90
23. Jeg liker utseendet mitt veldig godt	2,80
4. Nært vennskap (NV)	
4. Jeg klarer å få virkelig nære venner	3,46
9. Jeg har en nær venn som jeg kan dele hemmeligheter med	3,63
14. Jeg har en venn jeg kan dele ting med	3,71
19. Synes det er vanskelig å få venner jeg kan stole på	3,01
24. Har ikke noen god venn å dele personlige ting med	3,53
5. Selvrespekt/ selvbilde (SR)	
5. Jeg er ofte skuffet over meg selv	3,03
10. Jeg liker ikke den måten jeg lever livet mitt på	3,43
15. Jeg er stort sett fornøyd med meg selv	3,35
20. Jeg liker meg selv slik jeg er	3,35
25. Jeg er svært fornøyd med hvordan jeg er	3,22

Vedleggstabell 11.C. Faktorløsning for Harters ungdomsskala med 3 faktorer 2006 (rotert løsning) (N=440).

Testledd	F1	F2	F3	h ²
I. SELVASPEKT: Fysisk utseende og selvrespekt				
18. Jeg synes jeg ser bra ut	,84			,71
23. Jeg liker utseendet mitt veldig godt	,83			,70
13. Jeg ønsker at jeg så annerledes ut	,81			,68
20. Jeg liker meg selv slik jeg er	,78			,67
8. Jeg ønsker at kroppen min var annerledes	,77			,62
3. Jeg er ikke fornøyd med utseende mitt	,71			,60
25. Jeg er svært fornøyd med hvordan j er er	,70			,56
15. Jeg er stort sett fornøyd med meg selv	,64			,57
5. Jeg er ofte skuffet over meg selv	,53			,48
10. Jeg liker ikke den måten jeg lever livet mitt på	,45			,44
II. SOSIALT NETTVERK: Sosial akseptering og nært vennskap				
9. Jeg har en nær venn som jeg kan dele hemmeligheter med		,75		,59
14. Jeg har en venn jeg kan dele ting med		,71		,50
24. Har ikke noen venn jeg kan dele personlige ting med		,61		,38
7. Jeg har mange venner		,59		,40
12. Andre ungdommer har vanskelig for å like meg		,58		,53
2. Jeg synes det er ganske vanskelig å få venner		,55		,39
19. Synes det er vanskelig å få venner jeg kan stole på		,54		,36
4. Jeg klarer å få virkelig nære venner		,52		,32
22. Jeg føler at jevnaldrende godtar meg		,52		,48
17. Jeg er populær blant jevnaldrende		,35		,26
III. SKOLEKOMPETANSE				
1. Jeg synes jeg er like smart som andre på min alder			,73	,55
16. Jeg har vansker med å svare riktig på skolen			,72	,58
21. Jeg tror jeg er ganske intelligent			,70	,55
11. Jeg gjør det svært godt på skolen			,69	,51
6. Jeg er sein med å bli ferdig med skolearbeidet			,51	,31
Prosent forklart varians	22,3	15,3	13,0	50,7

KMO=0,91

Tabell 11.D. Reliabilitet (intern konsistens) for subskalaene (Cronbachs alfa).

Subskalaer og total	Cronbachs α	Ledd gj.sn	Skala gj.sn	Ant. ledd
2006				
1. Skolekompetanse	,76	3,0	15,1	5
2. Sosial akseptering	,77	3,4	16,8	5
3. Nært vennskap	,69	3,5	17,4	5
4. Fysisk utseende	,88	2,9	14,5	5
5. Selvrespekt	,83	3,3	16,4	5
Hele ungdomsskalaen	,91	3,2	80,1	25

Vedleggstabell 11.E. Reliabilitetsestimater (Cronbachs alfa) for CNS-IE etter alder (antall ledd=40)

Alder	Cronbachs α	N	Ledd gj.sn	Skala gj.sn.
<i>T1: 2003</i>				
10 år	,62	134	2,21	88,25
11 år	,68	142	2,14	85,41
12 år	,66	158	2,16	86,58
13 år	,71	32	2,19	84,03
Total 2003	,66	466	2,16	86,53
<i>T2: 2006</i>				
9 år	,66	93	2,22	88,92
10 år	,64	130	2,21	88,27
11 år	,65	121	2,21	88,41
12 år	,79	134	2,15	85,84
Total 2006	,70	478	2,19	87,75

12 Barns levekår – konklusjoner

MONA SANDBÆK

Den sentrale problemstillingen i prosjektet «Barns levekår» har vært å studere over tid om lav inntekt og familiens levekår har konsekvenser for barns oppvekst hjemme og på skolen, i fritida og i forhold til venner og helse.

Undersøkelsen har vært basert på to utvalg; et «lavinntektsutvalg» bestående av barn hvor familien hadde lav inntekt i 2000 og et «kontrollutvalg» med et representativt utvalg av barn i familier fra alle inntektsgrupper. Lav inntekt har i vår undersøkelse vært definert som 60 prosent av medianinntekten. Undersøkelsens longitudinelle design har gjort det mulig å studere effekter over tid av det å være i en lavinntekts- eller fattigdomssituasjon. Det er imidlertid viktig å understreke at våre data fra 2009 ikke gir noe tverrsnittsbilde av fattigdom blant barnefamilier dette året. Vårt utvalg ble trukket med utgangspunkt i inntektsopplysninger i 2000, og siden dette er en panelundersøkelse har vi fulgt de samme familiene gjennom de tre datainnsamlingene. Det vil ha kommet mange nye lavinntektsfamilier med barn til i den aktuelle aldersgruppen, som kan gi et annet bilde enn det som framkommer i vår undersøkelse.

Den første datainnsamlingen i 2003 var en undersøkelse av barnefamilier med barn mellom 6 og 12 år. Gjennom det longitudinelle designet har en stor del av disse familiene blitt undersøkt både når barna var 9–15 år og til sist 12–18 år. Datamaterialet utgjør derfor et unikt longitudinelt datasett med opplysninger hentet fra barndom til ungdom for barn i familier som i kortere eller lengre perioder opplever lave inntekter. Vi analyserer dette datamaterialet og rapporterer viktige levekårsdimensjoner ved livsløpene til barn og deres familier. Analysene er på ingen måte uttømmende, og vi ser for oss at datamaterialet vil være en kilde for flere mer spesifikke analyser i årene som kommer.

I dette kapitlet vil vi først oppsummere våre funn med hensyn til familienes inntektsutvikling i undersøkelsesperioden og deres materielle levekår, før vi ser på hvordan barna og de unge har det på de områdene vi har undersøkt. Avslutningsvis diskuterer vi tiltak i lys av våre resultater og generelle erfaringer fra nyere fattigdomsforskning.

12.1 Familienes inntekt og levekårsprofil

Da vi planla denne undersøkelsen i 2000, forventet vi å måtte håndtere et ikke ubetydelig frafall – både ved den første henvendelsen og ikke minst ved de senere oppfølgninger. Dess mer problembelastet målgruppen for en undersøkelse er, dess lavere svarprosent kan en forvente. Dels er det vanskeligere å finne tilbake til respondentene fordi de oftere har en ustabil bosituasjon og dels ønsker de av ulike årsaker sjeldnere å delta.

I vårt tilfelle viste det seg at det største frafallet fant sted før første datainnsamling i 2003. Av de familiene som ble trukket ut og fikk en henvendelse, valgte 53 prosent av familiene med lav inntekt og 64 prosent av kontrollfamiliene å delta i undersøkelsen. De som lot seg intervjuet i 2003, har imidlertid i overraskende høy grad deltatt i oppfølgingsundersøkelsene: omtrent to tredjedeler av familiene i lavinntektsutvalget og vel tre fjerdedeler av kontrollutvalget har latt seg intervjuet minst en gang til. Likevel må frafallet tas alvorlig. Vi har analysert frafallets sammensetning, og det er redegjort for disse analysene i kapittel 2 i denne rapporten, i tidligere rapporter fra prosjektet (Sandbæk red. 2004, 2008) og i dokumentasjonsrapportene fra Statistisk sentralbyrå (Flåte mfl. 2004, Lagerstrøm 2008, Wilhelmsen 2010). I analysene i denne rapporten har vi på bakgrunn av opplysninger om frafallets sosiale sammensetning vektet dataene i et forsøk på å rette opp mulige skjevheter. Til tross for disse anstrengelsene er det viktig å tolke resultatene i lys av at det har vært et betydelig frafall, og at alt tyder på at det er særlig stort blant vanskeligstilte grupper.

Vi forventet at mange av familiene ville forbedre inntekten sin gjennom undersøkelsesperioden og forlate lavinntektsgruppen. Også dette har slått til. For en del av lavinntektsfamiliene var den lave inntekten en forbigående tilstand, for andre varte den over flere år og for noen hele den perioden vi har

undersøkt. Noen av familiene har også gått ut og inn av en lavinntekts-situasjon. Disse forløpene presenteres nærmere i neste avsnitt.

Forbedring, men fortsatt lave inntekter

Vi finner at bare vel en fjerdedel – 27 prosent – av de som hadde inntekter under 60 prosent av medianinntekten i 2000, fortsatt befant seg under denne lavinntektsgrensen i 2007. Ytterligere en tredjedel befant seg mellom 60–80 prosent av medianinntekt og hadde altså bare forbedret inntekten sin i begrenset grad. Fire av 10 hadde over 80 prosent av medianinntekten (jfr. tabell 2,4). Bare 20 prosent av lavinntektsutvalget hadde inntekter over medianen i 2007. Lav inntekt er med andre ord forbigående for de fleste, men vedvarer over tid for en ikke ubetydelig andel.

Vi kan vektlegge ulike sider ved denne utviklingen; dels kan vi framheve at bare i overkant av en fjerdedel fortsatt er under lavinntektsgrensen. Men vi kan også framheve at i 2007 har nesten 60 prosent inntekter under 80 prosent av medianen og kun 20 prosent har kommet over medianinntekten. Inntektsforbedringene må kunne betegnes som ustabile for mange og langsomme for de fleste. Dette illustreres ved å se nærmere på de lavinntektsfamiliene som i treårsperioden 2000–2002 hadde en inntekt mellom 60 og 80 prosent av medianinntekten. I overkant av en tredjedel befant seg fortsatt mellom 60 og 80 prosent av medianinntekten i 2005–2007, 14 prosent hadde opplevde en nedadgående mobilitet, mens halvparten hadde beveget seg over 80 prosent av medianinntekten. Resultatene viser at lavinntektsutvalget som helhet har langt lavere inntekter enn kontrollutvalget, åtte år etter at de ble trukket ut til å delta i denne undersøkelsen.

Særlig utsatte grupper

Inntektsutviklingen er ulik i underutvalg av lavinntektshusholdningene. Familier med *ikke-vestlig bakgrunn* hadde en vesentlig større risiko for å havne under fattigdomsgrensen i treårsperioden 2000–2002 enn resten av lavinntektsutvalget og denne gruppen har hatt noe lavere inntektsvekst enn de øvrige barnefamiliene. Dette henger først og fremst sammen med at det er en større andel med en eller flere yrkespassive i disse familiene sammenliknet med de norske lavinntektshusholdningene og at de ikke-vestlige familiene

gjennomgående har større hushold med flere barn. Det har blitt antydning av hovedforklaringene på at gruppen av ikke-vestlige innvandrere framstår med høye fattigdomsrater i den årlige inntektsstatistikken, er at det er et stadig tilslag av nye innvandrere som med tiden vil nå opp på et mer normalt norsk inntektsnivå (se for eksempel Cappelen og Storm 2009). Familiene i vår undersøkelse har imidlertid vært i landet over tid, og våre resultater gir ikke støtte for en antakelse om at det meste av lavinntektsproblemene i denne gruppen forsvinner med økende botid. Ikke-vestlige innvandrerfamilier har vesentlig høyere risiko for varig lavinntekt enn familiene i lavinntektsvalget med norsk bakgrunn. På den andre siden er det verdt å merke seg at omtrent halvparten av de ikke-vestlige familiene i lavinntektsutvalget har kommet over lavinntektsgrensen ved slutten av observasjonsperioden.

Stabilt enslige forsørgere har også en svakere inntektsutvikling enn toforeldrehusholdningene, men forskjellene er ikke signifikante. Det å bli enslig forsørger i løpet av vår måleperiode gir imidlertid en signifikant lavere inntektsvekst enn for toforeldrehusholdningene (tabell 3.4). Selv om det er økt risiko for å havne i en lavinntektssituasjon når man blir enslig forsørger, har enslige forsørgere i vårt utvalg ikke høyere risiko for varig lavinntekt. Dette kan ha sammenheng med at de barna som inngår i vår undersøkelse nå er i alderen 12–18 år og at mødrene i hovedsak er etnisk norske. Enslige forsørgere med andre kjennetegn kan ha en annen inntektsutvikling. Som vi så i kapittel 4, kom enslige forsørgere i vårt utvalg likevel dårlig ut på de levekårsvariabler vi har kartlagt.

Stabilt yrkespassive husholdninger har – som man kunne forvente – den største risikoen for varig lavinntekt. Mer overraskende er det at vi finner at husholdninger som endrer sin yrkesaktivitet fra passiv til aktiv fortsatt har en høy sannsynlighet for lavinntekt. Det å få flere yrkesaktive foreldre i husholdningen har en marginal positiv effekt på husholdningsinntekten. Dette kan skyldes flere forhold, som at endringer skjer sent i perioden vi måler, at foreldrene går over til lavlønnede jobber eller jobber deltid. Det kan også spille inn at våre inntektsdata er fra 2007, mens intervjudataene er fra 2009.

Bedre levekår, men fortsatt forskjeller

Lavinntektsfamiliene har nærmet seg familiene i kontrollutvalget når det gjelder tilgang til et utvalg av *forbruksgoder*. Mens det i 2003 var signifikante forskjeller på alle de forbruksgodene vi undersøkte i disfavør av lavinntektsutvalget (Skevik 2004), ser det nå ut til at flere av disse godene er allemannseie. Det gjelder for eksempel video/DVD, PC, vaskemaskin og fryser. Her varierer andelene som eier disse godene svært lite, fra 95 til 99 prosent. Det er fortsatt signifikante forskjeller når det gjelder tørketrommel, oppvaskmaskin og bil, alle i disfavør av lavinntektsutvalget. Det er særlig ikke-vestlige innvandrerne, yrkespassive husholdninger og enslige forsørgere som har mindre tilgang til disse godene. Ikke desto mindre har minst to tredjedeler i lavinntektsutvalget bil og fire av 10 har oppvaskmaskin.

Vi finner gjennomgående klarere sammenhenger mellom familieinntekt og ulike sider ved boligsituasjonen. Det er fortsatt færre i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget som eier sin egen bolig og eierandelen er lavest for familiene med vedvarende lavinntekt. Bare halvparten av de i lavinntektsutvalget som i hele åtteårsperioden 2000–2007 hadde en inntekt under 60 prosent av medianinntekten, eide sine egne boliger i år 2009, mens dette gjaldt 84 prosent av kontrollutvalget. Eierandelen stiger over tid for alle inntektsgruppene i lavinntektsutvalget, men de ikke-vestlige familiene har klart mindre stabilt eie og høyere innslag med varig leie enn de norske lavinntektsfamiliene. Forekomsten av boligproblemer har sunket i alle mobilitetsgruppene i lavinntektsutvalget, bortsett fra trafikkstøy. De stabilt fattige har likevel flere problemer enn de andre gruppene, og nesten halvparten er fortsatt trangbodde i 2009. Det er nedslående å se at de barnefamiliene som leier en kommunal bolig oppgir langt flere boligproblemer enn lavinntektsutvalget for øvrig.

Vi har benyttet to mål på *subjektiv fattigdom*; et som kartlegger hvordan familien vil skaffe 10 000 kroner i løpet av en uke og et som etterspurte familienes vurdering av hvorvidt pengene strekker til. Begge målene viser forbedringer i både lavinntekts- og kontrollutvalgets opplevelse av egen økonomiske situasjon, men det er fortsatt klare forskjeller i lavinntektsutvalgets disfavør. Andelen som oppgir å ha de problemene vi etterspør, er liten også i lavinntektsutvalget, mellom tre og 18 prosent. Men også andre tall gjen-

speiler at lavinntektsutvalget fortsatt har en mer anstrengt økonomisk situasjon enn kontrollutvalget: Sammenliknet med kontrollutvalget er det langt færre av de norske og enda færre av de ikke-vestlige lavinntektsfamiliene som oppgir at de kan benytte egen konto hvis de skal skaffe 10 000 kroner på en uke. Motsatt er det langt flere i lavinntektsfamiliene som oppgir at de ville låne av familie eller venner.

Forverret helse blant foreldrene

Helseforholdene blant de voksne forverret seg noe mer i lavinntektsutvalget enn i kontrollutvalget i årene etter 2003. I 2009 er helsetilstanden blant foreldrene i lavinntektsutvalget markert dårligere enn blant foreldrene i kontrollutvalget, for eksempel for kronisk sykkelighet og i enda større grad for psykiske symptomer og selvrapportert allmennhelse. Innen lavinntektsutvalget er den rapporterte helsetilstanden jevnt over dårligere blant de ikke-vestlige foreldrene enn blant de norske foreldrene. Dette kommer blant annet til uttrykk på spørsmålet om hvorvidt foreldrene mener at deres allmennhelsestilstand var svært god. Forhold som bidrar, statistisk sett, til en forverring av helsetilstanden fra 2003 til 2009 er å være ikke-vestlig, å være utenfor yrkeslivet, å være eneforsørger blant mødrene og å ha husholdningsinntekt under lavinntektsgrensen 2005–2007 blant fedrene.

Fortolkning av funnene vedrørende husholdningenes økonomi og materielle levekår

Vi synes det er grunn til å merke seg at et utvalg som i ett tilfeldig år – 2000 – ble trukket ut med lav inntekt, som gruppe fortsatt har lave inntekter åtte år etter. Dette er overraskende fordi det er vanlig å anta at mange familier befinner seg under lavinntektsgrensen i ett år av tilfeldige og forbigående årsaker. Også i vårt lavinntektsutvalg hadde nærmere halvparten forlatt lavinntektsgruppa allerede ett år etter at de først ble trukket ut. Når vi følger dem over en lengre tidsperiode, viser det seg imidlertid at de fleste ikke beveger seg langt oppover inntektsstigen og at flere av dem faller tilbake under lavinntektsgrensen. I tråd med Normanns (2009) funn, ser det også i vårt utvalg ut til å være en betydelig forhøyet risiko for levekårsproblemer både blant den gruppen som bare er inntektsfattige i en kortere periode og i gruppene med mer vedvarende inntektsfattigdom. Disse funnene taler for å

benytte både årlig og vedvarende lavinntekt som fattigdomsmål. Videre understreker resultatene betydningen av ikke bare å registrere hvorvidt familier kommer seg over lavinntektsgrensen, men å følge inntektsutviklingene til disse familiene. Også i vårt utvalg kan det se ut til at svingninger i økonomien kan være nesten like problematisk som stabilt lav inntekt (Normann 2009). Det er stabil yrkesaktivitet som gir uttelling både når det gjelder bedre inntekt og levekår. Under diskusjonen om tiltak kommer vi tilbake til at overgangen fra yrkespassiv til yrkesaktiv ikke gir noen umiddelbar gevinst.

De gruppene som markerer seg med den svakeste inntektsutviklingen og størst risiko for varig lavinntekt er, ikke uventet, ikke-vestlige innvandrerfamilier, enslige forsørgere og særlig familier uten tilknytning til arbeidsmarkedet. Det er også disse gruppene som har den laveste tilgangen til vanlige forbruksgodter, som oftest leier sin egen bolig og rapporterer om flere boligproblemer. Også helsemessig er de mest utsatt.

Vi ser at mange av de familiene som bedrer inntekten sin, også har bedret levekårene sine på sentrale områder. Likevel er det ikke snakk om noe klart skille mellom familier som har inntekter under 60 prosent av medianinntekten og for eksempel familier som har mellom 60 og 80 prosent. Familiene i den sistnevnte gruppen oppgir visse forbedringer i levekårene, men ligger på mange av de områdene vi undersøker nærmere familiene med vedvarende lavinntekt enn nivået i kontrollgruppa. At forskjellene ikke er større, kan ha sammenheng med at for mange av familiene er inntektsveksten ikke stor. For noen av dem er situasjonen også ustabil, de går inn og ut av en lavinntektssituasjon.

Mangelen på tydelige forskjeller mellom de ulike gruppene innad i lavinntektsutvalget, kan støtte kritikken om at lavinntektsgrenser, for eksempel på 60 prosent, er vilkårlige og ikke identifiserer en klar og ensartet gruppe (Dahl mfl. 2008). Samtidig er det grunn til å spørre om det er realistisk å forvente et klart skille, en slags terskeffekt ved et bestemt lavinntektsmål. De små inntektsforbedringer som det er snakk om for mange av disse familiene, skaper neppe store endringer i hverdagslivet, selv om den ene inntekten plasserer familien under og den andre over lavinntektsgrensen. Når bildet av lavinntektsfamiliens situasjon ikke framstår som entydig, må det også tas i

betraktning at Norge over flere tiår har bygget opp en velferdsstat med sikkerhetsordninger ved ulike risikosituasjoner som for eksempel arbeidsledighet og sykdom. Hensikten har nettopp vært å forhindre at noen skal falle ned i absolutt fattigdom. I tillegg til velferdsordninger vil også en rekke individuelle forhold bidra til at familier under en bestemt inntektsgrense befinner seg i ulike situasjoner; som for eksempel arv eller tidspunkt for kjøp og verdiutviklingen av bolig.

12.2 Barnas skole og fritid, forbruk og helse

På samme måte som i 2003 og 2006 finner vi også i 2009 at de aller fleste barna både i lavinntektsgruppen og i kontrollutvalget *trives på skolen*; mellom 85 og 93 prosent. Rundt 90 prosent av elevene oppgir også et godt forhold til lærerne. Dette gjelder både barne- og ungdomsskolen og videregående skole. I ungdomsskolen finner vi signifikante *karakterforskjeller* mellom lavinntekts- og kontrollutvalget både i norsk skriftlig, matematikk og engelsk. Forskjellene er størst i matematikk. Også i videregående skole er det karakterforskjeller mellom de to utvalgene, men forskjellene er bare signifikante i matematikk. En større andel av 16–18-åringene i lavinntektsutvalget har sluttet på skolen, sammenliknet med kontrollutvalget. Det er svært små kjønnsforskjeller, men relativt få av ungdommen i utvalget med ikke-vestlig bakgrunn har sluttet sammenliknet med ungdommer med norsk bakgrunn.

I gruppen som har hatt lav inntekt gjennom hele undersøkelsesperioden, har vel to av 10 barn og unge hatt *spesialundervisning*, mot litt over én av 10 i kontrollutvalget siste året. Blant dem som benyttet spesialundervisning i 2009 er det en mye større sannsynlighet for også å ha brukt andre hjelpetjenester som barnevern, barne- og ungdomspsykiatri. Det kan se ut som oppfølgingstjenesten dels kommer for seint inn, dels har for liten kontakt i grupper med høyest risiko for frafall i videregående skole.

Både i 2003 og 2006 fant vi signifikante forskjeller mht. deltaking i organiserte *fritidsaktiviteter*. Nesten alle barn i kontrollutvalget deltok, deretter fulgte norske lavinntektsbarn og barn med ikke-vestlig bakgrunn på tredje plass. Det var særlig de ikke-vestlige jentene som bidro til disse forskjellene. I 2009 finner vi fortsatt en svært høy andel som aldri trener i organisert sammenheng, særlig blant jenter med ikke-vestlig bakgrunn, 65 prosent

sammenliknet med 25 prosent av jentene i kontrollutvalget. Blant de unge som nå går i videregående skole, finner vi ikke lenger slike forskjeller, spesielt ikke blant guttene.

Få lavinntektsbarn rapporterer at familien har dårlig råd, og andelen har holdt seg stabil. Sammenliknet med i 2006 svarer en lavere andel lavinntektsbarn i 2009 at familien hadde god eller veldig god råd, mens det har blitt mer vanlig å oppgi verken god eller dårlig råd. I kontrollutvalget oppgir et stort flertall at de har god råd. Lavinntektsbarnas vurdering henger tydelig sammen med foreldrenes vurdering av husholdets økonomi. Hvis foreldrene mener de har dårlig råd, mener langt flere av lavinntektsbarn også dette, mens denne andelen er forsvinnende liten hvis foreldrene mener de har god råd. Det er store forskjeller når det gjelder *eierskap til visse forbruks-goder*, som cd-spiller, ski/snowboard og sykkel som vi har kalt «standardpakken». Ikke-vestlige lavinntektsbarn skiller seg ut ved at å se mer positivt på familiens økonomi og oppgir et noe større forbruk. Samtidig får de mindre lomme-penger og har mindre bankinnskudd og visse eiendeler, sammenliknet med andre lavinntektsbarn.

Barn og unge i lavinntektsutvalget rapporterer om flere helseplager og psykosomatiske symptomer, og de norske ungdommene i lavinntektsutvalget har omlag dobbelt så stort skolefravær på grunn av sykdom som kontrollutvalget. Samtidig er det forskjeller innad i lavinntektsutvalget ved at færre slike problemer blir rapportert fra de ikke-vestlige ungdommene. En særlig interessant tendens er at forskjellene mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget ser ut til å øke i 16–18-årsalderen, særlig for plager og psykosomatiske symptomer. Dette kan tyde på at opplevelsen av familiens inntektssituasjon blir mer belastende når tenåringene står på terskelen til voksenlivet.

Resultatene av analysene fra 2003, 2006 og 2009 viser gjennomgående at barn fra lavinntektsutvalget skårer lavere på *selvoppfattet kompetanse og kontroll* enn barn i kontrollutvalget. Disse forskjellene er imidlertid enten ikke signifikante eller bare svakt signifikante i 2009-dataene. Det er heller ingen gjennomgående forskjeller i selvoppfattet kompetanse eller kontroll etter kjønn eller opphavsland. Det som spiller størst rolle er å bo sammen med begge foreldrene. Barn som bor sammen med begge foreldrene skårer

generelt høyere på selvoppfattet kompetanse og opplevelse av kontroll enn barn som ikke bor sammen med begge foreldrene.

For de fleste av de områdene vi undersøkte som gjaldt barna og de unge, finner vi kun signifikante forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalg og ikke mellom lavinntektsgrupper med ulik inntektsutvikling (stabil, nedadgående eller oppadgående).

Fortolkning av funnene om konsekvenser for barn og unge

Ved intervjuene i 2009 var barna blitt ungdommer i alderen 12–18 år. To alternative forventninger kan gjøre seg gjeldende med hensyn til styrken i de sammenhengene vi finner mellom husholdets økonomi og materielle situasjon og ulike subjektive og objektive levekårsutfall blant barna. På den ene siden kunne vi forvente å finne sterkere sammenhenger når barna har blitt tenåringer med større materielle behov, og de kan se forskjellene mellom egne og andre levekår tydeligere enn tidligere. På den andre siden har ungdommer et større handlingsrom, gjennom blant annet muligheter til å skaffe seg egen inntekt, og de vil ikke være så avhengige av foreldrene. Dette kan føre til en opplevelse av mindre forskjeller mellom egne og andre barns levekår.

Svarene fra barn og unge i lavinntektsutvalget må betegnes som ganske sammensatt og gir ingen entydig støtte til noen av disse hypotesene. De trives nesten like godt på skolen og har et tilnærmet like godt forhold til læreren i begge utvalg, men lavinntektsutvalget presterer noe dårligere karaktermessig og en større andel har sluttet på skolen, sammenliknet med kontrollutvalget. Lavinntektsungdommene rapporterer en mindre positiv opplevelse av familiens økonomi, og det er fortsatt klare forskjeller når det gjelder tilgang til sentrale forbruksgoder, selv om særlig mobil, men også PC var blitt utbredt i alle inntektsgruppene. Forskjellene i plager og psykosomatiske symptomer mellom lavinntekts- og kontrollutvalget ser ut til å øke i 16–18-årsalderen, men det er samtidig kun mindre forskjeller mellom lavinntekts- og kontrollutvalget i selvoppfattet kompetanse og opplevelse av kontroll over egen situasjon.

Et interessant spørsmål er om disse resultatene svarer til det en kunne forvente å finne i en slik longitudinell undersøkelse. Som nevnt tidligere, har det vært en vanlig forventning at lav inntekt som varer over tid, vil gi større utslag enn en kortvarig lavinntektssituasjon. Denne forventningen bekreftes

delvis i vår undersøkelse. De av foreldrene i lavinntektsutvalget som fortsatt har lav inntekt, oppgir også dårligere materielle levekår og skårer høyere på subjektiv opplevelse av fattigdom. Det er imidlertid ikke store forskjeller sammenliknet med de lavinntektsfamiliene som har beveget seg opp over inntektsstigen, noe som kan ha sammenheng med at de ikke har beveget seg særlig langt. Dette kan også være årsaken til at vi knapt finner noen forskjeller blant lavinntektsbarna, basert på foreldrenes inntektsutvikling i den perioden vi har undersøkt. Samtidig er alle de forskjellene vi finner mellom barn fra lavinntekts- og kontrollutvalget i disfavør av barn og unge fra familier med lave inntekter. Kanskje kunne vi forestilt oss at disse forskjellene ville vært tydeligere, men også resultater fra andre undersøkelser er tvetydige.

Lorentzen og Nielsen (2009) har undersøkt i hvilken grad barn av sosialhjelpsmottakere selv mottar sosialhjelp når de er i alderen 20–27 år. De fant at i underkant av fem prosent av de som vokste opp i en familie uten sosialhjelp i 1994, mottok sosialhjelp i 2004, mens den tilsvarende andelen for de som vokste opp i en familie som mottok sosialhjelp i 1994, var nesten 20 prosent. Det er med andre ord en stor overrepresentasjon av sosialhjelpsmottakere blant unge hvis foreldre mottok sosialhjelp da de var barn. Lorentzen og Nielsen (2009) viser til undersøkelser av Hansen og Vibe (2005) og Wiborg og Hansen (2009) som også har studert innvirkningen av foreldrenes inntekt og utdanning på barns sosialhjelpsmottak. De finner også at barn som vokser opp i familier med dårlig økonomi, har langt større risiko for å bli sosialhjelpsmottakere. Men til tross for at Lorentzen og Nielsen (2009) finner en tydelig overrepresentasjon, viser undersøkelsen også at et stort flertall, 80 prosent av barn i familier som mottok sosialhjelp i 1994, ikke selv mottok sosialhjelp 10 år senere.

Fløtten og Kavli (2009) viser til at flere internasjonale studier gir et tvetydig bilde av forholdet mellom ungdommers sosioøkonomiske bakgrunn og deres sosiale og psykiske velvære. Noen av de engelske og amerikanske studiene de viser til, finner liten sammenheng mellom sosioøkonomisk bakgrunn og opplevelse av mestring, manglende trivsel og selvfølelse, mens andre finner en link mellom fattigdom og barns emosjonelle og sosiale situasjon. Norske studier som fant sammenhenger mellom familiens økonomiske situasjon og de unges sosiale relasjoner, fant samtidig at mange rappor-

terte ett eller flere sosiale problemer selv om familieøkonomien var god (Sletten, Fløtten og Bakken 2004).

Alle de forskjellene vi finner i undersøkelsen «Barns levekår», går i disfavør av barn og unge fra lavinntektsutvalget. Dette bekrefter etter vår vurdering at det er risiko forbundet med å vokse opp i familier med lave inntekter. Samtidig tror vi det er flere forklaringer til at forskjellene ikke er sterkere.

Det er store variasjoner i situasjonen til familier som har mindre en 60 prosent av medianinntekten. Dette har vi drøftet både i kapittel 1 og 2. Flere kan ha gode levekår og formuer, selv om de inntektene som oppgis er lave.

Det er videre en fare for at frafallet spiller inn, og vil kanskje gjøre seg særlig gjeldende i de resultatene barna formidler. Det er grunn til å anta at foreldre med tilleggsproblemer, som rus eller psykisk sykdom er blant gruppen med særlig stort frafall i vår undersøkelse. Det er videre grunn til å tro at de utgjør en forholdsvis stor andel av sosialhjelpsmottakere, fordi sosialhjelpsmottakere ofte har sammensatte problemer.

Det å ha lav inntekt alene, gjør en ikke nødvendigvis til dårlige foreldre. Som drøftet i innledningskapitlet viser både vår og andre undersøkelser at de fleste lavinntektsforeldre prioriterer barna sine og gjør sitt beste for at de skal få en så vanlig barndom som mulig. En slik prioritering kan bidra til at konsekvensene av lav inntekt blir mindre for barna enn de ellers ville være.

Selv om vi har fulgt disse barna over tid, må det også tas i betraktning at de fortsatt er tidlig i ungdomsårene i den siste datainnsamlingen som presenteres i denne rapporten. Vi vet med andre ord ikke om og eventuelt hvordan en oppvekst med lav inntekt vil slå ut når de etablerer seg som voksne.

Til sist vil vi nevne at når familier med lav inntekt ikke kommer dårligere ut enn de faktisk gjør rent levekårsmessig kan også det henge sammen med den skjermingseffekten som er bygget inn i velferdsstatens inntekts-overføringer og tjenestetilbud – barnehager, skolen og helsetjeneste.

12.3 Relevans for diskusjonen om politikk og tiltak

Vi studerer barn og unge i familier med varig eller midlertidig lav inntekt. Motivasjonen for studien er at fattigdom er et sosialpolitisk problem og at de fleste oppfatter fattigdom blant barn og unge som særlig alvorlig. Vår studie

informerer det offentlige og politiske ordskiftet om barns oppvekst i familier med lav inntekt. Vi ønsker at vår forskning skal være relevant i den forstand at den skal bidra i debatten om årsaker til og konsekvenser for barn og unge av det å vokse opp i en familie med varig eller midlertidig inntekt under fattigdomsgrensen.

Tiltak kan deles inn på ulike måter. Man kan skille mellom universelle tiltak for å bedre barnefamiliers økonomiske situasjon i sin allmennhet og mer selektive og målrettede tiltak som 'kun' bedrer den økonomiske posisjonen til dem som har de laveste inntektene. Man kan også skille mellom strukturelle tiltak som angriper årsakene til fattigdomsproblemer på et samfunnsmessig nivå og tiltak som søker å lette konsekvensene for barn og unge av å leve i familier med lave inntekter.

Foreldre og barn som deltok i vår undersøkelse har uttalt seg lite eksplisitt om tiltak. Vi stilte spørsmål om dette i den første datainnsamlingen i 2003, men fikk få svar. Også i de kvalitative intervjuene i 2004 rettet familiene mer oppmerksomhet mot hvordan de kunne få endene til å møtes enn til hvordan en annen kommunal eller statlig politikk kunne gjøre hverdagen lettere. Dette kan henge sammen med at hovedfokuset både i de kvantitative og kvalitative intervjuene har vært rettet mot familienes egen håndtering av den vanskelige økonomiske situasjonen. Men det kan også reflektere at de vi intervjuet la hovedansvaret på seg selv. For eksempel kom det fram i flere intervjuer at foreldrene bekymret seg for hvordan de skulle skaffe penger for å dekke ekstraavgifter til ulike aktiviteter i skolen, men få kritiserte skolen fordi aktivitetene deres faktisk medførte ekstra kostnader.

Svendsen (2008) skriver at en person som ikke opplever sin økonomi som problematisk, ikke er fattig. I en fotnote føyer han til at man eventuelt kan argumentere for at mennesker som tilfredsstiller fattigdomsdefinisjonen, men som ikke opplever sin økonomi som problematisk har såkalte «adaptive preferanser», det vil si at de på grunn av sin livssituasjon har vent seg til en levestandard som ligger under hva som er sosialt akseptabelt. Da vil man i så fall kunne hevde at de faktisk er fattige til tross for at de ikke selv opplever det slik, i følge Svendsen. I de kvalitative intervjuene fortalte foreldrene mye om hvordan de strevde med å få sine knappe ressurser til å strekke til (Thorød 2006). Når bare rundt 10 prosent i de kvantitative intervjuene svarer at de har problemer med dette, er det nærliggende å tolke svaret dithen

at de får økonomien til å gå rundt ved å sette tæring etter næring, men det betyr ikke at man uten videre kan konkludere at den økonomiske situasjonen var «tilstrekkelig» eller «romslig» eller like bra som de aktuelle individene kunne ønske seg (Sandbæk 2007).

Våre anbefalinger vedrørende tiltak er med andre ord ikke basert på foreldrenes eller barnas eksplisitte forslag til hva de mener ville være nyttig, men de er likevel informert av de empiriske analysene våre i den forstand at de er knyttet til noen av de sentrale resultatene fra både den kvalitative og kvantitative delen av denne undersøkelsen: Barn og unge fra familier med lave inntekter deltar sjeldnere i ulike former for aktiviteter. De opplever selv at mangelen på økonomiske ressurser fører til en fare for at de skal bli ekskludert (Kristofersen 2008, Thorød 2008). Foreldrene på sin side formidler et ønske om å kunne gi barna sine det jevnaldrende barn har. De fleste prioriterer barna høyt, også økonomisk, ofte på bekostning av seg selv eller ting til huset (Thorød 2006, Grødem 2008, kapittel 4 i denne rapporten). På bakgrunn av disse funnene, som også er bekreftet i andre undersøkelser, har vi i tidligere rapporter (Sandbæk (red) 2004, 2008) argumentert for tre typer tiltak og i denne rekkefølgen: Universelle tiltak som styrker foreldrenes mulighet til å sørge for barna sine, en gjennomgang av målrettede tiltak for voksne for å sikre at barnas (økonomiske) rettigheter også ivaretas og tiltak rettet direkte mot barna.

Vi vil også i denne rapporten argumentere for disse tre typene tiltak, men i motsatte rekkefølge, blant annet fordi barna er blitt ungdommer.

Tiltak rettet direkte mot barn og unge

Tiltak rettet mot skolen

Forskning om barnefattigdom har avdekket faren for at barn kan bli ekskludert fra ulike sosiale arenaer på grunn av manglende økonomiske ressurser. Dette har ført til en økt oppmerksomhet mot hvordan forholdene kan legges til rette i skole og i fritid for at alle barn skal kunne delta på lik linje. Tiltakene i skolen er rettet mot to typer innsatsområder. Det ene er å opprettholde og praktisere prinsippet om at grunnskolen i Norge skal være gratis, jf. opplæringsloven § 2-15. Denne paragrafen slår fast at det ikke skal kreves betaling fra elever eller foreldre for undervisningsmateriell eller aktiviteter som foregår i skoletiden og i skolens regi. Disse reglene om gratis opplæring

er i tråd med Norges plikter i forhold til internasjonale avtaler, jf. FNs barnekonvensjon (St.meld. nr. 16 (2006–2007)).

Det har vært iverksatt flere tiltak de siste årene for å imøtekomme disse forpliktelsene. I 2003 ble det vedtatt en lovendring som skal hindre at utgifter til skoleturer og aktiviteter i forbindelse med skolen skal belastes foreldre. Noen skoler har organisert utstyrspooler hvor barn og unge kan låne utstyr for å delta på ulike aktiviteter. Det er også videre innført nye regler for å sikre at bøker og læremidler skal være gratis også i videregående skole.

Men problemene er likevel ikke løst, verken formelt eller reelt. Oppføringsloven er ikke til hinder for at skolen kan ta imot gaver, herunder foreldrebidrag til klassekasser eller skoleturer. Forutsetningen er at slike bidrag må komme hele den aktuelle elevgruppen til gode, de må bygge på reell frivillighet og så langt som mulig være anonyme (St.meld. nr. 16, (2006–2007)). På den ene siden er det rimelig at foreldrene bidrar. Mange foreldre har en god økonomisk situasjon og vil mer enn gjerne støtte skole-relaterte aktiviteter. På den andre siden blir det uklart om for eksempel klassekasser i praksis er en frivillig eller obligatorisk ordning. Det kan også skape et skille mellom barn med foreldre som kan betale og barn med foreldre som ikke kan betale.

Det er stadig eksempler på hvordan barn kan bli stående utenfor aktiviteter i skolens regi på grunn av manglende økonomiske ressurser. I 2009 ble det for eksempel foreslått å innføre en skolelunsjordning til 700 kroner måneden ved en ungdomsskole. Ordningen møtte motbør og ble ikke gjennomført i den kommunen det gjaldt. Mange skoler har også kafeteria-ordninger. Det kan framstå som en god løsning; elevene kan selv velge om de vil handle der, men for mange kan tilbudet bli en daglig påminnelse om økonomiske begrensninger. Disse eksemplene illustrerer nødvendigheten av at skolen har en høy bevissthet om å etterleve Oppføringsloven § 2-15 og sørge for at tilbudene deres er gratis. Skolen bør være et friområde i den forstand at barn og unge ikke skal bekymre seg om mulighetene for å bli utelukket fra aktiviteter på grunn av manglende økonomiske ressurser.

Det andre innsatsområdet dreier seg om å sikre kvalitativt god oppføring som skal nå fram til alle. Selv om barna i vår undersøkelse er i skolealder, vil vi likevel nevne barnehager her. I dette perspektivet er det

viktig at barnehager er tilgjengelig for alle til overkommelige priser. Det samme gjelder skolefritidsordningen. Den er et grensetilfelle mellom skole og fritid som ikke dekkes av prinsippet om gratis skole, men som kan ha stor betydning for å sikre kvalitativt god opplæring for alle. Tilbudet om gratis leksehjelp har nettopp som målsetting å bidra til sosial utjevning.

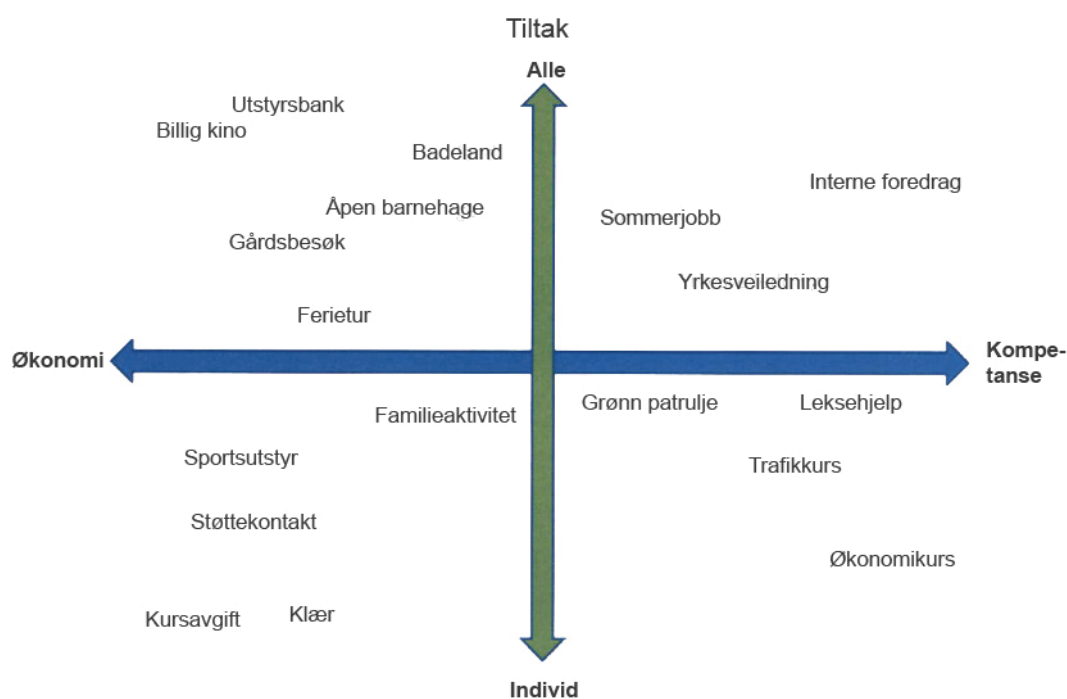
Handlingsplanen mot fattigdom (2008–2009) nevner blant annet tiltak som gradvis utvidelse av skoledagen og gratis læremidler i videregående opplæring, styrking av rådgivningstjenesten og innføringen «Utdanningsvalg», som et nytt obligatorisk fag på ungdomstrinnet. Gjennom utprøving av egne interesser og økt kunnskap om videregående opplæring og arbeidsliv, skal elevene foreta mer treffsikre utdanningsvalg. Planen omtaler også særskilte tiltak overfor minoritetsspråklige barn og unge, som for eksempel Språkløftet, støtte til skoler med mer enn 25 prosent minoritetsspråklige elever og Nattergalen, en ordning hvor studenter kan være mentor for et barn gjennom et skoleår (Handlingsplanen 2008–2009). Det er behov for en kontinuerlig vurdering av hvordan skolen kan bidra til å utjevne sosiale ulikheter.

Fritidsaktiviteter

Kunnskapen om at mangelen på økonomiske ressurser kan hindre barn i å delta på vanlige arenaer, har ført til flere tiltak for å sikre deltakelse for alle barn og unge. Handlingsplanen mot fattigdom (2008–2009) har som et av sine delmål at «Alle barn og unge skal kunne delta og utvikle seg». For å bidra til å realisere denne målsettingen, har staten etablert en rekke støtteordninger med tanke på å inspirere kommunene til å iverksette tiltak som inkluderer barn og unge. Handlingsplanen gjennomgår eksempler på slike tiltak. Her vil vi kun nevne noen som vi oppfatter som særlig sentrale i vår sammenheng. *Kompetanse- og utviklingstiltak i barnevernet og sosialtjenesten for å forebygge og redusere fattigdom blant barn og unge* har eksistert siden 2004. Lokale tiltak skal bidra til å kartlegge og samordne tiltak rettet mot barn og familier som lever i fattigdom. Midlene skal også bidra til å høyne kunnskapen om dette temaet. *Tilskuddsordningen Barne- og ungdomstiltak i større bysamfunn* har siden 2003 rettet en særlig innsats mot barn, unge og familier med fattigdomsproblemer i byområder. *Unge utenfor* er rettet mot ungdom i alderen 15–25 år som ikke har opplæring eller arbeid og ikke

nyttiggjør seg universelle ordninger. *Utsatte unge 17–23 år i overgangsfaser* kan tilby støtte fra barnevernet og sosialtjenesten for å bidra til at de unge etablerer seg på egen hånd. Disse og andre stønadsordninger er beskrevet og evaluert i ulike rapporter.³⁹

De statlige tilskuddsordningene bidrar til ulike typer tiltak i kommunene. Basert på erfaringene fra innsatsmidlene til Kompetanse- og utviklings-tiltak gir Hyggen (2009) i figuren under en oversikt over hvordan tiltakene plasserer seg på dimensjonene individ – alle og økonomi – kompetanse. Figuren illustrerer at noen tiltak er målrettede mot enkelt barn og deres særskilte behov, mens andre tiltak retter seg mot alle barn og unge. Noen tiltak dekker et økonomisk behov her og nå, mens andre har mer langsiktig kompetanseoppbygging som mål. Kommunene satser både på å styrke barn og unges egen kompetanse, men også på heve kommunens kunnskapsnivå om barnefattigdom og samordningen av tjenester.

Kilde: Hyggen, C. (2009). Bekjempelse av fattigdom blant barn og unge. Rapport for 2007. Rapportering fra kommuner som får tilskudd fra Sosial-og helsedirektoratet og/eller Barne-og likestillingsdepartementet. Fafo-notat 2009:6

³⁹ I forrige rapport (Sandbæk 2008) viste vi til Hauland 2004, Hansen mfl. 2008, Backe-Hansen (2004) for drøfting av tiltak. Videre viste vi til Gautun m.fl. (2005), Lund (2006), Nuland (2007 om frivillige organisasjoners rolle i bekjempelsen av fattigdom.

I dette avsnittet bygger vi først og fremst på Nuland mfl. (2009) som oppsummerer de nyeste erfaringer med tiltak for å framme barns aktivitet og deltakelse i et fattigdomsperspektiv. Forfatterne har sett på hvilke tiltak et utvalg kommuner og bydeler har iverksatt innenfor rammene av noen av de statlige ordningene. De har hatt et særlig fokus på om tiltakene når målgruppene og bedrer situasjonen til barn og unge i fattige familier. Videre har de sett om tiltakene bidrar til bedre samordning og kunnskapsheving i kommunale etater.

De kommunene som inngikk i Nuland mfl. (2009) undersøkelse iverksatte til sammen 211 tiltak i 2008. Tiltakene fordelte seg slik på ulike formål: 23 prosent til aktiviteter for barn og unge, 19 prosent til kompetansehevende tiltak for barn, unge eller foreldre, 15 prosent til ferie eller andre aktiviteter med familien, 15 prosent til innkjøp av fritidsutstyr og skolebøker, ni prosent til direkte økonomisk støtte og fem prosent til arbeidspraksis. I tillegg ble 11 prosent benyttet til kompetanseheving internt i kommunen.

Det gis ingen entydige svar på hvorvidt tiltakene når fram til målgruppene. Kommunene selv mener at de gjør det, men kun et begrenset antall av kommunene har gjennomført systematiske kartlegginger av barnefattigdom og enda færre har egne handlingsplaner for å bekjempe den. Nuland mfl. (2009) konkluderer med at det er vanskelig å si noe generelt om hvorvidt tiltakene fremmer samordning og bidrar til å heve det kommunale kunnskapsnivået om barnefattigdom. De finner at det foregår et utbredt samarbeid mellom ulike instanser, inkludert frivillige organisasjoner. Kommunene gir også inntrykk av engasjement og nytenkning rundt temaet barnefattigdom, og de arrangerer interne og regionale samlinger. Viktige suksessfaktorer er å ha en prosjektleder som skaper kontinuitet i arbeidet og sikre lokal forankring dersom tiltakene skal opprettholdes når tilskuddene faller bort. Dette er i følge kommunene selv ingen selvfølge.

De statlige tilskuddsordningene retter seg mot helt sentrale problemstillinger i den kommunale fattigdomsbekjempelsen og har flere positive trekk. Det er grunn til å tro at tiltakene oppleves positivt for barn, unge og familier som deltar. Som Nuland mfl. (2009) påpeker kan tiltak som bidrar til barn og unges sosiale inkludering her og nå, ha en positiv virkning på sikt

gjennom å skape motivasjon og gode erfaringer. Det er videre positivt dersom de bidrar til en økt samordning mellom ulike tjenester og økt samarbeid med frivillige organisasjoner som også har en rekke tiltak mot vanskeligstilte barn og unge. Frivillige organisasjoner bidrar både til generelle tiltak og tiltak overfor barn og unge med særskilte behov. Tilskuddsordningene er derfor viktige, men de har en begrenset effekt og må først og fremst ses som incitament til å videreutvikle kommunenes egne tiltak, både overfor enkelt barn og når det gjelder den generelle barne- og ungdomspolitikken.

Når det gjelder den generelle barne- og ungdomspolitikken, ser vi det som et faresignal at kostnadsnivået på ulike aktiviteter er i ferd med å bli svært høyt. Kulturskolene er populære, men også dyre, noe som utelukker mange fra å delta. Et annet eksempel er svømmehaller. Mange kommuner har fornyet svømmehallene, men prisene her er ofte blitt svært høye. Det kan være vanskelig å hindre utviklingen av tilbud som ekskluderer barn på grunn av økonomi, men de eksemplene vi har nevnt her, foregår i regi av kommunene selv. Kommunen må ha et bevisst forhold til prisutviklingen og sikre alternative tilbud som kan være tilgjengelige for alle. I tillegg til at frivillige organisasjoner har en viktig plass i tiltaksarbeidet, må barn, unge og foreldre selv og deres organisasjoner, trekkes aktivt med. Tiltak som skal nå alle barn kan dessuten ikke være avhengig av tidsbegrenset innsats, men må institusjonaliseres. Det samme gjelder tiltak som skal bedre situasjonen til enkelte barn og unge. Vi mener derfor at vårt tidligere forslag om at alle barn og unge bør få gratis adgang til minst en fritidsaktivitet, inkludert det utstyret som kreves for å drive med aktiviteter, er relevant.

Barneperspektiv på velferdstjenester

Vi har i tidligere rapporter (Sandbæk (red). 2004, 2008) argumentert for en gjennomgang av velferdsordninger for voksne, med tanke på å vurdere hvordan de fungerer for barna. Barns interesser skal også ivaretas i tjenester som retter seg mot foreldrenes behov. De siste årene har det vært en økende oppmerksomhet mot barns rettigheter, også deres selvstendige rett til å få sine økonomiske behov vurdert og ivaretatt (Sandbæk og Grødem 2009, Oppedal 2007, 2008). Inkorporeringen av Barnekonvensjonen i norsk lov i

2003 er viktig i denne sammenheng fordi den betyr at Barnekonvensjonen har forrang framfor annet nasjonalt lovverk ved motstrid (Sandberg 2004). Barnekonvensjonens artikkel nr 27 slår fast at barn har rett til en tilstrekkelig levestandard. Det er først og fremst foreldrene som har ansvaret for å sikre denne levestandarden, men dersom de ikke klarer dette på egen hånd, skal staten bistå dem. Oppedal (2008) argumenterer for at det må legges til grunn en vid definisjon av barns levestandard slik at den omfatter alle de sidene ved barns utvikling som er beskrevet i Barnekonvensjonens artikkel nr. 27. Dette vil også være i tråd med Townsends (1979) relative forståelse av fattigdom, som også omfatter sosiale og psykologiske behov og legger til grunn at levestandarden må vurderes i forhold til det aktuelle samfunnet barn og voksne lever i.

Lov om sosiale tjenester må ses opp mot Barnekonvensjonen og mot FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter både når det gjelder nivået for ytelsene og for å sikre at ytelsene må ivareta utgifter knyttet til barns særlige behov. For lave ytelser kan hindre ivaretagelse av barns rett til en tilstrekkelig levestandard etter disse konvensjonene. Det ligger på sosialtjenestene å foreta den konkrete vurdering av om rettighetene er ivaretatt i enkeltsaker. Oppedal (2007, 2008) mener at nøkterne utgifter til for eksempel ferie- og fritidsaktiviteter, lommepenger, julefeiring, fødselsdager dåp og konfirmasjon faller inn under det livsoppholdet barn har krav på å få ivaretatt etter loven § 18. Dette innebærer at de veiledende satsene for økonomisk hjelp må være rikelige nok til at slike utgifter omfattes, eventuelt at utgiftene dekkes særskilt utover de veiledende satsene. (Oppedals artikkel omhandlet daværende § 5-1 i lov om sosiale tjenester. Denne bestemmelsen ble overført i uendret form til lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen § 18. Synspunktene er derfor fortsatt aktuelle.).

Sosial- og barneverntjenesten er særlig viktige instanser for å ivareta barns interesser, inkludert de økonomiske. Barns økonomiske interesser vil som regel ivaretas på en tilstrekkelig god måte gjennom samtaler med foreldrene, men barn har også prosessuelle rettigheter i form av rett til å uttale seg og rett til medvirkning i saker som gjelder dem selv. Også sosialtjenesten har plikt til å sørge for at barnas eventuelle synspunkter blir innhentet og at de uansett får sine økonomiske behov undersøkt og vurdert, jf.

sosialtjenesteloven (Oppedal 2008). Barnevernlovens § 4-4 kan også brukes til å sikre barns særlige behov (Se Stang 2007 for en nærmere drøfting).

Vi har tidligere vist at mange kommunale boliger har en dårlig standard. De er ofte for små, og er oftere enn andre boliger preget av trekk, fukt, eller kulde, dårlig materiell standard, eller støy fra trafikken eller fra naboer. Mange barnefamilier bor i slike boliger over lengre tid (se f.eks. Skevik 2004, Stefansen og Skevik 2006). Også i denne gjennomgangen finner vi dessverre at familier som bor i kommunale boliger rapporterer om langt flere boligproblemer enn andre familier i lavinntektsutvalget. Å tilby kommunale boliger av en bedre standard bør være en sentral oppgave for å skjerme barn for negative konsekvenser av families vanskelige økonomiske situasjon. Resultatene fra denne tredje datainnsamlingen i «Barns levekår» viser at det fortsatt er nødvendig å peke på barns interesser og behov på dette området.

Aktiviseringstiltak

Yrkesaktivitet har stor betydning for å forhindre fattigdom. Familier uten arbeid er vanskeligst stilt i alle OECD-land, inkludert Norge (Whiteford og Adama 2007, Epland og Kirkeberg 2007, Normann 2009). Også resultatene fra prosjektet «Barns levekår» viser ved alle de tre datainnsamlingene at både toforeldrefamilier og enslige mødre utenfor arbeidsstyrket kommer vesentlig dårligere ut på en rekke indikatorer enn yrkesaktive. Å komme i lønnet arbeid kan være et viktig bidrag til å få familier ut av en situasjon med lav inntekt. Det er derfor rimelig at tiltak for å få flere i arbeid står sentralt i handlingsplaner for å bekjempe fattigdom. Samtidig er det interessant å merke seg at det først og fremst er stabil yrkesaktivitet som sikrer høyere inntekt og bedre levekår. Å gå fra yrkespassiv til yrkesaktiv i løpet av vår undersøkelsesperiode gir bare marginale utslag for inntekt og levekår. Som påpekt i kapittel 3 og tidligere i konklusjonskapitlet, kan dette ha sammenheng med flere forhold, som at yrkesaktiviteten kun har pågått over kortere tid, og at det dreier seg om deltidsarbeid eller lavtlønnet arbeid. Uansett bør dette funnet mane til økt oppmerksomhet rundt overgangen fra yrkespassivitet til yrkesaktivitet. Det kan være behov for ekstra oppmerksomhet både for å sikre motivasjon og praktisk tilrettelegging i denne overgangsfasen.

Også barn kan bli berørt av foreldrenes tilknytning til arbeidslivet. At foreldrene lykkes i arbeidslivet kan bety bedre økonomi og generell tilfredshet, dersom de mislykkes i nye forsøk kan motløsheten bre seg (Ridge 2007).

Den generelle tilretteleggelsen av forholdet mellom arbeid og familieliv, har også betydning for barn i lavinntektsfamilier. Norge har ulike ordninger på dette området, som permisjonsordninger for foreldre ved fødsel og barns sykdom. Også internasjonalt vies dette spørsmålet større oppmerksomhet. Europarådet har drøftet temaet på en rekke konferanser, som familie-ministerkonferanser i Lisboa i 2007 og i Wien i 2009 og i flere publikasjoner (for eksempel Council of Europe 2005, 2007). Europaparlamentet (2007) har argumentert for at barns rettigheter må tas i betraktning i utformingen av tiltak for å forene arbeid og familieliv, inkludert arbeidstidsspørsmål.

Vanlig arbeid vil ikke være realistisk for alle. Det er derfor av avgjørende betydning å opprettholde ordninger som sikrer akseptable levekår også for mennesker som i en kortere eller lengre tid ikke er i lønnet arbeid. Dette er nødvendig for mennesker både med og uten barn. Videre er det viktig å vurdere vilke virkemidler som tas i bruk overfor mennesker som er på tiltak. Som ett eksempel har vi tidligere nevnt at dersom arbeidsledige ikke får feriepenger og AMO kurs gjennomføres i skoleferien, kan det bli vanskeligere for foreldre å ta barna med på ferie.

Vi vil også nevne at ungdom i familier med lave inntekter bør få muligheten til å skaffe seg noen arbeidsinntekter uten at dette går ut over husholdets rettigheter i forhold til for eksempel sosialhjelp. Dette kan være særlig viktig for ungdom i den alderen som vårt utvalg er i ferd med å komme opp i. Bostøtten er endret slik at en viss inntekt for ungdom holdes utenfor i beregningen av husholdets inntekter som grunnlag for tildeling av bostøtte.

Gjennomgangen av eksempler i dette avsnittet viser hvor stor betydning det har at arbeids- og velferdsforvaltning (NAV) er godt orientert om barns rettigheter, inkludert økonomiske, og at de har tid til oppfølging og ivaretagelse av individuelle behov. Det er derfor bekymringsfullt hvis de ansatte har liten tid til slikt faglige arbeid (Røysum 2010).

Universelle ordninger

Et av de sentrale funnene fra de siste tiårenes forskning om barnefattigdom, er at fattige foreldre flest prioriterer barna sine og strekker seg langt for at de skal få en så god barndom som mulig. Dette drøftet vi i kapittel 1, hvor vi også tok et forbehold om at det ikke nødvendigvis gjelder alle foreldrene, blant annet fordi det er stort frafall fra vår og liknende undersøkelser. Likevel er dette et funn som nyanserer bildet av lavinntektsfamiliene som ofte har vært preget av et ensidig fokus på deres problemer.

I en rapport fra European Commission (2008:6) konkluderes det med at den mest vellykkede strategien for å bekjempe barnefattigdom, er den som satser på flere fronter. ...«the most successful countries are those that have successfully combined a universal approach (such as child income support) with measures targeting the most vulnerable (such as childcare in deprived areas)». De skandinaviske landene framheves blant de som har lyktes best med å holde barnefattigdommen på et lavt nivå, nettopp gjennom høy deltakelse på arbeidsmarkedet kombinert med høye sosiale overføringer som faktisk når ut også til de svakeste.

Verdien av universelle ordninger er ingen ny erkjennelse. Universalistiske systemer anses som bedre til å omfordele enn regimer som bare gir til de som er dårligst stilt. De motvirker velferdspolariseringen mellom inntekts- og arbeidssvake og ressurssterke familier. Inntektssikring og velferdstjenester også til middelklassen, ser ut til å være en god strategi for å bekjempe fattigdom. Jo større andel av brutto-nasjonalproduktet som brukes til inntektsoverføringer, jo mindre er fattigdomsomfanget (Esping-Andersen 1990, 2002, Kjølørød 2003, Fløtten 2003, Halleröd mfl. 2006). Kommunene legger også vekt på hvordan strukturelle årsaker påvirker omfanget av fattigdom, som nivået på de statlige inntektsytelsene og endringer i Husbankens rammebetingelser og arbeids- og boligmarkedet (Hansen mfl. 2008). Generelle ordninger er mindre stigmatiserende. Det sterke behovspreget ved sosialhjelpen antas å være en medvirkende årsak til at så vidt få fattige benytter den (Hatland og Pedersen 2006).

Det er interessant at mens Europa ser til de nordiske landene og framhever nettopp verdien av de universelle ordningene, stilles det spørsmål ved universelle ytelser i Norge og på noen områder svekkes disse ordningene

også. Epland og Kirkeberg (2009) peker på at husholdninger med barn under 18 år, ikke har hatt en like gunstig inntektsutvikling som befolkningen for øvrig. Dette skyldes dels en markant økning av økonomisk utsatte innvandrerbarn, men også at direkte pengeoverføringer til barnefamilier, målt i faste kroner, har blitt reduserte de siste årene. Flere av disse stønadene har stor betydning for økonomien til barnefamilier nederst i inntektsfordelingen.

Når familier med lav inntekt ikke kommer dårligere ut enn de gjør, har dette utvilsomt sammenheng med de eksisterende inntektssikringsordningene og med tjenestetilbudet i Norge. Det er derfor av avgjørende betydning for velferden til barn i familier med lav inntekt at slike ordninger opprettholdes og videreutvikles. Det er nødvendig fortsatt å rette søkelyset mot strukturelle forhold som bidrar til at barn som vokser opp i familier med ikke – vestlige, eneforsørgere eller foreldre som står utenfor arbeidsstyrket er så utsatt for å vokse opp i fattigdom.

12.4 Avsluttende kommentar

Nyere kunnskap om at fattige barn kan bli ekskludert fra vanlige barnomsarenaer, har ført til en sterkere politisk oppmerksomhet om hvordan det kan legges til rette for å sikre at også barn med knappe økonomiske ressurser inkluderes på arenaer som er vanlige for barn. Vi har nevnt eksempler som forsøk med utlån av fritidsutstyr, mer fleksibel adgang til aktiviteter og ferietilbud. Disse tiltakene retter seg direkte mot barn og unge for å bedre deres tilgang til arenaer utenfor hjemmet. Dette er eksempler på fattigdomsbekjempende tiltak som vil ha direkte konsekvens for barnas situasjon, uten at man nødvendigvis går veien om de voksne (Fløtten 2009, Sandbæk og Grødem 2009).

Et fokus på barnefattigdom kan likevel ikke ignorere det faktum at barn vil være påvirket av sine foreldres situasjon på en rekke måter. For å lette fattige barns vilkår, må også barnefamiliens økonomi styrkes (Fløtten 2009, Nuland mfl. 2009). Mens en tidligere gjorde den feilen å se barna som ett med familie, kan det være grunn til å spørre om en nå står i fare for å overse familiens betydning. Barnekonvensjonens intensjoner er å sikre barna tilhørighet og trygghet i en familiekontekst (Doek 2004).

For å bekjempe barnefattigdom må det etter vår vurdering satses både på tiltak for å styrke økonomien i familier med lave inntekter og på tiltak rettet direkte mot barna. Diskusjonen om man skal satse på barnehager eller barnetrygd er interessant i denne sammenhengen. I en reviewartikkel vurderer Mogstad og Rege (2009) hvilken betydning familieinntekten har for barnas utvikling. De bruker skoleprestasjoner, utdanningsnivå, arbeidsmarkedstilknytning og inntekt (som voksne) for å avgjøre om barna har «lykkes» og om iverksatte tiltak har hatt en positiv effekt. De finner at det er svake eller fraværende bevis for at bedre familieinntekt fører til bedre resultater for barn som voksne. Dette betyr imidlertid ikke at inntekten ikke har betydning. Mogstad og Rege (2009) peker selv i samme artikkel på flere grunner til at inntekt kan påvirke barna, som for eksempel gjennom stress og bekymringer knyttet til lav inntekt.

Valg av suksesskriterier må også diskuteres. Skal verdien av ulike tiltak vurderes ut fra hvordan barna har det nå eller hvordan de får det som voksne? Denne diskusjon om barn som «human beings» eller «human becomings» lanserte vi i kapittel 1. I denne undersøkelsen har vi fulgt barn i alderen 6–18 år og dermed lagt stor vekt på barn som «human beings», altså hvordan de har det her og nå. Dette mener vi er av stor betydning og ikke står i motsetning til ønsket om at de også skal få et godt liv som voksne fordi et viktig grunnlag legges i barneårene. Det er også grunn til å diskutere hva en bedret familieøkonomi forventes å føre til. Skal familiene få det økonomisk romsligere i hverdagen og dermed færre bekymringer eller skal det føre til økt kognitiv stimulering av barna?

Et samfunn må prioritere sine økonomiske ressurser. Norge har de siste årene satset sterkt på utbygging av barnehager til alle barn, noe som også er positivt for barn i lavinntektsfamilier. Når det gjelder bekjempelse av barnefattigdom tror vi imidlertid ikke at barnehager bør settes opp mot tiltak for å bedre familiens økonomiske situasjon, som for eksempel barnetrygd. En bedret økonomi støtter opp under foreldrenes evne til å forsørge barna og familien, mens barnehager dreier seg om blant annet om tidlig stimulering av barn. Også lavinntektsbarn trenger begge deler.

Selv om de ulike empiriske indikatorene som brukes for å måle fenomenet ikke alltid gir et entydig bilde, verken av hvem som er fattige eller av

hvilke konsekvenser den lave inntekten har, viser både vår og andre nyere undersøkelser at fattigdom er en realitet for et ikke ubetydelig antall barn og foreldre i dagens Norge. Fattigdom bør derfor ikke forkastes som et sosialpolitisk fenomen.

Denne undersøkelsen viser at situasjonen til familier under lavinntektsgrensene er sammensatt. Det samme gjelder hvilke konsekvenser den lave inntekten har for barn og unge. Dette aktualiserer flere typer strategier. Dels anbefaler vi en kontinuerlig oppmerksomhet om å bevare de generelle velferdsordningene, som utvilsomt har bidratt til at barn og familier med lav inntekt ikke kommer dårligere ut enn de faktisk gjør rent levekårsmessig. Samtidig mener vi det må rettes større oppmerksomhet mot strukturelle forhold som fører til at noen grupper er mer utsatt for lav inntekt enn andre og hvordan barnas behov ivaretas. Det påbegynte arbeidet med å sikre barns selvstendige rettigheter i samfunnet må også fortsette.

Summary

Chapter 1: Children in low-income families- third data collection

The study "Children's level of living – the impact of family incomes" ("Barns levekår – betydningen av familiens inntekt") is a collaboration between Norske Kvinners Sanitetsforening (The Norwegian Women's Public Health Association) and NOVA. Statistics Norway has carried out the data collection. It is a national representative survey focusing on the lives of children living in families who in 2000 had incomes below 60 percent of the national median. Children and parents are informants about various aspects of their situation. The survey is longitudinal, with three rounds of interviews over 10 years. The panel design allows us to follow families over time. In this report we present and discuss the results from the third round of interviewing, which was carried out in 2009. The first chapter places the project in a political and theoretical context. Important questions in the report as a whole are how children and their families are faring ten years after they were selected for inclusion in the study. Have the families' low income in 2000, and, if relevant, persistent low incomes in the following years influenced children's situation at school, their leisure activities and their health?

Chapter 2. Design, data and variables

The aim of the project is to study the levels of living among children and young people in low-income families. The project compares two samples of families with children born between 1991 and 1997: a larger low-income sample, who had equivalised household incomes under 60 percent of the national median in 2000, and a smaller control sample designed to represent average Norwegian families. Data about the families come from interviews in 2003, 2006 and 2009, and from public registers. At the outset, the two samples consisted of about 3500 children and their families. Of these, about 55 percent were interviewed in 2003 and just under 40 percent were interviewed in 2009. This report mainly presents analyses of the interview responses in 2009 from the 1015 children and their families in the low-income sample, and 248 children and families in the control sample. In

2009, the children were between 12 and 18 years old. Families with a gross financial capital over NOK 400.000 are excluded from the low-income sample, and the sample has also been weighted in order to be as representative as possible for families with low incomes. This chapter describes the samples, and it is shown that by 2007, just over 70 percent of the low-income sample no longer had incomes below the poverty line. Most of them however still had relatively low incomes, compared to typical family incomes in Norway. About one in four of the families in the low-income sample were immigrants from non-western countries. Fewer than 40 percent of the parents in the low-income sample had been continuously employed in the period 2003-2009, compared to about 70 percent in the control sample, and the education level in the low-income sample was lower than in the control sample.

Chapter 3. Income history

The analyses show that the low-income households have increased their incomes in the period 2000-2007, but even after eight years the absolute differences between the median incomes in the two samples are as big as they were at the outset of the period. Even though many low-income families experienced upward income mobility, almost one in four households had incomes below the poverty line both in the first (2000-2002) and the final (2005-2007) three-year period. Those who have increased their incomes above the poverty line had not moved very far beyond this level: only 12 percent of the low-income sample had incomes between 80 and 100 percent of the median in the period 2005-2007, while six percent had incomes above the national median.

There are differences within the low-income sample regarding how successful they have been in increasing their incomes. The families with non-western immigrant background, and families with non-employed adult members are clearly worse off than others, both when measured by the level of income by the end of the period, and by growth in income over time. Lone parents who have been alone throughout the period also have a slower income growth than two-parent households, but the differences are not

significant. However, becoming a lone parent by the end of the period is associated with a slower income growth.

Similar patterns occur when we analyse the risk of having persistent low incomes. Immigrant families and families with non-employed members have a higher risk of having persistent low incomes than other families. On the other hand, our results do not indicate that lone parents in the low-income sample have a higher risk of having persistent low incomes than other low-income households.

Chapter 4. Material living standards

Chapter 4 looks at the families' access to consumer durables, and their perception of their own financial situation (subjective poverty). Three sub-groups stand out with regard to lack of consumer durables: non-western immigrants and persistently income-poor families are, as expected, less likely to own key consumer durables than other families. The same is true for lone parents, who clearly appear to be worse off than other low-income families on this indicator. However, when controlling for other variables – most importantly employment – we find only weak connections between belonging to either of these groups and lacking access to key consumer durables. This is because there is a strong connection between employment and ownership of consumer durables.

Looking at the households' access to a cash margin (measured as the possibility of raising NOK 10.000 at short notice), we find the same pattern where non-western immigrants, lone parents and persistently income-poor households are worse off than the rest of the low-income sample.

There are relatively large differences within the low-income sample between Norwegian and non-western immigrant households regarding how they perceive their own financial situation. Nine percent of the Norwegian respondents, and 18 percent of the non-western immigrants, say that they have insufficient financial resources to cover everyday needs. This result must be seen in the light of the fact that Norwegian families in the low-income sample have increased their incomes more than immigrant families in the sample have. In 2003, 31 percent of the Norwegian families said they were able to save some money, in 2009; this proportion had increased to 48

percent. The corresponding figures for low-income families with non-western immigrant backgrounds were 18 percent in 2003 and 25 percent in 2009.

If money is insufficient to make ends meet, Norwegian and non-western immigrant families chose relatively similar strategies. The most common strategy is to cut down on daily expenses, after that, parents cut back on expenses for their own needs. Very few Norwegian households would cut back on money for the children or use credit cards. Spending less on children is also low on non-western immigrants' list of coping strategies, but still higher than making arrangements with the bank or money lenders.

Chapter 5. Housing and housing problems

The analyses in this chapter reveal clear links between household incomes and their housing situation. In 2009, families in the low-income sample are still much less likely to own their own home than families in the control sample, and they are also much more likely to have poor housing conditions. On the other hand, a large number of families in the low-income sample have seen a considerable improvement of their housing situation. Two driving forces behind this development stand out: first, many families have improved their incomes and used the extra resources to improve their housing. Second, there appears to be an across-the-board improvement of housing conditions as the children (and adults) in the household grow older. Still, we find a minority among the low-income sample who are lagging behind. Families who have been persistently income-poor since 2000 have a considerably higher risk of living in rented housing in 2009, and for having a low score on indicators of housing quality, than other families.

Among the families with the lowest household incomes over time just over one in four have lived in rented housing throughout the period. When controlling for income, we find that non-western immigrants are significantly less likely to own their homes than Norwegian families. On the other hand, the gap in the proportion of owners is smaller in 2009 than it was in 2003 and 2006.

Housing quality appears to be a priority among low-income households. This is evident among the families that have increased their incomes in the period. In this group, the proportion that lives in cramped

housing conditions, or in low-quality housing, falls quite considerably between 2003 and 2009. A somewhat depressing finding is that the quality of public housing appears to be lower than for other forms of housing. It is also worth noticing that a relatively high proportion of persistently income-poor families live in cramped housing conditions. This conclusion holds true regardless of whether “cramped condition” is measured by subjective or objective criteria.

Chapter 6. Parents' health

Children in low-income families may suffer extra strain if their parents are not only poor, but also in poor health. In 2009 the health of parents in the low-income sample is markedly poorer than that of parents in the control sample. They are more likely to suffer chronic illness, and also more likely to report psychological problems and poor general health. Within the low-income sample, parents with non-western immigrant backgrounds are more likely to report indicators of poor health than Norwegian parents. Only 12 percent of the non-western immigrants felt that their general health was “very good”, compared to 30 percent of Norwegian families in the low-income sample and 40 percent of the parents in the control sample. Among the parents, the health condition appears to have deteriorated more strongly in the low-income sample than in the control sample in the years after 2003. Health conditions within the low-income sample vary not only by immigrant background, but also by the levels of living in 2009. It is somewhat poorer if incomes are still low in 2005–2007, somewhat better if the adult live in a stable couple relationship, and a lot worse if the parents are not in employment. Circumstances that contribute (statistically) to a worsening of health conditions from 2003 to 2009 are to be a non-western immigrant, to be outside the labour force, to be a lone parent (for women) and to have incomes below the poverty line in 2005–2007 (for men). Parent in the low-income sample who reported having “very good health” in 2003 were more likely to increase their incomes in the following years than parents with a worse health condition, and poor health among adults is one of the reasons why many households continue to be “poor” throughout the 2000s.

Chapter 7. School satisfaction and school results

Among the children in primary school, there are few differences between the two samples with regard to school satisfaction. A large majority in both samples report that they enjoy school. However, there are differences between the two samples when looking at self-reported grades in maths, written Norwegian and English for children in upper primary schooling. The average math degree for children in the low-income sample was 3,3, for children in the control-sample; 3,9. Significant differences in math and English degrees are also found within the low-income sample depending on the income development for the children's families. No differences are found, however, between Norwegian children and children with non-Western immigrant backgrounds in the low-income sample.

Among students in upper secondary education, there are no differences between the two samples in the proportion enrolled in programs that give access to higher education. Young people with non-western immigrant backgrounds are as likely to choose programs that prepare them for higher education as the rest of the young people in the low-income sample.

As for children in compulsory schooling, young people in higher secondary education report high levels of school satisfaction. This is true for both sub-samples. Again, however, there are differences in school results, most pronounced with regard to maths. Students from the low-income sample have an average score of 3,4, while the average for the control sample is 3,9. Within the low-income sample, students with non-western immigrant backgrounds fare slightly worse than Norwegian students.

Just over 12 percent of the 16–18-years olds in the low-income sample had dropped out of school, compared to five percent of their peers in the control sample. Surprisingly, the proportion of drop-outs was significantly higher among Norwegian students than among students with immigrant backgrounds.

Finally, we find that the groups differ in their use of special education and other supporting services. About 20 percent of the children and young people in families whose incomes were persistently low, or whose incomes decreased in the period, had received special education. The corresponding figure for the control sample was 13 percent. Those who used special education in 2009 had a much higher risk than others of also using other supporting services (child protective services, child/ youth psychiatry services).

Chapter 8. Leisure and social participation

In previous reports from this project, we have seen that children from low-income families are less likely than others to participate in organised leisure activities, and that this effect is particularly strong for girls from non-western immigrant families. By 2009 we find a similar pattern, most pronounced among the younger participants (children in primary schooling). Here we still find very high proportions who never participate in organised sports or similar activities, particularly among girls with non-western immigrant backgrounds. 65 percent of non-western immigrant girls never participate in such activities, compared with 25 percent of girls in the same age group in the control sample. Among the older participants in the study, who are now mainly in upper secondary schooling, these differences are no longer found. Girls with non-western immigrant backgrounds, who participated very little in organised leisure activities in 2006, are by now much more likely to take part in such activities. 40 percent of the older immigrant girls reported in 2009 that they participate in sporting activities once or several times a week.

There are differences within the low-income sample depending on the families' income trajectory in the period 2000-2007. Children and young people whose families have been persistently poor throughout the period are much less likely to participate in organised leisure activities. 48 percent of children and young people in this group never participate, compared to 36 percent of their peers who have never been poor in this period.

In 2006, we found clear differences between Norwegian and immigrant children in the low-income sample in their propensity to invite friends home. These differences appear to have been reduced by 2009. Like in previous rounds, we find no differences between children and young people in the two sub-samples with regard to whether or not they feel able to talk to their friends about sensitive or difficult topics. Girls are more likely than boys to say that they can discuss such topics with their friends, but this is true in both sub-samples. The proportion who report that they can talk to friends about difficult topics is higher among young people in upper secondary schooling than among younger children.

Chapter 9. Children's perception of the family's financial situation and their own material resources

The majority of children and young people in both samples report a positive view of the family's financial situation. This is in line with results from previous rounds of interviewing. At the same time, children in the low-income sample are somewhat more likely to report a negative view on the family's situation in this respect, and they generally report having somewhat fewer material resources. These differences are more pronounced in 2009 than they were in 2006. The proportion in the low-income sample who respond that their family is "well off" or "very well off" decreased somewhat from 2006 to 2009 (from 65 to 56 percent), and increasing proportions respond that their family's situation is "neither good nor bad" (from 31 to 38 percent). The proportions who say that their family is "badly" or "very badly" off has remained stable (four percent in 2006, five in 2009). The proportions in the control sample who report that the family is well/ very well off (71 percent), neither good nor bad (29 percent) and badly/ very badly off (0 percent) have remained stable. Somewhat surprisingly, children's and young people's perceptions vary little by the family's income trajectory in the period. Children's perceptions thus vary little by registered household incomes over time. They do, however, vary by their parents' perception of the household economy. If the parents report that the family is badly off, 16 percent of children and young people say the same, while only two percent of children whose parents say the family is well off say that the family is badly off. Children with non-western immigrant backgrounds stand out with more positive views on the family's financial situation and report a slightly higher level of consumption than other children in the low-income sample. This is true even though non-western immigrant children receive less pocket money than others, are less likely to own certain types of goods, and have less money in the bank.

Chapter 10. Children's health

Children and young peoples in low-income families perceive their health as worse than children and young people on average, and these differences are even larger when we ask the parents. About 55 percent of the Norwegian parents in the low-income sample, and just over 40 percent of the non-western immigrant parents, report that their children's health is "very good".

The corresponding figure for parents in the control-sample is almost 70 percent. Less general wellbeing and more psycho-somatic symptoms are reported in the low-income sample, and children and young people in this sample have about twice as many days of illness-related school absence than their peers in the control sample (app. 20 and 10 days “since last summer” respectively). Children and young people in the low-income sample have more contact with healthcare services. Also, on average they are shorter than young people in the control sample. This is particularly pronounced for respondents with non-western backgrounds, who are on average 4-5 centimetres shorter than the children in the control sample. On the other hand, non-western children and young people in the low-income sample report less illness than other participants in the study.

The chapter indicates that children and young people in the low-income sample have fewer health resources than their peers in the control sample. This does not relate to illnesses and medical diagnoses, but to other indicators such as self-reported health situation and illness-related school absence (for Norwegian participants). To what degree these differences are caused by differences in financial resources, is difficult to estimate. The analyses suggest that the shorter height among children and young people in the low-income sample is related to shorter height among the parents. We find no associations between reported health and income trajectories through the 2000s. An interesting finding is that the differences between young people in the low-income sample and the control sample appear to increase when the participants reach the age 16 to 18, particularly for psycho-somatic symptoms. This indicates that the family’s financial situation becomes a bigger strain as the participants approach adulthood.

Chapter 11. Self-confidence and locus of control

Based on the three rounds of data collection, carried out in 2003, 2006 and 2009, we find that children in the low-income sample have a lower score on self-perceived competence and control than children in the control sample. These differences are however not significant, or only barely significant, in the 2009-data. A surprising finding that occurs in all the three rounds of interviews is that there are significant differences between the low-income

sample and the control-sample only; no differences are found within the low-income sample for families with different income trajectories between 2000 and 2007. For instance, children in the low-income sample report a slightly lower sum score for self-perceived competence (0,09, $p < .05$) and control (0,03, $p < .05$) than the control sample (scales from 1 to 4). Moreover, there are no systematic differences in self-perceived competence or locus of control by gender or immigrant background. What appears to matter most is to live with both parents. Children who live with both parents on average score higher on self-perceived competence (0,09, $p < .01$) and control (0,06, $p < .01$) than children who do not live with both parents.

Chapter 12. Summary and conclusions

The key research question in this project has been how, and to what extent, the family's financial situation and level of living influences children's lives. Our conclusion, based on the projects' findings, is that there are risks associated with growing up in low-income families. All the differences we find between the two samples indicate that children in the low-income sample are more vulnerable in a number of areas. This holds true even almost ten years after the children were selected on the basis of the family's income. The differences are not always very big, and in some areas – such as school satisfaction and trust in teachers – there are no significant differences between the samples. There are several possible explanations for this. First, there is a lot of variation in the situations of families who had low incomes at a certain point in time. Second, it appears that families with additional problems are less likely to agree to being interviewed a second or third time, thus creating sample selection problems. Finally, both this survey and other studies indicate that the parents do whatever they can to make sure the children are able to have a normal childhood, despite low family incomes. This prioritising by the parents helps reducing the impact of low incomes on children's lives.

Regarding policy implications of our empirical findings, we recommend that general and universal welfare arrangements are continued. These arrangements have undoubtedly contributed to reducing the potential impact of low incomes on families' levels of living. At the same time, we

believe more attention should be paid towards structural conditions that makes certain groups more vulnerable to poverty than others, and also towards how children's needs can be met. This may require targeted and individual measures. The recent efforts towards securing an independent recognition of children's rights in society should also be maintained.

Litteratur

- Aber, J. L. & Ellwood, D. T. (2001). Thinking about children in time. I: B. Bradbury, S. P. Jenkins & J. Micklewright (red.), *The dynamics of child poverty in industrialised countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alanen, L. (2007). Theorizing Children's Welfare. I: I. H. Wintersberger, L. Alanen, T. Olk & J. Qvotrup (red.), *Childhood, Generational Order and the Welfare State. Exploring Children's Social and Economic Welfare* (s. 27–44). Odense: University Press of Southern Denmark.
- Andersen, D., Jensen, B. & Ottosen, M. H. (2002). Den gode forskningspraksis. I: D. Andersen & M. H. Ottosen (red.), *Børn som respondenter. Om børns medvirken i survey* (s. 203–212). København: Socialforskningsinstituttet.
- Arbeids- og inkluderingsdepartementet. (2010). *Det europeiske året for bekjempelse av fattigdom og sosial eksklusjon 2010*. Lastet, fra <http://www.regjeringen.no/nb/dep/ad/tema/velferdspolitik/fattigdom/2010-det-europeiske-aret-for-bekjempelse/nasjonalt-program.html?id=589271>.
- Atkinson, T., Cantillon, B., Marlier, E. & Noland, B. (red.). (2002). *Social Indicators. The EU and Social Inclusion*. Oxford: University Press.
- Backe-Hansen, E. (2004). *Barn og unges håndtering av vanskelige livsvilkår. Kunnskapsbidrag fra 34 studier av hvordan økonomisk knapphet i hele eller deler av oppveksten innvirker på barn og unge*. Oslo: NOVA-Rapport 12/04.
- Bakken, A. (2007). Ungdomsskolens klasseskiller. I Å. Strandbu og T. Øia (red) *Ung i Norge. Skole, fritid og ungdomskultur* (s. 42-61). Oslo: Cappelen.
- Bakken A. (2009). Ulikhet på tvers. Har foreldres utdanning, kjønn og minoritetsstatus like stor betydning for elevers karakterer på alle skoler? *NOVA-rapport 8/2009*, Oslo.
- Bakken A. (2010). Prestasjonsforskjeller i Kunnskapsløftets første år - kjønn, minoritetsstatus og foreldres utdanning, *NOVA-rapport 9/2010*, Oslo.
- Bay, A.-H. & Saglie, J. (2003). *I verdens rikeste land. Pressens dekning av velferdsstaten 1969–99*. Oslo: NOVA Rapport 25/2003.
- Berthoud, R., Bryan, M. og Bardasi, E. (2004). *The dynamics of Deprivation: the relationship between Income and Material Deprivation Over Time*. Department for Work and Pensions, Research report no. 219.
- Blaxter, M. (2004). *Health*. Cambridge: Polity.

- Blom, S. (2004). *Holdninger til innvandrere og innvandring 2004*. Notater NOT 2004/75. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Borgeraas, E. (2006). *Knapphetens økonomi. En kvalitativ studie av sosialhjelpsmottakeres økonomiskemestring*. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- Bradbury, B., Jenkins, S. & Micklewright, J. (2001). Beyond the Snapshot: A dynamic view of child poverty. I: B. Bradbury, S. Jenkins & J. Micklewright (red.), *The dynamics of child poverty in industrialised countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bradbury, B. & Jäntti, M. (2001). Child poverty across twenty-five countries. I: B. Bradbury, S. P. Jenkins & J. Micklewright (red.), *The dynamics of child poverty in industrialized countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bradshaw, J. (red.). (2001). *Poverty: the outcomes for children*. York: University of York.
- Bradshaw, J. (2002). Child Poverty and Child Outcomes. *Children & Society*, 16,2, 131–140.
- Bradshaw, J. and Finch, N. (2003). Overlaps in Dimensions of Poverty. *Journal of Social Policy* 32 (4):513–25.
- Bradshaw, J. and Richardson (2008). Does Child Income Poverty Measure Child Well-Being Internationally?. *Social Policy and Society*, 7, 521–536.
- Brembeck, H., Johansson, B. & Kempmann, J. (red.). (2004). *Beyond the competent child: exploring contemporary childhoods in the Nordic welfare societies*. Fredriksberg: Roskilde University Press.
- Brochmann-utvalget (2009),
www.regjeringen.no/upload/BLD/IMA/Mandatendelig.pdf
- Cameron, Trudy Ann (1986), 'Permanent and Transitory Income in Models of Housing Demand' *Journal of Urban Economics*, vol 20 s. 205–210.
- Cappelen, Å. og Storm, E. (2009). *Inntektsfordelingen i Norge – jevn, men høye ambisjoner om likhet*. Plan nr 6,2009:10–15.
- Chasse, K. A., Zander, M. & Rasch, K. (2003). *Meine Familie ist arm. Wie Kinder in Grundschulalter Armut erleben und bewältigen*. Opladen: Leske and Budrich.
- Christoffersen, M. N. (1994). A follow-up study of long-term effects of unemployment on children: Loss of self-esteem and self-destructive behaviour among adolescents. *Childhood*, 4, 212–230.
- Christoffersen, M. N. (1999). *Barn og ungdoms levekår i Norden – Sociale indikatorer på børns levekår*. København: Nordisk Ministerråd: TemaNord Social 1.

- Christoffersen, M. N. (2001). *Children and adolescents' life conditions in the Nordic countries. Social predictors of children's life conditions*. København: Nordisk Ministerråd.
- Chubb, N., Fertman, C. & Ross, J. (1997). Adolescent self-esteem and locus of control: A longitudinal study of gender and age differences. *Adolescence*, 32: 113–129.
- Clausen, S-E. (2008). Barns selvoppfatning av egen kompetanse og ferdigheter. I Sandbæk, M. (red.) *Barns Levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid* (s. 194–211). Oslo: NOVA-rapport 7/08.
- Clausen S-E. og Kristofersen LB. (2008). *Barnevernsklinter i Norge 1990-2005. En longitudinell studie*. Oslo: NOVA-rapport 3/08.
- Cole, T. J., Bellizzi, M. C., Flegal, K. M. & Dietz, W. H. (2000). Establishing a standard definition for child overweight and obesity worldwide: international survey. *British Medical Journal*, 320, 1240-1243.
- Council of Europe (2005). *Reconciling labour flexibility with social cohesion – Facing the challenge*. Strasbourg: Trends in social cohesion, No 15.
- Council of Europe (2007), *Parenting in contemporary Europe. A positive approach*. Strasbourg. Council of Europe Publishing.
- Dahl, E., Fløtten, T. & Lorentzen, T. (2008). Poverty Dynamics and Social Exclusion: An Analysis of Norwegian Panel Data. *Journal of Social Policy*, 37(2), 231–250.
- Daugstad, G. (2008) Immigration and Immigrants 2008. Statistiske analyser (SA 104). Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Davey Smith, G., Hart, C. L., Upton, M., Hole, D., Gillis, C. & Watt, G. C. M. (2000). Height and risk of death among men and women: Aetiological implications of associations with cardiorespiratory disease and cancer mortality. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 54, 97–103.
- Doek, J.E. (2004). *Parents and the rights of the child*. Paper presentert i Europarådet, Committee of Experts on Children and Families, Strasbourg: Desember 2004.
- Dzamarija, M. T. (2010). *Barn og unge med innvandrereforeldre – demografi, utdanning, inntekt og arbeidsmarked*. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Elstad, J. I. (2004a). Foreldrenes helse og livskvalitet. I M. Sandbæk (red.). *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt* (s. 79–88). Oslo: NOVA-rapport 11/2004.

- Elstad, J. I. (2004b). Barn i lavinntektsfamilier: Helse og livskvalitet. I M. Sandbæk (red.). *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt* (s. 139–155). Oslo: NOVA-rapport 11/2004.
- Elstad, J. I. (2008a). Helse og helserelaterte forhold blant foreldre og foresatte. I M. Sandbæk (red.). *Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid*, (s. 116–126). Oslo: NOVA-rapport 7/2008.
- Elstad, J. I. (2008b). Helse blant lavinntektsbarna. I M. Sandbæk (red.). *Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid*, (s. 173–193). Oslo: NOVA-rapport 7/2008.
- Elstad, J. I. (2008c). *Utdanning og helseulikheter. Problemstillinger og forskningsfunn*. Oslo: Helsedirektoratet.
- Elstad, J. I. (2010). Spørreskjemaundersøkelsens fallgruber. I D. Album, M. N. Hansen & K. Widerberg (red.), *Metodene våre. Eksempler fra samfunnsvitenskapelig forskning* (s. 155–169). Oslo: Universitetsforlaget.
- Enes, A. W. (2010). *Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper 2009*, SSB-Rapporter 3/2010.
- Epland, J. (2001). *Barn i husholdninger med lav inntekt. Omfang, utvikling, årsaker* (Nr. 1/2009). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Epland, J., Pedersen, V., Kirkeberg, M.I og Andersen, A. (2003) Økonomi og levekår for ulike grupper. Rapporter 2004/2. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Epland, J. (2005). *Veier inn i og ut av fattigdom: Inntektsmobilitet blant lavinntektshushold*. Rapporter 2005/16. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Epland, J. & Kirkeberg, M. I. (2006). Årlig rapport om økonomi og levekår for ulike grupper: et verktøy for å måle utvikling i «fattigdom». *Samfunnsspeilet*, 20(2), 32–37.
- Epland, J. & Kirkeberg, M. I. (2007). *Barn i lavinntektsfamilier 1996–2004*. Rapporter 2007/33. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Epland, J. & Kirkeberg, M. I. (2009). Barn i lavinntektsfamilier – omfang og utvikling. I: T. Fløtten (red.), *Barnefattigdom* (s. 48–70). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (2002). A Child-Centred Social Investment Strategy I:G. Esping-Andersen, D. Gallie, A. Hemrijck og J.Myles (red.), *Why We Need a New Welfare State* (s.26-67). Oxford: Oxford University Press.

- European Commission (2007). Child poverty: a political priority for EU member states [Elektroniske versjon]. Lastet, fra http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/spsi_gpa/spsi_gpa_15_preventing_child_poverty.pdf.
- European Commission (2008a). *Child poverty and well-being in the EU. Current status and way forward*. European Commission.
- European Commission. (2008b). Thematic study on policy measures concerning child poverty: The EU Social protection and social inclusion process. Policy studies findings - 10.
- European Parliament (2007). Report: Towards an EU strategy on the rights of the child (2004/2009 (INI). Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs. 20.12.2007
- Eurostat (2002). *European social statistics. Income, poverty and social exclusion. 2nd report*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
- Eurostat, E. C. (2010). *Combating poverty and social exclusion. A statistical portrait of the European Union 2010*. European Commission.
- Evans, G. W. (2004). The Environment of Childhood Poverty. *American Psychologist*, 59(2), 77–92.
- FNs konvensjon om barnets rettigheter av 20. november 1989. (Barnekonvensjonen).
- FNs internasjonale konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter av 16. desember 1966.
- Fløtten, T. (1999). *Den norske fattigdommen –problem eller bagatell?* Oslo: Fafo, rapport 303.
- Fløtten, T. (2003). Hvordan har de fattige det? *Samfunnsspeilet*, 6, 2003.
- Fløtten, T. (2006). *Poverty and Social Exclusion – Two Sides of the Same Coin? A Comparative Study of Norway and Estonia*. Doktoravhandling i Sosiologived Samfunnsvitenskapelig fakultet, Universitetet i Oslo. Fafo-rapport 487.
- Fløtten, T. (2009). Barnefattigdom. I: T. Fløtten (red.), *Barnefattigdom* (s. 15–24). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Fløtten, T. (red.). (2009b). *Barnefattigdom*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Fløtten, T. & Pedersen, A. W. (2008). Fattigdom som mangel på sosialt aksepterte levekår. I I. Harsløf og S. Seim (red): *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet* (s. 34–79). Oslo: Universitetsforlaget.

- Fløtten, T. & Kavli, H. C. (2009). Barnefattigdom og sosial deltakelse. I: T. Fløtten (red.), *Barnefattigdom* (s. 92–118). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Fløtten, T. og Pedersen, A. W. og Lødemel, I. (2009). Når problemet er fattigdom. I B.R. Nuland, B.S. Tranøy og J. Christensen (red.). *Hjernen er alene*. Institusjonalisering, kvalitet og relevans i norsk velferdsforskning (s. 229-246). Oslo: Universitetsforlaget.
- Fløtten, T. & Pedersen, A. W. (2009). Når kan barn kalles fattige? En opinionsbasert tilnærming. I T. Fløtten (red.), *Barnefattigdom* (s. 25-47). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Flåte, S., Lagerstrøm, B. & Wedde, E. (2004). *Barns levekår i lavinntektsfamilier. Dokumentasjonsrapport*. Notater 2004/13. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Frønes, I. (2010). Hvor mange fattige barn finnes det i Norge? Om kategorisering og operasjonalisering, og dets betydning for politisk og sosiologisk forståelse. I: D. Album, M. N. Hansen & K. Widerberg (red.), *Metodene våre. Eksempler fra samfunnsvitenskapelig forskning* (s.33-45). Oslo: Universitetsforlaget.
- Galloway, T.A og Mogstad, M (2006). *Årlig kronisk fattigdom i Norge. En empirisk analyse av perioden 1993–2001*. Rapporter 2006/20. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Gjærum, B. (1998). Mestring av omfattende problemer hos barn og foreldre – har vi empirisk kunnskap å bygge på? I B. Gjærum, B. Grøholt og H. Sommerschild (red). *Mestring som mulighet i møte med barn, ungdom og foreldre* (s. 64–98). Oslo:Tano Aschehoug.
- Gautun, H.,J. A Drøpping og T. Fløtten (2005). *Når nøden er størst. En analyse av frivillige organisasjoners hjelp og tilbud til fattige*. Rapport 476. Oslo: Fafo.
- Gordon, D. (1998). Definitions of Concepts for the Perceptions of Poverty and Social Exclusion. I: I. J. Bradshaw & mfl. (red.), *Perceptions of Poverty and Social Exclusion. Report on Preparatory Research* (s. 5–14). Bristol: Townsend Centre for International Poverty Research.
- Grødem, A.S. (2008). Familie, yrkestilknytning og inntekter. I: M. Sandbæk (red.), *Barns levekår: Familiens inntekt og barns levekår over tid* (s. 44–60). Oslo: NOVA Rapport 7/08.
- Grødem. A.S. (2008a). Materielle levekår:Utvikling og fordeling, I M.Sandbæk (red). *Barns levekår: Familiens inntekt og barns levekår over tid* (s. 77-97). Oslo: NOVA Rapport 7/08.
- Gulbrandsen, L. M. (2006). Barn, oppvekst og utvikling. I: L. M. Gulbrandsen (red.), *Oppvekst og psykologisk utvikling. Innføring i psykologiske perspektiver* (s. 13–49). Oslo: Universitetsforlaget.

- Halleröd, B. (1995). The truly poor; direct and indirect consensual measurement of poverty in Sweden. *European Journal of Social Policy*, 5, 111–129.
- Halleröd, B., Larsson, D., Gordon, D. & Ritakallio, V.-M. (2006). Relative deprivation. A comparative analysis of Britain, Finland and Sweden. *Journal of European Social Policy*, 16(4), 328–345.
- Hammarström, A. & Janlert, U. (2005). Health selection in a 14-year follow-up study - a question of gendered discrimination? *Social Science & Medicine*, 61, 2221–2232.
- Handlingsplan mot fattigdom (2006). Vedlegg til St.prp. nr. 1 (2006-2007) – Statsbudsjettet 2007. Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Handlingsplan mot fattigdom. (2008). *Handlingsplan mot fattigdom – status 2008 og styrket innsats 2009. Vedlegg til St.prp.nr. 1 (2008–2009) – statsbudsjettet 2009*. Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Handlingsplan for integrering og inkludering av innvandrerbefolkningen – styrket innsats (2008). Mål for inkludering. Vedlegg til St.prp. nr. 1 (2007–2008) – Statsbudsjettet 2008. Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Hansen, I.L. Skog, Bogen, H., Fløtten, T. og Pedersen, A.W. og Sørvoll, J. (2008). *Det er jo ingen som sulter her, men....Kommunale strategier i arbeidet med å forebygge og bekjempe fattigdom*. Rapport 18. Oslo: Fafo.
- Hansen, J.D. og Skak, M. (2008), Adaptation investments and homeownership, *Journal of Housing Economics*, 17 (1), 102–115.
- Hansen, M.N. og Vibe, U. (2005). Behov for sosialhjelp og uføretrygd: individuell ulykke eller sosial arv? *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 22, 149–157.
- Hatland, A. og Pedersen, A. W. (2006). Er sosialhjelpen et effektivt virkemiddel i fattigdomsbekjempelsen? *Tidsskrift for Velferdsforskning*, 9,2, 58–72.
- Haualand, H. (2004). *Tiltak for barn og unge i større bysamfunn. En kartlegging av tilskuddsordningen «Ungdomstiltak i større bysamfunn»*. Notat 30. Oslo:Fafo.
- Harju, A. (2008). Barns vardag med knapp økonomi. En studie om barns erfaringer og strategier. Doktoravhandling. Växjö.Växjö University Press
- Harsløf, I. og Seim, S. (2008). Fattigdom i en norsk velferds kontekst. I: I. Harsløf & S. Seim (red.), *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet* (s. 13–33). Oslo: Universitetsforlaget.
- Harter, S. (1982). The perceived competence scale for children. *Child development* 53: 87–97.
- Harter, S. (1988). *Manual for the Self-Perception Profile for Adolescents*. Denver: University of Denver.

Helgeland, I. (2008). «Det handler ikke bare om penger». Barnevernsbarn og fattigdom. I: S. Seim & I. Harsløf (red.), *Fattigdommens dynamikk: perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet* (s. 171-185). Oslo: Universitetsforlaget.

Hjelmtveit, V.(2008). Langvarig økonomisk sosialhjelp i barnefamilier: Fattigdomsfelle for foreldre og barn? I S.Seim og I. Harsløf (red): *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering I det norske samfunn* (s. 148–170). Oslo: Universitetsforlaget.

HOD. (2007). St.meld.nr. 20 (2006-2007) Nasjonal strategi for å utjevne sosiale helseforskjeller. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.

Hyggen, C. (2009). *Bekjempelse av fattigdom blant barn og unge. Rapport for 2007. Rapportering fra kommuner som får tilskudd fra Sosial-og helsedirektoratet og/eller Barne-og likestillingsdepartementet*. Fafo-notat 2009:6

Idler, E. L. & Benyamini, Y. (1997). Self-rated health and mortality: A review of twenty-seven community studies. *Journal of Health and Social Behavior*, 38, 21–37.

James, A. & Alan, P. (1997 2nd edition). Re-Presenting Childhood: Time and Transition in the Study of Childhood. I: A. James & P. Alan (red.), *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood* (s. 216–237). London: The Falmer Press.

Jensen, A.-M., Kjørholt, A. T., Qvortrup, J., Sandbæk, M., Johansen, V. & Lauritzen, T. (red.). (2004). *Country report from Norway*. Trondheim: NOSEB; NTNU.

Johansson, H. & Hvinden, B. (2007a). Opening citizenship. Why do we need a new understanding of social citizenship? I: B. Hvinden og H. Johansson (red.), *Citizenship in Nordic welfare states. Dynamics of choice, duties and participation in a changing Europe* (s. 3-17). London: Routledge.

Johansson, H. & Hvinden, B. (2007b). What do we mean by active citizenship? I: B. Hvinden og H. Johansson (red.), *Citizenship in Nordic welfare states: dynamics of choice, duties and participation in a changing Europe* (s. 32–49). London: Routledge.

Jonsson, J.O. (2001). Ekonomiska och materiella resurser. I J.O. Jonsson, V. Östberg, M. Evertson, S.B. Låftman (red), *Barn och ungdomars välfärd*. Stockholm: Kommitten Välfärdsbokslut. SOU 2001:55.

Kavli, H. C. (2007). *En felles fritid? Livet etter skoletid blant barn og unge i Oslo* (Nr. 22/2007). Oslo: Fafo.

Kirkeberg M. I, Epland J, Hagesæther N, Steinkellner A, (2003), *Barnefamiliers inntektsutvikling 1990-2000*. SSB-Rapporter 2003/08.

- Kirkeberg, M. I. & Epland, J. (2006). Lavinntekt i Europa: hver sjettede europeer har lav inntekt. *Samfunnsspeilet*, 20(2), 38–41.
- Kitterød, R.H og Kjeldstad, R. (2003). Foreldrenes arbeidstid 1991–2001. *Søkelys på arbeidsmarkedet* 1, 2003 Vol. 20.
- Kjølsrød, L. (2003). En tjenesteintens velferdsstat. I I. Frønes & L. Kjølsrød (red), *Det norske samfunn (4. utgave)* (s. 184–209). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Koløen, K. (2008). *Sosioøkonomisk ulikhet i helse blant barn og unge. kontinuitet eller endring i overgang mellom barndoms- og ungdomstid?* Masteroppgave i sosiologi. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Kristofersen LB. (2008). Barns skolehverdag: Prestasjoner, sosiale relasjoner og trivsel. I M. Sandbæk (red). *Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid* (s. 127–148). Oslo: NOVA-rapport 7/2008
- Kristofersen, L.B.(2008). Barns opplevelse av familieøkonomien og egne økonomiske ressurser. I M. Sandbæk (red.) *Barns Levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid* (s. 163–171). Oslo: NOVA-rapport 7/08
- Kristofersen LB. 2008. Fritid og sosial deltakelse. I M. Sandbæk (red.). *Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid*, (s. 149-62). Oslo: NOVA-rapport 7/2008.
- Kuh, D. & Ben-Shlomo, Y. (red.). (1997). *A life course approach to chronic disease epidemiology*. Oxford: Oxford University Press.
- Lagerstrøm, B. O. (2008). Barns levekår i lavinntektsfamilier 2006. Dokumentasjonsrapport. Notat nr. 8/28. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Lefcourt, H. M. (1991). Locus of Control. I J. P. Robinson, P.R. Shaver & L. S. Wrightsman (red.), *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes* (s. 413–499). New York: Academic Press.
- Lister, R. & Beresford, P. (2000). Where are «the poor» in the future of poverty research? I: J. Bradshaw & R. Sinsbury (red.), *Researching Poverty*. Avebury: Aldershot.
- Lorentzen, T. & Nielsen, R. A. (2009). Går fattigdom i arv? I: T. Fløtten (red.), *Barnefattigdom* (s. 119–139). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Lund, M. (2006). *De frivillige og de fattige. Frivillige organisasjoners hjelpetiltak overfor fattige*. Rapport 528. Oslo:Fafø.
- Lyngstad, J og Epland, J (2003). *Barn av enslige forsørgere i lavinntektsusholdninger. En analyse basert på registerdata*. Rapporter 2003/12, Statistisk sentralbyrå.
- Mack, J. & Lansley, S. (1985). *Poor Britain*. London: Georg Allen and Unwin.

- Markussen E, (red.) (2010). *Frafall i utdanning for 16-20 åringer i Norden*, TemaNord 2010:517 København Nordisk Ministerråd.
- Middleton, S., Karl, A. & Ian, B. (red.). (1997). *Small Fortunes. Spending on children, childhood poverty and parental sacrifice*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Mogstad, M. & Rege, M. (2009a). Betydningen av tidlig læring for å motvirke at fattigdom går i arv. I: T. Fløtten (red.), *Barnefattigdom* (s. 140–162). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Mogstad, M. & Rege, M. (2009b). Jo rikere, jo bedre? Betydningen av familieinntekt for barns utvikling. *Søkelys på arbeidslivet*, 26, 367–377.
- Mæland, J. G. (2009). *Hva er helse?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Nadim, M. & Nielsen, R. A. (2009). *Barnefattigdom i Norge: omfang, utvikling og geografisk variasjon* (Nr. 38/2009). Oslo: Fafo.
- Nadim, M. & Salonen, T. (2009). Barnefattigdom i et nordisk perspektiv. I: T. Fløtten (red.), *Barnefattigdom* (s. 71–91). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Nolan, B. and Whelan, C (1996). *Resources, deprivation and poverty*. Oxford: Oxford University Press.
- Nordvik, V. (2000), 'Tenure flexibility and the Supply of Private Rental Housing' *Regional Science and Urban Economics*, 30, 59–76.
- Nordvik, V. (2001), 'Moving Costs and the Dynamics of Housing Demand' *Urban Studies*, 19 (3), 519–533.
- Nordvik, V. (2001). A Housing Career Perspective on Risk. *Journal of Housing Economics*, 10, 456–471.
- Normann, T. M. (2009). Det vanskelige fattigdomsbegrepet. Lav inntekt trenger ikke bety fattigdom. *Økonomiske analyser* (5), 19–25.
- NOU 2009:10 Fordelingsutvalget. (2009). *Utredning fra et utvalg oppnevnt av Finansdepartementet* Oslo: Finansdepartementet. (Norges offentlige utredninger).
- Nowicki, S og Strickland, B.R. (1973). The Locus of Control Scale for Children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 40 (1): 148–154.
- Nuland, B.R. (2007). *Ansikt til ansikt med fattigdommen. Frivillige organisasjoners hjelpetiltak overfor fattige*. Rapport 2007/18. Oslo:Fafo.
- Nuland, B. R., Fløtten, T. & Backe-Hansen, E. (2009). Tiltak for å fremme aktivitet og deltakelse. I: T. Fløtten (red.), *Barnefattigdom* (s. 163–183). Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Næss, Ø., Strand, B. H. & Rognerud, M. (2007). *Sosial ulikhet i helse. En faktarapport. Rapport 2007/1*. Oslo: Folkehelseinstituttet.
- OECD (2008). *Grovind Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. Paris.
- Ogden, T. (1995). *Kompetanse i kontekst. En studie av risiko og kompetanse hos 10- og 13-åringer*. Oslo: Barnevernets Utviklingscenter.
- Oppedal, M. (2007). Barn og foreldres brukervedvirkning i et juridisk perspektiv. I S. Seim og T. Slettebø (red.), *Brukermedvirkning i barnevernet* (s. 46-67). Oslo: Universitetsforlaget.
- Oppedal, M. (2008), Fattige barns rett til økonomisk hjelp. I I. Harsløf and S. Seim (red.), *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet* (s. 186-207). Oslo: Universitetsforlaget.
- Pecnik, N. (2007). Towards a vision of parenting in the best interest of the child. I: M. Daly & A. Abela (red.), *Parenting in contemporary Europe: a positive approach* (s. 15–36). Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Pedersen, A. W. (2002). *Om fattigdomsbegrepet og dets implikasjoner for praktisk politikk*. Oslo: NOVA.
- Prout, A. & Allison, J. (1997). A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems. I: A. James & A. Prout (red.), *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood* (s. 7–33). London: The Falmer Press.
- Qvortrup, J. (1994). Childhood Matters: An Introduction. I: J. Qvortrup, M. Bardy, G. Sgritta & H. Wintersberger (red.), *Childhood Matters. Social Theory, Practice and Policies* (s. 1–23). Aldershot: Avebury.
- Qvortrup, J., Bardy, M., Sgritta, G. & Wintersberger, H. (1994). *Childhood Matters. Social Theory, Practice and Policies*. Aldershot: Avebury.
- Raine, A., Roger, D.B. & Venables, P.H. (1981). Factorial Validity og the CNS-IE. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, 758–765.
- Redmond, G. (2008). *Children's Perspectives on Economic Adversity: A Review of the Literature*. Firenze: UNICEF.
- Ridge, T. (2002). *Childhood poverty and social exclusion from a child's perspective*. Bristol: The Policy Press.
- Ridge, T. (2007). It's a Family affair: Low-Income Children's Perspectives on Maternal Work. *Journal of Social Policy*, 36,3,399–416.

- Roker, D. & Coleman, J. (2000). 'The invisible poor': Young people growing up in family poverty'. I Bradshaw, J. & Sainsbury, R. (red). *Experiencing Poverty*, Aldershot: Ashgate.
- Rothenberg, J., G. Galster, R.V. Butler og J.R. Pitkin, (1991). *The Maze of Urban Housing*, University of Chicago Press, Chicago 1991.
- Rotter, J. B. (1990). Internal versus external control of reinforcement: A case history of a variable. *American Psychologist*, 45, 489–493.
- Rysst, M. (2006). «Barna kommer først». Preferanser og utsatthet i nordiske barnefamilier. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 9(2), 88–99.
- Røysum, A. (2010). Navs stebarn. *Aftenposten*. Kronikk, 30.06.2010.
- Sandberg, K. (2004). Inkorporeringen av FNs barnekonvensjon i norsk rett. *Kritisk juss*, 30:316-329
- Sandbæk, M. (2002). *Barn og foreldre som sosiale aktører i møte med hjelpetjenester*. Doktoravhandling. Oslo: NOVA rapport 14/02.
- Sandbæk, M. & Knudsen Sture, C. (2003). *Barns levekår. Teoretiske perspektiver på familieøkonomiens betydning for barns hverdag*. Oslo: NOVA-Skrift 9/03.
- Sandbæk, M. (red.) (2004). *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Oslo: NOVA Rapport 11/04.
- Sandbæk, M. (red.). (2008). *Barns levekår: Familiens inntekt og barns levekår over tid*. Oslo: NOVA Rapport 7/08.
- Sandbæk, M. (2007). Children's rights to a decent standard of living. I: H. Wintersberger, L. Alanen, T. Olk & J. Qvortrup (red.), *Children's economic and social welfare* (s. 181–200). Odense: University Press of Southern Denmark.
- Sandbæk, M. (2009). Family income and children's perception of parental support and monitoring. *Social Policy & Society*, 8(4), 515–526.
- Sandbæk, M. & Grødem, A. S. (2009). Barnefattigdom i et rettighetsperspektiv. I: T. Fløtten (red.), *Barnefattigdom* (s. 184–202). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Sandlie, H.C. (red) (2010). *Bolig og levekår i Norge 2007*. Oslo: NOVA rapport 2/10.
- Sandlie, H.C. og V. Nordvik (2009). *Utenfor de boligosiale ordningene*. Oslo: NOVA Notat 1/09.
- Seecombe, K. (2002). Beating the odds versus changing the odds. Poverty, resilience, and family policy. *Journal of Marriage and the Family*, 64, 384–394.

- Seim, S. (2006). *Egenorganisering blant fattige. En studie av initiativ, mobilisering og betydning av Fattighuset*. Göteborgs Universitet, Göteborg.
- Seim, S. & Harsløf, I. (red.). (2008). *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sen, A. (1992). *Inequality Reexamined* New York: Oxford University Press.
- SHD. (2000). *Faktarapport om årsaker til psykiske plager og lidelser*. Oslo: Sosial- og helsedepartementet.
- Skevik, A. (2004). Lavinntekt og levekårsproblemer – to sider av samme sak? I M. Sandbæk (red). *Barns levekår. Hva betyr famliens inntekt?* (s. 43-63). Oslo: NOVA rapport 11/04.
- Skevik, A. (2005). Familier med vedvarende lavinntekt I Norge- har de dårlige levekår? *Barn*, 23 (3):51-66
- Sletten, M., Fløtten, T og Bakken A. (2004). Vennskapets pris – fattigdom og sosial isolasjon i ungdomstida. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 4 (2):55-76.
- Smith, L., Rosen, K. and Fallis, G. (1988) 'Recent developments in economic models of housing markets' *Journal of Economic Litterature*, XXVI, 1988 29-64
- Sommerschild, H.(1998). Mestring som styrende begrep. I B. Gjørum, B. Grøholt og H. Sommerschild (red). *Mestring som mulighet i møte med barn, ungdom og foreldre* (s. 21–63). Oslo:Tano Aschehoug.
- Soria Moria-erklæringen (2005). Politisk plattform for en flertallsregjering utgått av Arbeiderpartiet, Sosialtisk Venstreparti og Senterpartiet.
- Stang, E.Gording (2007). *Det er barnets sak. Barnets rettsstilling i sak om hjelpetiltak etter barnevernloven § 4-4*. Doktoravhandling. Oslo:Universitetsforlaget.
- Stefansen K. (2004a). Barns skolehverdag: Prestasjoner, sosiale relasjoner og trivsel. I M. Sandbæk (red.), *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* (s. 89–108). Oslo: NOVA-rapport 11/04.
- Stefansen K. (2004b). Fritid og sosial deltakelse. I M. Sandbæk (red), *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* (s.109–26). Oslo: NOVA Rapport 11/04.
- Stefansen, K. (2004c). Barns opplevelse av familieøkonomien og egne økonomiske ressurser. I M. Sandbæk (red). *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* (s. 127-138). Oslo: NOVA-Rapport 11/04.
- Stefansen, K. & Skevik, A. (2006), ' Barnefamilier i kommunale boliger', *Nordisk Sosialt Arbeid*, 26(3):241–252.
- Stjernø, S. (1985). *Den moderne fattigdommen. Om økonomisk knapphet og ydmykelse i 1980-åra*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Stortingsmelding nr. 6. (2002–2003). *Tiltaksplan mot fattigdom*. Oslo: Sosialdepartementet.
- Stortingsmelding nr. 9. (2006–2007). *Arbeid, velferd og inkludering*. Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Stortingsmelding nr 16 (2006-2007). *Og ingen sto igjen...* Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Stortingsmelding nr 20 (2006-2007). *Helse og sosiale forskjeller*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet
- Stortingsmelding nr. 50. (1998–1999). *Utjæmningsmeldinga. Om fordeling av inntekt og levekår i Noreg*. Oslo.
- Svendsen, L. F. H. (2008). Hva er fattigdom? Civita-notat (7).
- Søholt S (2007), *Gjennom nåløyet – en sammenligning av tilpasninger til boligmarkedet blant hushold av pakistansk, tamilsk og somalisk bakgrunn, Oslo 1970 – 2003*. Avhandling for graden Dr. polit. 2007. Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitet i Oslo.
- Thorød, A. B. (2006). *En normal barndom? Foreldrestrategier for å skjerme barn fra konsekvenser av å leve med lav inntekt Oslo*. Oslo: NOVA Rapport 2/06.
- Thorød, A. B. (2008). Sosial Eksklusjon. I: M. Sandbæk (red.), *Barns Levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid* (s. 212–235). Oslo: NOVA Rapport 7/08.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living*. Harmondsworth: Penguin.
- Tufte PA. (2000), *En intuitiv innføring i logistisk metode*, Arbeidsnotat 8-2000, SIFO.
- UNICEF (2001), 'Young Voices Opinion Survey of Children and Young People in Europe and Central Asia'. Florence:UNICEF.
- UNICEF. (2007). *Child poverty in perspective: An overview of child well-being in rich countries*. Firenze: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Van der Hoek, T. (2005). *Through children's eyes. An initial study of children's personal experiences and coping strategies growing up poor in an affluent Netherlands*: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Vinnerljung, B., Berlin, M., Hjern, A. (2010). Skolbetyg, utbildning och risker för ogynnsam utveckling hos barn. *Social rapport 2010*, (s. 228-267), Socialstyrelsen, Stockholm.

- Vinnerljung, B., Öman, M., Gunnarsson T. (2005). Educational attainments of former child welfare clients - a Swedish national cohort study. *International Journal of Social Welfare* 14:265-76
- Vleminckx, K. & Smeeding, T. M. (2001). *Child Well-being, Child Poverty and Child Policy in Modern Nations. What do we know?* Bristol: Policy Press.
- Wadsworth, M., Hardy, R., Paul, A., Marshall, S. & Cole, T. (2002). Leg and trunk length at 43 years in relation to childhood health, diet and family circumstances: evidence from the 1946 national birth cohort. *International Journal of Epidemiology*, 31, 383-390.
- West, P. (1997). Health inequalities in the early years: Is there equalisation in youth? *Social Science & Medicine*, 44, 833-858.
- West, P. & Sweeting, H. (2004). Evidence on equalisation in health in youth from the West of Scotland. *Social Science & Medicine*, 59, 13-27.
- Wiborg, O.N. and Hansen, M.N. (2009). Change over Time in the Intergenerational Transmission of Social Disadvantage. *European Sociological Review*, 25, 379–394.
- Whelan, C., Layte, R. and Maitre, B. (2003). Persistent Income Poverty and Deprivation in the European Union: An Analysis of the first Waves of the European Community Household Panel. *Journal of Social Policy* 32 (1).1-19
- Whelan, C., Layte, R. and Maitre, B. (2004). Understanding the Mismatch Between Income Poverty and Deprivation: A Dynamic Comparative Analysis *European Sociological Review* 20 (4):287–302
- Whiteford, P. & Adema, W. (2007). *What Works Best in Reducing Child Poverty: A Benefit or Work Strategy?* : OECD. Social, Employment and Migration Working papers.
- Wichstrøm, L. (1995). Harter's Self-Perception Profile for Adolescents: Reliability, Validity, and Evaluation of the Question Format. *Journal of Personality Assessment*, 65, 100–116.
- Wilhelmsen, M. (2010). *Undersøkelsen om barn og unges levekår 2009. Dokumentasjonsrapport*. Utgitt i serien av notater av SSB. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Williams, F. (2004). *Rethinking families*. London: Calouste Gulbenkian Foundation.
- Williams, F., Popay, J. og Oakley, A. (red) (1999). *Welfare Research. A Critical Review*. London:UCL Press.

Ytrehus, S. (2004). *Fattige barn i Norge. Hvem er de og hvor bor de?* Oslo: FAFO/ Redd Barna.

Østby, L. (2001): Beskrivelse av nyankomne flyktningers vei inn i det norske samfunnet. Notat for Lovutvalget, KRD.

Aarland, K. (2010). Boligstandard og tilgjengelighet. I H-C. Sandlie (red), *Bolig og levekår i Norge 2007*. Oslo: NOVA rapport 2/10.

Aarland, K. og Nordvik, V. (2009). On the Path to Homeownership: Money Family Composition and Low Income Households. *Housing Studies*, 24 (1), 81-101.

Vedlegg 1: Brev til informantene

IO brev til foresatte

Oslo, januar 2009

Saksbehandler: Marit Wilhelmsen

Telefon: 800 83 028 (gratis grønt nummer)

Seksjon for intervjuundersøkelser

Undersøkelse om barns og unges levekår

Howdan har barn og unge det i dagliglivet sitt hjemme, på skolen og i fritida? Det handler den tredje og siste delen av undersøkelsen om barn og unges levekår om. Studien utføres av Statistisk sentralbyrå (SSB) på oppdrag for Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) og Norske Kvinners Sanitetsforening (N.K.S.). Du deltok i 2006 eller 2003, og vi kontakter deg nå for det siste intervjuet. Vi er svært takknemlige for at du deltok sist, og det er viktig at du også blir med på den siste runden av undersøkelsen.

I studien følger vi unge mennesker over tid. Derfor blir rundt 2 000 12-18 åringer og deres foresatte kontaktet for intervju. **Alle som deltar er med i trekningen av 25 lpods.**

Ved å delta får du og ungdommen anledning til å gi et bilde av deres situasjon, og til å la deres stemme bli hørt. Svarene gir viktig informasjon til myndigheter og andre som utformer familiepolitiske tiltak.

En intervjuer vil kontakte deg for å avtale intervju med både deg og barnet. Vi vil også be dere om å fylle ut et skjema med enkle spørsmål. Intervjuet kan utføres hjemme hos dere, eller på et annet egnet sted. Det er frivillig å delta, og du har rett til å trekke deg fra undersøkelsen og kreve opplysningene slettet. Men for at vi skal få gode resultater, er det viktig at de som er trukket ut blir med. **Vi kan ikke erstatte deg med noen andre.**

Intervjueren og alle andre som arbeider i Statistisk sentralbyrå har taushetsplikt. Undersøkelsen gjennomføres i samsvar med statistikkloven og personopplysningsloven, og SSB har utnevnt et eget personvernombud godkjent av Datatilsynet for å ivareta personvernet ditt. Vi vil aldri offentliggjøre eller videreformidle opplysninger om hva den enkelte har svart. NOVA vil kun få tilgang til anonymiserte data.

For å gjøre intervjuet kortere og øke utbyttet av svarene vi får, henter vi også inn opplysninger om deg og din husstand fra registre SSB har tilgang til. I tillegg til Folkeregisteret vil vi koble til opplysninger om utdanning som SSB årlig henter inn fra skoler, fylker og lånekassen, samt opplysninger om inntekt, formue, trygder og stønader hentet fra skatteetaten og trygdeetaten. Innen to år etter siste intervju vil vi fjerne alle navn og adresser og tilrettelegge datamaterialet slik at det ikke vil være mulig å identifisere hva den enkelte har svart.

Skulle du ha spørsmål om undersøkelsen, kan du ringe forsker Anne Skevik Grødem (NOVA) på telefon 22 54 12 22 eller **SSB på gratis grønt nummer 800 83 028**. Generelle spørsmål om personvern i SSB kan rettes til: SSBs personvernombud tlf. 21 09 00 00 eller e-post personvernombud@ssb.no.

Vi håper at du vil delta!

Vennlig hilsen

Øystein Olsen
Administrerende direktør

Anne Sundvoll
Seksjonssjef

IO- brev til unge mellom 16–18 år

Oslo, januar 2009

Saksbehandler: Marit Wilhelmsen

Telefon: 800 83 028 (gratis grønt nummer)

Seksjon for intervjuundersøkelser

Undersøkelse om barns og unges levekår

Hvordan har du og andre barn og unge det hjemme, på skolen og i fritida? Det handler den tredje og siste delen av undersøkelsen om barn og unges levekår om. Studien utføres av Statistisk sentralbyrå (SSB) på oppdrag for Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA), og Norske Kvinners Sanitetsforening (N.K.S.). Du deltok i 2006 eller 2003, og vi kontakter deg nå for det siste intervjuet. Vi er svært takknemlige for at du deltok sist, og det er viktig at du også blir med på den siste runden av undersøkelsen.

I studien følger vi unge mennesker over tid. Derfor blir du og rundt 2000 andre 12-18 åringer og deres foresatte kontaktet for intervju. **Alle som deltar er med i trekningen av 25 lpods.**

Ved å delta får du og dine foresatte anledning til å gi et bilde av deres situasjon, og til å la deres stemme bli hørt. Svarene gir viktig informasjon til myndigheter og andre som utformer familiepolitiske tiltak.

En intervjuer vil kontakte deg for å avtale intervju med både deg og din foresatt. Vi vil også be dere om å fylle ut et skjema med enkle spørsmål. Intervjuet kan utføres hjemme hos dere eller på et annet egnet sted. Det er frivillig å delta, og du har rett til å trekke deg fra undersøkelsen og kreve opplysningene slettet. Men for at vi skal få gode resultater, er det viktig at de som er trukket ut blir med. **Vi kan ikke erstatte deg med noen andre.**

Intervjueren og alle andre som arbeider i Statistisk sentralbyrå har taushetsplikt. Undersøkelsen gjennomføres i samsvar med statistikkloven og personopplysningsloven, og SSB har utnevnt et eget personvernombud godkjent av Datatilsynet for å ivareta personvernet ditt. Vi vil aldri offentliggjøre eller videreformidle opplysninger om hva den enkelte har svart. NOVA vil kun få tilgang til anonymiserte data.

For å gjøre intervjuet kortere og øke utbyttet av svarene vi får, henter vi inn opplysninger om deg og din husstand fra registre SSB har tilgang til. I tillegg til Folkeregisteret vil vi koble til opplysninger om utdanning som SSB årlig henter inn fra skoler, fylker og lånekassen, samt opplysninger om inntekt, formue, trygder og stønader hentet fra skatteetaten og trygdeetaten. Innen to år etter siste intervju vil vi fjerne alle navn og adresser og tilrettelegge datamaterialet slik at det ikke vil være mulig å identifisere hva den enkelte har svart.

Skulle du ha spørsmål om undersøkelsen, kan du ringe forsker Anne Skevik (NOVA) på telefon 22 54 12 22 eller **SSB på gratis grøntnummer 800 83 028**. Generelle spørsmål om personvern i SSB kan rettes til: SSBs personvernombud, tlf. 21 09 00 00 eller e-post personvernombud@ssb.no.

Vi håper at du vil delta!

Vennlig hilsen

Øystein Olsen
Administrerende direktør

Anne Sundvoll
Seksjonssjef

IO-brev til unge mellom 12–15 år

Oslo, januar 2009

Saksbehandler: Marit Wilhelmsen

Telefon: 800 83 028 (gratis grønt nummer)

Seksjon for intervjuundersøkelser

Undersøkelse om barn og unges levekår

Hvordan har du og andre barn og unge det hjemme, på skolen og i fritida? Dette handler den tredje og siste delen av undersøkelsen om barn og unges levekår om. Statistisk Sentralbyrå gjennomfører studien på oppdrag for Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) og Norske Kvinners Sanitetsforening (N.K.S.). Du deltok i 2003, og nå kontakter vi deg igjen for det siste intervjuet. Vi er veldig takknemlige for at du var med sist, og det er viktig at du blir med denne gangen også.

I studien følger vi barn og unge over tid. Du og rundt 2000 andre 12-18 åringer og foresatte blir kontaktet for intervju. **Alle som deltar er med i trekningen av 25 Ipods.**

Ved å delta kan du og dine foresatte fortelle om hvordan dere har det, og la deres stemme bli hørt. Resultatene brukes av myndigheter, forskere og andre som jobber med å lage familiepolitikk.

En intervjuer kommer til å kontakte dere for å avtale intervju med deg og en foresatt. Dere vil også bli spurt om å fylle ut et skjema med enkle spørsmål. Intervjuet kan gjøres hjemme hos dere, eller et annet sted. Det er frivillig å delta, og du har rett til å trekke deg fra undersøkelsen og kreve at opplysningene slettes. Men for at vi skal få gode resultater er det viktig at alle som er trukket ut blir med. **Vi kan ikke erstatte deg med noen andre.**

Intervjueren, og alle som jobber i Statistisk sentralbyrå har taushetsplikt. Alle opplysninger som samles inn behandles etter regler som er lovbestemte og under kontroll av Datatilsynet og vårt eget personvernombud.

Har du spørsmål om undersøkelsen kan du ringe forsker Anne Skevik Grødem (NOVA) på telefon 22 54 12 22 eller **SSB gratis på grønt nummer 800 83 028.**

Du kan også besøke vår hjemmeside på: www.nova.no/barnslevekar

Vi håper du vil delta!

Vennlig hilsen

Øystein Olsen
Administrerende direktør

Anne Sundvoll
Seksjonssjef

Vedlegg 2: Spørreskjema til foresatte

1 DEMOGRAFISKE DATA

SvarSp

Hvem er det som intervjues?

1	IO (barnet)
2	Mor
3	Far
4	Stefar
5	Stemor
6	Fostermor
7	Fosterfar

Husholdningskartlegging start

Filter: Hvis SvarSp > 1 eller IOs Folkeregisteradresse <> referansepersonsadresse.

Vi vil gjerne ha en oversikt over de personene som tilhører husholdningen.

Til husholdningen regner vi alle personer som er fast bosatt i boligen, og som har felles matbudsjett. Personer som er fast bosatt i boligen, men som er borte fra hjemmet, f.eks. på grunn av arbeid eller utdanning skal regnes med.

Antpers

Hvor mange personer tilhører husholdningen din?

Tekst til intervjuer: regn også med intervjuobjektet

For det ELDSTE/NEST ELDSTE OSV husholdningsmedlemmet vil vi at Du skal nevne personens kjønn, fødselsdato og familieforhold til [barnets navn].

- Er dette en mann eller en kvinne?
- Hvilken dato er HUN/HAN født?
- Hvilket familieforhold har HUN/HAN til [barnets navn]?

Søsken/halvsøsken

Stesøsken

Mor

Far

Stefar

Stemor

Fostermor

Fosterfar

Søsken i fosterfamilien

Bestemor

Bestefar

Annen slektning av IO

Annen ikke-slektning

SivStat**Er du ugift, gift, samboende eller tidligere gift?**

- 1 Ugift
- 2 Gift/Registrert partner
- 3 Samboer
- 4 Tidligere gift

Husholdningskartlegging slutt**SivStat****Er du ugift, gift, samboende eller tidligere gift?**

- 1 Ugift
- 2 Gift/Registrert partner
- 3 Samboer
- 4 Tidligere gift

FSp2**Bor du sammen med [barnets navn]'s far/mor?**

Kodes automatisk

- 1 JA ⇒ FSp3
- 2 NEI ⇒ FSp3

FSp3**Hvem har forelderansvaret?**

- 1 Felles forelderansvar
- 2 Far alene
- 3 Mor alene
- 4 Uavklart
- 5 Biologisk far/mor død
- 6 Annet

2 BOLIG

Jeg skal nå stille deg noen spørsmål om boligen din.

FSp4**Hvor mange ganger har familien flyttet i løpet av de siste 3 årene?**

- 1 0 ganger ⇒ FSp8
- 2 1 gang
- 3 2 ganger
- 4 3 ganger
- 5 4 ganger
- 6 5 ganger
- 7 Mer enn 5 ganger

FSp5**Eier [du/dere] boligen som selveier, gjennom borettslag eller boligaksjeselskap, eller leier eller disponerer dere boligen på annen måte?**

- 1 Selveier ⇒ FSp7
- 2 Borettslag, boligaksjeselskap ⇒ FSp7
- 3 Leier eller disponerer på annen måte ⇒ FSp6

FSp6

Hvilke av disse leieformene har [du/dere]?

- 1 Åpne marked
- 2 Kommunal bolig
- 3 Slektning eller venner
- 4 Annet

FSp7

Hvor mange rom har boligen?

Ta med beboelsesrom på 6 m² eller mer. Ta ikke med rom som kjøkken, bad/wc, gang, entre, vaskerom og lignende?

_____ rom

FSp8

Har [du/dere] noen av følgende problemer med boligen:

- a Boligen er for liten?
- b Fukt, trekk eller kulde i boligen?
- c Dårlig materiell standard?
- d Nabostøy?
- e Trafikkstøy?

- 1 JA
- 2 NEI

FSp9

Hvor tilfreds er [du/dere] med boligen [du/dere] bor i?

- 1 Svært tilfreds
- 2 Ganske tilfreds
- 3 Ganske utilfreds
- 4 Svært utilfreds

FSp10

Har [barnets navn] eget soverom?

- 1 JA
- 2 NEI

3 SKOLE

FSpXX.

Går barnet på skole?

- 1 Ja → FSp11
2. Nei → FSpXXa

FSpXXa

Hva gjør barnet?

1. Er i arbeid
2. Er lærling/ har opplæringsplass
3. Arbeidspraksis
4. Annet, spesifiser...

Stilles til de som har barn på skolen

Jeg vil gjerne vite litt om hvordan [barnets navn] har det på skolen.

FSp11

Hvordan tror du [barnets navn] trives i klassen sin? Tror du [han/hun] trives...

- 1 Svært godt
- 2 Godt
- 3 Passe
- 4 Dårlig
- 5 Svært dårlig

FSp12

Hvordan synes du [barnets navn] gjør det faglig på skolen. Vil du si...

- 1 Svært godt
- 2 Godt
- 3 Middels
- 4 Under middels

Til alle

FSp13

Har [barnets navn] noen gang skiftet skole?

- 1 Ja, på grunn av flytting ⇒ FSp14
- 2 Ja, av andre årsaker ⇒ FSp14
- 3 Nei ⇒ FSp15

FSp14

Hvor mange ganger har [barnets navn] skiftet skole?

_____ ganger

4 FAMILIELIV

FSp15

Nå følger noen aktiviteter som foreldre og barn kan gjøre sammen.

- a Reiser dere bort på ferie minst en gang i året?
 - b Feirer dere spesielle anledninger, som [barnets navn]'s fødselsdager?
 - c Spiser dere ute eller går på kino minst en gang i halvåret?
 - d Besøker dere familie eller venner minst en gang i måneden?
 - e Inviterer dere familie eller venner hjem til dere minst en gang i måneden?
 - f Driver dere med en felles hobby eller fritidsaktivitet minst en gang i uka?
- 1 JA ⇒ FSp17
 - 1 NEI ⇒ FSp16

FSp16

Hva er grunnen til at dere ikke gjør det?

- 1 Har ikke råd
- 2 Andre grunner

Nå vil vi gjerne vite om [barnets navn] har besteforeldre og eventuelt hvilken kontakt [han/hun] har med dem.

FSp17

Har [barnets navn] noen av besteforeldrene sine i live?

- 1 JA ⇒ FSp18
- 1 NEI ⇒ FSp22

FSp18

Hvor ofte traff [barnets navn] noen av besteforeldrene sine i fjor?

Kryss av for det alternativ som er nærmest. Et besøk regnes som en gang selv om det strekker seg over lengre tid.

1	Minst en gang i uka	⇒ FSp20
2	Minst en gang i måneden, men ikke så ofte som hver uke	⇒ FSp20
3	Hver andre/tredje måned	⇒ FSp19
4	En eller to ganger i året	⇒ FSp19
5	Aldri	⇒ FSp22
-

FSp20

Mottar [barnets navn] gaver fra besteforeldre?

1	Ja, ofte
2	Av og til
3	Sjelden/aldri

FSp21

Mottar [barnets navn] penger fra besteforeldre?

1	Ja, ofte
2	Av og til
3	Sjelden/aldri

FSp21a

Har dere noen gang mottatt arv eller forskudd på arv fra noen av barnets besteforeldre?

1.	Ja
2.	Nei

FSp21b

Har barnet noen gang mottatt arv eller forskudd på arv fra noen av besteforeldrene?

1.	Ja
2.	Nei

Nå kommer noen spørsmål om samvær med den forelderen [barnets navn] ikke bor sammen med.

Stilles bare til barn som har foreldre det ikke bor sammen med.

FSp22

Har [barnets navn] samvær med mor/far?

1	JA	⇒ FSp24
2	NEI	⇒ FSp28a

FSp24

Hvor ofte har [barnets navn] hatt samvær med moren/faren sin det siste halve året?

Et besøk regnes som en gang selv om det strekker seg over lengre tid

1	Minst en gang i uka	⇒ FSp26
2	Minst en gang i måneden, men ikke så ofte som hver uke	⇒ FSp26
3	Hver andre/tredje måned	⇒ FSp25
4	En eller to ganger i året	⇒ FSp25

FSp25

Hva er grunnet til at [barnets navn] ikke har samvær med [far/mor] oftere?

Flere kryss mulig

- 1 Barnet vil ikke
- 2 Jeg/min nye partner vil ikke
- 3 Den andre forelderen eller dens nye partner vil ikke
- 4 For lang avstand
- 5 Kontakten med faren/moren har gradvis ebbet ut
- 6 Alkohol – eller andre rusproblemer
- 7 Sykdom (Fysisk eller psykisk)
- 8 Uegnede boligforhold
- 9 Økonomiske årsaker
- 10 Annet... Spesifiser.....

Nå kommer noen spørsmål om hjelp og støtte i hverdagen.

FSp28a

Er det noen i familien din eller blant dine nærmeste slektninger som står deg nær, og som du kan snakke fortrolig med?

- 1 Ja
- 2 Ja, flere
- 3 Nei

FSp28b

Er det noen utenfor familien din / slekten din som står deg nær og som du kan snakke fortrolig med?

- 1 Ja
- 2 Ja, flere
- 3 Nei

FSp29a

Er det noen i familien din eller blant dine nærmeste slektninger som stiller opp for deg om du blir syk?

- 1 Ja
- 2 Ja, flere
- 3 Nei

FSp29b

Er det noen utenfor familien din / slekten din som stiller opp for deg om du blir syk?

- 1 Ja
- 2 Ja, flere
- 3 Nei

5 HELSE

Nå vil jeg stille noen spørsmål om [barnets navn] helse

FSp30

Hvordan vurderer du [barnets navn] helse i sin alminnelighet? Vil du si at den er..

- 1 Svært God
- 2 God
- 3 Verken god eller dårlig
- 4 Dårlig
- 5 Svært dårlig

FSp34

Har [barnets navn]...

- a **Astma?**
 - b **Allergi?**
 - c **Eksem?**
 - d **Diabetes?**
 - e **ADHD?**
 - f **Annen kronisk sykdom eller funksjonshemming**
- 1 JA
 - 2 NEI

Filter: Stilles kun hvis JA på minst en av FSp34 a-f.

Sp35

Har [barnets navn] helseplager eller funksjonshemming som begrenser eller hemmer barnet i dagliglivet?

1. Ja, i høy grad
2. ja, i noen grad
3. Ja, litt
4. Nei

Hvis barnet går på skolen

FSp36

Hvor mange dager har [barnets navn] vært borte fra skolen på grunn av sykdom siden sommerferien?

_____ dager

FSp37

Har [barnets navn] mottatt spesialundervisning i løpet av det siste skoleåret?

- 1 JA
- 2 NEI

FSp38

Har [du/dere] siden august 2008 hatt kontakt med ...

- a barnevernet angående [barnets navn]?
- b Pedagogisk Psykologisk Tjeneste (PPT) angående [barnets navn]?
- c Barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk (BUP) angående [barnets navn]?
- d Sosialkontor angående [barnets navn]?
- e Politiet angående [barnets navn]?

- 1 JA
- 2 NEI

Nå har vi blant annet snakket om [barnets navn] helse. Jeg vil også stille deg noen spørsmål om din helse.

FSp39

Hvordan vurderer du din egen helse i sin alminnelighet? Vil du si at den er...

- 1 Svært god
- 2 God
- 3 Verken god eller dårlig
- 4 Dårlig
- 5 Svært dårlig

FSp40

Har du selv noen sykdom, lidelse, virkning av skade eller funksjonshemming av mer varig natur?

- 1 JA
- 2 NEI

FSp41

Har du de siste to ukene følt deg..

- a **nervøs og urolig?**
- b **Plaget av angst?**
- c **trygg og rolig?**
- d **irritabel?**
- e **glad og optimistisk?**
- f **nedfor/deprimert?**
- g **ensom?**
- 1 JA
- 2 NEI

Filter: Hvis FSp41 a-g = JA, så FSp42

FSp42

Vil du si ...

- 1 Litt?
- 2 En god del?
- 3 Svært mye?

Filter: FSp1 = 1 eller 2

FSp43

Hvordan vurderer du helsen til din ektefelle eller samboer?

- 1 Svært god
- 2 God
- 3 Verken god eller dårlig
- 4 Dårlig
- 5 Svært dårlig

NSPXX – filter hvis biologiske mor/far som svarer

Hvor høy er du?

_____ cm

Hvor høy er barnets biologiske mor/far

_____ cm

NSPXX1 – filter hvis biologiske mor/far

Hvor mye veier du?

_____ kg

Hvor mye veier IOs biologiske mor/far?

_____ kg

6 INNTEKT OG LEVESTANDARD

FSp44

Har du de seneste 12 måneder tatt imot penger eller gave for til sammen 10 000 kroner eller mer fra noen utenfor din husholdning?

- 1 Ja
- 2 Nei

FSp45

Hvis du plutselig skulle havne i en situasjon der du i løpet av en uke måtte skaffe 10 000 kroner, hvordan ville du skaffet pengene?

- 1 Benyttet egen konto, sparepenger, fondsandeler eller lignende
- 2 Lån fra familie, slekt, venner
- 3 Lån i bank, bruk av kredittkort eller liknende
- 4 Gått på sosialkontoret
- 5 Andre måter.
- 6 Ville ikke klare det

FSp46a

Eier husholdningen din noen av følgende gjenstander?

- a Video/DVD-spiller?
- b PC?
- c Oppvaskmaskin?
- d Vaskemaskin?
- e Tørketrommel / tørkeskap?
- f Fryser?
- g Bil?
- h Campingvogn/campingbil?
- i Hytte, fritidshus, eiendom/feriested i utlandet?

- 1 Ja
- 2 Nei

Filter: Hvis FSp46g = 2

FSp47

Har noen i husholdningen din tilgang til bil?

- 1 Ja
- 2 Nei

Filter: Hvis FSp46h = 2

FSp48

Har noen i husholdningen din tilgang til campingvogn?

- 1 Ja
- 2 Nei

Filter: Hvis FSp46i = 2

FSp49

Har noen i husholdningen din tilgang til det?

- 1 Ja
- 2 Nei

FSp50

Har dere økonomi til at [barnets navn] kan få...

- a Fritidsutstyr til de aktivitetene [barnets navn] ønsker å drive med?
- b Nødvendige hverdagsklær?
- c Nødvendige finklær?
- d Nødvendige legebesøk eller medisiner?

- 1 Ja
- 2 Nei

FSp51

Hvordan vil du si den nåværende økonomiske situasjonen er for din husholdning/familie, Vil du si at...

- a Pengene ikke strekker til
- b [Jeg/vi] må bruke sparepenger for å greie [meg/oss]
- c [Jeg /Vi] greier [meg/oss] akkurat med de inntekter [jeg/vi] har ⇒FSp53
- d [Jeg/Vi] greier [meg/oss] så bra at [jeg/vi] kan spare litt ⇒FSp53
- e [Jeg/vi] greier [meg/oss] så bra at [jeg/vi] kan spare temmelig mye ⇒FSp53
- f Ubesvart/vet ikke

Hvis a eller b eller f i FSp51

FSp52

Har dere økonomi til...

- a å ivareta tilstrekkelig oppvarming av boligen?
- b tilstrekkelig vedlikehold og reparasjoner?
- c å bytte ut slitte møbler?

- 1 Ja
- 2 Nei

FSp53

Hvis du/dere har problemer med å få pengene til å strekke til, f.eks mot slutten av måneden, hva gjør du/dere da?

- a Skjærer ned på daglige utgifter
- b Reduserer ditt eget personlige forbruk
- c Bruker mindre penger på barna, for eksempel kutte ned på gaver, leker, fritidsaktiviteter
- d Gjør aktiviteter som ikke koster mye
- e Kjøper brukt
- f Bruker kredittkort
- g Utsetter regninger
- h Utsetter innkjøp
- i Låner av besteforeldre, slektninger eller venner
- j Gjør avtaler med banken / kreditorer

Hvis IO går på skolen

FSp54

Hender det at familiens økonomiske situasjon fører til at [barnets navn] ikke kan delta i skolerelaterte aktiviteter, som turer, klassefester o.l?

- 1 Ja, veldig ofte
- 2 Ja, ofte
- 3 Ja, av og til
- 4 Ja, en sjelden gang
- 5 Nei, aldri

Til alle

FSp55

Hender det at familiens økonomiske situasjon fører til at [barnets navn] ikke kan delta i fritidsaktiviteter med venner og jevnaldrende?

- 1 Ja, veldig ofte
- 2 Ja, ofte
- 3 Ja, av og til
- 4 Ja, en sjelden gang
- 5 Nei, aldri

FSp56

Hva tror [du/dere] om levestandarden [din/deres] de neste to årene? Tror du den vil bli...

- 1 Betraktelig forbedret
- 2 Noe forbedret
- 3 Noe forverret
- 4 Betraktelig forverret
- 5 Ingen av delene

7 UTDANNING OG SYSSELSETTING

Til slutt vil jeg også stille noen spørsmål om arbeid og sysselsetting.

Hvis foresatte har lønnet/ulønnet permisjon fra jobben sin, regnes vedkommene som yrkesaktiv og skal svare på spørsmålene ut fra den jobben hun/han har permisjon fra. (inn som instruks).

FSp57

Har du for tiden inntektsgivende arbeid?

Regn også med arbeid som familiemedlem uten fast avtalt lønn på gårdsbruk, i forretning og i familiebedrift ellers.

- 1 JA ⇒ FSp58a
- 2 NEI ⇒ FSp60

FSp58a

Jobber du heltid eller deltid?

- 1 Heltid ⇒ FSp59
- 2 Deltid ⇒ FSp58a

FSp58b

Hvilke av de alternativene jeg nå skal lese opp passer best til din situasjon som yrkesaktiv? Er du...

- 1 ansatt eller selvstendig næringsdrivende?
- 2 arbeidsledig og jobbsøkende?
- 3 på arbeidsmarkedstiltak
- 3 student eller skoleelev?
- 4 trygdet/underattføring eller på overgangsstønad?
- 5 annet?

FSp59 Hvilket yrke har du?

- 1 Spesialarbeider eller ufaglært arbeider
- 2 Fagarbeider, handverker, formann
- 3 Underordnet funksjonær (for eksempel butikk, kontor, offentlige tjenester)
- 4 Fagfunksjonær (for eksempel sykepleier, tekniker, lærer)
- 5 Overordnet stilling i offentlig eller privat virksomhet
- 6 Sjåfør
- 7 Gårdbruker, skogeier, fisker
- 8 Akademisk yrke (for eksempel sivilingeniør, advokat, lege)
- 9 Selvstendig næringsdrivende

FSp60

Hvilke av de alternativene jeg nå skal lese opp passer best til din situasjon som ikke yrkesaktiv? Er du... Hvis flere av alternativene passer, skal du nevne flere.

- 1 arbeidsledig?
- 2 på tiltak eller arbeidssøkende?
- 3 student eller skoleelev?
- 4 hjemmearbeidende?
- 5 trygdet/under attføring eller har overgangsstønad?
- 6 annet?

Kun de som har svart ikke yrkesaktiv i SPØRSMÅL 57

FSp61

Har du hatt inntektsgivende arbeid mens [barnets navn] har gått på skolen?

- 1 JA
- 2 NEI

FSp62

Hvilket yrke hadde du sist du var i inntektsgivende arbeid?

- 1 Spesialarbeider eller ufaglært arbeider
- 2 Fagarbeider, handverker, formann
- 3 Underordnet funksjonær (for eksempel butikk, kontor, offentlige tjenester)
- 4 Fagfunksjonær (for eksempel sykepleier, tekniker, lærer)
- 5 Overordnet stilling i offentlig eller privat virksomhet
- 6 Sjåfør
- 7 Gårdbruker, skogeier, fisker
- 8 Akademisk yrke (for eksempel sivilingeniør, advokat, lege)
- 9 Selvstendig næringsdrivende
- 10 Har aldri vært yrkesaktiv (for eksempel på pga. studier/ skolegang, trygd, og lignende)

FSp63

Regner du med å være i inntektsgivende arbeid om et år?

- 1 JA
- 2 NEI

Nå har du sagt noe om din egen tilknytning til arbeidslivet. Nå vil jeg høre hvordan det er med din partner.

FSp64

Har din partner for tiden inntektsgivende arbeid?

Regn også med arbeid som familiemedlem uten fast avtalt lønn på gårdsbruk, i forretning og i familiebedrift ellers.

- 1 JA
- 2 NEI ⇒ FSp67

FSp65a

Jobber din partner heltid eller deltid?

- 1 **Heltid**
- 2 Deltid

FSp58b

Hvilke av de alternativene jeg nå skal lese opp passer best til din partners situasjon som yrkesaktiv? Er [han/hun]...

- 1 **ansatt eller selvstendig næringsdrivende?**
- 2 **arbeidsledig og jobbsøkende?**
- 3 **på arbeidsmarkedstiltak**
- 3 **student eller skoleelev?**
- 4 **trygdet/underattføring eller på overgangsstønad?**
- 5 **annet?**

FSp66 Hvilket yrke har din partner?

Hvis din partner ikke er i arbeid nå, oppgi det siste yrket han/hun hadde

- 1 **Spesialarbeider eller ufaglært arbeider**
- 2 **Fagarbeider, handverker, formann**
- 3 **Underordnet funksjonær (for eksempel butikk, kontor, offentlige tjenester)**
- 4 **Fagfunksjonær (for eksempel sykepleier, tekniker, lærer)**
- 5 **Overordnet stilling i offentlig eller privat virksomhet**
- 6 **Sjåfør**
- 7 **Gårdbruker, skogeier, fisker**
- 8 **Akademisk yrke (for eksempel sivilingeniør, advokat, lege)**
- 9 **Selvstendig næringsdrivende**

FSp67 Hvilke av de alternativene jeg nå skal lese opp passer best til din partners situasjon som ikke yrkesaktiv?

Hvis flere av alternativene passer, skal du nevne flere.

- 1 **arbeidsledig?**
- 2 **på tiltak eller arbeidssøkende?**
- 3 **student eller skoleelev?**
- 4 **hjemmearbeidende?**
- 5 **trygdet/under attføring eller har overgangsstønad?**
- 6 **annet?**

Kun de som har svart ikke yrkesaktiv i SPØRSMÅL 64

FSp68 Har din partner hatt inntektsgivende arbeid mens [barnets navn] har gått på skolen?

- 1 JA
- 2 NEI

FSp69 Hvilket yrke hadde din partner sist [han/hun] var i inntektsgivende arbeid?

- 1 **Spesialarbeider eller ufaglært arbeider**
- 2 **Fagarbeider, handverker, formann**
- 3 **Underordnet funksjonær (for eksempel butikk, kontor, offentlige tjenester)**
- 4 **Fagfunksjonær (for eksempel sykepleier, tekniker, lærer)**
- 5 **Overordnet stilling i offentlig eller privat virksomhet**
- 6 **Sjåfør**
- 7 **Gårdbruker, skogeier, fisker**
- 8 **Akademisk yrke (for eksempel sivilingeniør, advokat, lege)**
- 9 **Selvstendig næringsdrivende**
- 10 **Har aldri vært yrkesaktiv (for eksempel på pga. studier/ skolegang, trygd, og lignende)**

FSp70 Regner din partner med å være i inntektsgivende arbeid om et år?

- 1 JA
- 2 NEI

Kun de som har samboer/ektefelle

FSp71 Hvem er det som er hovedforsørger i din familie?

- 1 Du
- 2 Din partner
- 3 Begge

Nyjul

Brukte du mer eller mindre penger på julehandelen i 2008 enn i 2007?

- 1. Ja, mer
- 2. Det samme som i fjor
- 3. Nei, mindre

Vedlegg 3: Selvutfyllingskjema til foresatte

Selvutfyllingskjema til foresatte	IO-nummer:	☐ ☐ ☐ ☐ ☐
-----------------------------------	------------	--

1. Følgende utsagn uttrykker forhold noen foresatte er interessert i og opptatt av, uten at alle føler på samme måten. Svar på alle utsagn ved å sette ring rundt ett av tallene på skalaen fra 1-6 der du/dere synes det passer best for deg/dere og sønnen/datteren. For enkelhets skyld bruker vi her det personlige pronomenet "vi" i stedet for "jeg/vi".

	Stemmer ikke i det hele tatt			Stemmer veldig bra		
1 Vi oppmuntrer vår sønn/datter til å snakke om det som plager ham/henne	1	2	3	4	5	6
2 Vi tillater ikke at hun/han blir sint på oss.....	1	2	3	4	5	6
3 Det hender vi rett og slett ikke har energi nok til å få min/vår sønn/datter til å oppføre seg slik vi vil.....	1	2	3	4	5	6
4 Hun/han overbeviser oss om å forandre mening etter at vi har avslått en forespørsel	1	2	3	4	5	6
5 Vi oppmuntrer vår sønn/datter til å si hva han/hun mener.....	1	2	3	4	5	6
6 Vi forsikrer oss om at vår sønn/datter vet at vi setter pris på det hun/han prøver å få til	1	2	3	4	5	6
7 Vi lar vår sønn/datter få vite hvor skuffet vi blir når han/hun gjør noe galt	1	2	3	4	5	6
8 Vi forventer takknemlighet fra vår datter/sønn	1	2	3	4	5	6
9 Når vi først har bestemt oss for å stoppe uønsket atferd hos vår sønn/datter, holder vi fast ved det	1	2	3	4	5	6
10 Vi respekterer vår datter/sønns meninger og oppmuntrer henne/han til å gi uttrykk for dem.....	1	2	3	4	5	6

2. Hvordan kommer dere vanligvis fram til avgjørelser som gjelder barn i deres familie? (Kryss av på det svaralternativet som passer best).

1. Jeg/vi forteller vår sønn/datter hva han/hun skal gjøre
2. Vi diskuterer det, så tar vi en avgjørelse i fellesskap
3. Jeg/vi lar vår sønn/datter bestemme

Dersom du har ektefelle eller samboer ønsker vi at du besvarer følgende påstander:

3. Hvor enig er du i disse beskrivelsene for deg og ditt parforhold?

	Svært enig	Enig	Litt enig	Litt uenig	Uenig	Svært uenig
1. Det er et nært samhold mellom meg og min ektefelle/samboer/partner	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2. Min partner og jeg har problemer i parforholdet	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3. Jeg er svært lykkelig i mitt parforhold	☐	☐	☐	☐	☐	☐
4. Min partner er generelt forståelsesfull	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5. Jeg tenker ofte på å avslutte vårt parforhold	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6. Jeg er fornøyd med forholdet til min partner.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
7. Vi er ofte uenige om viktige avgjørelser.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
8. Jeg har vært heldig med valg av partner	☐	☐	☐	☐	☐	☐
9. Vi er enige om hvordan barn bør oppdras.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
10. Jeg tror min partner er fornøyd med forholdet.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tusen takk for hjelpen!!

Vedlegg 4:

Spørreskjema for barn og unge 12–18 år

SAMTYKKE

Innled

INNLEDNINGSSPØRSMÅLET.

1. Start intervjuet
2. Overfør til annen intervjuer
3. Frafall
4. Avgang

Hvis Innled = 1

Samtykke

IO har mottatt og lest IO-brevet, eller fått referert innholdet og samtykker i å delta.

1. IO har mottatt brevet og samtykker i å delta
2. IO har fått referert innholdet i brevet og samtykker i å delta
3. Ingen av delene
4. IO er under 16 år, og foresatte må samtykke.

Hvis samtykke = 4

Samtykke2

1. IOs foresatte har mottatt brevet og samtykker i å barnet delta.
2. IOs foresatte har fått referert innholdet i brevet og samtykker i å la barnet delta
3. Ingen av delene

HVIS Samtykke = 3, 'Ingen av delene'

Samtk

Personopplysningsloven pålegger SSB at IO er kjent med IO-brevets innhold.
Hvis du nå svarer ja, blir dette frafall.

Skal dette være frafall?

Hvis ikke må du gå tilbake og endre tidligere svar

JA ⇒ KOMMNAVN

NEI ⇒ SAMTYKKE

1 Skole og skolemiljø

Alle

Sp0:

Går du på skole?

1. Ja, går på ungdomsskolen → Sp1
2. Ja, går på videregående → Sp 1a
3. Nei, går ikke på skole → ZZ

Hvis 1 i Sp0

Sp1

Hvilket klassetrinn går du i?

_____ trinn

Hvis 2 i Sp0

Sp1a

Hvilket utdanningsprogram går du på?

1. Studiespesialisering
2. Musikk, dans og drama
3. Idrettsfag

4. Bygg- og anleggsteknikk
5. Design og håndverk
6. Elektrofag
7. Helse- og sosialfag
8. Medier og kommunikasjon
9. Naturbruk
10. Restaurant- og matfag
11. Service og samferdsel
12. Teknikk og industriell produksjon
13. Annet, spesifiser.....

Sp2

Hvordan liker du deg på skolen?

- 1 Veldig godt
- 2 Godt
- 3 Passe
- 4 Dårlig
- 5 Veldig dårlig

Vis kort 1

Sp3

Jeg vil gjerne vite hvordan du har det i klassen din. Er du helt enig, litt enig, litt uenig eller helt uenig i følgende utsagn?

KORT 1

- a Jeg har blitt venn med mange i klassen/trinnet.
- b I min klassen blir alle godtatt selv om de ikke er like flinke eller er litt annerledes enn de andre.
- c Klassekameratene mine hjelper meg hvis det er noe jeg ikke får til eller ikke skjønner.
- d Klassekameratene bryr seg ikke om hvordan jeg har det.
- e Klassekameratene mine liker meg.

- 1 Helt enig
- 2 Litt enig
- 3 Litt uenig
- 4 Helt uenig

Sp4

Hvor mange gode venner har du i klassen din eller på trinnet?

- 1 Ingen
- 2 En
- 3 To til tre
- 4 Fire eller flere

Vis kort 2

Sp5

Jeg skal lese opp noen påstander om kontaktlæreren din. På samme måte som i sted skal du si om du er helt enig, litt enig, litt uenig eller helt uenig i hver setning.

KORT 2

- a Jeg har god kontakt med læreren
- b Når jeg har problemer eller er lei meg kan jeg snakke med læreren
- c Jeg blir oppmuntret av læreren til å si mine egne meninger i klassen
- d Læreren behandler oss rettferdig
- e Hvis jeg trenger ekstra hjelp på skolen, så får jeg det av læreren
- f Læreren er interessert i meg som person

- 1 Helt enig
- 2 Litt enig
- 3 Litt uenig
- 4 Helt uenig

BSp6

Hvis du sammenliker deg selv med de andre på klassetrinnet ditt, hvordan synes du at du får det til i fagene på skolen?

- 1 Mye bedre enn de andre
- 2 Litt bedre
- 3 Omtrent som de andre
- 4 Litt dårligere
- 5 Mye dårligere enn de andre

USp7

Hvilke karakterer fikk du til jul i <FAGX>?

FAGX = Norsk skriftlig, Matematikk og Engelsk

- 1 1
- 2 2
- 3 3
- 4 4
- 5 5
- 6 6

USp8

Hvilken karakter fikk du i <Y>?

Y = Orden og Oppførsel

- 1 God
- 2 Nokså god
- 3 Lite god

Sp9

**Hvor mange timer bruker du i gjennomsnitt på lekser per uke?
Regn med lekselesing hjemme og på skolen**

- 1 Mindre enn 2,5 timer
- 2 2,5 - 5 timer
- 3 5 - 10 timer
- 4 Mer enn 10 timer
- 5 Gjør aldri eller nesten aldri lekser

Sp10a

Har du noen du kan gå til hjemme når du lurere på noe eller trenger hjelp med lekser/ skolearbeidet?

- 1 JA ⇒ Sp10b
- 2 NEI ⇒ Sp11

Hvis 1 i Sp10a

Sp10b

Hvem går du oftest til?

- 1 Mor
- 2 Far
- 3 Søsken
- 4 Andre

NySp11

Hva av dette finnes hjemme hos deg?

Flere svar er mulig

- 1 Skrivebord
- 2 Ditt eget rom
- 3 Et stille sted å lese lekser 1
- 4 Datamaskin du kan bruke til skolearbeidet 1
- 5 Tilgang til Internett
- 6 Din egen lommeregner

- 1.Ja
- 2.Nei

Sp18

Hvor ofte går foreldrene dine på foreldremøter og andre møter som har med skolen å gjøre?

- 1 Alltid
- 2 Som regel
- 3 Av og til
- 4 Aldri

Hvis nei i Sp0

SpZZ

Er du...

- 1 I arbeid
- 2 Lærling/ har opplæringsplass
- 3 i arbeidspraksis
- 4 Annet, spesifiser...

Fylkeskommunen skal ha en oppfølgingstjeneste for ungdom. Ungdommen har rett til veiledning om hvordan han/ hun skal gå fram for å søke skoleplass, læreplass/ opplæringsplass arbeid eller arbeidspraksis i ordinær eller skjermet virksomhet. Retten gjelder til og med det året ungdommen fyller 21 år.

SpXX.

Har du vært i kontakt med oppfølgingstjenesten?

- 1.Ja
- 2.Nei

2 Framtidsplaner

Hvis IO går på ungdomsskolen

Usp11a

Har du planer for hva du vil gjøre etter ungdomsskolen?

- 1 JA ⇒ USp11b
- 2 NEI ⇒ Usp12

Hvis nei i spørsmål 10a

USp11

Hvilke planer har du for hva du vil gjøre etter ungdomsskolen?

- 1 Vil gå på videregående, allmennfaglig studieretning
- 2 Vil gå på videregående, yrkesfaglig studieretning
- 3 Vil gå på videregående, vet ikke hva slags linje
- 4 Vil gå på folkehøgskole
- 5 Vil prøve å få meg jobb
- 6 Annet

Hvis IO Går på ungdomsskole eller ikke går på skole

USp12

Hvor lang utdanning tror du at du kommer til å ta?

Kun ett svaralternativ

- 1 Utdanning på universitet eller høgskole
- 2 Allmennfaglig utdanning på videregående skole
- 3 Yrkesfaglig utdanning på videregående skole
- 4 Ungdomsskole
- 4 Annet
- 5 Vet ikke

Hvis IO går på videregående:

USp12a

Hvor lang utdanning tror du at du kommer til å ta?

Kun ett svaralternativ

- 1. Utdanning på universitet eller høgskole, høyere grad (for eksempel mastergrad, jurist, sivilingeniør, lege, psykolog, siviløkonom)
- 2. Utdanning på universitet eller høyskole, lavere grad (for eksempel bachelorgrad, lærer, sosionom, sykepleier, politi, ingeniør)
- 3. Videregående skole
- 4. Har ikke bestemt meg
- 5. Annet

USp13_

- 1. Tror du at du noen gang vil bli arbeidsledig?
 - 2. Tror du at du vil tjene mer og få bedre økonomi enn dine foreldre?
 - 3. Tror du at du vil komme til å eie din egen bolig?
 - 4. Tror du at du vil komme til å få en sjefsjobb?
 - 5. Tror du at du vil komme til å få store problemer med å skaffe deg arbeid, selv om du tar utdanning?
- JAV/NEI

3 Fritid og venner

Nå følger noen spørsmål om fritid og venner.

Vis kort 3

Sp13 For hvert spørsmål jeg stiller, kan du svare om du pleier å gjøre det hver dag, flere dager i uka, en dag i uka, sjelden eller aldri

KORT 3

- a Leser bøker?
- b Spiller data- eller TV spill
- c Surfer på Internett?
- d Har venner hjemme hos deg selv?
- e Er med venner hjem?
- f Treffer venner andre steder (i nærmiljøet, på kjøpesenter osv)?
- g Trener i en klubb eller forening, for eksempel fotball, ridning eller lignende?
- h Er med i kor, korps, speider'n, eller lignende, der det er en voksen leder?
- i Drar på kafé, diskotek eller lignende sammen med venner?

- 1 Hver dag
- 2 Flere dager i uka
- 3 En dag i uka
- 4 Sjeldnere enn en dag i uka
- 5 Aldri

Til alle

Sp14a

Har du noen som du regner som bestevennen din?

- 1 Ja, jeg har en spesiell bestevenn ⇒ Sp15
- 2 Ja, jeg har flere bestevenner ⇒ Sp14b
- 3 Nei ⇒ Sp15

Hvis alternativ 2 i spørsmål 14a

Sp14b

Hvor mange bestevenner har du?

_____ stykker ⇒ Sp15

Sp15

Hvem pleier du å være sammen med i fritiden? Er det ...

- 1 en eller to faste venner?
- 2 en gruppe venner som holder sammen?
- 3 nokså tilfeldig hvem du er sammen med?
- 4 eller er du ikke så ofte sammen med noen venner i fritiden?

Vis kort 4

USp16

Hvordan stemmer følgende påstander for deg?

KORT 4

- a Jeg kan finne noen å være sammen med hvis jeg ønsker det
- b Jeg har en følelse av at ingen kjenner meg særlig godt
- c Jeg kjenner meg ensom

- 1 Passer veldig godt
- 2 Passer nokså godt
- 3 Passer verken godt eller dårlig
- 4 Passer nokså dårlig
- 5 Passer veldig dårlig

4 Familieliv

Nå skal jeg spørre deg litt om familien din...

Sp17 Hvor viktig er det hjemme hos deg med...

- a at du kommer hjem i tide om kveldene?
- b at du gjør skolearbeidet ditt?
- c hvordan du oppfører deg mot andre mennesker?
- d at du hjelper til hjemme?

KORT 5

- 1 Veldig viktig
- 2 Ganske viktig
- 3 Ikke så viktig
- 4 Ikke viktig i det hele tatt

Sp19

Er det foreldrene dine, deg selv eller både dine foreldre og deg selv som bestemmer mest når det gjelder følgende hjemme hos deg.

KORT 6

- a Når du kan ha venner med hjem?
- b Hvem du kan være sammen med?
- c Hva familien skal gjøre sammen?
- d Hva du skal være med på av aktiviteter på fritida?
- e Hva familien handler av mat, for eksempel middag, pålegg, type brød?
- f Pliker du må gjøre hjemme?
- g Hvilke klær du kan kjøpe?
- h Hvor lenge du kan være ute om kveldene?

- 1 Mest foreldrene mine
- 2 Mest jeg
- 3 Både jeg og foreldrene mine

Sp20

Nå vil jeg lese opp noen påstander om forholdet mellom deg og foreldrene dine. Du skal svare på om det stemmer helt, stemmer godt, stemmer omtrent, stemmer ikke særlig godt, stemmer ikke i det hele tatt

KORT 7

- a Foreldrene mine godtar meg som jeg er
- b Jeg forteller foreldrene mine om problemene mine hvis jeg har noen
- c Foreldrene mine forstår meg
- d Jeg stoler på foreldrene mine
- e Foreldrene mine legger merke til det når jeg er trist eller lei meg
- f Foreldrene mine pleier å vite hvor jeg er og hva jeg gjør i fritiden
- g Foreldrene mine kjenner de fleste vennene som jeg er sammen med i fritiden
- h Det er viktig for foreldrene mine å vite hvor jeg er og hva jeg gjør i fritiden

Hvis lo går på videregående eller ungdomsskole

- i Foreldrene mine liker måten vi arbeider på i skolen
- j Foreldrene mine snakker sjelden om skolen hjemme
- k Foreldrene mine hjelper meg ofte med leksene
- l Foreldrene mine oppmuntrer meg ofte til å gjøre det bra på skolen
- m Foreldrene mine er sjelden fornøyd med hvor godt jeg klarer meg på skolen

- 1 Stemmer helt
- 2 Stemmer godt
- 3 Stemmer omtrent
- 4 Stemmer ikke særlig godt
- 5 Stemmer ikke i det hele tatt

Sp21

Tenk deg at du har et problem eller at det er noe som er leit. Ville du da ha snakket med.....

Flere mulige alternativer

- 1 foreldre
- 2 steforeldre
- 3 besteforeldre
- 4 lærer
- 5 andre voksne
- 6 søsken
- 7 venner/venninner
- 8 ingen

Vis kort 8

USp22

Ungdommer kan ha opplevd foreldrene sine på ulike måter i oppveksten. Hvor godt stemmer utsagnene for deg? Stemmer det veldig godt, nokså godt, nokså dårlig eller veldig dårlig?

KORT 8

- a De har likt at jeg har tatt egne avgjørelser
- b De har prøvd å kontrollere alt jeg har gjort
- c De har vernet meg for mye
- d De har ikke snakket noe særlig med meg
- e De har forstått problemene mine og det jeg er urolig for
- f De har ikke hjulpet meg så mye som jeg har trengt
- g De har brukt for lite tid sammen med meg

- 1 Stemmer veldig godt
- 2 Stemmer nokså godt
- 3 Stemmer nokså dårlig
- 4 Stemmer veldig dårlig

5 Helse

Nå skal jeg spørre deg litt om helsen din, altså om du føler deg frisk eller syk.

Sp23

Hvordan synes du helsen din er?

- 1 Veldig god
- 2 God
- 3 Verken god eller dårlig
- 4 Dårlig
- 5 Veldig dårlig

Sp24

Har du siden sommerferien opplevd noe av det følgende?

- a hatt hodepine
- b vondt i ryggen
- c vondt i magen
- d vært trist eller lei deg
- e vært i godt humør
- f vært i dårlig humør
- g vært nervøs
- h vært svimmel
- i gledet deg til noe
- j hatt vanskelig for å få sove

1 JA ⇒ Sp25

2 NEI ⇒ Sp26

Sp25

Omtrent hvor ofte har du opplevd dette?

- 1 Mer enn en gang i uka
- 2 Omtrent hver uke
- 3 Omtrent hver måned
- 4 Sjeldnere

Sp26

Har du noen gang brukket en arm eller et bein?

- 1 JA
- 2 NEI

USp27

Hvor mye veier du?

___ kg

USp28

Hvor høy er du?

_____ cm

Usp29

Hvor mange dager har du vært borte fra skolen siden sommerferien på grunn av sykdom?

___ dager

Sp30

Når du tenker over hvordan du har det nå for tiden, vil du si at du har det:

- 1 Veldig godt
- 2 Godt
- 3 Passe
- 4 Dårlig
- 5 Veldig dårlig

6 Familiens inntekt og levestandard

Nå følger noen spørsmål om hjemmet og familien din.

Sp31

Sammenlignet med familier der du bor, synes du at familien din har

- 1 Veldig god råd
- 2 God råd
- 3 Verken god eller dårlig råd
- 4 Dårlig råd
- 5 Veldig dårlig råd

Sp32

Har det hendt at foreldrene dine ikke har hatt råd til å gi deg penger til...

- a tilstelninger på skolen som turer, skolefester eller lignende? (-> hvis lo går på videregående eller ungdomsskolen.)
- b aktiviteter med venner, f.eks. kino, svømmehall, skiheis, bowling eller lignende?
- c bursdag hvor man må ha med gave?
- d fritidsaktiviteter der man må betale inngangspenger eller betale medlemsavgift?
- e turer med idrettslag eller lignende?

- 1 JA
- 2 NEI

Sp33

Hvor mange ganger har du reist bort på ferie i løpet av det siste skoleåret?

- 1 Ingen ganger
- 2 En gang
- 3 To ganger
- 4 Mer enn to ganger

Sp34

Har du din egen...?

- 1 CD-spiller, diskman eller MP3-spiller?
- 2 Mobiltelefon?
- 3 Ski/snowboard?
- 4 Sykkel?
- 5 TV (eventuelt sammen med søsken)?
- 6 PC (eventuelt sammen med søsken)?
- 7 X-box, playstation, Game Boy eller lignende?

- 1 JA
- 2 NEI

Nytt kortnavn

Hvor mange bøker tror du at det er hjemme hos dere/ hjemme hos foreldrene dine?

NB: 50 bøker er ca en meter i bokhylla

Hjemme referer til hjemmet der du har bodd lengst

1. Ingen
2. Mindre enn 20
3. 20-50
4. 50-100
5. 100-500
6. 500-1000
7. Mer enn 1000

7 Oppgaver, inntektskilder og pengebruk

Nsp37

Hvor mye får du i lommepenger i uka? Penger du f.eks. får for å støvsuge eller lage middag (vaske huset) regner vi også som lommepenger.

1. Jeg får ikke lommepenger
2. Jeg får lommepenger av og til, men ikke noe fast beløp
3. Jeg får et fast beløp

Hvor mye får du i lommepenger i uka?

__ kroner

Nytt kortnavn

Hvor mange kroner har du pr. måned som du kan bruke til det du ønsker uten at foreldre eller andre voksne blander seg i det?

_____kroner

Sp38a

Hender det at du får penger fra andre enn foreldrene dine?

- 1 JA ⇒ Sp38b
- 2 NEI ⇒ Sp39

Sp38b

Hvem får du penger fra da?

Flere muligheter

- 1 Fra besteforeldre
- 2 Fra søsken
- 3 Fra andre slektninger/familiemedlemmer
- 4 Fra andre

Instruks til intervjuer: med "dine egne penger" mener vi penger respondenten disponerer: lommepenger, penger tjent på ekstrajobb

USp39

Bruker du dine egne penger til å...

- 1 kjøpe klær, sko og lignende?
- 2 kjøpe skolesaker og betale skoleturer?
- 3 betale fritidsaktiviteter? (kontingenter, kino/ konsertbilletter og lignende)
- 4 spare
- 5 gi til familien

- 1 JA
- 2 NEI

Nytt kortnavn

Har du egne penger i banken?

- 1 Ja
- 2 Nei

Hvis Ja

Nytt kortnavn

Omtrent hvor mye penger har du i banken

Beløp _____

USp41

Tenk tilbake på de siste 30 dagene, omtrent hvor mange kroner har du brukte på...

- a Klær, sko?
- b CD, musikk, DVD'er, TV/PC-spill?
- c Konserter, kino, diskotek eller kafé?
- d Hår, hud eller sminkeprodukter?
- e Leie eller kjøpe videofilm/dvd?
- f Mobiltelefon?
- g Elevkantine eller skolemat?
- h Sjokolade, brus, snacks og annet godteri?

_____ kroner

Sp42a

Tjener du penger hjemme, utover det du gjør for lommepenger?

For eksempel på å passe søsken, gjøre ærend eller hjelpe til?

- 1 JA ⇒ Sp42b
- 2 NEI ⇒ Sp44

Sp42b

Hvor ofte gjør du slike aktiviteter?

- 1 En gang i uka eller mer
- 2 Sjeldnere

Hvis io går på skole

USp44a

Har du jobb ved siden av skolen (bortsett fra feriene)?

- 1 JA ⇒ Sp44b
- 2 NEI ⇒ Sp46

USp44b

Hvor mange timer i uka jobber du?

_____ timer

USp45

Hvorfor jobber du ved siden av skolen?

Flere svar er mulig

- 1 Trenger penger til skolebøker, skoleturer og lignende
- 2 Trenger penger til klær, sko o.l.
- 3 Trenger penger til fritidsaktiviteter (sport, kino, musikk osv)
- 4 Må tjene penger til familien
- 5 Annet

Til alle

Sp48

Hvis du plutselig trenger penger, for eksempel til å gå på kino, hva gjør du da?

- 1 Har alltid litt ekstra
- 2 Bruker sparepengene mine
- 3 Spør andre
- 4 Låner fra andre
- 5 Annet
- 6 Det er ikke mulig for meg

Vedlegg 5: Selvutfyllingsskjema til ungdom 12-18 år

Selvutfyllingsskjema til ungdom 12-18 år

IO-nummer:

--	--	--	--	--

1. Her er noen spørsmål om hvordan du ser på seg selv. Kryss av for det som passer best for deg.

	Passer svært godt	Passer nokså godt	Passer nokså dårlig	Passer svært dårlig
Jeg synes jeg er like smart som andre på min alder.....	☐	☐	☐	☐
Jeg synes det er ganske vanskelig å få venner	☐	☐	☐	☐
Jeg er ikke fornøyd med utseendet mitt	☐	☐	☐	☐
Jeg klarer å få virkelig nære venner	☐	☐	☐	☐
Jeg er ofte skuffet over meg selv.....	☐	☐	☐	☐
Jeg er ganske sein med å bli ferdig med skolearbeidet mitt.....	☐	☐	☐	☐
Jeg har mange venner	☐	☐	☐	☐
Jeg ønsker at kroppen min var annerledes	☐	☐	☐	☐
Jeg har en nær venn som jeg kan dele hemmeligheter med	☐	☐	☐	☐
Jeg liker <u>ikke</u> den måten jeg lever livet mitt på.....	☐	☐	☐	☐
Jeg gjør det svært godt på skolen	☐	☐	☐	☐
Andre ungdommer har vanskelig for å like meg	☐	☐	☐	☐
Jeg ønsker at jeg så annerledes ut	☐	☐	☐	☐
Jeg har en venn jeg kan dele ting med	☐	☐	☐	☐
Jeg er stort sett fornøyd med meg selv	☐	☐	☐	☐
Jeg har vansker med å svare riktig på skolen.....	☐	☐	☐	☐
Jeg er populær blant jevnaldrende	☐	☐	☐	☐
Jeg synes at jeg ser bra ut.....	☐	☐	☐	☐
Jeg synes det er vanskelig å få venner som jeg virkelig kan stole på.....	☐	☐	☐	☐
Jeg liker meg selv slik jeg er	☐	☐	☐	☐
Jeg tror jeg er ganske intelligent.....	☐	☐	☐	☐
Jeg føler at jevnaldrende godtar meg.....	☐	☐	☐	☐
Jeg liker utseendet mitt veldig godt	☐	☐	☐	☐
Jeg har ikke noen god venn som jeg kan dele virkelig personlige ting med.....	☐	☐	☐	☐
Jeg er svært fornøyd med hvordan jeg er	☐	☐	☐	☐

Hva jeg synes og tror om andre ting....

B. Her kommer noen andre setninger. Du skal svare ved å sette ring rundt ja eller nei. Hvis du er helt enig, setter du ring rundt stor JA, hvis du er litt enig setter du ring rundt liten ja. Hvis du er helt uenig setter du ring rundt stor NEI, hvis du er litt uenig setter du ring rundt liten nei. Du kan bare sette en ring for hver setning.

Eksempel:

1	Tror du de fleste problemer vil løse seg av seg selv?	JA	ja	nei NEI
2	Tror du du kan hindre at du blir forkjølet?	JA	ja	nei NEI
3	Er noen barn født heldige?	JA	ja	nei NEI

1	Tror du de fleste problemer vil løse seg av seg selv?	JA	ja	nei NEI
2	Tror du du kan hindre at du blir forkjølet?	JA	ja	nei NEI
3	Er noen barn født heldige?	JA	ja	nei NEI
4	Er det viktig for deg å gjøre det bra på skolen? - for eksempel få gode karakterer?	JA	ja	nei NEI
5	Får du ofte skylden for ting som du ikke kan noe for?	JA	ja	nei NEI
6	Tror du de som arbeider hardt nok på skolen får de beste resultatene?	JA	ja	nei NEI
7	Mener du at det ikke er noen vits i å gjøre så godt du kan, siden det som regel ikke nytter likevel?	JA	ja	nei NEI
8	Hvis du får en god start på morgenen, tror du det blir en god dag nesten uansett hva du gjør?	JA	ja	nei NEI
9	Mener du foreldre som regel hører på hva barna deres har å si?	JA	ja	nei NEI
10	Tror du ønsker kan gå i oppfyllelse?	JA	ja	nei NEI
11	Får du ofte kjeft eller straff uten å ha gjort noe galt?	JA	ja	nei NEI
12	Synes du det vanligvis er vanskelig å få en venn til å skifte mening?	JA	ja	nei NEI
13	Tror du det er viktigere for et lag å bli heiet på enn å ha flaks for å vinne?	JA	ja	nei NEI
14	Synes du det er vanskelig for deg å få foreldrene dine til å skifte mening om noe?	JA	ja	nei NEI
15	Synes du foreldre burde la barna få bestemme mye selv?	JA	ja	nei NEI
16	Hvis du har gjort noe galt, synes du da det er lite du kan gjøre for å gjøre det godt igjen?	JA	ja	nei NEI
17	Mener du de fleste barn er født til å være gode i sport?	JA	ja	nei NEI
18	Er de fleste barn på din alder sterkere enn deg?	JA	ja	nei NEI
19	Synes du den beste måten å takle problemer på er ikke å tenke på dem?	JA	ja	nei NEI

20	Har du mange å velge mellom når du skal være venn med noen?.....	JA	ja	nei	NEI
21	Hvis du finner en firkløver, tror du den bringer deg hell?	JA	ja	nei	NEI
22	Synes du at du lykkes på skolen hvis du gjør leksene dine?.....	JA	ja	nei	NEI
23	Når noen på din alder er sint på deg, synes du da det er lite du kan gjøre for å stoppe ham eller henne?.....	JA	ja	nei	NEI
24	Har du noen gang hatt en lykkegjenstand? (Lykkedyr)	JA	ja	nei	NEI
25	Tror du måten du oppfører deg på har betydning for om folk liker deg eller ikke?.....	JA	ja	nei	NEI
26	Pleier foreldrene dine å hjelpe deg når du ber dem om det?	JA	ja	nei	NEI
27	Har du hatt følelsen av at folk har vært sinte på deg uten grunn?.....	JA	ja	nei	NEI
28	Tror du det du gjør i dag kan påvirke det som skjer i morgen?	JA	ja	nei	NEI
29	Tror du at når noe galt kommer til å skje, så vil det skje uansett hva du gjør?.....	JA	ja	nei	NEI
30	Tror du en kan få det som en vil hvis en ikke gir opp?.....	JA	ja	nei	NEI
31	Synes du vanligvis det er nytteløst å forsøke og få det som du vil hjemme?	JA	ja	nei	NEI
32	Når noe positivt skjer, tror du det er på grunn av hardt arbeid?	JA	ja	nei	NEI
33	Når noen på din alder er uvenn med deg, synes du det er lite du kan gjøre for å forandre på det?	JA	ja	nei	NEI
34	Synes du det er lett å få vennene dine til å gjøre det du vil de skal gjøre?	JA	ja	nei	NEI
35	Bestemmer du vanligvis lite over hva du får å spise hjemme?.....	JA	ja	nei	NEI
36	Når noen ikke liker deg, synes du det er lite du kan gjøre med det?	JA	ja	nei	NEI
37	Synes du det er liten vits i å gjøre så godt du kan på skolen fordi de andre elevene er mye flinkere enn deg?.....	JA	ja	nei	NEI
38	Tror du det er en fordel å legge planer for det som skal skje?	JA	ja	nei	NEI
39	Når familien din bestemmer seg for hva den skal gjøre, har du vanligvis lite du skal ha sagt?.....	JA	ja	nei	NEI
40	Synes du det er bedre å være flink enn heldig?.....	JA	ja	nei	NEI

Her er det beskrevet en del handlinger som har å gjøre med brudd på regler på skolen og i samfunnet. Andre spørsmål gjelder ting som er ulovlige eller på grensen til det ulovlige, men som mange gjør likevel.

2. Har du vært med på eller gjort noe av dette det siste skoleåret?

	0 ganger	1 gang	2-5 ganger	6-10 ganger	10-50 ganger	Mer enn 50 ganger
Hatt en voldsom krangel med en lærer	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Blitt sendt ut av klasserommet.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Stjålet penger eller ting fra noen i familien din	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Tatt saker til en verdi av mindre enn 500 kroner fra en butikk eller kiosk uten å betale.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bannet til en lærer	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Med vilje ødelagt eller knust vindusruter, busseter, telefonkiosker, postkasser eller lignende	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Blitt innkalt til rektor for noe galt du har gjort.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Lurt deg fra å betale på kino, buss, tog eller lignende	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Skulket skolen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Vært borte en hel natt uten at foreldrene dine visste hvor du var, eller hvor du sa at du var et annet sted enn du var i virkeligheten .	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Stjålet bil eller motorsykkle.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Stjålet noe til en verdi av mer enn tusen kroner	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Gjort hæverk eller skade for mer enn tusen kroner	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Brutt deg inn for å stjele noe	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Vært i slåsskamp hvor du har brukt våpen (for eksempel kniv)	☐	☐	☐	☐	☐	☐

3. Hvor ofte har du dette skoleåret ...

	Omtrent hver dag	Omtrent hver uke	Av og til	Sjelden	Aldri
Mobbet/plaget andre elever på skolen?	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget andre elever på skolen ved å erte dem?	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget andre elever på skolen ved å isolere dem/stenge dem ute?	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget andre elever på skolen ved å slå, sparke eller dytte dem?	☐	☐	☐	☐	☐

4. Hvor ofte har du dette skoleåret blitt ...

	Omtrent hver dag	Omtrent hver uke	Av og til	Sjelden	Aldri
Mobbet/plaget av andre elever på skolen?	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget på skolen ved at du er blitt ertet av andre elever?	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget på skolen ved at du ikke lenger har fått være med de andre, blitt isolert/utestengt fra andre elever?.....	☐	☐	☐	☐	☐
Mobbet/plaget på skolen ved at du er blitt slått, sparket eller dyttet av andre elever?.....	☐	☐	☐	☐	☐

Her kommer noen spørsmål om tobakk og alkohol**5. Røyker du? (Sett ett kryss)**

- Jeg røyker daglig
 - Jeg røyker av og til
 - Jeg røyker aldri
-

6. Dersom du røyker, tror du at foreldrene dine vet om det? (Sett ett kryss)

- Ja, helt sikkert
 - Ja, trolig
 - De har kanskje en mistanke
 - Nei, helt sikkert ikke
 - Vet ikke
-

7. Har du noen gang drukket alkohol (dvs. mer enn et par slurker)?

- Nei
- Ja, jeg var ____ år første gang

8. Har du noen gang drukket så mye at du kjente deg tydelig beruset?

- Nei, jeg har aldri vært ruset på alkohol
 - Ja, jeg var ____ år første gang
-

9. Har du noen gang brukt eller blitt tilbudt følgende stoffer? (Sett ett kryss for hver linje)

	Ja	Nei
Tilbudt hasj eller marihuana?	☐	☐
Brukt hasj eller marihuana?	☐	☐
Tilbudt andre stoffer?	☐	☐
Brukt andre stoffer?	☐	☐

Tusen takk for hjelpen!